

Пригоди Електроника

Євген Велтистов

Електроник — хлопчик з чемодана

ЧЕМОДАН З ЧОТИРМА РУЧКАМИ

Раннього травневого ранку до готелю "Дубки" підкотив світло-сірий автомобіль. Відчинилися дверці, з машини вискочив чоловік з люлькою в зубах. Побачивши привітні обличчя, букети квітів, він зніяковіло усміхнувся. Це був професор Громов. Почесний гість конгресу кібернетиків приїхав із Синьогорська, сибірського наукового містечка, і, як завжди, вирішив зупинитися в "Дубках".

Директор "Дубків", який організував урочисту зустріч, зайнявся речами. З роззявленої пащі багажника стримів заокруглений ріг здорового чемодана.

— Еге-ге, навіть такий силач, як ви, не підніме його, — сказав професор, помітивши, що директор заглядає в багажник. — Це дуже важкий чемодан.

— Дрібниці, — обізвався директор.

Він обхопив чемодан мускулястими руками й поставив на землю. Обличчя його почервоніло. Чемодан був довгий, чорного кольору, і чотири ручки. Своєю формою він скидався на футляр Контрабаса. Проте написи точно визначали вміст: "Обережно! Прилади!"

— Ну й ну... — похитав головою директор. — Як же ви справлялися, професоре?

— Запрошував чотирьох носіїв. А сам керував, — сказав Громов.

— Ми залишили вам той самий номер. Не заперечуєте?

— Прекрасно. Вельми вдячний.

Директор і трьома помічниками взяли за ручки й віднесли чемодан на другий поверх. Піднявшись за ними, професор задоволено оглянув голубуваті стіни готелю, зручні меблі, маленький робочий стіл біля широкого, на всю стіну, вікна. Він відчув, що в кімнаті пахне сосновим лісом, і посміхнувся.

Директор натиснув на одну з кнопок біля дверей:

— Пахощі хвої не обов'язково. Якщо бажаєте, можна квітучі луки, фіалки й навіть морозяний день. Це кнопки генератора пахощів. Для настрою.

Він посадив Електроника на стілець, дістав з-під його куртки маленький штепсель на еластичному розтяжному проводі і встромив його в розетку.

— Ой! — сіпнувся Електроник.

— Нічого, нічого, потерпи, — заспокоїливо сказав професор. — Це необхідно. Ти сьогодні багато рухатимешся. Треба підживитися електричним струмом.

Залишивши Електроника, професор підійшов до відеотелефону, набрав на диску номер. Засвітився блакитний екран. Громов побачив знайоме обличчя.

— Так, так, Олександр Сергійовичу, я вже тут, — попихкуючи люлькою, весело сказав Громов. — Самопочуття? Чудове!

— Я не хочу, — пролунав за його спиною скрипучий голос Електроника. — Я так не

можу...

Професор насварився на Електроника пальцем і говорив далі:

— Приїздіть... Чекаю... Попереджаю, для вас є сюрприз!

Екран погас. Громов обернувся, щоб запитати хлопчика, чому він вередує, але не встиг. Електроник раптом схопився із стільця, підбіг до підвіконня, скочив на нього й плигнув з другого поверху.

Наступної миті професор був коло вікна. Він побачив, як миготить поміж деревами синя курточка.

— Електроніку! — гукнув Громов.

Але хлопчик уже зник.

Похитуючи головою, професор дістав з кишені окуляри й нагнувся до розетки.

— Двісті двадцять вольт! — В голосі його пролунала тривога. — Що я накоїв! — Він кинувся до дверей.

Збігаючи східцями, професор побачив здивоване обличчя директора й заспокоїливо помахав йому рукою. Зараз було не до пояснень.

Біля тротуару стояло таксі. Громов рвучко відчинив дверці, упав на сидіння. Переводячи подих, звелів шоферові:

— Вперед! Треба наздогнати хлопчика в синій куртці!..

...Так почалися незвичайні події, які втягли у свій коловорот чимало людей.

БІЛИЙ ХАЛАТ ЧИ ФОРМУЛИ?

Живе у великому місті звичайний хлопчак — Сергій Сироїжкін. Зовнішність його нічим не виділяється: круглий кирпатий ніс, сірі очі, довгі вії. Волосся завжди скуйовджене. М'язи непомітні, але тугі. Руки в подряпинах і чорнилі, черевики збиті в футбольних баталіях. Словом, Сироїжкін такий, як і всі тринадцятирічні.

Сергійко півроку тому переїхав у великий жовто-червоний будинок на Липовій алеї, а раніше він жив у Гороховому провулку. Навіть дивно, як серед будинків-велетнів міг так довго зберегтися останній острівець старого міста — Гороховий провулок, з його присадкуватими будиночками й такими тісними дворами, що завжди, коли хлопці затівали гру в м'яч, неодмінно розбивали шибку. Та ось уже півроку, як Горохового провулку немає. Бульдозером знесли будинки, і тепер там орудують довгорукі крани.

Сергійкові подобається його нове життя. Він вважає, що в усьому місті немає такого гарного двора: просторого, як майдан, і зеленого, як парк. Цілий день стрибай, грайся, ховайся — і не набридне. А як набридне — йди в майстерні, стружи, пиляй, працюй досхочу. Або йди в зали відпочинку, ганяй більярдні кулі, читай журнали, дивись на екран телевізора, що висить на стіні, немов величезне дзеркало.

А настане хвилина спокійної замріяності, і він побачить над двором швидкі хмари-птахи, хмари-планери, хмари-ракети, що їх несе із собою вітер у блакитному небі. І просто з-за даху вилетить на нього велика срібляста машина — пасажирський реактивний літак, прикриє на мить крилами весь двір і так само несподівано зникне, тільки грім прогримить по дахах.

І нова школа — ось вона стоїть серед двору — теж до душі Сергійкові. У класах білі

парти й жовті, зелені, блакитні дошки. Вийдеш у коридор — перед тобою стіна із скла, і. небо з хмарами, і дерево, і чагарник; так і здається, що школа пливе серед зелених хвиль, ніби пароплав. А ще найголовніше, найцікавіше — лічильні машини в лабораторіях. Великі й маленькі, схожі на шафи, телевізори й друкарські машинки, вони вітали Сироїжкіна веселим перестуком клавіш, приязно підморгували йому різнокольоровими вічками й добродушно гуділи свою нескінченну пісню. Через ці дуже розумні машини й назва у школи була особлива: юних кібернетиків.

Коли Сироїжкін тільки-но приїхав у новий будинок, записався у сьомий "Б" і ще не бачив цих машин, він сказав батькові:

— Ну, мені пощастило. Конструюватиму робота.

— Робота? — здивувався Павло Антонович. — Це для чого ж?

— Як — для чого! Буде ходити по хліб, мити посуд, готувати обід. Матиму хіба ж такого друга!

— Ну й дружба! — сказав батько. — Мити посуд...

— Але ж це робот, механічний слуга, — відповів Сергійко.

І він ще довго розмірковував про те, які обов'язки можна покласти на робота, поки батько не перебив його:

— Ну, годі фантазувати! Завтра підеш у школу і все узнаєш.

— І ще буде чистити черевики, — пробурчав Сергійко з-під ковдри.

А назавтра Сергій уже забув, що збирався конструювати робота. Після школи він вихором увірвався в квартиру, кинув у коридорі портфель і, відсапуючись, продекламував:

"А" і "Б" на димарі

Посідали угорі.

"А" упало, "Б" пропало,

Хто лишивсь на димарі?

— От тобі й маєш! — засміявся батько, — Наш кібернетик зробив відкриття. По-моєму, цю задачку вивчають у дитячому садку.

— Гаразд, — сказав Сергійко, — якщо в дитячому садку, тоді розв'яжи її.

— Та ну тебе, Сергійку, облиш! Мені ще аж до ночі сидіти над кресленням.

Павло Антонович пішов було в кімнату, але Сергій вчепився в нього, як кліщ.

— Ні, ти не ухиляйся! Ти скажи, що лишилось на димарі?

— Мабуть, "І"? — Батько стелує плечима.

— От ти міркуєш якраз примітивно, — поважно сказав Сергійко. — Припустимо, "А" — це сажотрус, "Б" — пічник. Якщо вони обоє звалилися, як же могло залишитися "І"? Це не річ, її не можна помацати чи впустити, — Сергій помовчав мить і хитро посміхнувся. — Але ти теж маєш рацію. Раз ти не скинув з димаря "І", ти його помітив. Отже, це слово несе важливу інформацію. А саме: воно вказує на тісний зв'язок між об'єктом "А" та об'єктом "Б". Хоч це "І" не предмет, воно існує.

— Мудро, — сказав Павло Антонович, — та ми, здається, один одного зрозуміли.

— А по-моєму, все дуже просто, — вів далі син/— Кожна літера, кожне слово, навіть

річ, навіть вітер чи сонце несуть свою інформацію. Ти, наприклад, читаєш газету й дізнаєшся про новини. Я розв'язую задачу, застосовую формули й знаходжу відповіді. Десь у морі капітан веде корабель і дивиться, які хвилі, який вітер. Усі ми діємо однаково: беремо якусь інформацію і працюємо.

Після цієї "вченої" промови батько дійшов несподіваного висновку:

— Виходить, коли ти приносиш трійку й кажеш "я все знав", треба вірити не твоїм словам, а результату, щоденнику. Дуже мудре правило!

— Ну, тепер у мене не буде жодної трійки, — переконливо сказав Сергій. — Я вивчатиму всі машини.

Батько засміявся, обхопив Сергійка за плечі, закружив по кімнаті:

— Ох ти командир роботів і державна людина! Хочеш вечеряти? Є смачний компот.

— Який там компот! Постривай! Я не сказав найголовнішого. Я ще не вибрав, ким мені бути: програмістом чи монтажником?

Вони розмовляли весь вечір, але так і не вирішили, що ж краще. Сергійко не знав, ким же йому стати: інженером чи математиком? На кого вчитися — на обчислювача-програміста чи на монтажника цих розумних машин?

Якби Сергійко був монтажником, то вже через рік стояв би у білому халаті над кресленнями, власними руками монтував блоки машин — маленькі електронні організми. Захоче — і навчиться складати яку завгодно машину. Автомат для варіння сталі, чи диспетчера самохідних комбайнів, чи довідник для лікаря. Можна й телевізійний апарат, що веде репортаж з космосу, і з дна океану, і з-під землі.

Одна лише незручність непокоїла Сироїжкіна: його білий халат має бути завжди ідеально чистий. Будь-яка порошок, пух, звичайний пил могли зіпсувати під час складання всю машину. А стежити за якимись пухом і порошком — це не для Сироїжкіна.

Учні-програмісти проводили шкільні години інакше: на дошці й на папері атакували рівняння й задачі. Адже мовою математики вони мали подавати робочі програми для тих машин, що їх збирали монтажники. Можливо, на перший погляд це було не так цікаво, як створення всемогутніх автоматів, але математики з великим запалом вели бої. Вони ні за що на світі не проміняли б свою зброю — теореми й формули — і дуже пишалися, коли виходили переможцями.

Отже, схеми чи формули? Це треба було вирішити остаточно не зараз, не сьогодні, а восени. Проте Сергійка часто роздирали суперечливі бажання. Бували дні, коли в ньому спалахувала пристрасть до математики, й він годинами просиджував над підручниками. З гордістю показував Сергій батькові, як він розправився з найважчими задачами, і вони починали грати, складаючи рівняння з літаків та автомобілів, звірів зоопарку й дерев у лісі.

А потім зовсім непомітно пристрасть до математики згасала, і Сироїжкіна притягували, як магніт, двері лабораторій. Вибравши зручний момент, він заходив до них разом з чужим класом, сідав у куточку, спостерігав, як возяться з деталями старші учні. Співає-гуде пісню лічильна машина, горять вуглики її очей, і Сироїжкіну

почувається добре.

Після таких захоплень технікою неминуче бувають неприємності: батько мусить розписатися у щоденнику. Павло Антонович докірливо дивиться на сина й хитає головою.

Сергій відвертається, уважно вивчає книжкову шафу, знизує плечима:

— Ну, не вийшла задача... Що ж тут такого? Безглузді пішоходи. Ідуть, відпочивають, сідають на поїзд...

— А тепер ти її розв'язав?

— Розв'язав, — безрадісно каже Сергійко. — Взагалі не можу я довго марудитися з рівняннями... Голова болить.

Але ніякі відмовки не допомагають, доводиться сидіти над задачником. Сергійко читає і перечитує п'ять рядків про садівника, що зібрав багатий урожай яблук і груш, а сам думає про собаку, який у темряві довго біг за ним. Сергійко тихенько свистів йому й весь час оглядався: чи біжить? Собака то трюхикав слідком, то зупинявся, сідав і якось тоскно дивився на Сергійка. Пес мав білий трикутник на грудях, одне вухо стирчить, а друге наче зламане посередині.

Біля під'їзду Сергійко приготувався взяти його на руки, але він чогось злякався, відскочив і побіг геть.

Сергійко знову втупився в задачник, качає по столі ручку. Потім згортає книжку, швидко складає все в портфель. Він знайшов найпростіше рішення: "Спишу в Професора".

Професор, або Вовка Корольков, — сусід Сироїжка по парті. Його зошити — хоч зараз на виставку чи в музей: ні плям, ні виправлень, тільки акуратні дрібні літери й цифри. Та й самого хазяїна зошитів можна демонструвати в музеї. Професор знає геть-чисто про все, починаючи під молюсків і кінчаючи космосом. Але він не хизується, ніколи не задирає носа перед товаришами. Для нього найголовніше в житті — це математика. Побачивши якесь рівняння, Професор забуває про все на світі. Щоправда, коли Сергійко не може впоратись із задачкою, Професор спускається зі своїх висот і підказує розв'язання. Для цього його треба добряче штовхнути у бік.

Проте особливої дружби між сусідами не було. Професор дружив з Макаром Гусевим, що сидів на першій парті й затуляв іншим добру чверть дошки. Кумедна це була пара: худий, блідий, найменший у класі Професор, відомий запусками саморобних ракет, різними хитромудрими вигадками, і здоровенний, рум'яний, з кулаками, як диньки, Макар Гусев. Він, Макар, прославляв свого приятеля, а іноді навіть подавав йому несподівані ідеї: пропонував майструвати лижі з моторчиком, варити лимонну олію тощо. Макар теж не мав жодних сумнівів щодо, свого майбутнього. Коли йшлося про це, він демонстрував свої м'язи й казав: "Певна річ, возитимуся з машинами. От у Професора голова особлива. Хай він і сушить її. А я чхав на ці премудрості".

Якщо Сергійко симпатизував Професорові, то здоровань Гусев попсував йому немало крові. Сергійчине прізвище з першої ж зустрічі здалося Макарові надто кумедним і потім просто не давало йому спокою, ніби лоскотало.

— Привіт, Сироїжкін! — баском кричав ще здалеку Макар. — Сир їси чи не їси?

Коли Сергійко відповідав, що він не їсть, Макар вів далі:

— Тоді ти маєш бути Сироніжкін, Сироручкін або Сировушкін!

Сергій пробував відповідати ствердно, але й після цього Макар не заспокоювався і виголошував:

— Увага! Іде Сир Сирович Сиров, він же Сергійко

Сироїжкін, великий знавець і любитель усіх сортів сиру в усьому світі. Скажіть, будь ласка, що ви їли на сніданок?

І тоді Сергійко вирішив нічого не говорити й мовчки піднімався у клас.

Гусев не відставав від нього ні на крок.

— Слухай-но, як тебе — Сироочкін? Я вчора забув твоє прізвище й мучився всю ніч. Сирокішкін? Сиромішкін? Сиросороконіжкін?

Іноді Сергійко так злився на причепу, що ладен був його вдарити. Але починати першому не хотілося, а здоровань ні з ким не бився. Залишалося перейняти метод у супротивника. І Сергійко на уроках обережно водив крейдою по Макаровій спині — адже вона маячила просто перед ним. Клас посміювався, споглядаючи слово "Гусак", а Макар підозріло оглядався. На перерві він ганявся за Сергійком, однак спіймати проворнішого за себе кривдника не міг і здалеку погрожував кулаком-динькою.

Ці маленькі кривди миттю забувалися, припинялись короткі сутички в кутках, коли з'являлися Віктор Попов і Спартак Неделін з дев'ятого "А". При всьому бажанні не можна було знайти у школі такої людини, яка не знала б видатних математиків. Про них складали легенди. Хлопчаки табуном ходили слідом за знаменитою парою і передавали один одному новини:

— Хлопці, Неделін подужав надзвичайну нерівність! Усі старались — і нічого, а він узяв і подужав. А Спартак зате довів найважчу теорему!

Проте знаменитості не звертали ані найменшої уваги на пишний почет. Вони неквапливо прогулювалися залом і загадували один одному музичні задачки: тихенько насвистували або наспівували мелодії і відгадували композитора. Потім дзеленчав дзвоник, двері дев'ятого "А" зачинялись, і Школа чекала новин.

Новини були найрізноманітніші:

— Чули? Неделін увесь урок з учителем сперечався. Той доводить своє, а цей — своє. Так аж до дзвоника й Говорили.

— Добре йому, він усе знає. А тут не встигнеш спокійно посидіти на місці, як уже тягнуть до дошки.

— Бачили, Спартак одягнув червону майку? Під сорочкою просвічується. Знову заб'є голи біологам!

— Ну й що? Там навчаються самі дівчата. А хлопців — один, два, та й годі. І всі хирляві. Не мудра річ їх обіграти... Он Попов скрипку нову купив! Такі концерти шкварить, що всі сусіди не сплять.

— Та я сам живу під Спартаком. Двома поверхами нижче. Знаєш, як він гримить на роялі! Що там твоя скрипка! Рояль на всі десять поверхів чути.

— Чого ти окуляри начепив? Чи не на Вітьку Попова хочеш бути схожим? Ваш Вітька слабак, у футбол не грає. Дивись, зачухнеш з цими окулярами. Краще грам здоров'я, ніж тонна знань!

— Сам ти слабак! Я роблю зарядку щодня. І стрибнув далі, ніж ти!

Як бачите, прихильники математики з усіх класів розділилися на два табори. Одні наслідували задумливого, серйозного Попова, який іронічно дивився на галасливі розваги. Палкі шанувальники жвавого, мускулястого Спартак вихваляли спорт і намагалися писати вірші, хто знає — кращі чи гірші за ті, що Неделін друкував у кожному номері стінгазети. Єдине, на чому сходилися обидва табори, було те, що математика — основа всього життя.

Сироїжкін, звичайно, був прихильником веселого Спартак, хоч той і не виявляв до нього ніяких ознак уваги. А Попова семикласник сторонився після однієї пригоди. Сергійко біг коридором, як раптом розчахнулися двері й ляснули його по голові. Випадковий винуватець цього удару — Віктор Попов — був, видно, зайнятий своїми думками. Він і не глянув на потерпілого, лише кинув на ходу:

— Гей, малюк, обережніше!

Тут Сергійко розлютився. Не тому, що дістав здоровенну гулю на лобі. Його розлютило саме звертання.

— Який великий знайшовся!.. — процідив він крізь зуби. — Як дам зараз по окулярах, щоб дивився, куди йдеш!

Попов зупинився, здивовано оглянув незнайому постать і несподівано запитав:

— Гей ти, забіяко, скажи мені краще, що таке "Аль-джебр і аль-мукабала"?

Сергій нічого не відповів. Він ширше розставив ноги й сунув руки в кишені штанів.

— Слід би знати, що це — математичний твір дев'ятого століття, який дав назву алгебрі, — Попов дивився на забіяку з неприхованою іронією. — І між іншим, юначе, професори, які навідують нашу школу, називають мене колегою. Чув? Колегою.

На цьому, власне, сутичка й закінчилася.

Вітька Попов давним-давно все забув. А Сироїжкін пам'ятав. І, можливо, саме після того випадку він придумав таку історію.

Ось він через два роки — нікому не відомий дев'ятикласник — приходить в університет на математичну олімпіаду. Бере аркуш паперу, читає умови задач. Десять хвилин — і він подає комісії списаний аркуш. У залі скриплять щосили пера, а він іде собі, навіть не оглянувшись. Комісія читає його роботу й дивується: "Хто такий цей Сироїжкін? Ніколи не відвідував математичних гуртків, не бував на засіданнях секції і так легко, за іграшки знайшов свої дотепні розв'язання. Навіть дивно, що для нього не існує нерозв'язних задач..." А наступного дня повісять плакат:

"Перше місце зайняв учень дев'ятого класу Сергій Сироїжкін. Честь і слава!..." Вітька Попов дізнається про це й простягає руку примирення: "Вибач, колего. Такі задачі не міг розв'язати навіть я..." А що? Хіба не може так бути? Сергійко в одній книжці читав, що знаменита теорема Стокса з'явилася на світ, коли Стокс був студентом і відповідав на екзамені самому Максвеллу. Відтоді теорема носить його ім'я.

І теорема Релея доведена теж на екзамені. То чому ж не може бути відкрита коли-небудь теорема Сироїжкіна?..

Але найчастіше, коли Сергій розмірковує, ким йому бути, думки його стрибають зовсім безладно, й він дивується своїй непостійності.

"Чому ні з того ні з сього я починаю думати про Антарктиду, про марки Мадагаскару й забуваю, що треба йти до школи? — філософствує у такі хвилини Сироїжкін. — Я можу думати чи не думати, вчитися чи байдикувати, робити що-небудь чи зовсім нічого не робити. Чому, коли я захочу, все виходить швидко й добре — й уроки, й прибирання вдома, й крос. Захочу — й не буду ні математиком, ні інженером, а буду шофером, або геологом, або, як батько та мати, конструктором. На уроках географії мене так і тягне поїхати на Північ, працювати там на заводі й відпочивати в скляному санаторії. А на історії — розкопувати скіфські могили, шукати стріли, щити, списи й розгадувати старовинні пергаменти. І, звичайно, завжди хочеться бути космонавтом!.. Чому я такий, що сам себе не можу зрозуміти?" І Сергійко питає батька:

— Тату, а як ти дізнався, що хочеш бути конструктором?

Він запитує це, мабуть, усоте, хоч давно знає все: як батько закінчив школу, потім працював шофером на сибірській будові — водив велетенські самоскиди, потім вступив у автобудівельний і там зустрів маму. І поки Павло Антонович — напевно, всоте — із задоволенням згадує молодість, Сергійко думає про своє:

"Чомусь раніше все було просто. Люди знали, ким вони хочуть бути, на кого треба вчитися. А тут стоїш, наче Ілля Муромець перед каменем, і не знаєш: ліворуч підеш, праворуч підеш чи прямо підеш? Навіть туга бере..." І він знову згадав того самого собаку, який біг за ним у темряві. Так довго біг, і от маєш — тільки-но хотів забрати його, принести додому, як собака втік. Чого він, дурний, злякався?

— Про що ти думаєш? — питає батько, урвавши свою розповідь.

— Тату, а собака — розумна істота? Він розуміє, що йому кажеш?

— По-моєму, розуміє. Коли слухається, значить розуміє.

— А як зрозуміти людині, що він почуває?

— Мабуть, треба навчити його розмовляти, — жартує батько.

— Тату, ти більше не розповідай. Я все вже згадав, що було далі... Тату, я твердо вирішив: я буду ветеринаром.

— Ну, як знаєш! — Павло Антонович знизує плечима й виходить з кімнати.

Може, образився?

— А ветеринар — непоганий фах! — кричить за стінкою батько.

Ні, не образився.

Павло Антонович повертається з томом енциклопедії.

— Зараз ми прочитаємо про ветеринарів, — каже він.

"Непоганий"! — сам собі усміхається Сергій, поки батько читає вголос енциклопедію. — Лікувати всяких котів та корів. Ну й заняття!.. Нічого вони не розуміють, ці дорослі. Скажеш що-небудь випадково, а вони вже розвивають.

А про що хочеться довідатися насправді, то вони цього не знають. Та й звідки їм

знати, як розуміти собачі почуття?.. Що ж усе-таки хотів той бездомний дворняга? Чому він утік?"

ХТО ВІН, ЧЕМПІОН?

У неділю Сироїжкін підвівся рано. Не тому, що в нього були невідкладні справи. Просто ранок видався такий яскравий, свіжий після нічного дощуху, що було б нерозумно валятися в ліжку. Такого ранку завжди відчуваєш, що трапиться щось радісне чи незвичайне: адже день буде довгим-предовгим і дуже далекий той час, коли покличуть спати.

В сусідній кімнаті було тихо, й Сергійко хотів непомітно вислизнути з дому. Якомога обережніше взявся він за тугий замок, але той усе-таки по-зрадницькому клацнув.

— Сергійко! — Це мама кличе з сусідньої кімнати.

Почула.

— Чого?

— Сходи, будь ласка, по хліб. І не запізнюйся на зарядку.

Зарядка буває о восьмій. Звучить горн. На футбольному полі стоїть людина у червоній майці. Це майстер спорту Акульшин, він живе на третьому поверсі. Стоїть і чекає, коли позбігаються діти з усіх під'їздів. Потім пробіжка, стрибки й гра у м'яч. Як бачите, зарядка аж ніяк не нудна, й Сергійко не збирається ухилитися. А от хліб — це вже обов'язок. Навіщо ходити по нього, коли можна замовити додому? Мама каже так: задля виховної мети, щоб він, Сергійко, не розлінувався.

— Дві булки?

— Ну звичайно. Ти ж знаєш, — чується із-за дверей.

— Зараз з'ясуємо, одну хвилиночку! — голосно каже Сергій і посміхається, уявивши здивовані обличчя батьків.

Він бере телефонну трубку, набирає три нулі підряд:

— Алло, довідкове? Де я можу купити дві свіжі городські булки?

— Де ви живете? — байдужим голосом питає автомат.

— Липова алея, будинок п'ять.

Після кількох секунд мовчання автомат тим самим тоном промовляє:

— У вашому будинку є хлібний магазин.

— Дякую, що нагадали, — ледь стримуючи сміх, відповіла Сироїжкін.

— Що він сказав? — гукає батько.

— Що булки ще гарячі! І щоб ви не запізнювалися на гімнастику.

— А ми жодного разу не запізнилися! — хором озиваються батьки й сміються із Сергійчиного жарту.

Справді, на цю гімнастику всі дорослі йдуть охоче, навіть пенсіонери. Піднімаються у ліфтах на десятий поверх і виходять на дах. Там — як у дворі: квіти, кущі, а посередині площадки — спортивні снаряди. Пенсіонери, звичайно, на кільцях не підтягуються, лише присідають та махають руками, Зате Сергійчин батько здорово крутить "сонце" на турніку й закидає в кільце баскетбольний м'яч.

У таку рань у дворі не було жодної душі. Побалакати ні з ким, тому Сироїжкін вирішив іти в найдавший хлібний магазин: може, когось зустріне чи побачить щонебудь.

Сергійко повільно простував під тіністими липами.

Збоку могло здатися, що він заглиблений у свої думки. Але це не так. Він грався: ішов знайомою вулицею, а бачив її зовсім новою. Ось посаджені дерева, вчора їх ще не було. Тоненькі, неначе палички, й без листя. Та нічого, незабаром вони наберуться сили, зашумлять на вітрі... А ось бульдозери нагорнули купу землі — вирівнюють майданчик. Поки вал не зруйнували, тут зручно ховатися... Десь чути гудіння мотора. Потрібно заплющити очі й відгадати: звичайна це машина чи повітряна? Потрібно швидше відгадати, поки шум нерозбірливий. А потім перевірити себе й помахати вертольоту з шашечками на боці.

Внизу, за річкою, видно чашу стадіону. Сергійко дивиться на неї, але бачить не стадіон, а кам'яні мури римського Колізею. Зараз він не семикласник школи кібернетиків, він — відважний гладіатор; на ньому не штани й куртка, а залізні лати. Гарчать у підземеллі дикі звірі. Він має змагатися з тиграми й левами і вразити їх своїм мечем, щоб лишитися живим. І він відчуває тугу, як той гладіатор, який щодня виходив на арену ризикувати життям...

Ні, хай краще буде стадіон не Колізеєм, а синхрофазотроном! Так, так, такий він і є, синхрофазотрон, найбільша у світі машина — кругла, мов цирк, громада. Всередині неї носяться частинки, з яких складається атомне ядро. Звичайно, ці частинки нізащо не побачиш простим оком. Якби атом був такий завбільшки, як футбольне поле, то його ядро стало б лише м'ячем. Тільки вчора Сергій чув про це на уроці фізики. Але зараз він не просто Сергій, він — фізик! Ось він бере фотопластинки, прострелені частинками, і під мікроскопом бачить сліди, схожі на яскраві, пухнасті зірки. І починає розмірковувати: "Чиї ж це сліди?.. Яка частинка пролетіла? Гм, гм, загадково..." Раптом йому в вічі б'є сонячний промінь, і він забуває, що хвилину тому був фізиком. Темніють удалині стіни Кремля, і їх охороняє на високому березі стрілець Сироїжкін. Іде високий дід з палицею. Та це ж сам Іван Грозний! Який наказ віддасть він своєму воїнові?

Грозний зупинився і спокійно запитав:

— Скажи-но, друже, як пройти до магазину "Мільйон дрібниць"?

— Н-не знаю, — розгублено пробелькотів Сергійко. — Тобто що це я... Знаю! Прямо, прямо і ліворуч.

— Спасибі, — сказав, анітрохи не здивувавшись, дідусь.

І пішов. Повільно. Спокійно. Але вже зовсім не як Іван Грозний.

Дві булки були куплені в кінці Липової алеї. Дорогою назад, щоб згаяти час, Сергій грався у вивіски. Здавалося, що тут такого: прочитай вивіску навпаки — от і вся премудрість. Але при цьому виходять такі дивні слова, немов ти опинився в іншому світі. Такий мали вигляд вивіски, відбиті в широких вітринах. А вимовлялося так:

Тьху ти, язика можна зламати!

Сергійко став згадувати фільм, який він бачив зовсім недавно. Дуже цікавий фільм.

"Зустріч світів". Про антисвіт. Починається з того, що ракета із Землі підлітає до таємничої планети й пускає В розвідку літаючого робота. Той починає спускатись і несподівано вибухає, немов атомна бомба. Виявляються, Антисвіт влаштований зовсім не так, як Земля, Сонце й взагалі Галактика: і планета, і її мешканці, і все інше складаються там з античастинок — частинок протилежними зарядами. Тому дивний світ і називається "анти", тобто "проти". Це відкрили космонавти, які прилетіли із Землі. "У нас електрон негативний, — каже командир ракети, — а в них позитивний. Досить тільки нашим і їхнім частинкам зіткнутися, як відбувається вибух..." Справді, цікавий цей антисвіт: кинь туди звичайний камінь — вибух, кинь палицю — вибух, впусти щось випадково з ракети — знову вибух. Але поки космонавти, що в кіно, догадалися, куди вони прилетіли, розгорілася справжня війна. Всі в залі застигли. Нерви у всіх напружені — так здорово закручено в картині.

І ось що ще цікаво, чому він і згадав про цей фільм. В антисвіті навпаки, навіть праворуч і ліворуч: там, де в нас ліворуч, — у них праворуч. Шкода, що місто антисвітян показували тільки з висоти. Не розбереш, чи є в них вивіски. А взагалі будинки цілком сучасні, схожі на пластмасові кулі. І якщо у них все-таки є вивіски, то вони читаються справа наліво...

Сергій зупинився, вражений своїм відкриттям. Він глянув на вивіски й урочисто промовив, ніби читав заклинання:

РОФРАФ МОНОРТСАГ

Усе навколо нього вмить змінилося. Він стояв на антиземлі, читав антививіски й дивився в холодну шибку антивітрини. А з шибки на Сергійка дивилася антилюдинка. Волосся зачесане справа наліво, кишень з гудзиком — ліворуч, а годинник — на правій руці.

— Привіт! — сказав Сироїжкін. — Я знаю, хто ти такий. Ти не просто моє відображення, а ти — Ажьорес. Зараз я запізнююсь на зарядку, але іншим разом ми з тобою обов'язково поговоримо. Будь здоров, Ажьоресе!

Сергій, махнувши рукою на прощання й побачивши такий жест у відповідь, побіг додому.

— Звичайно, це я переборщив, що обіцяв з ним поговорити бурмотів він, повернувшись із антисвіту на Липову алею. — І все-таки здорово, що я зустрів антилюдину. Майже антилюдину, — додав він, подумавши. — Принаймні, даю свою голову відрубати, що серце в неї з правого боку...

У дворі на футбольному полі грали малята. Все ясно: зарядку він проґавив. Зовсім непогано було б поіграти з м'ячем, але що вдієш, його затримав не хто-небудь, а антилюдина! І Сергійко, як тільки завернув за ріг, зрозумів, що це відкриття принесе йому славу. Біля останнього під'їзду він помітив хлопців. Раз зібралися, значить, щось обговорюють або обмінюються цінностями.

Так і є: слухають Вітьку Смирнова. Той стоїть гордий — ніс догори, волосся скуйовджене.

— Хлопці! — сказав Сергійко. — Я щойно бачив антилюдину!

Вмить Смирнов лишився зовсім самотнім, хлопці оточили Сироїжкіна. Йому довелося кілька разів повторювати, як він читав вивіски навпаки, як згадав про антисвіт з фільму й помітив у вітрині Ажьореса. Виявилося, всі бачили "Зустріч світів", усі помітили, що в антисвіті навпаки ліворуч і праворуч, але ніхто навіть не здогадувався, що зовсім поряд, буквально за два кроки, можна, знайти щось схоже на антилюдину.

Відкриття вимагало негайної перевірки, й тому компанія помчала на вулицю читати вивіски за методом Сироїжкіна й кривляться у вітринах. А Сергійко поплентався додому: саме в ту мить, коли він пестився у променях слави, його гукнули з балкона.

Він покірливо вислухав материні докори, проковтнув свій сніданок, відмовився кататися по річці на крилатому теплоході й повеселішав тільки тоді, коли вирішив, що неодмінно стане фізиком і вивчатиме антисвіт.

Але де цей антисвіт? Де його вивчати — на Землі чи обов'язково летіти в космос? І як далеко туди летіти, і яка потрібна ракета, як уникнути вибуху?.. Десятки питань закружляли в Сергійковій голові. Всі вони потребували негайного обговорення. І Сергій побіг до Вовки Королькова, який усе знав.

"Мабуть, там зранку стовбичить Макар Гусєв, — подумав Сергійко. — А з ним ніякої розмови не вийде. Самі тільки дурниці. Як би здихатися Гуся?" На всякий випадок Сироїжкін вдався до навіювання на відстані.

— Гусаче, сиди вдома! Гусаче, сиди вдома! — повторяв він, піднімаючись сходами в сусідньому під'їзді.

Точно. Передчуття не зрадило Сироїжкіна: Гусак був тут як тут. Він возився на площадці з трубою, обклеєною чорним папером. Побачивши однокласника, Гусєв широко усміхнувся і сказав:

— А-а, Сироїжкін, привіт! Бачиш трубу? Телескоп. Збільшує у тридцять разів. Наш з Професором винахід. Хочеш, Сироїжкін, першим побачити зоряне небо?

— А де Професор? — діловито запитав Сергійко.

— Зараз прийде. Ти дивися, поки труба вільна.

Звичайно, ясного сонячного дня ніяких зірок побачити не можна було. Та Сергійко все ж нагнувся, припав до круглого вічка. Його обпалило, осліпило сонце. Вогненні списи ніби проткнули око. Розгублено кліпаючи, втираючи долонею сльози, що котилися по щоках, стояв Сергій коло вікна. Він хотів загілити ногою телескоп, але пожалів Професорову працю.

— Ну, що ти там побачив? — ехидно запитав Гусєв.

— Такого йолопа, як ти! — спересердя сказав Сергійко й побіг сходами. — Таку хитромудру гуску, як ти! — кричав він на ходу. — Ні, гусака! Товстого, гидкого-прегидкого гусака!

Макар не погнався за ним. Він лише висунувся з вікна й гаркнув:

— Я тобі покажу гусака! Краще не попадайся!

Сонце світило лагідно. Гостро, духмяно пахло молодю зеленню. Але світ здавався

Сергійкові сірим, недобрим. Йому було гірко, прикро. Він ішов і думав: як помститися цьому здоровенному, сповненому підступності Гусакові?

Сироїжкін придумував плани помсти й один за одним відкидав їх. Ласо, яким можна заарканити й прив'язати ворога до дерева, напад у темряві, навіть допомога приятелів — десять міцних кулаків — усе це Сергієві не подобалося. Лишалося знайти чудодійні краплі, які вдесятеро збільшують людські сили, й викликати кривдника на бій. Але ж де дістанеш такий рецепт?

Несподівано сильні руки підхопили Сергійка й підняли високо вгору.

— Ось він! — закричав хтось оглушливо гучно. — Качай його!

Сергійко отямився. Він побачив прапори, спортсменів у яскравих майках і великі білі літери на червоній полотнині, низ впадали в око, — ФІНІШ. Якись люди несли Сергійка, піднявши над юрбою і кричали:

— Знайшли! Знайшли! Ось він — чемпіон!

Натовп обертався, розступався, роздивлявся Сироїжкіна, а він тільки кліпав віями й крутив головою.

Хтось узяв його за руку, потримав, ідучи поряд, і здивовано сказав:

— Пульс нормальний! Не серце, а годинник!

— Він не захекався! — захоплювався інший болільник. — Легені — мов ковальські міхи!

— Чемпіон... Чемпіон... — повторювали всі навколо.

Сергійка поставили перед високим міцним чоловіком у білому костюмі з червоною пов'язкою на рукаві.

— Як тебе звати, хлопчику?

— Сергій Сироїжкін, — здивовано сказав несподіваний чемпіон.

— Де ти живеш, де вчишся?

— На Липовій алеї. У школі кібернетиків.

— Товариші! — закричав суддя в білому костюмі. — Невідомий бігун — Сергій Сироїжкін! Він живе тут, у Жовтневому районі!

Юрба загула.

— Молодець, — сказав суддя Сироїжкіну. — Вітаю!

— А за що? — здивовано запитав Сергій.

— Молодець, — повторив суддя. — Ніколи не треба зазнаватися. А завтра приходь о п'ятій годині на стадіон в секцію легкої атлетики. Ось тримай. — Він дістав блокнот, одірвав аркушик і щось швидко написав. — Тут адреса й моє ім'я. Приходь обов'язково. Талант треба розвивати.

Він обернувся до інших суддів:

— Я гадаю, можна зарахувати біг Сироїжкіна.

— А я протестую! — різко відповів суддя у тренувальному костюмі. — Сироїжкіна немає у списках команди..

— Зарахувати! Зарахувати! Зарахувати! — галасували болільники. — Він з нашого району!

Судді стали сперечатися, а Сергійко тихо відійшов убік, стискуючи в руці аркушик. Чемпіона по-дружньому плескали по плечу, йому говорили підбадьорливі слова, хтось сунув йому морозиво. На нього дивувались, як на чудо.

А чуду було дуже незручно. Чудо все ще нічого не розуміло. Чудо вибрало в галасливому натовпі спокійного товстуну з палицею і боязко запитало:

— А що сталося?

— Ні, ви тільки подивіться на нього! — голосно сказав товстун, налякавши Сергійка. Тікати було нікуди: навколо вже стояли щільним кільцем болільники. — Він навіть не розуміє, що натворив, — говорив далі товстун, постукуючи палицею об асфальт. — Талановитий і чистий душею!.. Так от, — товстун нахилився до Сергійка, — наш район програв естафету сусідам. Ми вже вирішили, що діло пропадає. Лишався останній етап на чотириста метрів. Наш стоїть, чекає паличку, а суперник уже біжить, тільки п'яти миготять. Як раптом, де не візьмися, — ти! Вихопив у нашого недотепи паличку, наздогнав першого, випередив його, розірвав стрічку й зник. Просто поталанило, що ти живеш у нашому районі. — Товстун раптом змахнув палицею і проголосив: — Зарахувати Сироїжкіна!

— Зарахувати!!! — підхопили люди, які стояли довкіл.

Сергійко сунув аркушик у кишеню, непомітно вибрався з натовпу й кинувся щодуху геть. Він не розумів, чому тікає від яскравих прапорів і галасливих болільників, а не підійшов до головного судді й не пояснив помилку. Всі ранкові пригоди — рішимість стати фізиком, сонце, що вдарило у вічі, прагнення помсти, несподівана слава, — все змішалось в Сергійчиній голові й гнало його вперед. Мабуть, тепер він і справді міг установити рекорд. Тільки серце калатало, як шалений маятник, а з легенів виривався якийсь дивний свист.

Він вискочив на стрімкий берег річки, упав на траву й довго лежав нерухомо, із заплющеними очима, наслухаючи удари в грудях, ловлячи ротом повітря. Віддихався, перевернувся на живіт і помітив недалеко в кущах синю куртку. Куртка як куртка, звичайна куртка. І все-таки щось у цій куртці непокоїло Сироїжкіна. Щось чорне, маленьке, блискуче стирчало з-під синьої куртки. Сергійко подивився уважніше й вирішив очі: це була невеличка штепсельна вилка для вмикання в мережу.

Сергій ніколи ще не бачив курток, з-під яких висуюються такі незвичайні хвости. Тому він тихенько підповз до куща, обережно взяв вилку і потягнув до себе. Куртка здригнулась, заворушилася. З-за куща прямо на Сергійка виліз дуже знайомий хлопчисько.

Ні, зовсім незнайомий! Це був хтось чужий. Але цей "хтось" був викапаний Сироїжкін. Сергій дивився на нього широко розплющеними очима, і йому здавалося, що це він сам виліз зараз із-за куща й дивиться на забіяку, який сіпнув його за куртку. А хлопчик у синій куртці, живий двійник Сергійка, теж завмер і дивився у вічі Сироїжкіну. На обличчі його нічого не відбивалося — ні здивування, ні усмішки. Воно було абсолютно спокійним.

— Це твій штепсель, тобто вилка? — нарешті сказав, отямившись, Сергій.

— Моя, — обізвався хлопчик у синій куртці трохи скрипучим голосом.

— А навіщо вона тобі? — знову запитав Сергій і почув дивну відповідь:

— Я живлюся електроенергією.

— Ти... — Сергій повагався, — Ти... робот?

— Ні, я Електроник, — так само спокійно промовив хлопчик.

— Але ж ти не людина?

— Так, я не людина

Вони сиділи на траві зовсім поряд і мовчали. Сергійко непомітно роздивлявся свого сусіда. "Дарма, що в нього провід із вилкою, — думав Сергій. — Зате з ним можна розмовляти спокійно, по-людськи, не те що з Гусаком..." І раптом Сергійкові сяйнула думка.

— Послухай, це ти біг так швидко й обігнав усіх? — хвилюючись, запитав він.

— Я.

— Ти знаєш, ми з тобою дуже схожі...

— Така схожість зумовлена математичними законами, — пояснив хлопчик у синій куртці, й Сергійка враз заспокоїла його розважливість.

— І ти це помітив?

— Так, помітив.

— Ти знаєш, мене прийняли за тебе. А справжній чемпіон — це ти!

— Можливо, я чемпіон, — погодився Сергійків співрозмовник. — Але я зовсім не хотів цього.

— Не хотів? От чудний!

— Ноги несли мене вперед, — продовжував дивний хлопчик, — я не міг зупинитися. Отже, найімовірніше, я не чемпіон.

Тут Сергійко схопився, став розповідати, як сперечалися судді, як його підкидали й несли на руках. Хлопчик у синій куртці теж підвівся й уважно дивився на Сироїжкіна. Його обличчя було, як і раніше, спокійним і незворушним. Ні, він не заздрив несподіваній Сергійчиній славі, зовсім не заздрив.

Я ніколи не бачив, щоб хтось біг так швидко! — захоплювався Сироїжкін. — Якби судді не пішли, я привів би тебе і сказав: ось хто встановив світовий рекорд! Електроник! А я... просто Сироїжкін...

— Сироїжкін? — скрипуче запитав Електроник.

— Ага!.. Ми ще не познайомилися. — Сергій простягнув руку. — Називай мене Сергійком.

— Сергійко Сироїжкін, — повільно повторив, ніби запам'ятовуючи, Електроник.

Його права рука обережно взяла пальці Сироїжкіна й стиснула так сильно, що Сергійко зойкнув.

— Вибач, Сергійку. — Електроник подивився на свою долоню. — У мене запрограмовано, що з такою силою треба тиснути руку друга.

Сергій, пританцьовуючи, дмухав на пальці. Він нітрохи не образився, навпаки — зрадів.

— Нічого! Це дуже навіть здорово! Ти не зменшуй силу. Вона нам ще знадобиться... Розкажи про себе. Ти тут живеш?

— Ні, тільки сьогодні приїхав.

— Тоді я покажу тобі місто! — зрадів Сергій. — Спочатку підемо в парк, купимо морозива й з'їмо по чотири штуки.

— Я нічого не їм, — сказав Електроник.

— Зовсім забув! — Сергійко махнув рукою і від душі пожалів приятеля: — Не пощастило тобі. Морозиво куди смачніше, ніж електричний струм! Я можу полуничного зразу чотири штуки проковтнути.

— Я теж ковтав. Предмети... Коли показував фокуси, — уточнив Електроник.

— Фокуси? Здорово! Обов'язково мені покажеш!

— Добре. Покажу.

Так, весело балакаючи, простували вони до парку. І всі зустрічні оглядалися їм услід: не на кожному кроці трапляються такі схожі близнята.

ФОКУСНИК УСІХ ЧАСІВ

І ось вони заходять у парк. Їх зустрічають рум'яний Клоун, Учений дивак і кумедний Марсіанин на ходулях. Їм вручають маски золотої променистої зірки й страшного ведмеда, на їхню честь гримить веселий марш, мчить по орбіті славетний супутник "Біб-біп" і злітають у небо маленькі ракети. В парку карнавал, сьогодні всім весело, всі сміються. І Сергійко регоче під маскою страшного ведмеда, хапає за руку золоту усмішливу зірку, й вони біжать до "чортового колеса". А потім злітають угору, падають униз, роблять оберт за обертом і дивляться з висоти на місто. І ще кружляють на каруселі, крутять мертві петлі в літаках, злітають і приземляються в космічному кораблі. Весь час разом — Сергійко й Електроник. Весь час поряд — Електроник і Сергійко.

А на невеличкій сцені йде концерт. Стоїть із самого краю тонка дівчинка, вся у блакитному з ніг до голови, навіть кульки в руці блакитні, й співає пісню:

Кульки, кульки
Блакитні кульки,
Летить, кульки,
Несить, кульки,
Моїх мрій порив
Далеко, далеко,
Аж за дахи...

Однак чому раптом змовк Сергійко? Чому він стоїть зовсім тихо й дивиться не на Електроника, а на блакитну дівчинку? Чому він не аплодує, як усі?

Вийшов на сцену конферансьє і каже:

— Сьогодні дають концерт глядачі. Ви тільки що слухали пісню, яку написала сама співачка. Свої пісні, свої вірші, своє виконання! Прошу не соромитися!.. Отже, акробатичний етюд покажуть брати Самоварови.

Чому Сергійко не дивиться на акробатів Самоварових? Чому він витягнув шию і

спостерігає, як сідає блакитна дівчинка в першому ряду? Чому тягне Електроника до естради?

— Електроніку, — прошепотів Сергійко другові, — прошу тебе, виступи. Покажи фокуси.

— Я не знаю... — невпевнено промовив Електроник.

— Ну, любий, ну, Електрошо, ну продемонструй! Фокуси, розумієш, фокуси! Всі відразу розвеселяться, тобі аплодуватимуть, і я — найдужче.

— Я покажу фокуси, — погодився Електроник і пішов разом з другом за куліси.

Сергійко торкнув за плече конферансьє і став йому пояснювати, вказуючи на маску золотої зірки:

— Ця маска — мій друг. Він чудовий фокусник. Я його просив, він погодився виступити.

Конферансьє стояв і кивав головою: він зрозумів усе з півслова.

— Як тебе оголосити? — спитав він Електроника.

— Оголосіть просто, — сказала скрипучим голосом маска, виступає найвидатніший фокусник усіх часів і народів, ще ніхто й ніколи так не виступав донині й не виступатиме в майбутньому.

Сергійко посміхнувся: "Ну й Електроник! Справжній цирковий артист. Нітрохи не соромиться. І фокуси в нього, певно, надзвичайні".

А конферансьє подумав: "Ого! Оце скромність!" Проте він вийшов і оголосив так, як було сказано. Чуття підказувало йому, що в разі провалу найвидатнішого фокусника глядачі вважатимуть усе за жарт.

— Зараз ти їм покажеш! — тихо сказав Сергійко Електроникові, поглядаючи крізь прорізи своєї маски на блакитну дівчинку в першому ряду. — Я відчуваю, що ти не тільки найкращий у світі бігун, а й надзвичайний фокусник. Зніми-но, Електроніку, маску. Хай тебе бачать усі!

— Зараз я їм усе покажу, — незворушно підтвердив Електроник і слухняно зняв маску.

Фокусник вийшов на сцену й підняв руку. Всі спочатку дивилися на руку й тільки потім помітили, що електричний рояль зрушив з місця і, поскрипуючи коліщатками, покотився за куліси.

— Дурниця! — голосно сказав хлопчак з першого ряду. — Прив'язали мотузок і тягнуть.

Але в конферансьє, який стояв за кулісами, стали круглими очі: він бачив, достоту бачив, що ніхто не тягне рояль! Рояль котився сам і щосили скрипів коліщатками. Фокусник опустив руку, і рояль зупинився. А блакитна дівчинка трохи підвелася зі свого місця, щоб бачити, що буде далі.

Несподівано для глядачів фокусник зробив сальто-мортале, й по сцені застрибали тонкі сріблясті кільця. Вони підскакували з приємним дзенькотом і так яскраво блищали, що глядачі мружили очі.

Тихо й плавно вступив оркестр. Фокусник повів рукою, й кільця покотилися по

сцені, зробили коло, потім друге, третє. І от, дзеленькаючи й виблискуючи, вони вже розкотилися в різні боки й закружляли, немов циркові конячки.

А фокусник навіть не дивився на них, заплющив очі, впевнений, що всі кільця скоряються плавним рухам його рук, що вони крутяться дзигною, завмирають на місці, стрибають угору й униз і жодне не впаде.

Глядачі аплодують, заглушаючи оркестр, і найдужче — маска ведмедя. Сергійко був захоплений. Що за диво його друг! Він бачив, як завмерла блакитна дівчинка. Які в неї великі смутні очі... Ось вона посміхнулась! Молодець Електроник! І він, Сергійко, теж молодець: відразу здогадався, що Електроник — чудовий фокусник. Якщо трапиться, що вони познайомляться, він так і відрекомендується: друг фокусника.

— Все ясно, — глибокодумно промовив хлопчак-всезнайко з першого ряду. — В нього в рукаві електромагніт. Притягує і відштовхує. Чудес на світі не буває.

Бувають. Але рано чи пізно вони кінчаються. І всім було дуже шкода, що кільця раптово зникли. Кільця збіглися всі до купи, фокусник повернувся на мить до глядачів і пішов — і ось уже нічого нема. Лише конференсьє помітив, що кільця водночас підстрибнули й опинились у фокусника на руці, наче браслети.

А фокусник уже бере в когось із публіки сигарету, припалює, дякує і видихає клуб диму. Пухнаста хмаринка летить до першого ряду.

— Він палить! — обурилась якась жінка.

— Це так треба, це фокус, — заспокоїв її сусід.

Сергійко зачудовано дивиться на сигарету в руці друга, але в цей час з диму в публіку посипалися різнобарвні хустки. Червоні, блакитні, жовті, зелені, білі... Всі схопилися, заплескали, засміялися, стали ловити хустки. А Електроник пускав і пускав круглі білі хмарки. Вони, немов маленькі ядра, летіли в усі ряди, сіючи дощ веселих парашутів, що бралися невідомо звідки.

Та ось гамір ущух, глядачі всілися на місця. Фокусник уклонився й хрипло сказав:

— Предмети. Давайте мені предмети.

Підхопився хлопець і вмить зібрав у капелюх годинники, авторучки, гребінці, гаманці. Зал затих. Капелюх з предметами подали фокусникові.

— Ап! — вигукнув фокусник і на очах у всіх проковтнув ручний годинник з жовтим ремінцем. — Ап!.. Ап!.. Ап!..

І за жовтим ремінцем пішли інші предмети з капелюха. Годинники фокусник ковтав легко й невимушено, ніби вишні або сливи. Він втягував у себе з присвистом довгі авторучки, гребінці й, не вагаючись, клав у рот гаманці. Тільки й чулося:

— Ап!.. Ап!.. Ап!..

Глядачі завмерли. Панувала напружена тиша. Конференсте чомусь зблід.

— Усе, — спокійно сказав фокусник і вклонився.

Пролунали слабкі оплески. Глядачі чекали продовження. А фокусник попрямував до куліс.

— Гей, друзяко! — гукнули з рядів. — А годинники ж не забудь віддати!

І тут усі схопилися. Фокусник сплигнув зі сцени, підбіг до огорожі й, зробивши

гігантський стрибок, перемахнув через неї. Глядачі кинулись за ним. Вони, звичайно, не знали, що фокусник біжить не зі своєї волі: його, як і вранці, несподівано погнала вперед сильна напруга електричного струму, ввімкнутого неуважним професором. Глядачі нічого не знали про фокусника, вони бігли за своїми речами. Але наздогнати хлопчика не могли.

Конферансьє розгублено оглядався. Друг фокусника в масці ведмеда теж зник. На стільці лежала тільки забута картонна зірка

— Я ж казав, що шахрай! — захоплено кричав хлопчак з першого ряду. — Знаємо ми цих фокусників! Не наздогнали? Ха-ха!

Конферансьє розгублено оглядався. Друг фокусника в масці ведмеда теж зник. На стільці лежала тільки забута картонна зірка

— Я ж казав, що шахрай! — захоплено кричав хлопчак з першого ряду. — Знаємо ми цих фокусників! Не наздогнали? Ха-ха!

А блакитна дівчинка спокійно стояла посеред метушні й роздивлялася прозору хустку. На ній було кумедне личко з кирпатим носом і незрозуміле слово: "Електроник".

ВСЕ ПРО ЕЛЕКТРОНИКА

Олександр Сергійович Светловидов, учений-кібернетик, сидів у готелі й чекав професора. З плутаних пояснень директора й горничної він не міг збагнути що сталося тут протягом півгодини, поки він їхав від інституту до "Дубків". Чемодан, якого ледве принесли чотири чоловіки, стояв порожній. Куди поділося те, що там було?

Светловидов згадав, що професор у розмові натякав на сюрприз. Але що це за сюрприз, який зникає з кімнати на другому поверсі, поминувши двері?

Гість кілька разів виходив на вулицю, прогулювався біля під'їзду. Нарешті піднявся в номер, сів у крісло, вирішив чекати тут. Іноді він схоплювався, підходив до дзеркала, прискіпливо оглядав вузол на краватці й не пропускав нагоди покритикувати себе.

"Ну хто скаже, дивлячись на це молоде обличчя і рум'яні щоки, — кепкував із себе Светловидов, — що перед ним без п'яти хвилин доктор наук! Еге, товаришу Светловидов, ні парадний костюм, ні рівний проділ, ні навіть ці маленькі вуса не надають вам солідного вигляду. Припустимо, що Гель Іванович Громов захоплений своїми думками й менш за все звертає увагу на вік співрозмовника. Але ж він може легко визначити, як мало оригінальних ідей народжується в цій голові... Якби ж коефіцієнт корисної дії дорівнював хоч одній сотій професорової!.. Однак це вже заздрість. Досить філософствувати! — спинив себе критик. — Сядемо й постараємося визначити, зважаючи на всі обставини пригоди, коли повернеться професор".

Светловидов любив професора Громова. Від нього завжди йдеш із запасом найкращих почуттів і думок. І довго потім згадуєш добродушний, по-дитячому заливистий сміх, журливо-веселий погляд і потішні хмарки диму, які вилітали з довгої професорової люльки.

Кібернетики й фізіологи іноді сперечалися через Громова.

І ті, й ті вважали професора фахівцем у своїй галузі. Та ці незгоди були несуттєві.

Громов охоче віддавався обом наукам, які, до речі, були тісно пов'язані між собою. Статті й виступи професора про головний мозок з'ясували деякі і загадки людського мислення; фізіологи й лікарі-психіатри зацікавлено обговорювали й перевіряли його гіпотез. А кібернетики втілювали його ідеї в оригінальних схемах електронних машин..

Усі знали, що сам Гель Іванович захоплюється на дозвіллі іграшками-автоматами: він склав папугу, здатного розмовляти; собачу голову, що вміла співати; мавпу, яка показувала фокуси. Одні вважали їх просто потішними, інші казали, що в іграшках закладені дуже цікаві схеми слуху, рухових центрів, мови майбутніх кібернетичних автоматів, які ще здивують людство. А людство поки що нічого не знало про геніальні іграшки, замкнені в професорській лабораторії.

Светловидов згадав, як років десять тому він, тоді ще молодий інженер, приїхав у місто сибірських учених — Синьогорськ і, виконуючи звичайне командировочне завдання, кілька днів мріяв зустрітися із знаменитим Громовим. Нарешті він зателефонував йому й напросився в гості. Від готелю до Обчислювального центру Светловидов ішов пішки. Мрячила дрібна, нудна мжичка, на вулицях не БУЛО ЖОДНОЇ душі. І ось недалеко від корпусів центру Олександр Сергійович побачив дивного перехожого. У розстебнутому плащі, без капелюха, не зважаючи на дощ, крокував він навколо ліхтаря і щось швидко записував на клаптику паперу. Светловидов упізнав Громова.

— Ви прибули в дуже слушний момент, — сказав, професор, беручи під руку інженера. — Ходімо!

— Але ж ви застудитесь, Гелю Івановичу! — вигукнув Светловидов. — Така погода, а ви без головного убору.

— Нічого не станеться, — лагідно посміхнувся Громов. — Я вийшов зустрічати вас і захопився однією думкою.

А коли голова гаряча, їй не страшна ніяка вогкість. Вони прийшли в невелику кімнату, заставлену приладами, й одразу ж узялися за діло. Власне, дослід скидався на захоплюючу гру. В сусідньому залі, як пояснив професор, знаходилися два об'єкти — Ікс та Ігрек. Один з них був старий помічник Громова, на прізвище Пумпонов. Другий об'єкт — електронно-обчислювальна машина.

Професор посадив Светловидова за стіл з двома телеграфними апаратами. Над ними висіли аркушки з літерами "X" і "Y": кожний з двох невидимих для Светловидова гравців користувався своїм апаратом. Правила гри були зовсім прості: гість міг ставити Іксові й Ігрекові будь-які запитання і протягом півгодини відгадувати, хто з тих, що відповідають, — машина і хто — людина.

Светловидов і зараз пам'ятає свої запитання й відповіді Ікса й Ігрека.

Спочатку він запитав, кому скільки років.

Ікс протелеграфував:

— Вісімсот.

У відповіді Ігрека було менше вигадки:

— П'ятдесят.

Потім Олександр Сергійович поставив ще два розвідувальних запитання:

— Чи давно знаєте ви професора? Як ви до нього ставитеся?

Ікс відстукав на телеграфній стрічці:

— Триста п'ятдесят років. Побоююсь.

Ігрек відповідав інакше:

— Усе життя. Обожаю.

Сідаючи до телеграфних ключів, Светловидов досить легко уявив собі тактику невидимих гравців. Людина не може удавати із себе машину, її одразу ж викаже повільність обчислювання. Отже, машина у своїх відповідях має хитрувати, обманювати, прикидатися людиною. А людині (Пумпонову) нічого не лишалось, як говорити тільки правду. Як з'ясувалося потім, ця логічна система виявилася правильною. І все-таки Ікс та Ігрек спантеличили Светловидова.

Після перших відповідей він подумав: "Іксу вісімсот років. Фантазія. Мабуть, це машина".

Але квапитися з відповіддю Светловидов не хотів. Він вирішив перевірити їх у лічбі.

Він поставив Іксові просту задачу:

— Додайте 928 714 до 47 218.

Ікс думав тридцять секунд і підсумував:

— 975 932.

Светловидов — Ігрекові:

— Додайте 723 022 до 252 910.

Через півхвилини запрацював телеграфний апарат Ігрека:

— 975 932.

"Еге, — сказав собі інженер, — і той і другий думали півхвилини. Хтось хитрує!"

І він засипав Ігрека цілою серією запитань:

— Прочитайте початок першої глави "Євгенія Онегіна" Пушкіна.

— "Мой дядя самых честных правил..." — негайно обізвався Ігрек.

— Чи не гадаєте ви, — запитав Светловидов, — що звучало б точніше так: "Мой дядя самых честных качеств"?

— Це порушило б риму, зіпсувало б вірш, — досить логічно зазначив Ігрек.

— А якщо сказати так: "Мой дядя самых скверных правил"? Як ви пам'ятаєте, Онегін не ідеалізував свого дядька. І з римою тоді все гаразд.

Відповідь Ігрека була убивча:

— Навіщо ображати дядька? Сподіваюсь, ви це не серйозно?

Утерши піт з чола, Олександр Сергійович взявся за Ікса. Він так і не визначив, хто такий Ігрек. Чи могла машина бути таким дотепним співрозмовником? Звичайно, могла, раз її навчав професор. Щодо помічника Пумпонова, то з його вдачею і спроможністю розуму Светловидов ще не був знайомий.

Отже, черга за Іксом. Чи вдасться розгадати, хто він?

— Ви граєте в шахи? — запитав інженер.

Ікс відповів коротко:

— Так.

Светловидов запропонував йому розв'язати етюд:

— У мене лише король на е8, інших фігур немає. У вас — король на е6 і тура на b1. Як ви зіграєте?

Ікс після тридцяти секунд мовчання відстукав на стрічці розв'язання:

— Th8. Вам мат.

Здається, гість програвав гру... Минуло вже двадцять п'ять хвилин. Гель Іванович димив люлькою і лукаво поглядав на колегу.

"Яке ж поставити запитання?" — напружено думав Светловидов.

Він запитав найпростіше:

— Що ви любите найбільше?

Відповіді були простодушні й відверті:

Ікс:

— Кінофільми.

Ігрек:

— Люблю цукерки.

"Хто ж хитрує? — спалахнув Светловидов. — Чи дивиться машина кіно? Ні. А як щодо цукерок? Невже я подурнішав? І все-таки — спокій. Треба розібратися докладніше".

— Які картини ви бачили останнім часом? — запитав він у Ікса

— Закордонні. "Смерть за два гроша", "Покарання", "Джерело сили".

Назви були незнайомі Светловидову. Він попросив уточнити:

— Перекажіть сюжет першої картини.

Ікс почав розповідати:

— Дівчина й хлопець, робітник, закохані одне в одного.

Але на їхньому життєвому шляху зустрічаються бандити. Один з них, на прізвисько Каро, ще трохи схожий на людину, а решта просто мерзотники. Вони хочуть утягнути хлопця у свої діла, і тут лунають постріли. Один. Другий. Третій... Я налічив двісті сімнадцять пострілів...

Настільки захоплюючою здалася Светловидову розповідь, що він перебив Ікса на півслові, зателеграфував:

— Досить!

Відкинувся на спинку стільця, втомлено сказав:

— Це людина.

— От ви й відгадали! — щиро зрадів Громов. — А ваші думки спочатку, як я помітив, були абсолютно точними: машина брехала, а людина говорила правду. Та зараз я познайомлю вас із моїм помічником, і ви зрозумієте, чому він усе-таки водив вас за носа.

Светловидов згадує згорбленого жвавого діда. На його обличчі дуже багато зморшок, вони раз у раз збігаються в хитрій усмішці, й тоді очі здаються маленькими зеленими цятками. Пумпонов у грі не хитрував і на всі запитання відповідав досить

простодушно й точно, виступаючи під псевдонімом Ікс. Він був дуже старий і щиросердо запевняв усіх, що живе на світі вісімсот років і з них ось уже триста п'ятдесят років допомагає професорові. "Що вдієш, — сказав він, — саме стільки я налічив. Ви вже вибачте старого за завдану неприємність". Він добре грав у шахи й над усе любив кінофільми. Ця пристрасть його й виказала. Щодо електронної машини — підступного Ігрека, то вона справді хитрувала, навіть зволікала з відповіддю в обчисленні, намагаючись спантеличити запитувача.

А більш за всіх був задоволений дослідом професор. Він заразливо сміявся, згадуючи забавні відповіді Ікса й Ігрека, і зображав у особах всіх трьох гравців. Справді, йому добре вдалося запрограмувати хитрість машини!

Той вечір був особливий. Вони пили міцний чай у кабінеті Геля Івановича, і професор згадував молоді роки, коли він був закоханий у море, влаштувався матросом на торговельне судно й здійснив кругосвітнє плавання. Гість розповідав веселі студентські історії. А Пумпонов після чаю повів гостя в майстерню і замовив на його честь кілька пісеньок собачій голові. Вона проспівала їх, ретельно роззявляючи пащу й поводячи блискучими скляними очима, і цей невеличкий концерт був дуже зворушливий — адже щоразу електронний мозок складав нову пісеньку.

Потім старий пустив по підлозі іграшки. Черепахи, два лиси — чорний і червоний — кружляли по кімнаті й слухалися хазяїна, наче вони були живі й виступали перед публікою в зоопарку. Тільки довгий провід, що з'єднував їх з електромережею, нагадував про те, що це механізми. З одним із цих лисів, червоним, трохи схожим на таксу й грайливішим, ніж його темний співбрат, була пов'язана досить сумна історія.

Якось Пумпонов прийшов у майстерню і став тренувати лиса. Він командував у мікрофон і так захопився кмітливістю механізму, що не помітив, як його ноги обплутав провід. Пумпонов хотів зупинити лиса, але, на своє нещастя, забув потрібну команду. Він кричав лисові: "Припини! Годі! Не пустуй! Стій!.." Лис не звертав на крики ніякої уваги, весь час бігаючи навкруг людини, і так міцно затягнув провід, що бідолаха не міг ворухнутися. Якби Пумпонов крикнув найпростіше слово "Стоп!" — лис зупинився б як укопаний: він слухався тільки цієї команди, а інших, навіть слова "стій", просто не знав. Старий дедалі кволішим голосом просив, благав лиса зупинитися й розпачливо дивився на розетку, в яку була ввічнена іграшка. Але, на жаль, дотягтися до неї не міг...

Коли Громов заглянув у майстерню, його помічник лежав долі непритомний, міцно обплутаний проводом. Професор сказав потрібне слово — лис відразу ж угамувався. Громов насилу привів старого до пам'яті, і той, розплющивши очі, поскаржився: "Як мало він ще розуміє... Я працюю у вас триста п'ятдесят років і не бачив ще такого дурного лиса". На що Гель Іванович відповів: "Раджу надалі бути обережнішим. Ви можете таким чином або щось винайти або загинути".

...Светловидов так заглибився у спогади, що не помітив, як до кімнати ввійшов професор. Знайомий голос підвів гостя з крісла.

— Даруйте, — сказав Громов, — я вас примусив чекати.

— О, нарешті! — зрадів Светловидов. — Вас я ладен чекати хоч усе життя. Але що

трапилося?

ЯК НАРОДИВСЯ ЕЛЕКТРОНИК

— Сюрпризу не буде, — вибачливим тоном промовив Громов. — Сюрприз, Олександр Сергійовичу, просто втік.

— Як — утік? — здивувався Светловидов.

— А ось так. Стрибнув у вікно — і шукай вітра в полі.

Тільки тепер Светловидов звернув увагу на вигляд професора: краватка з'їхала убік, рукав у вапні.

— Ну, не будемо так засмучуватися, — бадьоро сказав Светловидов. — Для початку почистимось і вмиємося.

Професор із задоволенням віддав йому піджак, краватку і дістав з дорожньої валізи куртку.

— Відразу мов дома! — сказав він, одягаючи куртку.

Светловидову кортіло дізнатися, хто ж кінець кінцем стрибнув у вікно. Та не варто підливати масла у вогонь:

Громов і без того був прикро вражений.

— Чи не бажаєте поснідати? — запропонував Светловидов.

— Поки я гнався за цим сюрпризом, — крикнув Громов з ванни, — я дуже зголоднів і зайшов у кафе! До речі, там працює кухарем колишній корабельний кок. Ще раз вельми перепрошую, що змусив вас чекати, але ми з коком згадували кожний свої плавання... А тепер, — говорив далі професор, повернувшись до вітальні, — можу вам відкрити цей невеликий секрет.

І він розповів, що сталося вранці. Светловидов, слухаючи Громова, сміявся і хмурився, хитав головою і схвильовано ходив по кімнаті — вірив і не вірив. Електроник — кібернетичний і водночас зовсім як живий хлопчик; це справді сюрприз для конгресу кібернетиків. Чуттям ученого гість розумів, скільки праці, нових ідей вкладено в незвичайне створіння, і з нетерпінням чекав роз'яснень. Однак спочатку треба було вжити якихось заходів.

— Я подзвоню в міліцію, — запропонував він, — попрошу знайти його.

— Але як ви поясните ситуацію? Мені не хотілося б розголошувати секрет до відкриття конгресу, — сказав Громов. — О, ця дивовижна моя неуважливість! Я зовсім забув про різницю напруг в електромережі. І от сумні наслідки... Як ви здогадуєтеся, м'язи Електроника дістали посилений сигнал біострумів і погнали його з величезною швидкістю. А що як він зіткнувся з ким-небудь чи побився? Він же скрутить нормальній людині в'язи.

— Сподіватимемося на добре виховання, — жартівливо зауважив Светловидов.

Він викликав по відеотелефону чергового міліції і, назвавши себе, попросив терміново розшукати в місті хлопчика тринадцяти років, на ім'я Електроник. Учений описав його прикмети, в тому числі й здатність швидко бігати, і домовився, що, як тільки будуть якісь відомості, йому негайно зателефонують. Докладно говорити про інші особливості Електроника він не став.

— Вибачте мою цікавість, — сказав він, обернувшись до Громова, — але мені кортить почути історію із самого початку. Час у нас є.

— А ви дозволите мені димити? Інакше я не вмію розповідати.

Професор довго розпалював люльку. Очі його здавалися смутними. Та ось у них зажеврів лукавий вогник. Громов скуйовдив пишну сиву чуприну й задимив з видимим задоволенням.

— Так от, — сказав він, — є в мене давній друг Микола, дуже добрий хірург. Чого я з нього почав, ви зараз зрозумієте. Всі наші зустрічі проходять у нескінченних суперечках. Уявіть, колего, що вам довелося розмовляти з людиною, яка вважає свій розум трохи чи не досконалістю природи... Ви посміхаєтесь... Справді, питання майже не для суперечки. Та треба було бачити пиху мого приятеля, коли він починав розводитися про складності людського організму, досконалості мозку й таке інше, таке інше. Я спочатку теж усміхався, потім сердився, нарешті, нагадував про те, що людина живе в певних умовах і звичайно використовує лише малу частину потужності своєї пам'яті. Справді, є школярі й студенти, яким дуже важко даються деякі предмети. Але ж шкільна й інститутська програми — це лише крихти того, що могла б опанувати звичайна людина. Якби вона пускала в хід хоча б половину резервів мозку, вона, граючись, вивчила б сорок мов, закінчила б з десятків університетів і легко запам'ятала б усю Велику Радянську Енциклопедію.

Микола уперто тримався своїх поглядів. Він виставляв такий аргумент: "І все-таки хоч би що ви говорили про обмеження розуму, геній може все".

"Однак він розплачується за геніальність важкою працею, — нагадував я. — Геній ламає рамки, поставлені людині природою. Він обробляє величезну кількість інформації.

Пригадайте: коли в Ейнштейна питали, скільки годин триває його робочий день, він сприймав це за жарт. Робочий день ученого не має ні кінця, ні початку. А зараз, коли на вчених звалилася буквально лавина нагромаджених знань і нових відкриттів, їхнє становище стало особливо важким. Обсяг і складність завдань, що їх ставить перед наукою виробництво, рік у рік зростають. Я знаю випадок, коли один математик витратив тридцять років напруженої праці, щоб розв'язати лише одну проблему. А скільки цікавих питань лишається поки що осторонь, бо на їхнє розв'язання не вистачить усього людського життя! Отже, людина давно усвідомила свою недосконалість і спрямувала зусилля на створення пристроїв, які полегшать переробку й засвоєння інформації".

Тут Микола вважав, що він має право на іронію. Він запитував, наперед знаючи відповідь: "Може, ви говорите про машини?"

Я стверджував: "Звичайно".

"Мені вас шкода, — казав Микола, — Ви витрачаєте місяці праці, щоб пояснити машині, як розв'язати просту геометричну задачу, або, як ви висловлюєтесь, запрограмувати цю задачу. Тимчасом як я, необізнана з математикою людина, можу розв'язати її за півгодини. Вибачте, чого ж може ця машина навчити мене?" Микола

мав рацію: навчити машину завжди складніше, ніж людину. І я не приховував від нього труднощів. Я нагадував своєму самозакоханому приятелеві, як він розв'язує просту задачу. Він, звісно, вважає, що в ці самі півгодини він обробляє і відбирає певну кількість інформації, тобто шукає шлях до розв'язання задачі, спираючись на свої знання — на програму, закладену в нього за роки навчання.

Микола кивав головою: "Правильно, саме так".

Але хіба це все? Микола просто не усвідомлював, що, коли він береться за олівець, за його плечима не лише шкільні роки, завчені формули й правила, а все життя. У дитинстві він повзав, ходив, бігав, розбивав ніс і коліна й таким чином познайомився з простором. У школі він майстрував прилади й моделі, стругав, пиляв, вивчав геометрію й дізнався, що наша планета кругла. Нарешті, він зв'язаний невидимими нитками з усією Землею: мільярди відчуттів — фізичних, хімічних, магнітних, електричних — переплетені в ньому в складний клубок психічної діяльності. Все це — неусвідомлена інформація, яку має у своєму розпорядженні доросла людина.

Такі, як Микола, ніколи про неї не згадують, вважаючи свої успіхи звичайною річчю. А закладіть ви в машину цю інформацію та ще знання, і вона проявить таку саму мудрість, як і мій приятель, коли не більшу.

Професор усміхнувся, перемігши свого противника, й відразу ж виправдав його:

— Проте я даремно накинувся на приятеля. Всі ці сперечання були дуже корисні, вони відтіняли труднощі мого завдання, викликали необхідні сумніви. Я аж ніяк не počував себе всемогутнім творцем. Я просто продумував схеми, які могли переробляти й зберігати якомога більше інформації...

Люлька Громова давно погасла, й він, висипавши попіл на блюдечко, став заново набивати тютюн. На мить опустивши повіки, він немовби уявив свою незвичайну машину, яка мала стати подобою маленької людини.

Паузу порушив Светловидов:

— Вибачте, Гелю Івановичу... Я зовсім забув: чи зрозуміє Електроник міліціонерів, коли його знайдуть?

Громов стрепенувся:

— Так-так... Він уміє слухати, розмовляти і все зрозуміє... Він дуже слухняний хлопчик. Принаймні ще недавно був таким.

Професор говорив про Електроника, як про живого, й Светловидов дивився на нього із захопленням. "Ось той учений, — думав він, слухаючи співрозмовника, — який знає про все на світі. І навіть про те, чого не бачила жодна людина і, може, ніхто не побачить. Він легко відповість на будь-яке запитання, яке тільки спаде на думку; мені здається, він навіть знає, що таке "мінус п'ять яблук" — проста фраза в задачнику, яку ніхто не може наочно уявити. Але важливо те, що він не лише відповідає на запитання, а й уміє їх ставити. Цей "слухняний" Електроник — каверзне питання для науки. Добре було б розшукати його й привезти на конгрес..." А Громов розповів про те, як з'явився на світ Електроник. Його батьки не були такі досконалі, як їхнє майбутнє дитя. Зовні вони виглядали перед ним просто потворними чудовиськами зі своїми шафами-

блоками, страшенним тріском та шумом і здатністю поглинати силу-силенну електрики. Проте ці батьки — застарілі звичайні електронно-обчислювальні машини — дуже старалися, перевіряючи й обчислюючи складні схеми, що їх придумував Громов. Дві машини обчислювали день і ніч, тому професор і прозвав їх жартома батьками Електроника.

До того ж, справа полегшилася тим, що деякі механізми й пристрої були вже випробувані на автоматах-іграшках та на інших електронних машинах: вони читали текст, розпізнавали предмети, розуміли людську мову, самі складали фрази. І все ж майбутня людинка потребувала фантастичних зусиль і особливої винахідливості. Все, що знав професор про нервову систему й мозок людини, він намагався втілити у своїх схемах.

Зрозуміло, над Електроником працював не тільки професор. Сам він би не справився. Помічники Громова, друзі, учні, студенти... — дванадцять чоловік були захоплені ідеєю створення штучної істоти й трудилися над нею п'ять років, віддаючи їй увесь свій вільний час.

Через п'ять років перед ними стояла досить дивна машина — суцільний шматок твердого тіла, що формою скидався на голову й тулуб людини. Про її будову можна сказати просто: листовий пиріг. Машина була спресована з плівок, на яких надруковано, як на газетному аркуші, складні електронні схеми. Ці плівки в тисячі разів тонші, ніж людська волосина, а розмірам деталей у схемах міг позаздрити будь-хто з годинників. Електричні сигнали, пробігаючи по схемах, мали справу з такими найдрібнішими деталями, як молекули й атоми кристалів. Тому в молекулярно-електронних, або молектронних (так вони точно називаються), схемах надзвичайна щільність монтажу: в кожному кубічному сантиметрі мільйони деталей. Досить згадати, що найдосконаліша у світі машина — живий людський мозок — має приблизно таку саму щільність нервових клітин.

Але це ще не все, чим відрізнявся Електроник від своїх батьків. У старих електронно-обчислювальних машинах елементи з'єднані послідовно: хоч би як швидко машини працювали, сигнал оббігає одну за одною всі комірки пам'яті в пошуках відповіді на запитання. Це схоже на мільйонну армію, де в бій вступають по черзі лише два солдати, а решта не діють, чекають. В Електроника пам'ять складена з кубиків, звичайно, таких мініатюрних, що їх можна розгледіти тільки в мікроскоп. Як і нервові клітини людини, ці кубики з'єднані пучками зв'язків. Через те в Електроника обробка інформації й пошук відповіді на поставлене запитання відбуваються водночас у кількох напрямках, на паралельних зв'язках. Можна сказати, що армія його знань завжди в бою.

— Ми були такі раді, споглядаючи цю електронну подобу людини, що вмиль забули про її неймовірну складність, про роки копіткої праці, — з усмішкою згадував професор. — Ми стали називати її "любою чорною скринькою" і щиро, наче діти, дивувалися з її досконалості. Я, пам'ятаю, сам кружляв навколо майбутньої людини й наспівував слова Гамлета: "Горацію, на світі більше тайн, ніж вашій вченості хоч би приснилось..."

А потім за діло взялися двоє близьких друзів Громова — хімік Логинов і лялькар

Смехов. Логинов давно бився над синтетичними м'язами і, як відомо, відкрив секрет їхнього скорочення. Він також винайшов матеріал, дуже схожий на людську шкіру. Те, що зробив з машиною Логинов, здавалося далеким від хімії кібернетикам просто дивом. Так буває в цирку: фокусник накриває хусткою кулю, знімає хустку, і всі бачать курча. Глядачі нічого не розуміють: щойно була мертва дерев'яна куля — і от маєте живе пискляве курча... Конструктори Електроніка називали Логинова "хімічним богом": адже він подарував автоматом живі ноги й живі руки.

— Живі ноги! — повторив професор. — Якби ви бачили, як прудко він мчав!.. А втім, ноги тут ні при чому... Мені просто не щастить.

— Чому? — запитав Светловидов.

— Ви пам'ятаєте, Олександр Сергійовичу, того червоного лиса, який одного разу заплутав Пумпонова?

— Як? — здивувався Светловидов, — і він теж утік?!

— Утік, — зітхнув Громов, — хоч він і на коліщатках. Ось поцікавтеся.

Професор вийняв із портфеля жмут пом'ятих телеграм і кинув їх на стіл. І поки Светловидов читав їх одну за одною, Громов ходив по кімнаті, пускаючи клуби диму зі своєї довгої люльки й похапцем розповідав:

— Це сталося у вашому місті... Пумпонов приїхав сюди з червоним лисом і повернувся без нього. Він нічого не міг до ладу пояснити. "Це дуже хитрий звір, — повторював старий на всі мої запитання, — хоч у нього найправдивіші у світі очі..." А я — теж дірява голова — не здогадався про високу напругу... І от — маєте, ця іграшка веде самостійний спосіб життя...

Громов узяв із столу першу-ліпшу телеграму, прочитав уголос:

— За відомостями, що надійшли до зоопарку, тварина рудуватого забарвлення, з довгим пухнатим хвостом і мордою такси, найімовірніше — лисиця, виявлена у магазині "Металовироби". Коли відчиняли магазин, лисиця вибігла у двері й зникла у дворі будинку № 9 по вулиці Скрябіна, злякавши дітей дитсадку № 218. До дирекції зоопарку надійшло нове прохання спіймати звіра, що втік.

Светловидов від душі розсміявся.

— Смійтеся, смійтеся над старим плутаником, — махнув рукою Громов. — Зрештою я сам утечу від себе... О, ці електронні схеми. Коли їх складаєш усі разом, неможливо передбачити тисячі випадковостей.

— Але невже важко піймати в місті звіра з довгим хвостом! — палко вигукнув Светловидов. — Не ображайтесь, Гелю Івановичу, я просто в захопленні від вашого лиса. Щоб ви не хвилювались, я ладен працювати ловцем у зоопарку.

— Як бачите, зоопарк справно постачає мені інформацію, а впіймати не може. І не дивно. Звичним командам лис не підкоряється, вдень переховується, а вночі... Зверніть увагу на телеграми: сьогодні він заряджається електроенергією в "Металовиробах", завтра в "Малюкові", а післязавтра в кафе "Затишок". Довелося б вимикати електромережу в усіх торговельних точках міста. А це мені не під силу.

— Він виявився занадто кмітливим.

— Точніше кажучи, — поправив професор, — уся його "хитрість" полягає у швидкості. Адже він був створений як частина Електроника — для перевірки й відпрацювання рухів.

— Велика честь піймати такого екзотичного втікача, — мрійливо казав Светловидов. — А Електроник... Адже його, як я зрозумів, не відрізниш від першого-ліпшого хлопчика?

— Так, його створив лялькар Смахов, — відповів професор. — І тому клопотів з Електроником буде не менше...

Лялькаря Смахова знав увесь театральний світ як першокласного майстра. Його маріонетки мандрують по білому світі з театрами. Вони освідчуються в коханні, присягаються у вірності, ревнують, убивають, плачуть, але грають одні й ті ж ролі й ніколи не проявляють самостійності.

Можна уявити, як зрадів майстер, коли дізнався, що виготовлятиме живу ляльку! Смахов дуже хвилювався і всіх питав, яким має бути хлопчик. Йому надавали безліч порад і врешті-решт геть спантеличили. Якось Смахову потрапила на очі журнальна фотографія: хлопчик виліз із басейну й від задоволення щасливо сміється. Чарівна усмішка, кирпатий ніс, вихор на маківці — взагалі вся зовнішність цього випадкового хлопчини так сподобалася лялькареві, що він вирішив: таким буде його нове створіння. Смахов натягнув на машину шкіру, мов панчошу на ногу, замкнувся у майстерні й не впускав туди нікого, поки одного разу не виніс справжнього хлопчика.

Залишалося придумати ім'я. Помічник Пумпонов на правах старшого сказав: "Мабуть, у ньому є щось сучасне й щось старовинне, давньогрецьке". Думали, гадали, як раптом хтось сказав: "Електроник". Вдала знахідка! І віддано належну повагу батькам Електроника, й по-давньогрецькому звучить гарно: електрон — це янтар. Так і вирішили.

ЯК НАВЧАВСЯ ЕЛЕКТРОНИК

Розповідь перебив негучний гудок. Увімкнувся блакитний екран на стіні. Професор і Светловидов кинулися до відеотелефону. Вони побачили чергового міліції.

— Ваш Електроник накоїв неподобств у парку культури, — суворо сказав черговий, хоч очі його були веселими. — Показував з естради фокуси й проковтнув з десятків годинників, гаманців, авторучок. Ось заява деяких потерпілих.

— Я так і знав, що ця вигадка Пумпонова до добра не доведе... — простогнав професор.

— Хлопчика знайдено? — нетерпляче запитав Светловидов.

— Хлопчик зник, перестрибнув через двометровий паркан. Ось речовий доказ, який є у багатьох потерпілих. — Черговий розгорнув на весь екран хустку з веселим личком і монограмою "Електроник". — Я дав вказівку всім постам, — розповідав далі черговий, — затримати хлопчика й негайно відправити його в лікарню. Особисто я, — додав черговий, — не зовсім розумію, як можна проковтнути таку кількість предметів.

— Прошу негайно викликати нас, коли надійдуть відомості, — сказав Светловидов. — Спасибі.

Професор ходив по кімнаті, зчепивши руки за спиною.

— Що таке? — бурмотів він, ні до кого, власне, не звертаючись. — Легковажність цього Пумпонова завжди ставить мене в незручне становище. Замість серйозної роботи виходить клоунада, фарс. Яка легковажність!

Светловидов несподівано розвеселився. Цікаво було б зараз побачити Електроника, подивитися на його фокуси.

— Які, однак, здібності у вашого хлопчика! — жартівливо сказав він. — Мабуть, разом з червоним лисом вони могли б виступати в цирку.

— Ну, знаєте... — загарячився Громов. — Ви ще не вислухали й половини, а вже робите висновки!

— Не хвилюйтеся, — засміявся Светловидов. — Я не сумніваюсь, що всі речі, які проковтнув Електроник, можна повернути потерпілим.

— Звичайно, звичайно... Там є така маленька скринька, вона легко відчиняється. Все буде повернено власникам.

— Я гадаю, його скоро знайдуть, — сказав Олександр Сергійович. — Ця потішна історія ще більше підігріла мою цікавість. Прошу вас, добрий Гелю Івановичу, візьміть свою люльку й розповідайте далі. Якби я не чув цю історію від вас, я вважав би все це за жарт.

— Щоб не бути і в ваших очах шарлатаном, — усміхнувся професор, — доведеться закінчити історію.

Він сів у крісло навпроти Светловидова, запнув домашню куртку, запалив люльку. Светловидов знову помітив лукавий вогник в його очах, що спалахнув майже водночас із сірником, і вирішив, що до професора повернувся його звичайний жартівливий настрій.

— Насамперед, — мовив Громов, — ми виявили, що наш Електроник дурний як пень. Так, так, він абсолютно нічого не знав. Ми заздалегідь перевірили пристрій, здатний читати, і з'ясували, що він зможе розпізнавати різні образи. Пумпонов тренував прилад розрізняти звуки людської мови: він пищав, свистів, говорив басом, лепетав, як дитина, прикидався жінкою і врешті-решт навчив прилад реагувати на різні голоси. Пам'ять Електроника була спроможна класифікувати слова почутої мови і з часом мала складати самостійні судження. Коротше кажучи, в ньому було передбачено всі механізми, які могли провадити відбір і засвоєння корисної інформації. Але поки що він нічого не знав...

А втім, я надто прискіпливий, — поправив себе Громов. — Пам'ять кожної дитини схожа на учнівський зошит: чистий папір, на який треба записати корисні відомості. Якщо згадати, що маленька людина ставить за день майже п'ятсот запитань батькам, стане ясно, як вона заповнює цей чистий папір... Ми подякували природі за її винахід і з легкою душею перейняли простий метод набуття знань. Ні, чесно кажучи, на душі в нас було не так легко: на нас звалилася лавина праці. В повсякденному житті ми просто не задумувались, яка безліч речей і понять оточує нас. А всі ж їх треба було показати й розтлумачити Електроникові...

Светловидов знав, яке це важке завдання — навчити машину самостійно мислити, складати собі програму дій. Слухаючи професора, він яскраво уявив усю картину шкільного життя Електроника. Урок перший: як розпізнавати й відрізняти один від одного різні образи? Що таке літера "А"? Це цілий маленький світ. Як пояснити машині, що літера "А" — з'єднані вгорі дві палички з поперечкою посередині і кружальце з паличкою праворуч — теж літера "А"? І от кожна літера пишеться різними почерками сто разів. Потім учений показує Електроникові двадцять літер і пояснює: "Це "А". Решту вісімдесят він сам має назвати.

Як і кожний учень, Електроник одержував двійки. Ніхто його, звичайно, не сварив за погані відповіді. Та щоразу, коли учень помилявся, професор натискував кнопку, і всередині Електроника — в одній із схем машини — послаблювався той зв'язок, який передав неправильну інформацію. Іншим разом сигнал мчав правильним шляхом, і Електроник уже не помилявся. Він був дуже старанним учнем.

Після азбуки й цифр — картинки. Чоловічі, дитячі, жіночі обличчя, тварини, автомобілі, домашня обстановка, шкільні приладдя... Тисячі й тисячі понять запам'ятовував учень. Це не означає, що в його пам'яті укладався точний, майже фотографічний образ якогось певного будинку чи автомобіля. Якби це було так, Електроник не впізнав би і жодного іншого будинку, жодного іншого автомобіля, Він запам'ятовував якісь загальні, найважливіші риси різних образів і міг уже відрізнити дитину від чоловіка. Приблизно так діє і людська пам'ять. Ми ніколи не запам'ятовуємо з фотографічною точністю, в усіх деталях навіть близького друга — наш мозок не перевантажує себе. Проте не сплутаємо його ні з ким іншим, а після тривалої розлуки неодмінно впізнаємо...

— Я не втомив вас, Олександр Сергійовичу? — спитав професор.

— Навпаки, я боюсь, що з міліції подзвонять надто швидко, й ви не закінчите розповідь.

— Ну, наскільки я їх зрозумів, сильний заряд в акумуляторах ще не скінчився. Ще доведеться за ним побігати. А я тим часом перейду до третього уроку Електроника — читання. Ви, певно, уявляєте, скільки криється за одним цим словом: читання фраз, класифікація слів у групи, постійні уточнення меж цих груп, з'ясування різних значень одного й того самого слова, студювання словників, проникнення у зміст фраз, закінчених думок, абзаців. Методи осмислення тексту, якими користувався Електроник, здивували б лінгвістів, але факт лишається фактом: він з величезною швидкістю читав книжки одну за одною. Я тільки встигав їх підбирати.

Справедливість дає змогу мені сказати, що Електроник виявився досить тямущим. Дуже скоро мені довелося відмовитися від покарань і перейти до простого роз'яснення помилок. Щоправда, це потребувало більшого терпіння, ніж звичайне звичайне натиснення кнопки. Та успіхи Електроника надихнули б будь-кого з учителів. Він охоче заглиблювався у теореми, блискавично робив підрахунки і навіть порівняно легко вчив напам'ять вірші. Ми вже розмовляли на різні теми, причому Електроник висловлював двоїсті міркуван— ня: одні він перейняв у авторитетних осіб, інші — склав сам.

І ось перші кроки по кімнаті. Ми підготували Електроника до цієї події, записавши на плівку біотоки з людських м'язів і заклавши їх у його пам'ять. Як відомо, електричні сигнали, що керують м'язами однієї людини, можна передати м'язам іншої, і вона робитиме те саме. Так і з Електроником. Чужі біотоки нав'язували м'язам хлопчика потрібні рухи.

І знову почалися мученицькі дні: Електроник учився ходити й натикався на всі предмети. Він ледь не зіпсував себе, поки не звик до простору.

Електроник уже навчився ходити, а я ще зволікав, боявся виводити його на вулицю...

Оповідач схопився з крісла: гудів відеотелефон. На екрані — знайоме обличчя.

Голос у міліціонера так само спокійний, очі — з хитринкою.

— Є нові відомості, — каже він. — На Липовій алеї під час змагань хлопчик у синій куртці випередив усіх спортсменів. Прикмети збігаються. Проте, коли його зустріли пізніше, він назвав себе не Електроником, а Сергієм Сироїжкіним.

— Він біг дуже швидко? — запитав професор.

— Кажуть, що він міг би встановити світовий рекорд. Це сталося до пригоди в парку.

— Тоді це він! — упевнено сказав Громов.

— Але Сергій Сироїжкін, тринадцяти років, справді живе на Липовій алеї, будинок п'ять, квартира сто двадцять шість, — заперечив черговий.

— Хм, хм... — збентежено кашлянув Громов. — Дивна гра фантазії... Не розумію, навіщо він це придумав...

— А Сироїжкіна ви затримали? — втрутився Светловидов.

— Ні.

— Затримайте хлопчика з нашими прикметами, — твердо сказав Олександр Сергійович, — хоч би ким він себе не називав. Ми чекаємо.

Вони повернулись на свої місця, деякий час мовчали.

Нарешті Гель Іванович, знизавши плечима, сказав:

— Я нічого не розумію. Докажу вам про Електроника те, що знаю... Чому я не поспішав виводити його на вулицю, цілком зрозуміло. Досі Електроник був кімнатним хлопчиком. На нього мав звалитися світ, що складався з руху й моря звуків. Окрім наших голосів, він нічого не знав — ні гавкання собаки, ні гудків машин, ні стуку м'яча.

Але Електроник виявляв цікавість до нового світу, і нам довелося вчити його заново. Ті самі будинки, автомобілі, тварини, що їх він бачив на малюнках, з пласких перетворилися на об'ємні. Хлопчик бачив квіти, траву, дерева, і я намагався прищепити йому уявлення про безперервність процесів на Землі. Він помічав, які схожі й не схожі між собою будинки, вулиці, сквери, як кожного дня змінюється або повторяється погода. Одне слово, я хотів, щоб він, як і всі ми, люди, звик до характерних умов життя й різноманітності світу... Не мені судити, як це вдалося. Я вважав, що він чемний, спокійний, правдивий, і не чекав від нього таких трюків. Потім ще це дивне ім'я — Сергій Сироїжкін. Не уявляю, чому він ним назвався...

І знову вимогливо просигналив апарат. Черговий міліції сказав коротко:

— Приїжджайте. Знайшли.

— Кого? — спитав професор. — Хлопчика чи лиса? — Від хвилювання він зовсім забув, що міліція нічого не знає про лиса, який утік,

— Якого лиса? — здивувався черговий. — Ви ж просили хлопчика..!

РЕНТГЕН НІЧОГО НЕ ВИЯВИВ

Светловидов викликав таксі. Через п'ять хвилин вони вже їхали у відділення міліції. Професор був зосереджений, мовчазний. Светловидов усміхнувся, малюючи собі зустріч з Електроником, що зараз відбудеться.

— Дивовижну ви все-таки історію розповіли! — порушив мовчанку Светловидов. — Колись винахідник чи інженер придумував машину; на заводі її запускали у виробництво, й ці машини працювали де завгодно. Потім з'явилися обчислювальні машини. Вони не могли діяти одразу ж після складання. Програміст повинен був дати їм програму дій. А тепер і цього мало. Для таких найскладніших систем, як ваш Електроник, потрібен ще й талановитий педагог!

— І ось вам результат виховання: ми їдемо в міліцію, — пробурчав Громов. — Хотів би я ще знати: якщо я випадково зустріну цього капосного лиса, чи послухається він мене, чи зупиниться?

У відділенні було безлюдно й тихо. За столом сидів один черговий — симпатичний молодий міліціонер. Він, підвівся, відкозиряв, сказав, потискуючи руку Громову:

— Радий з вами познайомитися, професоре. Вибачте, що ми так довго виконували ваше доручення. Хлопчак справді гасає, наче заєць. Електроник-Сироїжкін зараз у поліклініці, це через дорогу. Проходить рентген.

— Рентген? — Брови Громова поповзли вгору. — Ага, предмети, що він їх проковтнув... Але в даному разі рентген не потрібний. Він тільки завдасть клопоту лікареві.

Черговий був явно збентежений відповіддю.

— Я турбувався про його здоров'я, — промимрив він.

Вони перетнули вулицю, увійшли в поліклініку. Міліціонер натиснув кнопку біля дверей рентгенівського кабінету. Тієї ж хвилини вийшов лікар.

— Рентген нічого не виявив, — розвів він руками.

— Як — не виявив? — запитали трое хором.

— Ніяких сторонніх предметів у шлунку немає, — пояснив лікар. — А взагалі... серце в нормі, легені прозорі. Здоровий хлопчик.

— Де він? — не витримав професор.

— Зараз... Сергійко! — покликав лікар.

Двері кабінету скрипнули. В щілину просунувся цікавий ніс. І ось із темряви з'явився хлопчак.

Професор ступив крок назустріч і зупинився. Уважно подивився на хлопчика. Голосно сказав:

— Дивна річ! Фантастика!

— Здоров, Електроніку! — посміхнувся Светловидов і простягнув руку.

— Я Сироїжкін, — сказав хлопчик, ховаючи руку за спину.

— Це не він? — здивувався Олександр Сергійович, дивлячись запитливо на Громова.

Професор зробив непевний жест рукою. Очі його, спрямовані на Сироїжкіна, випромінювали лагідне світло.

Сергійко усміхнувся.

— Значить, це не він? — сказав черговий. — Та-ак... Але ж свідки запевняють, що саме цей хлопчик проковтнув годинники. Скажи чесно, — звернувся він до Сироїжкіна, — ти показував фокуси в парку?

— Нічого я не показував, — буркнув Сергій.

— І не ти біг у кросі?

— Нічого я не біг. Усе це болільники наплутали.

— І ти не знаєш, — примружився міліціонер, — хто такий Електроник?

— Нічого я не знаю! — закричав у розпачі Сергійко.

Якби ж то професор умів читати думки! Він негайно б довідався про все: як Сергійко знайшов справжнього друга, який він був радий і щасливий лише годину тому і як боїться так одразу, раптово втратити його. Ні, він нікому його не віддасть! Не скаже про те, що Електроник сидить у нього в кімнаті, у шафі, — ні слова, хоч би що з ним робили ці троє.

— Нічого я не знаю, — похмуро повторив Сироїжкін.

Ні, маститий учений не вмів читати чужі думки. Він сказав міліціонераві:

— Відпустіть хлопчика, це непорозуміння. Ви чули, що рентген нічого не виявив!

І Сергійко пішов. А четверо дорослих залишились у приймальні поліклініки.

— Отакий казус, — засмутився черговий. — Ви хоча б, професоре, дали фотографію свого Електроника.

— Фотографії в мене немає, — сказав Громов. — Та ви її щойно бачили: ось вона — фотографія — пішла на двох ногах, Сергійко Сироїжкін. Симпатичне ім'я!

ТАЄМНИЦЯ: "ТИ — ЦЕ Я"

— Електроніку! — пошепки гукає Сергійко, відчинивши дверці шафи. — Все гаразд. Пакунок я віддав у бюро знахідок. Сунув у віконце і втік. Розгортають вони пакунок і бачать: знайшлися й гаманці, й годинники, й авторучки. І ніякого скандалу.

— Я не хотів скандалу, — хрипло сказав Електроник. — Вони самі давали речі.

— Тихіше! Всі сплять! — попереджає Сергійко.

Ніч. З усього неба дивляться у вікно зірки.

Місяць заховався за будинок.

Біля школи горить ліхтар.

— Ти хочеш спати?

— Я ніколи не сплю.

— А що ти робитимеш?

— Я читатиму. Давай мені книжки.

— Які ти хочеш? Пригоди? Про смішне?

— Давай усякі, — каже Електроник. — І вірші давай. Вірші читати корисно. В кожній літері віршів півтора бита.

— Яких ще там бита? — дивується Сергійко.

— Бит — одиниця інформації. В розмовній мові одна літера — це один бит. У віршах — півтора бита. Але це умовна назва. Можеш називати їх як хочеш, хоч догами.

— Ось тобі цілий мільйон догів, — каже Сергійко, дістаючи з полиці книжки. — Зараз я ввімкну тобі лампу. А акумулятори тобі треба заряджати?

— Я дійшов висновку, що вранці була дуже сильна напруга струму, тому я так швидко біг.

— А яка в тебе напруга?

— Сто десять вольт.

— Ну, діло просте. Зараз я візьму трансформатор від холодильника, й буде якраз сто десять вольт.

Сергійко тихенько приніс із коридора трансформатор і табуретку, взяв зі столу лампу й влаштував друга в шафі.

Роздягнувся, ковзнув під ковдру, став дивитися на світлу щілину, що розрізала шафу від верху донизу. Він лежав, дивився на золоту смужку, і йому дуже хотілося встати, заглянути в шафу й ще раз пересвідчитися, чи не сон усе це. Але він чув тихий шелест сторінок, комарине дзижчання трансформатора, бачив два білих проводи, що в'юнилися з шафи до розеток, і усміхався в темряві... Як раптом закрутилася перед його очима вогненна карусель, підстрибнули блакитні кульки, заіскрилася золотом промениста зірка...

І Сергійко заснув.

...Він схопився, почувши клацання замка, — це пішли батьки. Відчинив дверці шафи й радісно засміявся: Електроник дочитував товстенний том.

— Доброго ранку! — сказав Сергійко. — Є вже мільйон догів?

Електроник підвів голову:

— Доброго ранку. П'ятсот тисяч сто шістдесят битів.

— Ну й порозумнішав ти! — шанобливо відзначив Сергійко. — Зараз я вмиюся, і ми дивитимемося колекції.

На столі в кухні лежала записка: "Серьожо! Холодильник зіпсувався. Продукти на вікні. Обідай в їдальні Ми прийдемо вчасно. Мама, тато".

— Холодильник запрацював, — проспівав Сергійко, ставлячи на місце трансформатор. — А обідати не хочу.

Він витягнув із столу й шафи свої скарби, всівся просто на підлогу поряд з Електроником. Вони роздивлялися обговорювали космічні марки різних країн, перебрали колекцію значків, зіграли в лото і в "Подорож по Марсу", дивилися малюнки в старих журналах, розгадували головоломки. Сергійко безперестану реготав, плескав друга по плечу. Електроник вигравав у всьому, а головоломки він розплутував, ледь на них поглянувши.

— Хочеш, я тобі все подарую? — запропонував Сироїжкін.

— Для чого? — спокійно відказав Електроник. — Я більше нічого не хочу ковати.

— Ну, тоді це буде нашим. Твоє і моє. Згода?.. Ой! — Сергій схопився, глянув на годинник. — Двадцять хвилин до уроку!

Він ухопив підручник, гарячково забубонів:

— Квадрат гіпотенузи прямокутного трикутника дорівнює сумі квадратів катетів.

Квадрат гіпотенузи... квадрат катетів...

— Це теорема Піфагора, — сказав Електроник. — Вона дуже проста

— Проста-то проста, а в мене в журналі запитання. І я не вчив.

Електроник узяв папір, олівець і вмить зробив креслення.

— Ось доведення Евкліда. Є ще доведення методом розкладання, додавання, віднімання...

Сироїжкін дивився на друга, мов на чаклуна.

— Здорово! — видихнув він у захопленні. — Мені б отак... Але Сироїжкіну пара забезпечена.

— Що таке пара? — зацікавився Електроник.

— Ну, пара... це двійка... або погано.

— Погано, — повторив Електроник. — Зрозуміло. Я читав в одній книжці: з будь-якого становища є вихід. Це авторитетне й перевірене міркування.

— Вихід? — Сергій задумався. — Вихід-то є... — Він прямо глянув у вічі Електроникові й почервонів. — А ти не можеш піти замість мене?

— Я можу, — байдуже сказав Електроник.

Очі в Сергійка заблищали.

— Давай так. — Він облизнув губи, що раптом пересохли. — Сьогодні ти будеш Сергій Сироїжкін, а я — Електроник. Дивись! — Сергійко підвів друга до дзеркала. — Ось ти і я. Ліворуч — я, праворуч — ти. Тепер я перейду на другий бік. Дивись уважно. Нічого не змінилося! Знову праворуч — ти, а ліворуч — я. Точно?

— Точно! — підтвердив Електроник. — Сьогодні я Сергій Сироїжкін.

— Цур-цур, це наша таємниця, — попередив Сергійко. — Розумієш, таємниця! Нікому, хоч умири, ні слова. Поклянися найсвятішим!

— Чим? — спитав Електроник.

— Ну, найважливішим. Що для тебе найважливіше?

Електроник подумав.

— Щоб я не зламався, — промовив він.

— Так і скажи: "Щоб я зламався, якщо видам цю таємницю!" Електроник хрипло повторив клятву.

— Слухай уважно! — сказав Сергій. — Ти береш портфель і йдеш до школи. Он вона — у дворі. Ти йдеш у сьомий клас "Б" — на першому поверсі перша кімната ліворуч. Як зайдеш, сідаєш за другу парту. Там сиджу я, а переді мною Макар Гусев, такий здоровенний хлопець. Він пристає і дражниться, але ти не звертай на нього уваги. Далі все йде як по маслу. На першому уроці ти малюєш, на другому відповідаєш теорему

Піфагора, а третій урок — географія. Ти знаєш що-небудь з географії?

— Я знаю всі океани, моря, річки, гори, міста...

— Чудово! Ти запам'ятав?

Електроник повторив завдання. Він запам'ятав усе дуже добре.

Сергійко миттю зібрав портфель і виглянув про всяк випадок на площадку: чи немає Макара Гусева? Згори долинув тупіт. Це біг сходами Професор — Вовка Корольков.

— Привіт! — гукнув він. — Ти ще не читав "Програміста-оптиміста"? Там написано, що ти чемпіон світу з бігу!

Сироїжкін знизав плечима:

— Подумаєш, чемпіон! Ви ще не те про мене дізнаєтеся!

Він повернувся у квартиру й сказав Електроникові:

— Пам'ятаєш естраду в парку, де ми вчора врятувалися від погоні? Ти знайдеш її?

Після уроків приходить туди.

"ПРОГРАМІСТ-ОПТИМІСТ"

Можливо, дехто з читачів чув про "Програміста-оптиміста". Ці два слова часто вимовляють не тільки в математичній школі, а й у дворах, і на Липовій алеї. Навіть у магазині й у тролейбусі можна почути в розмові про новини з "Програміста-оптиміста".

"Програміст-оптиміст" — шкільна стіннівка. Неважко здогадатися, що випускають її математики — вони ж і програмісти. Найпростіше в цій газеті — назва. Уже сам номер, що стоїть поряд, зашифрований у рівняння і вимагає деяких роздумів. Далі йдуть дописи про всілякі події, в яких раз у раз трапляються формули, вектори, паралельні, ікси, ігреки тощо. Ці дописи звичайно читаються з усмішками й жартиками: обізнані з математикою знаходять у них багато натяків, іронії, пересторог, порад.

Проте не подумайте, що математики випускають стіннівки лише для себе. По-перше, "Програміста-оптиміста" читають усі старшокласники-монтажники, які самі нічого не випускають. По-друге, малюки знаходять там багато карикатур, смішних віршів і веселих фотографій. По-третє, в газеті завжди є вільне місце, й кожний учень може взяти клей і приліпити туди свій допис, оголошення чи прохання.

Професор мав рацію: у понеділок в "Програмісті-оптимісті" всі читали й обговорювали один допис — "Ура чемпіонові!" Коли чемпіон з портфелем в руці з'явився в коридорі, запанувала тиша. До чемпіона підійшов Спартак Неделін.

— Це ти Сироїжкін? — запитав він.

— Я, — сказав Електроник.

— Звісно, це він! — закричав, виростаючи за спиною чемпіона, Макар Гусев, — Сир Сирович Сироїгін, власною персоною!

— Не блазнюй! — обірвав Макара Спартак Неделін.

— Не блазнюй! — напав на Макара Професор, чим дуже здивував свого приятеля.

— Ясно сказано, що першим прибіг Сироїжкін, а не Гусев.

А Неделін знову запитував:

— Як же ти так зумів?

— Не знаю, — відповів Електроник.

Діти загомоніли.

— Він ще не читав, — голосно сказав хтось. — Пустіть його!

Електроник підійшов до газети й за кілька секунд, ніби переглядаючи, прочитав усі дописи.

— Все правильно, — спокійно зазначив він. — Тільки в цьому рівнянні помилка — треба плюс, а не мінус.

— Вірно, — сказав Неделін. — Молодець! Математично мислиш. — Спартак виправив авторучкою помилку, поплескав героя по плечу й відійшов.

Дзвінок розігнав читачів по класах.

Електроник уже сидів на другій парті за могутньою спиною Гусева, дивлячись прямо перед собою. Поряд з ним совався Професор, гірко розмірковуючи про те, як йому вибачитися за історію з телескопом. Він пробував заговорити із сусідом, але той наче води в рот набрав.

Учителька малювання, зайшовши в клас, сказала, що сьогодні заняття на вулиці. Загрюкали покоришки парт, задзвеніли голоси. Гомінка зграйка вихопилась із школи, перетнула Липову алею. А далі — бігом до кручі, до річки. Скільки разів були вони тут і все-таки зупинилися припинішклі, широко розкривши очі. Серед зеленого шумовиння кущів стікає вниз довга й блискуча, мов льодяник, скляна коробка. На її споді — три яскраві смуги: червона, жовта, синя. А доріжками котяться різнобарвні горошини — це мчать по штучному кольоровому снігу лижники. Мчать з гори з величезною швидкістю, гальмуючи внизу, де коробка роздимається, наче мильна бульбашка. А ще далі, за деревами, — річка й легка арка моста, де також усе в русі: теплоходи, катери, автомобілі, тролейбуси. А за річкою і за мостом все місто губиться у світлому серпанку.

І вони сидять і малюють те, що бачать. Дехто — розгонисто, впевнено, підкоряючи олівцю перспективу, дехто — нерівно, несміливо, хапаючись за гумку, але всі разом — уважні, вдумливі.

— Зараз робите тільки начерк, — каже вчителька. — Розфарбуєте вдома. Той, хто хоче стати космонавтом, інженером, льотчиком, дослідником, повинен мати добру зорову пам'ять на кольори.

Вчителька ходить за спинами, заглядає в альбоми, стиха дає дітям поради. Ось вона зупинилась біля Сироїжкіна.

Довго дивилася через його плече, потім запитала:

— Що це таке, Серьожи?

Електроник простягнув їй альбом і хриплим голосом відповів:

— Це рухи лижників.

В альбомі Сироїжкіна — не контури міста, а колонка формул. Під ними — кострубаті літери тексту.

— Не розумію, — знизала плечима вчителька й прочитала вголос: — "Даний трактат, не претендуючи на вичерпну повноту дослідження поставлених проблем, не може не бути корисним для осіб, які проводять дослідження в цій галузі".

Художники захихотіли.

— Це вступ, — пролунав скрипучий голос Електроника, — Далі все конкретно.

— Ти не захворів? — спитала вчителька. — У тебе хриплий голос. Мабуть, ти застудився.

— Я здоровий, — проскрипів Електроник.

Учителька читала далі:

— "Автор виходить із твердження, яке через свою очевидність не вимагає доказів, а саме: лижі й лижник утворюють систему трьох векторів. Аналіз цієї системи показав, що вона стійка тільки тоді, коли вектори системи лінійно залежні, причому два з них повинні бути колінеарні..." Ти що, Сироїжкін, писав на уроці в газету? Нічого не можу зрозуміти.

— А чому ж, усе зрозуміло! — впевнено промовив хтось.

Спартак Неделін, розпашілий, рум'яний, у білому светрі, стояв поряд з учителькою.

— Дозвольте, Галино Іванівно? — попросив він альбом Сироїжкіна. — Я поясню! Тут описано, як ми катаємося на лижах. Щойно на всіх трьох доріжках був наш дев'ятий "А". Отже, про що пише Сироїжкін? Система трьох векторів — це лижник і лижі. Природно, що вони залежать одне від одного, інакше ніякого катання не вийде, і два з них — лижі — ковзають по снігу й паралельні, тобто, висловлюючись мовою математики, вони колінеарні. Про що й пише Сироїжкін. Читаємо далі: "Дуже стійка система, яка складається з трьох колінеарних векторів і яку випробували на собі кілька дослідників", — Спартак не витримав, засміявся. — Дотепно! Точно як Вітька Попов. Упав на спину й з'їжджав услід за лижами. От не знав, що ти такий писака, Сироїжкін! Це треба негайно в газету. І забавні малюнки можна зробити. Я гадаю, слід назвати так: "Лижний спорт і векторна алгебра".

— Не знаю, як щодо газети, — сухо промовила вчителька, — а завдання він не виконав.

— Пробачте йому, Галино Іванівно! — попросив Спартак. — Буває, що захопишся не тим, що треба... Але ж талановито написано!.. Він намалює краєвид удома.

— Гаразд, — сказала Галина Іванівна Сироїжкіну, — намалюй удома. А поки що я ставлю тобі крапку в журналі... Діти, урок закінчено. Повертаємось у школу.

До Електроника підійшов Макар Гусев і потягнув його за рукав.

— Та ти мудрець, Сироїго! От не знав! — Макар нахилився й пошепки запропонував: — Слухай, давай утечемо від усіх і скупаємося!

— Я не вмію плавати, — голосно сказав Електроник.

— Тихіше! — Макар вирячив очі й насварився кулаком, — Чого боїшся? Та ми швиденько, ніхто й не помітить.

— Я ніколи не купаюсь, — була спокійна відповідь.

Така зухвала брехня глибоко вразила Гусева. А чий же портрет був на всю обкладинку журналу! Всі бачили, яі;

Сироїжкін на цій обкладинці вилізав із басейну й скалив зуби фотографів.

— Подивіться на цього матусиноного синочка! — загорлав Макар. — Він боїться

промочити ніжки! Він ніколи не купається... Ну й заливає!..

Макар і гадки не мав, наскільки він близький до істини.

Купання для Електроника було все одно що самогубство: вода, попавши всередину, могла вивести з ладу його тонкий механізм. Гусев кричав на все горло, щоб привернути увагу присутніх і присоромити недавнього чемпіона. Але його збентежило запитання Сироїжкіна:

— Що значить — заливає? Я тебе нічим не обливав.

— Ти, Сироїжкін, зовсім з'їхав з глузду, — махнув рукою Гусев, — Простих речей не розумієш... Чи ти придурюєшся?

— Нічого він не придурюється, — втрутився Професор. — Я, коли думаю про щось, завжди пишу "карова" через "а" і взагалі забуваю найзвичайнісінькі слова. Ти, Макаре, не чіпляйся. Бачиш, людина захрипла. А ти — купатися.

— Подумаєш! Я вранці вже двічі скупнувся. І в повній формі! — Гусев схопив каменюку, пошпурив її з кручі. — Помацай м'язи, Вовко! — попросив він Професора. — Залізо!.. Гей, чемпіоне, гайда наввипередки до школи!

Сироїжкін навіть не оглянувся.

— Не люблю, — сказав Макар, — коли роблять усе напоказ. Один раз можна й чемпіона світу обігнати. А ти спробуй щодня...

І Гусев помчав до школи.

"СТІЛЕЦЬ НАРЕЧЕНОЇ"

Прізвище математика було Таратар. Його любили. Таратар Таратарович — так діти прозвали свого вчителя — ніколи не квапився ставити двійку. Коли учень мимрив і плутався біля дошки, Таратар дивився на нього ледь насмішкувато, полискуючи випуклими скельцями окулярів і ворущачи густими, як щітка, вусами. Потім він викликав охочих пояснити помилку й говорив класові: "Якщо хтось не знає даної теми, хай підніме руку й скаже, а не забирає в усіх час. Мені однаковісінько, чи купував цей учень ковзани, чи був у гостях, чи просто забув вивчити, — двійку я йому не поставлю. Але боржок за ним лишиться, і я коли-небудь нагадаю..." І Таратар не забував спитати плутаника вдруге.

Поки Гусев малював на дошці креслення теореми Піфагора, Таратар, ледь згорбившись, заклавши руки за спину, ходив уздовж рядів і заглядав у зошити.

— Ну-ну, — обернувся він до Гусева, — ти закінчив?

Макар кивнув.

— Чи всі б отак накреслили? — спитав Таратар у класу.

— Ні, — відгукнувся Професор.

— Будь ласка, Корольков, підкажи.

— Треба ще провести діагональ у прямокутнику.

— Правильно. Тепер, Гусев, доводь.

Макар сяк-так, при підтримці Професора, довів теорему. Важко зітхнувши, він сів на місце. Професор допоміг йому струсити з куртки крихти крейди.

Учитель знову звернувся до класу:

— Це доведення є в підручнику. Може, хтось знає інші?

Перш ніж Професор устиг піднести руку, Електроник устав.

— Я.

Таратар був трохи здивований: Сироїжкін ніколи не виявляє особливої активності, а тут навіть устав.

— Прошу, Сироїжкін, — сказав учитель.

— Я можу навести двадцять п'ять доведень, — хрипло промовив Електроник.

Здивований гомін пролетів над партами.

Таратарові вуса смикнулися вгору.

— Ану, ану... — сказав він і подумав: "У хлопчика ламається голос. Перехідний вік. І який самовпевнений... Побачимо, чи витримає він цю роль до кінця".

Крейда в руці Електроника швидко забігала по дошці, й ось уже готовий трикутник, оточений квадратами.

— Найпростіше доведення теореми є у давньогрецького математика Евкліда, — каже скрипливим голосом Електроник і потім за лічені секунди обрушує на слухачів порівняння геометричних фігур. — Учені вважають, — жваво мовить Електроник, — що це доведення теореми Евклід придумав сам. Як відомо, про Піфагора Самоського ми майже нічого не знаємо. Крім того, що він жив у шостому столітті до нашої ери, сформулював свою теорему й був керівником першої у світі математичної школи. Евклід понад дві тисячі років тому зібрав усі відомі йому аксіоми. Можна сказати, що він заснував геометрію. Евклідова геометрія проіснувала без змін до дев'ятнадцятого століття, поки російський вчений Лобачевський не побудував нову систему.

— Правильно, — підтвердив Таратар. — Продовжуй, Сергію.

Клас зачудовано завмер. Навіть на останній парті, де сидять любителі всіляких пригод, перестали грати в "Морський бій".

А Електроник уже накреслив три нові фігури. Він розповідає про те, як формулювали славетну теорему стародавні греки, індійці, китайці, араби.

Таратар устиг тільки вставити:

— У давнину, до речі, теорему Піфагора знали тільки окремі вчені, добре обізнані з таємницями математики, тепер її вчать усі.

Крейда Електроника малює і малює. Нагромаджуються квадрати й трикутники, виростають квадрати з трикутників, діляться квадрати на трикутники. Сипляться слова: "Метод додавання... Метод розкладання... Метод віднімання..." Дошка покрилася рівними багатокутниками, всі бачать креслення паркету й здивовані тим, що це теж доведення теореми Піфагора.

А Електроник підтверджує:

— Метод "укладання паркету". Так він називається.

Потім він знову будує квадрати на сторонах трикутника, ділить їх на однакові частини й звертається до слухачів з дуже короткою промовою:

— Тут усі міркування містяться в одному слові: дивіться! І ви все побачите!

Діти роздивляються дошку.

Таратар киває головою, усміхається.

— Нарешті, "стілець нареченої", — хрипло проголошує Електроник.

Клас не витримує, регоче.

— Я сказав правильно, — обернувшись, мовить Електроник. — "Стілець нареченої". Цю фігуру придумав не я, а індійці, причому в дев'ятому столітті.

"Стілець нареченої" уже зображено на дошці. Це п'ятикутник, поставлений на прямий кут, з виступом для сидіння нагорі. Не дуже-то всидиш на такому хиткому стільці!

Діти знову сміються і замовкають. Сироїжкін читає вірші:

Пребуде вічно істина в святині,

Якщо її людина пізнає!

Тож теорема Піфагора й нині

Являє нам призначення своє.

Таратар підхоплює, і вони читають далі удвох:

Велика вимагалася офіра

Богам від Піфагора. Свій товар

Мудрець віддав на спалення за віру,

За промінь світла, що прийшов з-над хмар.

Чи не тому з далеких тих часів,

Ледь істина з'являється на світ,

Бики ревуть, її відчувши, вслід.

Вони не в змозі світло зупинить,

А можуть лиш, зажмурившись, тремтіть

Зі страху, що від Піфагора в них засів.

— Це сонет Шаміссо, — зворушено каже Таратар.

Він знімає окуляри, протирає скельця хусточкою.

Макар Гусев моргає Професорові: не часто побачиш, як спокійний і насмішкуватий Таратар Таратарович так розчулюється. Макар ладен уже взяти назад усі слова, що їх він наговорив Сироїжкіну годину тому, на березі. На знак примирення він махає йому рукою.

— Сідай, Сергію, — каже Таратар. — Я із задоволенням ставлю тобі п'ять.

— У мене в журналі запитання, — нагадує Електроник, викликавши цим простим зауваженням бурхливі веселощі в Гусева.

— Запитання більше немає, — усміхається Таратар. — Тверда п'ятірка.. — Він обернувся до класу. — Гусев, заспокойся, будь ласка... У мене є така пропозиція до всіх. З наступного уроку за столом на кафедрі сидітиме асистент. Його завдання — пояснювати класові найважчі місця домашнього завдання. Природно, асистент має готуватися краще за всіх. Будете консультовати по черзі. Згодні?

— Згодні, — відповідає клас.

— Тоді на найближчий тиждень асистентом призначається Сироїжкін... І ось що я ще хотів сказати. Головне в математиці — це не формули, не обчислення, а рух думки,

нові ідеї. Я казав уже про це, а сьогодні ваш товариш ще раз блискуче підтвердив істину. Ваше навчання схоже на подорож. Щодня перед вами виростають нові гори. Зійдете на одну, а там уже друга. І чим більше подолаєте ви вершин, тим сильнішими почуватимете себе...

Таратар пішов. Учні обступили Сироїжкіна, загаласували:

— Ну, ти герой!

— Молодчина!

— Розіклав Піфагора, як маленького!

— Тепер хай десятикласники не задирають носа. У нас своя знаменитість!

— І чемпіон з бігу!

— І кореспондент "Програміста".

Найголосніше лементував басом Макар:

— У нас свій Піфагор! Ось він — сидить на стільці нареченої! Ура Сироїжкіну!

Прибіг Спартак Неделін, махаючи блакитним папірцем.

— Сироїжкін, де ти? — гукнув він, перекиваючи галас. — Тримай! Редколегія "Програміста" нагородила тебе квитком у цирк. І готуй новий допис!

ТРОЄ ХРАНИТЕЛІВ ТЕОРЕМИ

У глибині парку, якраз неподалік від виходу на Липову алею, стояла маленька облуплена естрада з пожовклим екраном. Дуже рідко тут показували кіножурнали, і тому раковина естради була затишним притулком для всіх хлопчаків. Тільки вчора тут перечікували погоню фокусник та його приятель, які втекли від глядачів.

Сергійко заліз на естраду, розлігся на шершавих дошках. Ну й життя настало привільне! До школи не ходи, завдань не готуй. Електроник і без того все знає. Хочеш — дивись на небо крізь щілини в даху, хочеш — мрій про що завгодно, хочеш — блукай парком.

Він полежав на животі, позіхнув, перевернувся на спину, став лічити дошки в даху-раковині. Пробився у щілину сонячний промінь, поряд з хлопчиком лягла на підлогу світла пляма. Сергійко вийняв з кишені дзеркальце, пустив сонячного зайчика в напівтемний куток. Зайчик ковзнув по старих дошках, сполохав павуків у їхній павутині, застрибав по екрану...

Раптом зайчик зник. Щойно він сидів на сіро-жовтому полотні й от зник. Промінь від дзеркальця простягся блискучим мечем до екрана, а світлого кружальця на ньому не було, ніби промінь проткнув полотно.

Сергійко знову спіймав сонце й пустив зайця в нижній куток екрана. Заєць пострибав-пострибав і за мить знову зчез. Його немов накрила м'яка невидима рука.

Серце в Сергійка закалатало; все ще спрямовуючи промінь у те саме місце, він підійшов упритул до екрана й ураз обернувся, відчувши, що за його спиною хтось стоїть.

Він побачив дівчинку з тоненькою кіскою. Вона держала кошик, накритий клаптем тканини.

Сироїжкін роззявив від здивування рот, міркуючи, як дівчисько могло опинитися за

його спиною, але запитати не встиг, його випередили:

— Це мій дідусь упіймав твого зайця. — Дівчинка нахилилася до Сергійка й довірливо сказала: — Він найкращий мисливець на сонячних зайців у всій нашій країні.

Сергійко ще ширше розкрив рот, але знову нічого не встиг запитати, бо звідкись з'явився сивий дід з великим сачком. Дід тримав щось блискуче, сяюче, вогненно-золоте. Не можна було роздивитися цей блиск, так різало очі. Сергійко примружився, прикрив очі долонею і крізь пальці розгледів здобич. Дівчинка не обманювала: дід ніс вогнених зайців, тримаючи їх за довгі вуха! Схоже, що вони сонячного походження.

— Спасибі, синку, — добродушно сказав дід. — Ти приніс мисливцеві удачу, хоч і примусив побігати. Однак час нам додому. Хочеш провести нас? Ти потрапиш у місто, якого досі не бачив.

— Так-так... — закивав Сергійко. Йому дуже захотілося побачити саме те місто, де живуть мисливці на сонячних зайців.

Вони йшли через ліс.

Сергійко крутив головою, здивовано розглядаючи дерева. Дивний був цей ліс. Начебто й прості ялини, берези, сосни. Але стовбури в них не круглі, а як лінійки. Й гілки ростуть лише по боках — праворуч і ліворуч.

— Уже недалеко, — сказав старий. — Он просвіт, а там і місто.

Дорога-стріла, вирвавшись із лісу, перетворилась на міську вулицю. Стояли на ній звичайні будинки. З трикутниками дахів, квадратами вікон, прямокутниками дверей. Ішли люди, їхали машини.

Сергійка вже з перших кроків охопило невиразне почуття тривоги. Одних пішоходів він бачив тільки спереду й ззаду і не помічав, як вони проходили мимо. Інших він міг розгледіти тільки збоку, а здалека вони були схожі на тонкі палички або рисочки.

Старий гукнув його:

— Ану, синку, поблукай з Анкою вулицею, а я піду додому. Ти щасливий. Може, і внучці принесеш удачу.

— Ходімо? — запитала Анка й трусонула кошиком. — Ти й справді щасливий? А то багато днів у нас немає зовсім покупців...

— А що ти продаєш? — запитав Сергійко. — Іриски?

— Ні-і, — похитала головою Анка, — у нас не продають іриски. В цьому кошику — усмішки.

— Усмішки? — посміхнувся Сергійко. Чесно кажучи, йому зовсім не було весело.

— Дивись!

Анка зірвала з кошика хустку, й Сергій примружив очі від нестерпного блиску.

— Ці усмішки дідусь робить із шкурок зайців, — розповідала дівчинка. — Я думала, ти здогадався. Тільки їх мало купують.

І вона звернулася до дивних перехожих:

— Купіть усмішку! Дуже дешево. Усмішку просту — сумну, журливу. Усмішку для всіх — дитячу, дорослу. Яку хочете. Купіть, купіть!..

Та ніхто не бажав купити сонячну усмішку. Перехожі не помічали Анки та її

золотого кошика, їхні обличчя були зосереджені, рухи точні, очі спрямовані вперед. Навіть собаки пробігали мовчки, таємниче, наче тіні.

І раптом Сироїжкін здогадався: от так штуковина, адже тут усе пласке!

Він уважно подивився на вулицю. Це було плоске місто: автомобілі, будинки, ліхтарі, дерева, жителі, навіть собаки — все-все пласке, як млинець, як дошка, як стінка, немов вирізане з картону чи паперу. Навіть дівчинка Анка, що стоїть поряд з ним, і та пласка. В неї лише одна кіска. Як він раніше не помітив!

А ось поважно йде чоловік з величезним черевом. Мабуть, він вважається товстуном. А насправді, якщо подивитися ззаду, він тонший за голку.

Сергійко не витримав, зареготав: який вузький стілець потрібен цьому товстунові. А ліжка — тонше, ніж лінійка! А які бутерброди жує цей товстун? Цигарковий папір він жує, а не бутерброди.

Він сміявся до сліз, не помічаючи, як насторожилась Анка, як зупинилися перехожі, як зібралася невеличка юрба. Плaskі люди суворо дивилися на веселого хлопчика, перемовлялися сердито:

— Який невихований! Тільки-но я зосередився, аж раптом цей жахливий сміх. Він сплутав усі мої розрахунки.

— Еге ж, саме такі й заважають спокійному плинові думок.

— Я завжди казав, що для надто пустотливих дітей треба відкрити школу з посиленою програмою з креслення.

— Та ще це дівча плутається під ногами! Кому потрібні її безглузді усмішки?

— Тихіше! — злякано вигукнув хтось. — Ідуть хранителі теореми.

Натовп замовк, розступився, пропускаючи три поважні постаті.

У покрої їхнього одягу можна було розрізнити три квадрати й трикутник, і все ж вони не схожі між собою.

Одна з постатей, з квадратною головою й меткими очицями, була одягнена в старомодну професорську мантию. Друга, невелика на зріст, мала на голові величезний циліндр, руки в кишенях, під пахвою парасолька. Третя простувала крізь натовп, здійнявши руки до неба, ніби попереджаючи про щось. Такими були троє хранителів теореми, що повільно наближалися до Сергійка.

Чесно кажучи, Сергій у цей момент злякався. Дуже вже суворий вигляд мали хранителі.

Троє хранителів зупинилися перед хлопчиком, мовчки розглядаючи його. Потім той, хто був у професорській мантиї, сказав несподівано пискливим голосом:

— Нам стало відомо, що ти порушуєш порядок, запроваджений з давніх-давен у нашій країні. Чи відомо тобі, незнайомцю, що ти перебуваєш у Країні двох вимірів?

— Так, — кивнув Сергійко.

— Чи відомо тобі, — пищав хранитель, — чому дорівнює сума квадратів катетів?

— Квадрату гіпотенузи!.. — пробурмотів хлопчик.

Хранителі презирнулися.

— Він не такий уже й дурний, як здається, — зазначив коротун у величезному

циліндрі.

Сергійко оглянув трьох хранителів і став пригадувати, де він бачив ці трикутники й квадрати. Ну звичайно, на шкільній дошці! їх креслив Таратар Таратарович!

— Теорема Піфагора! — випалив він.

— Ти знаєш це ім'я?! — здивувався хранитель з піднятими руками. — Попереджаю: промовляй його поштивіше! Бо все, що ти бачиш навколо, створено на основі цього безсмертного відкриття...

Пихатість хранителів та їхній урочистий тон уже набридли Сироїжкіну. Поки хранитель з піднятими руками вичитував настанови, наш математик подумки перевернув його вниз головою і захихотів.

— Що ти побачив смішного в наших словах? — суворо запитали хранителі.

Юрба погрозово загомоніла. Ні, їх не слід було дратувати.

— Не звертайте уваги, — сказав Сироїжкін. — Я завжди так сміюся, коли згадую про Піфагорові штани.

— Поясни свою думку.

— Ну, так найлегше запам'ятати теорему... — Піфагорої штани однієї довжини, однієї ширини!

— О! — вигукнули в один голос троє хранителів. — Це формулювання невідоме навіть нам!

Вони повиймали з кишень крейду й заходилися креслити на асфальті фігури. Ніхто більше не звертав на Сергійка уваги. Юрба стежила за рухами хранителів.

Сергійко підійшов до Анки, похвалився:

— От я й завдав їм клопоту. Давай мені в нагороду усмішку.

Дівчинка дивилася на нього, як на чаклуна. Вона машинально сунула руку в кошик і простягла Сергійкові сяючу усмішку. Помахуючи нею, Сергійко поважно сказав:

— Нехай вони думають до ранку. Ходімо до нас у двір. У нас там усе зовсім інакше. Ганятимемо м'яча, справжнього, круглого, а не плаского. І кішки в нас пухнасті й м'які. А собаки! Хіба у вас такі собаки? Якби ти тільки бачила, як Скажена Ковбаса ловить свого хвоста, померла б зо сміху! І я, так тому й бути, познайомлю тебе з Електроником. Я дуже хочу грати в круглого м'яча, — зітхнула Анка. — Я дуже хочу погладити пухнасту кішку. Але я не розумію, що таке "круглий". Мабуть, я ніколи не зможу побачити кругле й пухнасте! — І Анка заплакала.

Цієї миті до них підійшли троє хранителів.

— Скажи, чужинцю, звідки ти прибув? — суворо запитав коротун у циліндрі.

Сергійко на хвилину задумався. Сказати: з Липової алеї? Не зрозуміють. І він відповів:

— Із Землі..

— Сподіваюсь, раз ми знайшли спільну мову, — вів далі хранитель, — ваша Земля подібна до Країни двох вимірів? Вона така ж велика й пласка?

— Вона дуже велика, однак не пласка, а кругла, — щиросердо признався Сироїжкін. — Це бабусині казочки, що Земля пласка.

Юрба зачудовано зітхнула.

— Ти помиляєшся, хлопчику! — суворо промовив хранитель з піднятими руками. — Якщо вже ти підказав нам оригінальне розв'язання Великої теореми, то не станеш ти стверджувати, що на вашій Землі сума кутів трикутника не дорівнює ста вісімдесяти градусам?

Запитання трохи спантеличило нашого математика. Суму кутів простого трикутника він добре знав — сто вісімдесят градусів. Але як на Землі? Він уявив великий глобус і побудував на ньому трикутник з вершиною на північному полюсі й основою на екваторі. Лишалось обчислити, чому дорівнює сума його кутів.

— Обчислюйте самі! — сказав Сергійко. — Ось вам Земля.

Він вийняв з кишені копійку.

— Я ж казав, що вона пласка, — повчально зауважив хранитель, побачивши копійку.

— Це ще не Земля! — попередив хлопчик. — Невже ви гадаєте, що весь світ побудований за однією теоремою?

Сироїжкін присів, поставив копійку на ребро й легенько нігтем дав щигля по самому ріжечку. Копійка завертілася на місці, утворивши блискучу кульку.

— Ой, — вигукнула Анка, — як гарно!

— Це обманщик! — закричали з натовпу. — Зверніть увагу, як він не схожий сам на себе з різних боків!

— Так, так, він зовсім різний, коли повертається! — підхопили сердиті голоси.

— Він хоче нас обдурити! Подивіться уважно на креслення. Великого хранителя теореми він зобразив у вигляді штанів, які однієї довжини, однієї ширини.

Звідкись вигулькнув верткий, перегнутий навпіл чоловічок і зашепотів трьом хранителям:

— Небезпечний баламут!.. Він умовляв дівчисько грати з круглим м'ячем і пухнастою кішкою, яких у природі не існує. Слід провчити його.

— Тікай! — шепнула Сергію Анка й підкинула високо кошик з усмішками.

Сніп сонячних іскор вилетів звідти, на мить осліпивши юрбу.

Сергійко пустився навтіки. Він не вибирав дороги й мчав вулицею, збиваючи пласкі постаті. Потім завернув і кинувся напролом — через пласкі будинки. Вони тріщали й ламалися, чіпляючись за одяг хлопчика. А позаду тупотіла погоня.

Ось ліс — частокіл лінійок. Він теж тріщить, ламається. Не ліс, а суха трава. Ще кілька метрів, і він урятований. Він вискочить у справжній парк, де ходять справжні люди, де на нього чекає Електроник...

Але хтось хапає Сергія за ногу, й він падає. Міцно заплющує очі, чекає, що буде далі. Знову хтось тягне його за ногу. Сергій розплющує одне око й бачить Електроника.

— Електрошо! — радісно кричить Сергійко й підхоплюється. — Ти мене врятував!

— Не перебільшуй, — каже Електроник. — Я одержав п'ятірку, крапку з малювання і квиток у цирк.

Вони стоять посеред естради, за екраном. Сергій здивовано крутить в руках

голубий квіточок і нічого не розуміє.

— Зараз я розповім, як усе було, — каже його друг. — Та спочатку треба дістати цукерок.

— Навіщо цукерки?

— Як — навіщо? Адже ми йдемо в цирк.

ПЕРШІ ПОРАЗКИ ЕЛЕКТРОНИКА

В парку вони купили цукерок, і Електроник забрав їх собі.

— З'їмо в цирку? — спитав Сергійко.

— Ні, це для іншої мети.

Більше Електроник нічого не сказав. Але Сергійко здогадливо посміхнувся. Він знав, що в цирку неодмінно станеться щось чудодійне.

Ото вже незвичайний у нього друг! Минуло лише кілька годин, як вони зішлися, а Електроник уже прогримів на всю школу, здивував Спартака, самого Таратара й нагороджений квитком у цирк! Навіть країна пласких людей, про яких Сергійко розповів своєму другові, тепер здавалась не такою вже цікавою.

— Мабуть, коли ти відповідав на уроці, а я тебе чекав, — буденним тоном закінчив Сергійко, — я теж думав про теорему Піфагора. І от мені приснилася ця дурна країна.

Однак Електроник сприйняв його розповідь інакше. Він став обмірковувати серйозно і всебічно, нітрохи не сумніваючись у ймовірності пригоди. І Сергійкові вже здавалося, що він справді був у країні пласких людей. Він згадав Анку і йому стало жаль її. Ось вони з другом ідуть уздовж набережної, бачать, як блищить річка, як летять, ледь черкаючись води, крилаті теплоходи і яскравими метеликами миготять червоні, жовті, білі вітрила яхт... А там — яке нудне життя у цих пласких людей: теорема Піфагора, сума кутів трикутників — більше нічого.

А Електроник сказав, що Сергійкові пощастило: він ніби потрапив у давноминулі століття, коли поклонялися тільки Евклідові. І він поводився як справжній учений — запропонував хранителям дотепну задачу. Вони звикли, що в кожному пласкому трикутнику сума кутів — сто вісімдесят градусів, а тут маєте — двісті сімдесят. Трикутник на земній кулі — це їм не Евклід, а геометрія сфери!

Наш математик відчув себе героєм. Ще б пак, він завдав добрячого клопоту цим хранителям!

— Треба було б запропонувати їм ще трикутник у космосі, — сказав Електроник.

— М-м, — промугикав математик. — Це цікаво.

— Звичайно.

— Ану розкажи, будь ласка. Я щось забув, — схитрував Сироїжкін.

Електроник підняв паличку і намалював на піщаній доріжці три зірочки.

— Оце три зорі в різних галактиках. Уявляєш?

— Уявляю.

— Це три вершини нашого космічного трикутника, — розповідав Електроник. — Припустимо, що його сторони — це промені світла. Як відомо, промінь світла в порожнечі — завжди пряма лінія... Але в тім-то й річ, що, коли промені проходять

поблизу зорі, вони викривляються.

— Ох ти... А як же це?

— Фізичний закон. Сонце, зорі та інші небесні тіла викривляють простір навколо себе, й через те наш трикутник аж ніяк не буде пласким. — Електроник з'єднав усі три зірки в своєму кресленні кривими лініями.

— Зрозуміло, — сказав Сироїжкін, — хоч і дивно. Виходить так: якщо я захочу летіти від однієї зорі до другої, то я полечу не прямо, а по кривій?

— Цілком вірно, — вчительським тоном промовив Електроник. — Та це не все. Не забудь, що зорі весь час рухаються. Галактики розбігаються від Землі з величезною швидкістю. От і вимірй суму кутів космічного трикутника.

— Угу, — підтвердив Сироїжкін. — Спробуй виміряти... А ти можеш?

— Не можу, — зізнався Електроник. — Над геометрією Всесвіту працюють астрономи, фізики, математики. Це складна наука.

Сироїжкін ляснув себе по лобі:

— Для чого ж ми у школі марнуємо сили на якихось там Піфагорів і Евклідів, якщо геометрія абсолютно інша! Чого ж ти досі мовчав!

— А тепер ти міркуєш зовсім не як учений, — охолодив товариша Електроник. — Теорема Піфагора все одно потрібна для простих обчислень і досліджень. А геометрія Евкліда — простий розділ геометрії нашого світу, і її також треба знати.

— Я от вважаю, — сказав Сироїжкін, — мені дуже пощастило, що я народився не в стародавньому світі. Сидів би за партою і думав, як ті пласкі люди: "О великий Піфагоре, ти просвітив мій розум..." Ні, товаришу Піфагор, я не такий бовдур. Коли стану математиком, чи астрономом, чи космонавтом і коли полечу в космос, я виберу собі особливий маршрут: трикутник. І сума квадратів його катетів не дорівнюватиме квадрату гіпотенузи!..

Трохи згодом, коли Сергійкові набридло розмовляти про геометрію, він повів приятеля в затишний куточок парку, відомий тим, що там в будь-який час дня хлопчачи мінялися дорогоцінностями.

До циркової вистави було ще три години, й Сергійко вирішив зробити Електроникові маленьку приємність. Підійшовши до кущів бузку, він дістав з кишень своє багатство, розіклав на землі й царським жестом дозволив другові все це обміняти. Тут були: космічні марки в целофановому пакетику; з десяток значків; перегорілий ліхтарик завбільшки з олівець; дві старовинні монети, стерті так, що неможливо було визначити їхнє підданство; деталі від мікроприймача; золотистий хвіст білки із свинцевим важком, так званий пушок, що його хлоп'ята підкидають ногою замість м'яча; кілька шахових фігур; гумка у вигляді ракети; мініатюрний циркуль, пінопластовий поплавець, дзеркальце.

Електроник оглянув купу речей і спитав:

— Навіщо я повинен міняти?

— Це така гра, — пояснив Сироїжкін. — Ти побачиш, буде цікаво.

Він допоміг приятелеві розмістити скарби по кишенях і лишився чекати його біля

кущів, розважливо вирішивши, що не варто появлятися разом у знайомій компанії. Сергійко уявив, як добре зараз Електроникові, — сидить на лаві, міняє скарби й бере, що хоче. Чудова це все-таки гра, дуже потрібна в житті. Набрид тобі, приміром, жовтий ліхтарик, так намозолив очі, що просто бачити його не можеш. Іди в парк, до бузкових кущів, і бери замість нього велосипедний дзвінок, або кишенькові шахи, або ще якусь річ. Мабуть, це найстародавніша гра, й вона не помре, поки в хлопчаків є кишені...

Але не минуло й п'яти хвилин, як Електроник повернувся.

— Ну? — нетерпляче запитав Сироїжкін.

— Усе гаразд. Обміняв. Приніс інші предмети, — незворушно сказав Електроник.

Коли ж міняйло виклав ці предмети, Сергійко аж зблід. Він побачив порожню аптечну пляшечку, шматок використаної фотоплівки, марки, що їх можна купити в кожному кіоску, саморобний паперовий гаманець, коробку від сірників, ляльку без носа й без очей, шкільні пера, якісь гвинтики, гаєчки, цвяшки й на завершення — недогризок олівця. Жалюгідний недогризок і завдав останнього удару Сироїжкіну. Він докірливо подивився на друга, який розорив його за кілька хвилин.

— Кількість предметів точно така, яку ти дав, — байдуже доповів Електроник.

— Оце та-ак... — сказав протяжно Сергійко, не знаючи, сміятися йому чи плакати, викинути ці дурниці чи покірливо забрати.

Раптом він прийняв рішення. Зібрав увесь мотлох і наказав Електроникові:

— Чекай мене тут!

— Ти теж ідеш міняти? — запитав недавній міняйло, який не підозрівав про свою бездарність.

— Бач, серед цих предметів мені дещо не подобається, Я зараз повернусь.

Компанія на лавах зустріла Сироїжкіна настороженим мовчанням. Сергій навіть помітив, як рудий хлопець покwapно заховав його ліхтарик. Не звертаючи ні на кого уваги, наш герой розіслав на вільній лаві свої предмети й голосно сказав:

— Ану налітай! Міняю!

У відповідь йому пролунав вибух відвертого сміху. "Обмахлярили й раді. Іржуть, мов коні, — посміхнувся Сироїжкін. — Стривайте, зараз ви заплачете від розчулення".

— Передумав!... — кричали йому хлопчак. — Нічого не вийде. Обміняв — як продав!..

— Міняю на ліхтарик, — холонокровно вів далі Сироїжкін, — оцю звичайну сірникову коробку... А на додаток незвичайний фокус із сірником!

Рудий власник ліхтарика зневажливо скривив губи:

— Так уже й незвичайний! Подумаєш, не бачили ми сірника!

Хлоп'ята знову зареготали. А Сергійко дістав носову хусточку, помахав нею в повітрі й владно сказав:

— Дайте мені сірника!

Сірника йому дали.

— Весь фокус у тому, — спокійно почав пояснювати Сироїжкін, — що сірник загортається в хусточку. — Він загорнув сірника й звернувся до рудого: — Помацай.

Відчуваєш? Тепер ламай.

Було чути, як сірник тріснув. Потім фокусник махнув хусточкою, і на землю упав цілий сірник. Рудий устиг вхопити його першим. Він покрутив його, підніс до очей, понюхав. Дивовижний сірник пішов по руках.

Рудий мовчки простягнув ліхтар і взяв коробку.

— Давай пояснюй! — зажадав він.

— Поясню потім, — відмахнувся Сергійко. — Зараз мені нема коли. — Він узяв інший предмет — ляльку без носа. — А ця красуня міняється разом з поясненням загадкової історії, як помирають слони й чому не знайдено жодного слонового трупа.

І хоч історія виявилася не такою вже загадковою (за хвилину всі знали, що слони, відчуючи наближення смерті, йдуть до річки і з головою щезають у воді), торгівля винахідливого міняйла пішла дуже жваво. Як додатковий асортимент пропонувалися: секрет сирого яйця, що не б'ється у склянці, зникнення пальця на руці, рецепт чудодійних крапель, які вдсятеро збільшують сили людини, сеанси гіпнозу, задачка про космічний трикутник, замовляння від зубного болю і таке інше. Закликавши на поміч хитрість, фантазію і пам'ять, Сергійко врешті-решт повернув свої дорогоцінності, крім стертих монет, власник яких утік як тільки виміняв їх у Електроника. Але він навряд чи вгадає, якій країні вони належали.

— А фокус із сірником? — нагадав рудий хлопчак, коли Сироїжкін звично розсортював по кишенях особисте майно.

— Відійдемо вбік, — запропонував Сергій. — Це професіональний секрет.

Рудий довірливо подався слідом. За кущем Сергій зупинився і сказав йому на вухо:

— Дивак! Я поклав два сірника. Зрозумів, розтелепо? Прощай!

І він помчав до Електроника, Нащо йому було говорити, що другого сірника задалегідь сховав у надрізаному рубчику хусточки. Нащо було виказувати професіональний секрет!

Електроник, знову побачивши розбазарені ним предмети, так і не зрозумів, для чого потрібен обмін. І поки Сергійко шляхом складних порівнянь розтлумачував йому цінність кожної речі, що лежала в його кишені, вони спокійнісінько простували до цирку, де треба було вчасно купити один квиток. І раптом перед Сергійчиними очима майнуло знайоме блакитне плаття.

Від несподіванки він спіткнувся й мало не впав.

— Що з тобою? — спитав Електроник.

Сергійко не відповів, він застиг на місці. А та сама співачка, яка співала про кульки й сміялася над витівками Електроника, зараз пройшла мимо з байдужим виглядом, не удостоївши приятелів навіть погляду.

Спершу Сергій хотів зробити так, як роблять звичайно всі хлопчаки: забігти непомітно наперед, потім піти назустріч, привітатися й заговорити. Та вже наступної хвилини він вирішив: ні, хай краще діє Електроник. Адже йому всміхалась і аплодувала блакитна дівчинка!.. І Сергійко пояснив другові завдання: познайомитися, дізнатися ім'я й адресу.

— Тільки не забудь, — грізно попередив він, — що ти Сергій Сироїжкін. Пам'ятай клятву: щоб я зламався, коли викажу цю таємницю!

Електроник слухняно повторив заклинання і почав діяти.

Як не дивно, він скористався саме тим способом, який видався Сироїжкіну непридатним: випередив незнайомку, круто обернувся і, загородивши їй дорогу, відразу ж перейшов у наступ:

— Здрастуй. Давай познайомимися.

— Здрастуй... — Блакитна дівчинка здивовано розглядала Електроника. — А ми, здається, знайомі... Адже це ти показував такі смішні фокуси?

— Я. Як тебе звати?

Сироїжкін, підкравшись іззаду, захоплено похитав головою: відчайдушно сміливий цей Електроник, діє точно за завданням.

— А це обов'язково знати? — Дівчинка нахилила голову.

— Обов'язково.

— Майя Светлова, А тебе як звати?

— Сергій Сироїжкін.

— А чому на хустці було написано "Електроник"?

Сергійко похолов; раптом Електроник проговориться?

Але той, подумавши, не розгубився:

— Це мій псевдонім. А яка твоя адреса?

Обличчя дівчинки зробилося суворим. Фокусник ставив надто дивні запитання:

— Що за цікавість? Скажи краще: ти повернув речі, які проковтнув? Це що — спритність рук чи насправді?

— Довго пояснювати, — хрипло відповів Електроник. — Я поспішаю в цирк. Яка твоя адреса? Я люблю точні відомості.

— Будь ласка. — Майя знизала плечем. Цей Сироїжкін був до того ж чванько. — Вулиця Геологів, будинок три, квартира п'ятнадцять. Під'їзд четвертий, поверх п'ятий, ліфт працює. Все?

— Все, — сказав Електроник.

— До побачення!

— До побачення.

Сергійко завзято жестикулював за Майїною спиною, закликаючи Електроника продовжувати розмову. Але той його не зрозумів — стояв як стовп. А дівчинка була задоволена, що відкараскалася від настирливого хлопчика. Вона пішла не оглянувшись і навіть прискорила ходу.

Сергійко розгублено дивився услід блакитному платтю. Чомусь він почував себе дуже нещасним. Ось востаннє майнула блакитна плямочка й зникла в натовпі. Майя Светлова, вулиця Геологів. Ім'я й адресу тепер він має. І водночас не має нічого. Невідомо навіть, як Майя до нього ставиться...

Дуже дивно повадився Електроник. Ніби дерев'яний.

Не посміхнувся, не пожартував, не розповів ніякої історії. Адже дівчатка люблять,

коли їм зуби заговорюють... Що за дивак цей Електроник! Розмовляв правильно, а вийшло все якось по-дурному. Він, звичайно, хороший товариш, а все-таки чогось не розуміє...

— Ходімо в цирк, — зітхнувши, сказав Сергій Електроникові.

БЕГЕМОТІВ КОД

Розбігаються блискавки на сріблястому куполі. Горять чотири яскраві літери — ЦИРК. Нетерпляче б'ють ногою червоні коники, складені з лампочок. І під цим електричним сяйвом розчинені двері ковтають і ковтають потоки людей. А натовп на площі не зменшується: дехто чекає друзів, дехто шукає зайвий квиток, а дехто просто дивиться на блиск вогнів.

Другого квитка друзі так і не дістали. Електроник давно вже зник у дверях, а Сергійко стоїть на одному місці.

Розійдеться поступово натовп, загримить весела музика, стане безлюдно й прохолодно на площі, а він усе дивитиметься на вогні. Певна річ, з цирку не вийде яскраво-жовтий клоун, не вискочить наїзниця на білому коні, щоб запропонувати йому зайвий квиток. Він це розуміє. Зате коли закінчиться вистава й гомінкий потік вихлюпне на вулицю, на східцях з'явиться Електроник. І вони разом підуть додому.

Він задумався, не помітив, як лишився один. І ще двірник шурхотів мітлою, підмітаючи недопалки, папірці й разом ті випадкові звуки, які зуміли вирватися із-за дверей і впали на бруківку. А Сергійко все думав про грізних тигрів, плямисту жирафу й слона, який рухає хоботом стрілку на годиннику...

Хтось торкнув його за плече:

— Ну що, хочеш у цирк?

Сергійко побачив високого чоловіка в капелюсі й плащі. У нього волохаті брови й уважні очі. Сергійко нічого не сказав, тільки знизав плечима, вважаючи, що його становище ясне і без слів.

— Ходімо! — Незнайомець підморгнув.

Вони завернули за ріг. Чоловік відчинив скляні двері й пропустив Сергія вперед.

— Доброго вечора, Антоне Костянтиновичу! — сказав, підвівшись, вахтер.

— Здрастуй, Матвійовичу! — весело обізвався Сергійків покровитель. — Цей хлопчик зі мною.

Вони піднімаються вузькими крутими сходами, виходять у коридор, і Антон Костянтинович на ходу каже якійсь жінці:

— Машо, посади його на вільне місце. — І Сергійкові: — Як же тебе звати? Сергій? Ну, бувай здоровий, Сергію. Дивись і веселись.

— Спасибі! — зніяковіло сказав йому вслід щасливець і зашарівся.

— Іди нагору, — порадила тітка Маша. — В останньому ряду є місце.

Сергійко вибігав на гальорку, і в груди йому вдаряє пружна хвиля музики. Він не помітив, як і сів. Зараз він увесь там — на сонячній арені, де над жонглером миготять, ніби метелики, кульки, тарілки, кільця. Йому здається, ніби це він сам спритно підстрибує, кидає, ловить, перевертається і пильно стежить, щоб нічого не впало.

Спалахують прожектори. Її арена неначе розсунулася, стала більшою. У схрещених променях ковзає над рядами ракета. На ракеті гімнасти. Стоять і не ворухнуться, немов приклеєні, витягнули вперед руки. А ракета дедалі вище, а музика дедалі швидша... І ось гімнаст повисає вниз головою, а його партнерка спритно зісковзнула з ракети й за якусь мить ловить його руки, вкладає долоню в долоню, щоб крутитися під куполом, стискатися й розтискатися, мов пружина, відкидаючи на стіни легкі, швидкі тіні, викликаючи то мертву тишу, то полегшене зітхання, то бурхливі оплески.

Під час паузи жартують клоуни, а Сергійко шукає поглядом Електроника. Чомусь немає його в десятому ряду. Немає в одинадцятому, і в дев'ятому... Хлопчик бачить, як в оркестрі перегортає ноти скрипаль, як поправляє галстук-метелик диригент, як сміються над клоуном сурмачі. А Електроника так і не знаходить.

— Атракціон "Незвичайні сни"! — громовим голосом оголошує ведучий програми.
— Змішана група тварин!!! Дресирувальник — Антон Антонов!!!

Звучить веселий марш і виїжджає якийсь довгоносий дивак на низенькому велосипеді. Він натискує на педалі щосили й дуже смішний має вигляд, але Сергій тільки мигцем глянув на нього. Хлопчак крутив головою, оглядаючи ряди, поки не погасло світло.

Раптом з'явився зелений вогник і поплив навколо арени.

Сергійко витягнув шию. Він побачив, що по бар'єру рухається морський лев. Чорний-чорний, аж лискучий, ніби нагуталінений. Плавно похитується то в один бік, то в другий, тихо шльопає ластами, а на кінчику носа тримає зелену лампу. Несе й не впускає.

Ось він зіскочив з бар'єра, підкинув лампу прямо в руки служителяві й штовхнув у бік довгоносого дивака, який спав на тирсі. Спалахнуло світло. Дивак схопився. На арені — кучугури снігу, крижані брили й чорний химерний звір. Дивак від здивування сів на кучугуру, а вона візьми та й заворушися. Дивак зіскочив, охоплений жахом: це була зовсім не кучугура, а білий ведмідь. Тоді чоловік заходився перевіряти інші кучугури, й, усім на втіху, з-під снігових покривал вилізли ще два ведмеді — бурий і білий. Бурий одразу ж сів на велосипед і поїхав уздовж бар'єра, а білі по-дружньому обнялися, кілька разів перекинулись, покотилися кулями.

Потім білі ведмеді робили стойку на передніх лапах, бурий ганяв на велосипеді, чоловік і морський лев жонглювали над ними м'ячами. І раптом серед публіки пролунало глухе рикання. Хтось із глядачів обернувся, а бурий ведмідь різко зупинив велосипед.

Рикання повторилося. Ведмідь прислухався, став на задні лапи й незграбно поліз через бар'єр. Дресирувальник устиг схопити його за нашійник. Але ведмідь вирвався і подався вгору східцями, лякаючи публіку. Дресирувальник ішов позаду й голосно говорив:

— Трохеме, що ти хочеш? Тебе хтось покликав? Не звертай уваги!

У Сергійка завмерло серце: невже ведмедя покликав Електроник?

Трохим, голосно сопучи, піднявся до десятого ряду й завмер перед хлопчиком, що

сидів скраю. Хлопчик устав.

"Електроник!" — трохи не крикнув Сергійко. Він дуже зрадив: із свого місця він добре бачив, що це Електроник! І відразу ж злякався: а раптом в цирку сидить професор чи той міліціонер, який шукає Електроника?.. Але його страх несподівано пройшов, бо події в десятому ряду розвивалися дуже швидко.

Дресирувальник, спантеличений у першу мить, опам'ятався і радісно загукав на весь цирк:

— А-а, це ж мій знайомий Серьожа! Навіщо ти зриваєш номер, Серьожо?

— Я не зриваю, — відповів Електроник. — Я хочу привітатися з Трохимом.

Над рядами злетів смішок.

— Ну, привітайся, — дозволив довгоносий дивак. — Здоровкайся і бувай здоровий!

Електроник якось чудно хрюкнув, і Трохим у відповідь хрюкнув так само. Трохим став на весь зріст, простягнув могутню лапу. Хлопчик потиснув лапу двома руками, щось шепнув ведмедеві на вухо й сунув йому в пащу цукерку. Глядачі бурхливо аплодували.

— Та ти молодець, — тихо сказав дресирувальник хлопчикові й повів ведмеда за собою.

Трохим не опирався.

А до Електроника вже поспішав морський лев, шльопаючи ластами, балансуючи своїм гнучким гумовим тілом, — адже він тримав велику кулю на гудзикові носа. Люди, що сиділи поряд з Електроником, запевняли потім, що він не подав ніякого знака левові, навіть не писнув: просто, мовляв, звір знайомий з цим хлопчиком і звик підходити до нього.

Проте дресирувальник був збентежений. Він не знав, що й подумати. В нього навіть майнула думка: чи не міг дивний хлопчак покликати лева нечутним сигналом — наприклад, ультразвуком. А втім, він одразу ж вирішив, що це дурниця.

Лев зупинився і, граціозно вигнувши шию, послав м'яч Електроникові. Той спритно впіймав і кинув назад, сплеснувши при цьому в долоні. Так вони грали, поки не викликали оплесків. Чорний жонглер приліг на східці й заплoduвав ластами. Потім він прийняв на ніс м'яч, повернувся до дресирувальника.

Номер тривав далі, й Сергій не знав, куди йому дивитися. Він махав рукою, подаючи знаки другові, й скося поглядав на манеж. А там за якусь хвилину знову все змінилося. Квітучі дерева, лужки, брили сіро-червоних каменів, сині водоймища... Ходять довгоногі чаплі, пустують мавпи в коротких штанцях, пасеться на лужку рогата антилопа-канна.

А дивакуватий Антон Антонов знову спить. Чаплі, переступаючи через сплячого, постукують його гостренькими дзьобами. Мавпи зняли з людини черевики, витягли з кишені губну гармошку, а з-під голови — капелюшок. Антилопа меланхолійно жує краватку.

Антон Антонов раптом схопився, кинувся відбирати свої речі. А мавпи з черевиками, капелюхом і гармошкою скочили на спину антилопи, вхопилися за роги й

тільки їх і бачили... Антилопа скакає по колу, Антон Антонов спотикається об камені, стрибає через озера й ніяк не наздожене злодіїв. А тут ще повилазили з води крокодили. Здригнулися, підвелися "камені": шлях людині заступили бегемоти — один темно-сірий, другий рожевий. Роззявили величезні червоні печери-паші з гострими іклами, ніби запрошують: спробуй, сміливце, ввійди...

І, звичайно, бідолашному дивакові Антону Антонову допоміг не хто інший, як хлопчик з десятого ряду. Пролунав різкий клич. Мавпи, зіскочивши з антилопи, кинулись у партер. А бегемоти від здивування закрили паші.

Мавпи присіли на східці й, витягнувши губи, відчайдушно жестикулюючи, забурмотіли: "Ух, ух, угу..."

— Угу, ух, угу... — заушав у відповідь Електроник і закінчив свою незрозумілу мову різким вигуком: — Ак!

Злодюжки покинули награбоване і в паніці помчали на арену. Ну й реготав Сергій! Він мало не звалився з крісла.

А Електроник сказав Антону Антонову:

— Ось ваші речі. — І звернувся до глядачів попереду: — Передайте, будь ласка.

Цирк загудів, вибухнув оплесками. З гальорки линув дзвінкий хлопчачий голос: "Ура! Найкращому у світі дресирувальникові — ура!" Зачекавши, поки гамір вщухне, Антон Антонов звернувся з манежу:

— Сергію, може, ти чарівник? Ти знаєш мову звірів?

— Ні, — відповів Електроник у цілковитій тиші, — я не чарівник. Я просто вивчав сигнали тварин і розшифрував деякі коди.

— Поклич бегемота! — попросив хтось із публіки.

— Я не знаю коду бегемотів, — признався хлопчик.

Усі чомусь засміялися.

А Антон Антонов вирішив продовжити номер, весело крикнувши:

— Спробую я з ними справитися!

Він скинув свій смішний костюм, зірвав бутафорський довгий ніс і лишився в блискучому трико — високий, м'язистий, спритний.

Гримнув оркестр, і антилопа-канна помчала по колу, перестрибуючи через бегемотів. Чаплі закружляли в танці. Мавпи повилазили на гойдалки. На зубатих крокодилів наділи намордники. І бегемоти закрокували під марш, високо піднімаючи ноги й позираючи спідлоба маленькими очицями. Потім Антон Антонов годував їх салатом з величезної виделки, безстрашно вкладаючи голову в роззявлені паші, і під кінець крутив сальто на спинах громадин, що бігли по колу.

Під бадьорі звуки фанфар побігли з арени канна, шимпанзе, чаплі, протрюхикав рожевий бегемот. А сірий бегемот ніяк не хотів піти. Він наблизився до бар'єру й став розкривати й закривати пашу, ніби позіхав.

— Петя хоче спати, — пояснив дресирувальник і попросив бегемота: — Не затримуй, Петю, глядачів. Вони теж втомилися. Ходімо!

— Хай він спить, — запропонував з місця Електроник.

Але гіпопотам не лягав і не йшов, хоч як умовляв його хазяїн. Він позіхав і позіхав. Тоді Електроник підвівся і попрямував до манежу. Він хоробро підійшов до сірої туші, нагнувся й підняв з підлоги маленький прутик.

— Зараз Петя спатиме, — сказав Електроник і непомітно провів прутом по череву бегемота.

Петя слухняно ліг.

— Підгледів-таки... — шепнув Електроникові Антонов. — Хитрун!..

Хлопчик поплескав бегемота по боці, й той устав.

— Тепер кланяйся, — наказав Електроник.

І знову один тільки дресирувальник помітив, що тонкий прут полоскотав торчкувате вухо. Так робив під час вистави й сам Антонов.

Петя закивав головою і подався назад. Антон Антонов скочив бегемотові на спину, замахав рукою. Так, посилаючи компліменти глядачам, вони зникли за кулісами.

Публіка не розходилася, викликаючи артистів. Оркестр гримів міддю.

Ведучий урочисто вказував на куліси.

Розсунулася завіса, й показалися дві голови. У гіпопотама був зовсім байдужий вигляд. Антон Антонов саяв і посилав здаля рукою поцілунки. Проте очі його були серйозні й уважні. Вони шукали знайомого хлопчика. Шукали на арені, в проході, в рядах... І не знаходили.

РОЗМОВА З ГУСАКОМ І ЗМІЄНОСЦЕМ

Повернулися вони з цирку пізно. Сергійко передчував заслужену прочуханку вдома й не міг придумати, як йому уникнути неприємностей. Звичайно, його і пальцем не зачеплять, але мораль неодмінно прочитають. Які в усіх гарні й слухняні сини і які в цих синів щасливі батьки. О десятій годині всі хлопчики лежать у ліжках, і ніхто не зникає в темряві, не примушує хвилюватися батьків... Одне слово, буде немало докорів, від яких можна й розревітися. Слухаєш, слухаєш, і здається, ніби тобі на спину кладуть і кладуть здоровенні камені, й ти весь час згинаєшся і згинаєшся під їхньою вагою і не можеш вільно зітхнути. Яка тільки сила в цих жалісних словах!

Наші приятелі добралися вже до під'їзду, як раптом гора звалилася із Сергійкових плечей. Він придумав.

— Електрошо, адже ти спокійна людина... — почав він.

— Так, я спокійний.

— Ти можеш спокійно слухати всякі жалісливі слова?

— Можу.

— Тоді ось що...

Сергійко розвинув у всіх подробицях свій план. Основне — треба було мовчки все вислухати, відмовитися від вечері й, пославшись на головний біль, лягти спати.

— А я прослизну потім, у мене є ключ. — І Сергійко потягнув Електроника до ліфта.

Тільки коли двері за Електроником зачинилися, Сироїжкін зрозумів, що докорів йому не уникнути. Адже він повинен був знати, що відбувається за дверима. І все-таки підслуховувати було приємніше, ніж стояти перед мамою з опущеною головою.

Сергійко притулив вухо до щілини й почув ось що.

МАМА. Серьожо, так не можна. Ти ж знаєш, ми з татом хвилюємося. Хоча б подзвонив.

Пауза.

МАМА. Невже так важко знайти в цирку телефон?

Добре, що я здогадалася подзвонити Корольковим, і Вова сказав, де ти пропадаєш.

Пауза.

МАМА. І взагалі, чому я від інших людей довідуюся про твої справи? Ти добре бігаєш, захоплюєшся математикою, пишеш цікаві статті до стіннівки... Але чомусь про це нічого не знаємо ні я, ні батько.

Пауза.

Чесно кажучи, такої розмови Сергійко не чекав. Він уже шкодував, що не він стоїть зараз по той бік дверей. Ото б він розвернувся! Він так описав би свої (вірніше, Електроника) успіхи, що йому простили б усі гріхи на два тижні вперед. Ну й дивак цей Електроник, нічого не тямить! Прогавив таку слушну нагоду...

І Сергійко від збудження навіть пошкрябався у двері.

МАМА. Чому ти став таким потайним? Чого ти мовчиш?

БАТЬКО (кричить з кімнати). Він тепер занадто знаменитий, щоб розмовляти з нами!

МАМА. Так, я бачу: успіхи запаморочили тобі голову. Йди-но вечеряти.

ЕЛЕКТРОНИК (хрипло). Я не хочу, я з'їв п'ять пиріжків.

Сергійко усміхнувся: нарешті Електроник відкрив рота, шкварить точно за його порадами. І тут наш змовник зблід. Перша ж фраза Електроника викликала несподівану реакцію...

МАМА. (злякано). Ти чому хрипиш? Ти, мабуть, з'їв п'ять порцій морозива, а не пиріжки!

ЕЛЕКТРОНИК (хрипло). Ні, пиріжки.

МАМА. (хвилюючись). Де ж ти застудився?

ЕЛЕКТРОНИК (зовсім хрипло). Я хочу спати. Я здоровий. У мене болить голова.

"Краще б ти зовсім мовчав! — обурювався за дверима Сироїжкін. — Або признався, що їв морозиво. Тоді все ясно: ангіна. І навіть ти згадав про головний біль? Коли просто болить голова, тебе ніхто не чіпає. А коли хрипиш та ще головний біль — це вже підозріло. Чого доброго, мама полізе йому в горло й побачить, що перед нею не її син!.." Від переживань і страху цілком здоровий Сироїжкін спітнів і відчув слабкість у ногах...

МАМА. (зовсім у паніці). Який холодний лоб! Негайно в постіль! Зараз дам тобі ватяну ковдру!

ТАТО (вискочивши в коридор). І завтра зранку — лікаря!

Сергійко так перелякався, що ще півгодини чи годину ходив по сходовій площадці. Коли він відчинив двері, рука його тремтіла. Діставшись до постелі, він штовхнув Електроника. Потім з великою обережністю влаштував його в шафу, замкнув дверці на

ключ, заховав ключ під подушку й зарікся ніколи більше не доручати Електроникові розмовляти з батьками.

Вранці викликати лікаря не було потреби. Сергійко завчасно прибрав постіль, продемонстрував мамі горло й навіть поміряв температуру. І, надолужуючи згаяне, в найяскравіших барвах змалював свої перемоги.

Батько й мати пішли на роботу в піднесеному настрої. Потайливість, що з'явилася була в характері їхнього сина, зникла разом з простудою.

Тільки-но зачинилися за батьками двері, Сергійко відімкнув шафу й привітав друга:

— Доброго ранку! В тебе вже не болить горло?

— Не болить.

Електроник спокійно вийшов із шафи, тримаючи стосик книжок і перегорілу лампочку.

— Половину не прочитав, — поскаржився він. — Наступного разу давай мені запасну лампочку.

— Якби я міг, подарував би тобі тисячу прожекторів.

— Не треба, — відповів Електроник. — Дай мені краще запасні частини від телевізора, якщо в тебе є.

— Є зіпсований транзистор, — згадав Сергій. — А навіщо?

— Годиться. Вночі я змонтую всередині себе телевізор.

І цілу добу набуватиму нових знань.

— І ти не ходитимеш більше у школу? — злякався Сергій.

— Чому ж, ходитиму, — заспокоїв його Електроник. — Усе дуже просто. Я, наприклад, можу відповідати біля дошки, а сам у цей час прийматиму хвилі телевежі.

— Ти найкращий у світі винахідник! Ти найкращий у світі дресирувальник! — Сергій від задоволення засміявся, згадавши, як Електроник учора переполошив увесь цирк. — Домовились! — вигукнув він. — Я даю тобі транзистор, а ти розповідатимеш мені кінофільми, які я не встигну подивитися.

— А чого ти смієшся? — запитав Електроник.

— Згадав, як здорово ти налякав мавп. Електрошо, а з якими звірами й птахами ти ще можеш розмовляти?

— З воронами, гусьми, ластівками, дельфінами, левами, тиграми, вовками...

— От здорово! Виходить, історія про Мауглі, як він жив у джунглях, і розумів усіх звірів, і дружив з ними, і боровся з тигром Шер-Ханом, усе це не вигадано? Все це могло бути насправді?

— Звичайно, можна навчитися розуміти всіх тварин і тоді легко керувати ними, — підтвердив Електроник. — Сигнал небезпеки, записаний на магнітофон, прожене з поля ворон. Дельфіни розвідуватимуть косяки риб і морські течії. А левів у заповіднику запросять до обіду по радіо. Треба постежити за ними, порівняти сигнали з поведінкою, і тоді буде ясно, яку інформацію несе кожний сигнал, що він означає.

— Ну й голова в тебе, Електрошо! — шанобливо сказав Сергійко. — І як ти до цього додумався?

— Мене навчав професор. Він найвидатніша людина, яку я тільки знаю, — Як не дивно, завжди рівний голос Електроника звучав майже урочисто.

Сергійко цього не помітив. Він був надто збуджений.

— Слухай, Електроніку, поговори, будь ласка, зі мною. Ти будеш дресирувальником, а я... Кого б мені вибрати, щоб легко зрозуміти тебе?.. Я буду гусаком! Слово честі, я буду тямущим гусаком. Цей птах мені добре знайомий.

Сергійко замахав руками, зачалапав по підлозі босими ногами й навіть подивився на свої пальці — чи немає на них перетинок. Потім витягнув шию і страшно засичав.

— Схожий? — закричав він.

— Га-га-га, — сказав Електроник.

— Що? — запитав Сергійко.

— Га-га-га-га-га, — продовжував Електроник.

"Гусак" здивовано знизав плечима.

— Я не зрозумів.

— Ти не розмовляй, — нагадав дресирувальник. — Ти виконуй команди.

В "гусака" був такий здивований і розгублений вигляд, що дресирувальник перестав гелготати й сказав:

— Гаразд. Я розшифрую ці сигнали. Три "га" означають: "Поспішайте, поспішайте!" П'ять "га" — "Не будемо тут баритися, рушимо далі". Шість — "Трава на цьому лузі поганенька, а взагалі можна поскубти". А фраза із семи "га" найприємніша: "Тут є чим поживитися". Зрозуміло?

Сергійко кліпав віями.

— Зрозуміло... А я гадав, що це найдурніший птах: гелгоче знічев'я. Виходить, коли ми раніше грали в "гусей і вовків", ми розмовляли точно як гуси. — Сергійко схопився і продекламував:

— Гуси, гуси!

— Га, га, га!

— Їсти хоче?

— Ага, ага!

— Жаль, — сказав він, зітхнувши, — що я вже переріс цю гру. А то підмовив би усіх "гусей" говорити тільки гусячою мовою, і ми обхитрували б усіх "вовків". А втім, чого я жалкую! — похопився Сироїжкін. Він кашлянув і провадив далі з гідністю: — Ми з тобою, Електроніку, не маленькі, ми повинні рухати науку. Давай, наприклад, полічимо, скільки зірок на небі!

— А вони вже полічені, — байдуже доповів Електроник. — У нашій Галактиці, яка називається Чумацьким Шляхом, близько ста п'ятдесяти мільярдів зірок.

Сергійко похитав головою:

— Багатенько. Я чув, що багато, але не пам'ятав точно. Ще я читав, що на планетах, які перебувають у таких самих умовах, як і Земля, неодмінно є життя й розумні істоти.

— Одні вважають, що таких планет кілька мільйонів, інші — що менше, — уточнив

Електроник.

— Я оце весь час думав: чому ж ми тоді не одержуємо ніяких сигналів з інших світів?

— Може, тому, що Земля розташована далеко від центру, в слабкій спіральній вітці Галактики? — припустив Електроник.

— Це я знаю, що ми живемо аж на околиці Чумацького Шляху, — махнув рукою Сергійко. — Але ж наші радіотелескопи прослуховують інші галактики. Апарати стоять наготові. А ніяких відомостей не надходить. Мовби нас забули.

— На нас просто не звертають уваги, — підтвердив Електроник. — Наприклад, учені, які живуть на далекій планеті, зовсім в іншій галактиці, можуть припускати, що атмосфера Землі розжарена до мільярда градусів. Чому? Відповідь проста: ці вчені вимірюють температуру атмосфери за силою радіовипромінювання Землі. А на Землі працюють потужні телевізійні передавачі, що дають сильне випромінювання. І от на далекій планеті газети пишуть:

Земля поступово розпадається від високої температури...

— Ну хай так, — похмуро сказав Сироїжкін. — Все одно ми впіймаємо їхні сигнали. А ти зумієш їх розшифрувати?

— Спробую.

— Авжеж, ти зумієш! — Сироїжкін нітрохи не сумнівався у здібностях Електроника. — Давай я посилатиму тобі таємничі сигнали з далекої планети, а ти їх розшифруй.

— Гарзд, — сказав Електроник. — Я згоден.

Сергійко вмить змінився до невпізнання. Він посадив Електроника за письмовий стіл, тицьнув йому олівець і зошит. Відчинив одяжну шафу, висунув усі шухляди для білизни. На підлогу полетіли пальта, куртки, шапки, випрасувана білизна.

— Ти на мене не дивися! — кричав Сергійко, хапаючи різні речі й не знаючи, що натягнути на себе. — Ти поки що зосередься. Адже ти просто землянин. А зараз перед тобою постане мешканець іншого світу!

І він справді з'явився перед землянином у такому вигляді, що якби на місці спокійного Електроника був хтось інший, він не знав би що й подумати. Можна ручатися, що й батьки не впізнали б свого сина в цій дивній істоті, закутаній в біле простирадло з ніг до голови й обв'язаній барвистими шарфами, в чорних окулярах, синьому ковпаці від торшера і з яскраво-червоними смугами губної помади на щоках.

— Чудово, — сказав Електроник. — У тебе не земний вигляд. Я готовий.

— Спочатку виберемо зоряну систему, в якій я перебуваю, — урочисто заявив мешканець іншого світу. — Щоб звучало гарно. Велика Ведмедиця? Туманність Андромеди? Скорпіон? Але хто я тоді буду? Ведмедець, андромед чи скорпіонець? Не хочу! Я буду... Ура, придумав! Я буду Змієносець з планети Сузір'я Змієносця!

— Слухаю тебе, змієносце, — нагадав про себе землянин.

— Зараз... Будь уважним!

Сергійко побіг до сусідньої кімнати й стукнув кулаком у стіну. Переконавшись, що звук голосний і виразний, схопив зі столу залізну вазу, почав відстукувати: крапка —

тире — крапка — тире...

— Давай розшифруй! — крикнув Сергійко.

— Тут нічого розшифровувати, — сказав, заходячи, Електроник. — "Я, Змієносець, шлю палкий привіт". Азбука Морзе. Метод, що давним-давно застарів на телеграфі. Ти не міг передати свій привіт таємничіше?

— Я іншого нічого не придумав, — зізнався Змієносець.

— Тоді це зовсім не цікаво, — прозвучав вирок землянина.

— А звідки я знаю, яке там життя, на цьому Змієносії! — спалахнув Сергійко. — Може, там дерева пасуться на луках, як корови. А корови, навпаки, ростуть на хвостах! Звідки я знаю, які у Змієносієв руки й ноги, очі й вуха й що вони повідомлять нам про себе! Ох, ну й спека під цим ковпаком!..

Змієносець сердито скинув свій головний убір і став роздягатися. Справді, становище його було складне. І землянин, здається, зрозумів, як важко бути представником іншого світу.

— Не гнівайся, — сказав він, — давай грати навпаки. Давай посилати наші сигнали із Землі.

— А ти знаєш, що треба передавати? — зрадів Сергійко.

— Знаю. Записуй. Зараз ми складемо систему.

Електроник ходив по кімнаті й міркував:

— Спостереження свідчать, що у Всесвіті діють одні закони фізики й хімії. Через те взаєморозуміння з іншими світами можливе. Для початку ми подаємо ряд умовних знаків.

— Чим подаємо? — здивовано запитав Сергійко в товариша.

— Це не мав значення — світловим променем чи по радіо. Важливим є сам принцип космічних переговорів. Пиши: дві крапки, знак "більше", крапка. Три крапки, знак "менше", чотири крапки.

Сергійко записав:

..>...<....

— Здогадався? — спитав Електроник. — Припустимо, в першому випадку це два короткі спалахи світла, потім довгий спалах і знову короткий. Так ми встановлюємо математичні знаки. І переходимо до пояснення алгебри. Передаємо нерівність і знайомимо з абстрактним числом, наприклад: сто плюс "а" більше, ніж десять плюс "а". (Сергійко записав: $100 + a > 10 + a$.) Потім знайомимо з запитанням. (Сергійко строчить: $x + 10 = 111$; $x = ?$; $x = 101$.) Пояснюємо одиницю довжини нашого часу. І так далі.

— Геніально! — видихнув Сироїжкін. — Ніяк не думав що і в космічній мові теж суцільна математика. Мабуть і я буду математиком-програмістом, — додав він уже для себе.

— Все це придумав не я, а вчені, — сказав Електроник. — Називається мова "лінкос", або "лінгвістика космосу". Лінкос пояснює, хто така людина, як вона поводить ся яких результатів у науці й практиці досягла. Можливо що існують й інші

космічні мови, яких я не знаю, але головне в них ти вже підмітив: усі вони засновані на математиці, бо вона доступна всім розумним істотам Всесвіту.

Сергійко лукаво посміхався, слухаючи все це. Поки Електроник розбалакував, він придумав одне дуже хитре запитання.

— Скажи, Електроніку, а чи можна цим лінкосом передати твою вчорашню розмову з моєю мамою?

— Будь ласка, — вмиль відповів Електроник. — Кілька осіб розмовляють на математичну тему, неважливо, про що саме йдеться. Як набрати на телефоні номер, як повечеряти, як лягти спати — все це можна виразити математично. Діючих осіб три. "А" — твоя мама — ставить задачі. "В" — це я — завжди розв'язує задачі правильно. "С" — це ти — звичайно плутається, дає неправильні відповіді. Отже, "А" просить "С" розв'язати задачу: "Чому ти не подзвонив, чому не вечеряєш, чому ти хрипиш?" "В" розв'язує задачі правильно: "Я з'їв п'ять пиріжків, я хочу спати, я здоровий". Проте "А" — твоя мама — каже: "Погано!" Адже вона запитувала "С", тобто тебе, а не "В". Вранці "С" дає "А" ті самі відповіді, й тоді "А" хвалить: "Добре!" От і пояснено правило ввічливості: не відповідай на запитання, яке не до тебе звернено.

— Ха-ха-ха-ха! — заходиться Сергій. — Ти молодчина, зміркував, що й до чого. Даю тобі слово: з мамою я розмовлятиму тільки сам.

Він щось пише на папері, потім згортає аркуш навпіл.

— Тепер прочитай мою думку про дуже важливе питання. А я поки що змию губну помаду.

І він біжить у ванну.

Електроник розгортає аркуш, читає:

"Навіщо мені шукати мешканців інших світів, коли жива нелюдина, мій друг і брат по розуму, завжди поряд зі мною??? Звати його Електроник!!!" А під цими рядками намальовані дві смішні людинки, які стоять, узявшись за руки.

— Спасибі, — каже Електроник. — Ти справжній друг. Я це розумію.

ДОБРЕ, ЩО СОБАКИ НЕ ГОВОРЯТЬ

— Теорія теорією, — сказав, виходячи з ванної, Сироїжкін, — а практика насамперед. Раз ти найкращий у світі дресирувальник, давай проведемо дослід. Я зараз заманю якого-небудь собаку, і ми з ним порозмовляємо. Ну як, Електрошо, тобі подобається моя ідея?

— Подобається, — сказав Електроник. — Приводь собаку.

Сироїжкін миттю скотився східцями, оглянув двір. Ну звичайно, жодного собаки. Лише Скажена Ковбаса дрімає проти сонця, гріє облізлі боки. Добре, що він подумав про неї і захопив приманку. Ця байдужа до всього на світі, крім власного хвоста, і взагалі дурна дворняга вмиль змінювалася й шаленіла, коли бачила ковбасу: стрибала, скавчала, пускала слину. Через те ніхто не звав її інакше, як Скажена Ковбаса. Тільки один хазяїн, двірник, пам'ятав, що справжня кличка собаки — Айстра.

Заманити Скажену Ковбасу в ліфт її улюбленими ласощами й підняти на восьмий поверх не становило особливих труднощів. І в квартиру вона ввійшла охоче, не зводячи

очей з запахуючого шматка й поскімлюючи від нетерпіння.

Несподівано Скажена Ковбаса загарчала, і її шерсть враз наїжачилася. Який тут здійнявся гавкіт! Собаку немов прорвало після десяти років мовчання: ніколи ще в своєму житті вона не гавкала так несамовито.

Сергій спочатку не зрозумів, чим викликане це гавкання. Але Скажена Ковбаса недвозначно кидалася на Електроника, намагаючись схопити його за холошу, відразу ж лякливо відскакувала й не припиняла шалено гавкати, ніби хотіла скликати у квартиру Сироїжкіних усіх сусідів.

Сергійко кинув на підлогу ковбасу — це не справило на скандалістку ніякого враження. Вона сатаніла дедалі більше й більше.

Нарешті Електроник, що незворушно спостерігав, як собака біснується, проявив свої здібності: він задзявкав, заскавчав і видав ще якісь там дивні звуки. Скажена Ковбаса на хвилину замовкла, навіть сіла. Та раптом задерла морду й завила пронизливо й моторошно, наче в домі з'явився небіжчик.

У Сергія по спині пробігли мурашки. Далі витримати він не міг. Похапцем відчинив двері й видворив на площадку оскаженілу псину. Потім підняв з підлоги ковбасу, вискочив на площадку й кинув шматок навздогін гості. Щоб не зчиняла галасу на сходах.

— Ух-х! — Сироїжкін витер з лоба піт. — Шалена якась... Як ти думаєш, що з нею таке?

— Вона мене злякалася, — спокійно пояснив Електроник.

Дослід провалився. Дворняга виявилася норовистішою ніж хижаки.

— Я завжди вважав, що собаки — найзагадковіші й найнезбагненніші істоти, — зробив висновок Сироїжкін.

— А професор вважає, що найзагадковіша істота — червоний лис, — сказав Електроник. — Пам'ятаєш, я тобі розповідав, як він утік і бігає по всьому місту?

— Лис із найправдивішими очима, — згадав Сергій.

— Ти його не зустрічав? — запитав Електроник.

— Не зустрічав.

— Ти можеш його навіть не помітити: він дуже швидко бігає. По-моєму, він розв'язує якусь свою задачу.

І тут Сергійко здогадався, чому гавкала Скажена Ковбаса. Вона враз відчула, хто такий Електроник. Отже, з'явилася третя істота, яка знала їхню таємницю. Добре, що вона не вміла говорити.

— Досить дурниць! — рішуче сказав Сироїжкін Електроникові. — Збирайся ти краще у школу й заробляй п'ятірки. І пам'ятай про таємницю!

ГНІТЮЧА ТАЄМНИЦЯ: "ВРЕШТІ-РЕШТ, Я ЛЮДИНА!"

Дивне життя настало в Сергійка. Він був вільною людиною — ні уроків, ні домашніх завдань. Вільний, як птах: куди хочеш, туди й лети!

Електроник щодня приносив щоденник з новими п'ятірками. У "Програмісті-оптимісті" раз у раз з'являлося прізвище Сироїжкіна. На уроках діти тільки й чекали

тієї хвилини, коли Сироїжкін вийде до дошки і здивує їх. Якось Електроник у переказі про зоопарк переплутав живого слона з шаховою фігурою і написав, що слон пішов на h8. Усі сприйняли це за дотепний жарт.

Галина Іванівна часто ставила за приклад Сергійка: останнім часом він сидів дуже уважний, не шепотівся, не заглядав у чужі зошити, не запізнювався на уроки — одне слово, був найретельнішим учнем. Макар Гусев під час таких похвал обертався до Сироїжкіна, підморгував йому й смішно смикав свій комір, за що кожного разу мав зауваження:

— Гусев, не крутись!

Ніхто в класі, крім Макара й Електроника, не розумів цієї маленької пантоміми. Одного разу вони зіткнулися ніс у ніс в чужому дворі, й Гусев, як завжди, став відмінювати на всі лади прізвище Сироїжкіна. Невідомо, що сталося з тихеньким Електроником, тільки він вистрибнув на бетонний бортик сходів, і в ту ж мить Макар відчув, що висить у повітрі. Хлопчаки, які пробігали поблизу, спинилися мов укопані й не повірили своїм очам: незнайомий худенький хлопчина тримав за комір відомого забіяку Макара Гусева. Тримав без усяких зусиль у витягненій руці, неначе kota, що прошпетився, й дуже спокійно промовляв:

— Я людина ввічлива. Я не б'юся. Зваж. Не заводься. Переходь вулицю на зелене світло. Вивчай математику.

Макар безпорадно метляв ногами, сичав, як найсправжнісінький гусак, схлипував:

— Вивчатиму...

Нарешті Електроник повільно опустив руку, посадив забіяку на східець.

Хвилин зо три отямлювався Макар: ніколи в житті він не був так страшенно приголомшений.

— Ти що, Сироїжкін, залізний? — промимрив вражений Макар. — Ну гаразд!.. Мир? — І він простягнув руку.

— Мир, — погодився Електроник і допоміг Макарові стати на ноги.

— Не можна вже й пожартувати... — буркотливо сказав Макар. — Гаразд, більше ніяких порівнянь не буде! — Він дружньо ткнув Електроника в бік і потряс рукою: — Ого! Та в тебе сталеві м'язи! Я забив собі кулак... І давай не згадувати про той випадок з телескопом. Якщо хочеш знати, після тебе я сам подивився в нього й мало не осліп... Гей, ви! — крикнув він свідкам. — Чого вирячилися? Не бачили, чи що, як тренується чемпіон зі штанги? Ану підходь, хто бажає випробувати силу?

Охочих помірятися силою з чемпіоном не знайшлося.

Так було встановлено мир, про який не знав навіть винуватець пригоди. Сироїжкін, звичайно, помітив, що Макар змінився, але він вирішив, що це данина поваги його математичним здібностям. Ще б пак! Недавно навіть Професор забігав до нього, просив розв'язати задачу з фізики. Сергій іронічно подивився на приятеля й поважно сказав:

— Ось що, дорогий Професоре! Чи відомо тобі, скільки знань зберігає пам'ять людини? Цілу бібліотеку, яка налічує тридцять тисяч книжок!.. Невже в тебе менше?

— Задаєшся? — образився Професор.

— Треба розвивати свою пам'ять, — відповів Сироїжкін і зачинив двері. Він побоювався, що Професор зайде до кімнати й побачить Електроника.

Що не кажіть, а це приємно, коли навіть вважають тебе задавакою і знають, що ти можеш лушити, як горіхи, будь-які задачі.

Слава приходила до Сироїжкіна сама собою. Навіть не приходила — прилітала, гарцювала попереду нього на вороних конях, сурмила у фанфари й, наче тінь, не відставала ні на крок. Дзвонив у школу тренер із стадіону і просив передати, щоб Сироїжкін обов'язково записався в їхню секцію. Вчителі, зустрічаючись, говорили Сергійкові що-небудь приємне, добре. Спартак Неделін, гордість всієї школи, окликав кирпатого семикласника й вітався з ним. Навіть задумливий Віктор Попов спитав нього, чи не захоплюється він музикою. І Сироїжкін умить забув, як Попов колись луснув його дверима по лобі.

Від такої гучної слави часом було просто жарко. Щокі Сироїжкіна палали. Але він тримався а гідністю. Коли йому ставили несподіване запитання, він відповідав дипломатично: "Я подумаю... Я теж так вважаю..." Або ж переводив розмову на інше, розповідаючи те, про що дізнався від Електроника. Сергія слухали уважно: він говорив про цікаві речі.

Шкільному фізкультурникові Сироїжкін сказав:

— Легкою атлетикою я вирішив не займатися — не вистачає часу. До того ж це хибна думка, що раніше люди були сильніші, а зараз науки ослабляють людину. Недавно в одному музеї взяли лицарські костюми й приміряли їх на людей середнього зросту. І виявилось, що всі обладунки для них малі. От вам і байки, що, мовляв, були колись силачі та велетні!

Фізкультурник, певна річ, не погодився із Сироїжкіним і просив його подумати. Проте із задоволенням вислухав невідому йому історію, ще й запитав, звідки Сироїжкін знає про лицарські костюми.

— Прочитав в одній англійській газеті, — сказав Сергій. — Забув тільки в якій.

Раніше Сироїжкін і не уявляв, як він може легко й натхненно брехати. Звичайно, не про обладунки, про них він справді читав у газеті. Але не в англійській, а в "Пионерской правде". І річ не тільки в цій "англійській газеті", що зірвалася з його язика. Сироїжкін став помічати, що іноді він бреше там, де зовсім і не треба.

Якось Таратар зустрів його у дворі, зупинив, поцікавився, куди він іде. Сергійко сказав, що поспішає у книгарню, хоче купити повне зібрання творів Бурбакі, славетних математиків. А йшов він на волейбольний майданчик, де й опинився через хвилину. Тут-таки збрехав хлопцям, що розв'язав найскладнішу задачу, хоч саме в ту хвилину над нею сидів удома Електроник. Словом, Сергійко став страшенним брехуном. Він так розхвалився, що проголосив себе винахідником "лінкоса", й з того дня весь двір поділився на землян і гостей з космосу, які вели нескінченні розмови.

Та якщо сумління Сироїжкіна в такі хвилини й мовчало, то це не означає, що його життя було легким і безтурботним. Ніхто й гадки не мав, які муки звалилися на нашого героя.

Щоранку, коли в школі вже прозвенів дзвоник і в класах скрипіли грудочки крейди й пера, коли батьки учнів були на роботі, з під'їзду десятиповерхового будинку з'являлася зігнута постать і поспішала зникнути за рогом.

Сонце заливало яскравим світлом просторий двір, від чого він ставав ще більшим, двірники із змієподібних шлангів поливали клумби, дерева й асфальт, безжурно цвірінькали на кущах горобці. А Сергійко, насунувши аж на очі кепку, злодійкувато озираючись, тікав із свого двору. Йому здавалося, що сотні, тисячі відчинених вікон дивляться йому прямо в спину й торжествують: "Ага! Оце той самий знаменитий Сироїжкін ховається від усього світу. Галино Іванівно! Таратаре Таратаровичу! Підійдіть до вікна й подивіться на цю знаменитість! Тоді ви, може, здогадаєтеся, що на другій парті поряд з Професором сидить аж ніяк не справжній Сироїжкін. Обман! Ганьба!!! Злочин!!!" Так, у такі хвилини Сергійко počував себе явним злочинцем. Таємниця, про яку знали тільки він та Електроник, втискувала йому голову в плечі, примушувала оглядатися, тривожно стукала в груди. Страшно було подумати, що обман викриється.

Сергійко здалеку роздивлявся всіх перехожих. А що коли знайомий або, ще гірше, вчитель? Неодмінно спитає, чому він не в школі. А якщо вчитель іде з уроку й там йому п'ять хвилин тому відповідав Електроник, — що він подумає, побачивши другого Сироїжкіна на вулиці?

І він часто сахався вбік від перехожих, а потім полегшено зітхав: здалося...

А яких зусиль коштувало зберегти таємницю!

Увечері пролунав дзвінок біля дверей, і Сергій злякано почув знайомий голос. Таратар! "Зараз відчиню!" — крикнув йому Сергій і кинувся в кімнату. Електроник сидів за письмовим столом і робив одразу дві справи: розв'язував задачі з алгебри й вивчав англійську мову, настроївшись на навчальну програму (він, як і обіцяв, за одну ніч склав усередині себе мініатюрний телеприймач).

— Це Таратар! Залазь у шафу! — трагічним шепотом заволав Сергій, але у відповідь почув формули й англійські слова.

Тоді Сергій схопив Електроника за плечі, штовхнув у шафу, замкнув на ключ і кинувся до дверей.

— А я вже зібрався йти, — добродушно сказав Таратар, вітаючись із Сергієм.

— Я прибирав, — заметушився Сергій, — тут такий розгардіяш...

— Я на хвилинку, — мовив учитель, кладучи капелюх на стілець і не помічаючи блідості Сироїжкіна. — Ти мені казав про твори Бурбакі, то я зайшов подивитися.

Блідий відмінник умить став червоногарячим.

— Ой, я зовсім забув, я віддав ці книжки одному знайомому, своєму дядькові. Він доктор наук. Ї якраз перечитує Бурбакі.

— Шкода, — похитав головою Таратар.

Він простягнув було руку за капелюхом і відсмикнув її: поряд у шафі щось заgrimотіло.

— Гм, — Таратарові вуса задерлися вгору, — там якась аварія.

— Кішка, — не розгубився Сергій. — У нас багато мишей. Цілий день ловить.

— У шафі? — здивувався вчитель.

— А що ж тут такого? Коти бачать у темряві.

Сергійкові коліна тремтіли, поки Таратар мовчки стояв коло шафи. Нарешті він узяв капелюх.

— Тобі не перепаде від мами? — запитав він.

— Ні, вона їх страшенно боїться.

— Ну, гаразд, зайду іншим разом, коли твій дядько прочитає книжки.

Повільно, дуже повільно вчитель рушив до дверей. А Сергій, хоч і плентався за ним услід, але ніби біг стометрівку: так сильно калатало його серце.

Зачинивши двері, Сироїжкін кинувся на тахту й цілу вічність лежав нерухомо, поки в шафі знову заворушився Електроник... Він виліз із шафи абсолютно спокійний, так і не зрозумівши, якого страху натерпівся його друг.

Міліціонери теж викликали в Сироїжкіна тремтіння, він обходив їх десятою дорогою. Сергійко прочитав у газеті, що професор Громов виступив з доповіддю на конгресі кібернетиків. І там, у цій доповіді про машини, які самі навчаються, просто було сказано: "На жаль, ми не можемо зараз продемонструвати оригінальну модель. Її буде показано пізніше".

Отже, Електроника все ще розшукують. Начальник міліції, мабуть, скликав своїх метких співробітників, наказав їм: "Знайдіть за всяку ціну Електроника! Прикмети: кирпатий ніс, синя куртка, під курткою штепсельна вилка для вмикання в мережу. Особливі прикмети: він найкращий у світі фокусник, дресирувальник і математик. Перевірте всіх відмінників у школах!.. Що? У школі юних кібернетиків прогрімів Сироїжкін? Знову цей самий Сироїжкін, якому робили рентген? Тоді він дурив нас, а тепер усе ясно. Він переховує Електроника в себе вдома, найімовірніше — в шафі!" І тоді — прощай, Електроніку, прощай, найкращий друже...

Ні, він постарається зберегти таємницю. Кінець кінцем, скільки в світі цікавого й несподіваного завдяки таємниці.

Інженер Сміт і його друзі потрапили на безлюдний острів і не здогадувалися, що там, зовсім поряд, живе могутній капітан Немо. Якби вони знали про це й сподівалися на його допомогу, вони б не побудували свого прекрасного притулку у скелі, не виростили б урожай з одного зернятка й взагалі не почували б себе винахідливими й сильними. А Том Соєр і Гек Фінн! Тимур і Сергій-барабанщик у Гайдара! Людина-невидимка, людина-амфібія... Та хіба мало ще славнозвісних героїв, які цінували й поважали таємницю!

І все-таки страх не минав. Маленька осоружна грудочка ворушилася десь усередині Сироїжкіна. Здається, ось вона вже й розтанула, пропала, щезла, й раптом — різка телефонна трель. І знову все стискається всередині: хто це? Що скажуть?

І ще одна біда звалилася на Сергія: він раптом відкрив у собі великий потяг до математики. Дивовижно все-таки влаштована людина. Тільки-но в нього з'являється змога відпочити від формул і задач, як раптом він відчуває, що вони, колишні його

мучителі, якраз і є найважливіше в житті. І саме тепер, коли Сироїжкіну цілком вистачало і страхів і турбот, він прирік себе на нові тортури, твердо вирішивши, що буде математиком-програмістом. Не монтажником, не фізиком, не астрономом, навіть не фокусником чи дресирувальником, а математиком, ученим-кібернетиком. Як і Електроник, він вивчить усі теорії, теореми й формули, геометрію Евкліда й Всесвіту, мову "лінкос", небесну механіку й усе інше, потрібне для того, щоб упевнено командувати електронними машинами.

Але саме тут і виходило зачароване коло. Сергійко був готовий повернутися за свою парту й розправлятися авторучкою з іксами-ігреками. Проте не міг цього зробити. Він безнадійно відстав від усіх. Якби він проявив сміливість, замість похвал і п'ятирок посипалися б двійки. Мало ганьби в класі — вдома зчиниться скандал. Ні, хай уже Електроник дотягне до кінця чверті, а там літо, й він, Сироїжкін, усе підучить і першого вересня сам піде до школи.

Так воно й крутилося день за днем. Електроник здобував славу Сироїжкіну, а той тинявся безлюдними провулками, вздовж річки або глухими стежками парку. Просто так, аби згаяти час.

Якось набрів Сергійко на естраду, де Електроник у перший день їхнього знайомства показував фокуси. І, хоч нікого тут не було, Сергійко, як сторожкий лис, зробив велике коло й тільки тоді опустився на лаву. Замріявся, згадав нехитру пісеньку:

Кульки, кульки,

Мої блакитні кульки...

Йому стало сумно. Скільки разів хотів він піти на вулицю Геологів до будинку три. Там живе Майя Светлова, блакитна співачка. Зустріти б її на вулиці й сказати: "Вибач, Майю... Я не той знаменитий фокусник, я просто Сергій. Я випадково узнав твою адресу й ім'я. І ось прийшов..." Скільки разів хотів Сергійко саме так сказати. Однак не пішов...

Він сидів на лаві, сумував і чекав, коли закінчатся в школі уроки й можна буде повернутися додому, до Електроника, й стати іншою людиною. Чесно кажучи, слава для нього не така вже й важлива. Куди краще поганяти м'яч, пірнути в басейн, запустити з хлопцями бляшану ракету чи злетіти на гойдалках... В Електроника такі прості речі чомусь не виходять. Позавчора, наприклад, не було останнього уроку й хлопці повели Електроника грати в футбол. Поставили на ворота. А він, замість того щоб ловити м'яч, став писати на штанзі формули. Коли воротар прогавив третій м'яч, терпець команди урвався, і його прогнали з воріт. Добре, що Сергійко був дома й бачив усе це з вікна. Як тільки Електроник увійшов у будинок, Сергійко зразу ж побіг на поле. Ох і розізлився він на Електроника! П'ять голів підряд забив!

Не зганьбив свого доброго футбольного імені.

Від цих спогадів Сироїжкін враз повеселішав. Він скочив на естраду й виголосив промову, звертаючись до порожніх лав:

— Врешті-решт, я людина! Я маю право давати завдання машині, перевіряти її здібності й тренувати на нудних уроках і домашніх завданнях. Якщо таємниця

розкриється й Електроника знайдуть, то мене всі зрозуміють. Хто на моєму місці зробив би інакше?.. Врешті-решт, я людина!

ЩО ОЗНАЧАЄ — ДУМАТИ?

Таратар приготував учням сюрприз.

Увійшовши в клас, усі побачили дивний маленький стіл з екранами, як у телевізора, й різнокольоровими кнопками.

— Що це? — загаласували діти.

Маленька щіточка вусів Таратара переможно стирчала вгору.

Учитель, зачекавши, поки всі розсядуться, оголосив:

— Це мій помічник — навчальний автомат "Репетитор". Зробили його старшокласники. Програмісти й монтажники. І спеціально для вас.

— А що?.. А чому?.. А навіщо?.. — посипалися запитання.

— Сідайте, я вам усе поясню й покажу. Та спочатку ми побесідуємо... Хто мені скаже, що означає — думати?

Частокіл рук виріс над партами. Скільки разів учитель бачив, як у дітей загоряються очі й самі по собі тягнуться вгору руки, й завжди він трохи хвилювався у такі хвилини, хоч, мабуть, здавався всім незмінно спокійним. Таратар оглянув клас і викликав Діму Горєва, в якого від нетерпіння уже розкрився рот.

— Ну, думати, — жваво почав нетерплячий доповідач І замислився, — значить... значить — думати... Міркувати... Відбирати головне...

— Ти все сказав? Спасибі, сідай. А що таке — відбирати головне? Скажи, Кукушкіна, свою думку.

Схопилося розкудлане дівча й випалило:

— По-моєму, розумна людина завжди бачить, що головне й що не головне!

Легкий смішок, злетівши до стелі, обірвався, коли Таратар знову заговорив:

— Я не даремно поставив вам ці запитання. І, хоч вислухав тільки двох, переконаний, що багато хто відповів би так само. Річ у тім, що людина часто не усвідомлює, як вона мислить. А це ж складна робота. Знати — означає мати уявлення про предмети, явища, їхні зв'язки. Думати — уміти діяти з ними. І виділення головної думки, основного змісту уроку, бесіди чи якогось правила вимагає від вас певного навику й напруження, а від нас, учителів, — уміння пояснити й закріпити у вашій пам'яті. Ми ще зупинимось на цьому, коли перейдемо до машини... — Таратар зробив паузу, вирішив: "Час послухати й учнів". Він сказав: — А тепер трохи пофантазуємо. Як поет пише вірші? Як композитор творить музику? Як учений робить відкриття? Коротше кажучи, як народжуються нові образи, як відбувається творчість?

Таратар похитав головою, побачивши ліс рук, і додав:

— Попереджаю: це таке складне питання, що наука ще не дала на нього повної й точної відповіді. Тому не соромтеся: кожна ваша думка буде внеском у нашу бесіду. Отже, будь ласка.

Староста класу Коля Гребешков, як завжди, висловився коротко й категорично.

— Я гадаю, що народження образу — це випадковість. Наприклад: Суриков побачив

на білому снігу чорну ворону й написав бояриню Морозову.

— Коли складаєш вірші, обов'язково спишеш гору паперу, щоб знайти потрібну риму, щоб стисло й гарно викласти свої думки...

Навіть із заплученими очима можна було здогадатися, що говорить Апенченко: намагається говорити виразно й через те трохи завиває.

Таратар знав, що товариші називають його Закоханим: на уроках пише записки дівчаткам. Як видно, Апенченко складав і вірші.

— ...а потім, — мовив далі Апенченко, — треба перевірити себе: чи не було такої рими, порівняння чи образу в когось раніше. Як сказав поет: грам добутку, тонни руди...

— Тонни записок! — не витримав хтось, і всі розуміюче усміхнулись.

— Відкриття в науці буває завжди несподівано. — Це додає Вова Корольков, Професор. — Треба відійти від звичних поглядів і по-новому подивитися на те чи інше явище. Тому й кажуть, що відкриття в нас буквально під ногами. Придивись — і побачиш.

— А можна думати все життя й нічого не винайти, — заперечують з місця.

— Відкрив Америку! — кричить Макар Гусев. — Усім зрозуміло, що все залежить від фантазії. У кого як варить голова...

На цьому дискусія закінчилась, почалася звичайна перепалка.

Таратар закликав до тиші:

— Я із задоволенням вас вислухав. Усі відповіді правильні. Підбиваючи підсумок, почну з останнього висловлювання: в кого як варить голова. Нам, педагогам, хотілося б, щоб голова в усіх учнів працювала дуже добре. Чи можна цього досягти? Можна! Ви дістаєте в школі певні відомості — інформацію, яка відкладається у вашій пам'яті. З часом частина інформації забувається, але не губиться, не викидається, а немовби осідає в підвалах пам'яті, натомість надходить нова. Отже, що ж таке творчий процес?.. Припустімо, ви поставили мету створити твір мистецтва чи науки. Сіли, розмірковуєте. Думки стрибають, згадується то одне, то інше. Це відбувається виклик інформації з пам'яті. Іноді кажуть: чогось не думається, думки не лізуть в голову тощо. Не втрачайте надії! Наполегливо запитуйте пам'ять — адже у вас багатуша комора знань.

— А якщо лізуть самі дурні думки? — запитав хтось.

— Що ж, буває, що деякі думки здаються безглуздими, непотрібними, а потім раптом виявляється, що вони були необхідні. Чим більше різних думок, порівнянь, навіть з інших галузей знань, тим цікавішим і несподіванішим буває народження потрібного вам образу. Тут говорили про випадковість. Здається, нова ідея виникає з волі випадку. Але це не так. Відкриття підлягають твердим законам статистики. Треба тільки більше шукати, обдумувати своє завдання всебічно... І ось... ось воно — гідне подиву...

Таратар поправив окуляри й тихо, майже пошепки продекламував:

Я мить чудову пам'ятаю,

Коли мені з'явилась ти.

Як осяйне видіння раю,
Як чистий геній краси.

І немов безшумний вітерець увірвався до класу. Овіяв прохолодою обличчя, затуманив очі. Й помчав геть.

— Так, — мовив після паузи Таратар, — лише кілька десятків чи сотень літер, кілька рядків, а в них цілий світ почуттів, переживань, смутку. Поет звертається до вас, далеких нащадків, і ви його розумієте.

Тут Електроник зовсім недоречно докинув:

— А Давид Гільберт, відомий математик, так сказав про одного із своїх учнів: "Він став поетом: для занять математикою в нього надто мало уяви".

Який пролунав тут грім! Усі ніби забули й про вірші, й про вітерець, що пробіг щойно по класу, й реготали, аж заходились від сміху. Навіть у Таратара окуляри застрибали на носі.

— Що ж, — сказав учитель, відновивши тишу, — ти теж маєш рацію: є думка, що в математиків найсильніша уява...

І Таратар почав говорити про те, що багато хто з учених минулого здивувався б, дізнавшись, що математика, яка в їхній час вважалася найнуднішим, відірваним від життя заняттям, застосовується в усіх галузях науки й техніки.

— Кілька століть тому можна було полічити на пальцях усіх математиків світу, — заявив Таратар. — Тепер досить подивитися на вас, щоб сказати: так, математика стала звичайною професією.

І після цих простих слів усі трохи запишалися й позадирали носи, бо вчитель став пояснювати, якою незвичайною є робота математика. Він має уявити собі те, що ніколи не бачив. Наприклад, елементарні частинки. Здавалося б, усе просто: ось перед очима модель атома з круглим ядром і пожвавленими орбітами електронів. А хто бачив ці електрони своїми очима? Ніхто! А вчений може описати їх формулами й рівняннями, провести точний і тонкий аналіз і скласти математичний образ. Так народжуються в математика нові ідеї, що вимагають найгострішої уяви.

Таратар ще не промовив своєї улюбленої фрази, й усі, хоч і слухали уважно, чекали її. Нарешті настала її черга, й швидкі усмішки промайнули на обличчях.

— Для чого я вам це казав? — провадив далі вчитель.

Це запитання завжди підсилювалося виразним жестом: піднятим вказівним пальцем. — А ось для чого. В навоколишньому нашому житті є таємниці: не відомий ще нам світ природи. Ці таємниці треба вміти розгадувати. Природа завжди поводить себе чесно, з нею не можна гратися в сищиків і злодіїв, бо вона нас не обманює. Але й не виказує своїх секретів добровільно. Отже, слід бути допитливим і уважним, наполегливим і озброєним. А знань для нових відкриттів немало. Є в нас і могутня техніка: електронні мікроскопи, прискорювачі частинок, радіотелескопи й електронно-обчислювальні машини... Ну, ось і дзвоник, — закінчив Таратар. — На наступному уроці буде вже два вчителі — "Репетитор" і ваш слуга покірний...

Скільки вже років він промовляє ці слова: "Ваш слуга покірний"! І звичайно їх не

помічає. А сьогодні Таратар чомусь згадав, що це — старомодний вислів. Біжать роки, старші класи залишають школу, приходять нові, а він, як і раніше, найпокірніший слуга. Ось уже тридцять п'ять років. Викликає до дошки, ставить оцінки, перевіряє контрольні, випускає стіннівку, ходить у походи — та чи мало справ у вчителя. І тільки-но звикнеш до цих окатих, полюбиш їх, як уже розлука... І хоч потім бувають нескінченні зустрічі, спогади, розмови, щовесни він відчуває незбагнений смуток. Знову треба проводити клас. І цих він теж проведе, й до телефонних дзвінків, які звучать у квартирі з ранку до ночі, додадуться нові: "Таратаре Таратаровичу... Ой, вибачте... Семене Миколайовичу! Шкільна звичка... Це Сироїжкін. Навчався у вас такий... кирпичний... Як, невже пам'ятаєте?.." "Так, — похопився вчитель, — чомусь Сироїжкін ніяк не проявив себе, мовчав увесь урок. Ага, зрозуміло! Чекає хитрішого запитання. Ну що ж, ми йому придумаємо це запитання..." А в коридорі тим часом палко сперечалися. Мабуть, найбільше просторікував Електроник: він так і сипав цифрами, прикладами, фактами...

Коли б він тільки знав, які сумніви гризли в цю хвилину його друга, що відлюдьком ховався в парку, і як важливо було для Сергія сидіти самому за партою і розмірковувати разом з усіма...

ПОЄДИНОК З "РЕПЕТИТОРОМ"

"Репетитор" хоч і скидався на звичайну парту, загадково поблискував білою металевою поверхнею і матовими екранами. Здавалося, натисни на одну з кнопок, і він викине якогось несподіваного коника. У найкращому разі Громовим голосом поставить несподіване запитання і, відлічивши час, уліпить двійку. А то й розсердиться, розкричиться, покличе директора...

— Віктор Смирнов, прошу сісти за пульт! — запросив Таратар.

Незвична тиша запанувала в класі. Скрипнула кришка парти. Смирнов повільно підвівся, підійшов до таємничого столу, обережно сів на краєчок стільця. Напевно, він почував себе самотнім космонавтом, який зараз натисне кнопку й вилетить разом із стільцем з класу.

— Увімкни "пуск"! — сказав учитель.

Ось вона, ця кнопка!

Чотири червоні літери на маленькій дощечці: ПУСК.

Ну, що буде, те й буде!

Він не злетів і його не оглушило громовим голосом. Просто м'яко засвітився, заблакитнів екран, і через деякий час на ньому проступили літери й цифри. Діти заворушилися: що буде далі?

— Смирнов дістав завдання, — пояснив Таратар. — Це звичайні рівняння першого степеня з двома невідомими. Гусев, запиши їх, будь ласка, на дошці.

Макар Гусев охоче підбіг до "Репетитора", захопив крейду й, заглядаючи в екран, розбірливо написав:

$$2x - 7y = 2$$

$$6x - 11y = 26$$

Учитель звернувся до Смирнова:

— Вікторе, ти ознайомився з умовою?

Смирнов кивнув.

— Тоді натисни на ліву кнопку. Зараз автомат поставить тобі запитання.

Смирнов так хапливо стукнув по кнопці, ніби все життя чекав цього запитання. Під умовою засвітився новий рядок:

"Розв'язувати через X чи Y?"

— Давай через ікс! — запропонував Макар Гусев, почувавши себе співучасником важливого досліджу.

— Через ікс, — невпевнено повторив іспитник.

— Добре, через ікс, — погодився вчитель. — Натисни кнопку під іксом. На екрані з'являться варіанти першої дії. Ти повинен їх усі обміркувати, знайти найкращий і висловити свою думку, натиснувши на кнопку, розміщену поряд. Після цього "Репетитор" дає тобі кілька других дій, і ти виконуєш ту саму роботу, поки не дістанеш відповідь та оцінку.

— Дрібниця! — прокоментував Макар Гусев. — Давай натискуй, а я писатиму.

Таратар, звичайно, помітив схвальні усмішки на обличчях. Блиснули скельця окулярів, здригнулися, заворушилися вуса.

— Чому Гусев так сказав? — поставив він своє улюблене запитання, піднісши вказівний палець. — Тому що він гадає: дуже просто натискувати на кнопки. Але зараз ми побачимо, як він сам розмірковуватиме над діями, які запропонує йому автомат. Одні з них правильні, інші неправильні. "Репетитора" обманути неможливо. Він точно оцінить рішення й поставить оцінку. До того ж він засікає час і — встигли ви відповісти чи не встигли — задає наступне запитання.

Макар Гусев чухав потилицю. Він уже бачив, як метушиться його сусід: морщить лоба, куйовдить кучері, щось шепоче... Справді, який варіант кращий: довгий чи короткий? Певно, короткий. Однак коротких два, і в якомусь із них прихована помилка. А може, і там і тут? Ану, перевіряй усі плюси й мінуси, множ і діли. Тільки швидше: час минає.

От Смирнов витирає лоб, похмуро натискує на останню кнопку й несподівано радіє: у маленькому віконці з табличкою "оцінка" спалахує слово "чотири".

— Чотири! — доповідає Макар класові.

— Добре, — каже Таратар, — хоч можна й краще. Ти обрав правильне, але складніше рішення. Це невелика промашка, ми розберемо її пізніше, щоб наступного разу ти розв'язував коротше... Тепер піде натискувати кнопки Гусев.

На свій подив, Макар бачить на екрані вже нові рівняння. І він теж морщить лоб, водить очима й тикається носом в екран.

А потім з "Репетитором" по черзі змагаються інші. Клацання кнопок, тихе гудіння машини, ахи, охи й блиск очей — все це схоже на азартну, захоплюючу, радісну гру. Ніхто вже не помічає, що йде звичайний урок. І коли вчитель узяв крейду й почав пояснювати помилки, хвилювання у класі ще не вляглося: кожен намагався зрозуміти,

де він схибив. Адже починаючи гру з "Репетитором", він не знав, чим вона закінчиться, і тепер має збагнути, де спіткнувся, де метнувся не в той бік, щоб наступного разу грати за правилами й вийти переможцем.

— Ми говорили про те, — каже Таратар, — що людина має багато знати. Але я зовсім не хочу, щоб ви перетворилися на енциклопедичні довідники, на звичайні сховища інформації. Ви, певно, пам'ятаєте одне з основних правил кібернетики, що його вона застосовує і до машин, і до людей: в будь-якій роботі — вибір найкращого, оптимального варіанта, досягнення ефективного результату. Я хочу, щоб ви мислили саме так: мали широкий кругозір, уміли обрати найкраще рішення. Сподіваюсь, що "Репетитор" допоможе мені в цьому... — Таратар застережно підніс руку. — До речі, на сьогодні його програма не вичерпана. Залишилася ще одна задача, досить міцний горішок. І я запропоную розв'язати її... нашому черговому асистентові Сироїжкіну, який ще не відповідав.

Електроник з гідністю попрямував до "Репетитора". Його проводжали з відвертим співчуттям, як мандрівника, що йде в пустелю.

Клацнув "пуск", і Електроник рівним голосом прочитав уголос умову:

— "Знайдіть три чотиризначних числа, кожне з яких дорівнює квадрату суми чисел, складених з двох перших та двох останніх цифр шуканого числа".

"Ого! Оце горішок! Ну й придумано! Квадрату суми... складених... цифр шуканого числа".

Так приблизно подумали всі математики. Дехто заплющив очі й уявив довжелезні колонки цифр, які треба було перебрати.

Але що це? Процокотіли кулеметом кнопки. Не минуло й трьох секунд, а Сироїжкін уже стоїть поряд з "Репетитором" і в віконці машини висвічується "п'ять"!

— Ух-х! — прокотилося з першої до останньої парти.

— Три шуканих числа, — ледь хрипло каже Сироїжкін, — це 2025, 3025 і 9801.

І він пише на дошці:

$$2025 = 45^2 = (20+25)3$$

$$3025 = 55^2 = (30+25)2$$

$$9801 = 99^2 = (98+01)2$$

Загрюкотіли кришки парт, виражаючи загальне захоплення. Сироїжкін сів на місце. Навіть Таратар був здивований і, мабуть, дещо схвилюваний.

— Вельми, вельми... — пробурмотів він. І не знайшов більше слів.

У двері просунулася чиясь розкуйовджена голова.

— Дзвоник був! — крикнув пустун і втік.

Таратар усміхнувся: так було тридцять п'ять років тому, так, певно, буде й через сто. Завжди знайдеться пустун, який крикне: дзвоник був!

— Усе! — весело сказав учитель. — Як мені підказують, ви вже вільні.

Героя поєдинку оточили щільним кільцем і повели з класу. Залишилися тільки "Репетитор" і Таратар.

Поблискуючи окулярами, Таратар дивився вслід Сироїжкіну. Здається, він і справді

був чимось схвилюваний.

МУЗИЧНА ОСВІТА

Несподіваний випадок знову прославив Сергія Сироїжка.

Після уроків Вовка Корольков покликав Електроника до себе додому. Професор просив однокласника пояснити йому мову "лінкос", але тут була невеличка хитрість. Річ у тому, що бабуся Королькова, в минулому викладач консерваторії, двічі на тиждень навчала внука гри на роялі.

З усіх винаходів людства Професор, що схилився перед технікою, не злюбив лише два: машину, що свердлить зуби, й музичний інструмент з чорно-білими клавішами. Вони, на думку Королькова, забирали в людей, і насамперед у винахідників, багато корисного часу. І хоч яка вперта була бабуся, він сподівався, що сьогодні урок буде відмінено через важливого гостя.

— Бабусю, — відрекомендував Вовка свого приятеля суворій жінці в чорній сукні, — це Сергій Сироїжкін, перший відмінник у школі. Він, між іншим, винайшов мову "лінкос", щоб спілкуватися з марсіанами. І ми хочемо з ним потренуватися.

Бабуся кивнула Електроиикові з висоти свого зросту й густим голосом сказала:

— Чудово. Про марсіан писали ще за часів моєї молодості. Ну, а ти, Серьожо, грав коли-небудь на роялі?

— Грав, — незворушно відповів Електроник.

Обличчя Королькова зморщилося, наче від зубного болю. Але енергійна бабуся вже підхопила обох товаришів за плечі й повела в кімнату, де в кутку, з піднятою, блискучою від лаку чорною покришкою застиг у чеканні старовинний інструмент.

— От і добре, — мовила басом піаністка, підводячи хлопців до рояля. — Спочатку ми послухаємо, як грає Вова, а потім перевіримо й тебе.

Вовина бабуся сіла поряд з онуком, розгорнула ноти.

— Починай.

Мабуть, ніхто з однокласників не бачив ще Професора таким нещасним. Руки його безсило висіли вздовж тіла.

Несподівано Вова змахнув ними над головою, немов наважившись плигнути в воду, й кинув на клавіші. "Там-там!" — злякано застрибали ні в чому не винні клавіші, а бабуся притиснула долоні до вух.

— Вово!.. — В її голосі прогрімів далекий грім. — Припини! Що з тобою сьогодні? Твій товариш може подумати, що ти вперше сів за інструмент!

— Не знаю, — тихо відповів Вова, — мені просто не хочеться.

Стара піаністка підвелася із стільця.

— Всі великі музиканти, — сказала вона урочисто, — тренувалися й грали систематично, незалежно від свого настрою. Я не хочу сказати, що ти станеш великим чи навіть музикантом взагалі. Але в наші дні соромно бути музично неграмотним...

Онук сидів, опустивши голову. Що міг він заперечити бабусі? Та в цю мить він уявив маленького Моцарта, прив'язаного до стільця. Нехай і його так само прив'яжуть!.. Величезною товстою мотузкою. І він розпрощається тоді з ракетами, телескопами,

підводними човнами. 1 стане музично грамотним...

— Можна мені? — порушив неприємну тишу Електроник.

Піаністка жестом показала на стілець, а Вова швидко схопився.

— Що ти нам зіграєш? — спитала, заспокоюючись, Вовина бабуся.

— Музику, яку сам склав.

Бабуся ласкаво посміхнулась і сіла на диван. Професор, поблискуючи окулярами, застиг поряд з товаришем, ніби готуючись захищати його від невідомої небезпеки. Електроник торкнув клавіші дуже обережно, пролунали ніжні й приємні звуки. Вони здивували досвідченого педагога: бабуся уважно подивилася на хлопчикові руки. Не можна сказати, що ці руки рухалися плавно й граціозно. Але вони дуже точно торкалися клавішів, ударяючи по них дедалі швидше, дедалі сильніше. З кожною секундою звуки посилювалися. Здавалося, разом з музикою сюди влітає дужий вітер, біжать прудкі хвилі, й чорна полірована громадина рояля поступово насувається на слухачів, заповнюючи всю кімнату.

Уже не можна було розрізнити пальців музиканта, вони злилися з клавішами, з усіма клавішами, які звучали майже одночасно. Рояль гримів так відчайдушно, що Вовиній бабусі раптом здалося, ніби грають кілька інструментів, добрий десяток рук. Музика оглушала, від неї стало боляче в вухах, а в очах попливли червоні круги. Навіть байдужий досі Вова роззявив від подиву рот й вчепився у кришку рояля, аби не впасти.

— Ой! — злякано крикнув Професор. — Бабусі погано!

Музика замовкла.

Вова кинувся на кухню й повернувся із склянкою води. Його товариш з винуватим виглядом стояв біля дивана, на якому, схилившись на подушки, сиділа бабуся. Вона дивилася на музиканта й усміхалася. Дуже ласкаво усміхалася.

— Не хвилюйтеся, діти, — тихо сказала бабуся, жестом відмовляючись від води, — в мене просто випадково запаморочилася голова... Ти блискуче грав, Серьожо. Якщо регулярно вчитимешся, станеш сучасним Лістом. Або Ріхтером. Це тобі каже старий музикант, запам'ятай... А тепер, хлоп'ята, йдіть гуляти у своїх марсіан.

Хлопці з полегшенням вискочили на сходи. Вовка оглядав товариша з голови до ніг і шепотів:

— Талант. На всі руки талант! Не розумію, як це тобі вдається? — Він ляснув себе долонею по лобі. — Скажи, будь ласка, а рояль лишився цілий? Я навіть не помітив.

— Рояль цілий, — відповів музикант. — Але його треба наструювати.

— Ото вже сила в тебе! — захоплювався Професор. — Я теж, як і бабуся, ледь не знепритомнів. Як це ти створив таку музику?

— Я грав звичайну музику, але на дуже великій швидкості. Інакше кажучи, я наблизився до межі людського сприйняття звуків, — просто відкрив свій метод Електроник. — Ось формула, якщо вона тебе цікавить.

Професор миттю дістав із кишені папір, авторучку й затамував подих, поки Електроник писав формулу. Його очі сяяли за скельцями окулярів.

— Ось вона, формула Ріхтера! — прошепотів Професор, уп'явшись в аркуш. — А

скажи, Сергію, як навчитися грати за цією формулою?

— Треба багато тренуватися.

— Я тренуватимуся, — погодився Корольков. — І я навчуся. Щоб до мене ніхто не чіплявся більше з музичною освітою!..

Він провів Електроника до дверей, несучи його портфель, і ніяк не наважувався розпрощатися, весь час уточнюючи формулу. Сергійко з коридора чув їхні голоси й злився. Але не міг же він вискочити на площадку й прогнати Професора.

Із цього дня в Сироїжкіна додалося турбот. Музикальні діти не давали йому проходу, випитуючи формулу Ріхтера. Кербуд просив виступити в червоному кутку з концертом. А Вовина бабуса наполягала, щоб Сергій поїхав у консерваторію і продемонстрував одному відомому музикантові свій талант.

З таким талантом стало небезпечно з'являтися навіть у дворі.

ЯКБИ БУЛА МАШИНА ЧАСУ...

Сергійко переходив вулицю, і раптом хтось гукнув:

— Хлопчику!

Міліціонер у білому кітелі поманив його рукою.

Сергійко зупинився, знітився, понурив голову.

"Тікати? — гарячково думав він. — Пізно! Уже підходить. Зараз візьме за руку й скаже: "Ходімо додому. Відчиняй шафу, показуй Електроника".

Важка рука опустилася на його плече.

— Хлопчику, — сказав міліціонер, — ти в неналежному місці перейшов вулицю. Наступного разу будь уважнішим.

Сергій відкрив пересохлий рот і нічого не сказав. Звідкись здалеку линули до нього слова, яких він зовсім не чекав: "Хлопчику... перейшов... будь уважніший..."

— Чого ж ти стоїш? — здивовано запитав міліціонер. — Іди. І не порушуй.

Наче вихор здув Сергія з місця. Він мчав, не відчуваючи під собою ніг. Куди? Сам не знав. Аби тільки бути якомога далі від білого кітеля.

"Пощастило! — радів він. — Міліціонер мене або не впізнав, або просто забув своє доручення. Ну й телепень! Хай тепер шукає. Мене так просто не піймаєш".

Сироїжкін забрався в найбільшу гушавину парку й ліг на траву. Могутні старі дерева оточили кругле дзеркальце ставочка, Вода чиста, блискуча, тільки біля самого берега зеленіє цяточка баговиння, і в ньому кумкає жаба. Навколо ні душі, ні звіра, ні птаха. Лише він, Сироїжкін, на траві та жаба у ставку.

Ні з того ні з сього Сергійко став жаліти себе.

"Живеш мов заєць, усіх боїшся... — сумно розмірковував він. — Ну хіба це життя! Поїхати треба куди-небудь якнайдалі — на Північ чи в океан. Просто зібрати речі й тихо піти з дому. Електроник ходитиме в школу, радуватиме батьків оцінками, спатиме на моєму ліжку... І все буде тихо й мирно. Зникне зайва людина, яка нікому не потрібна. Мама тільки охкатиме, що її син нічого не їсть. Але ж Електроник тямущий, він придумає, як обманути маму. Поїду на довгі, довгі роки, — твердо вирішив Сироїжкін. — А потім, коли стану дорослим, повернуся і все поясню. І мене жалітимуть

і не лаятимуть".

Різкий свист пролунав над ним і вдарився об землю.

Сергійко задер голову. Блискуча срібна стріла з гострим носом і маленькими крилами, як голка, прошила блакитну тканину неба. І зникла... Отак і він пролетить колись над своїм будинком, тільки гляне з висоти на дах, на двір, на школу й зникне.

А потім поміж деревами майнуло щось червоне, й прямо на Сергійка вискочив великий рудий звір. Від несподіванки Сергійко завмер. І звір завмер, втупившись очима в лежачу людину. "Він мене пізнай, — радісно подумав Сергійко, — він гадає, що я — Електроник".

Сергійко, звичайно, відразу здогадався, що перед ним той невловимий червоний лис, про якого не раз згадував Електроник. Вони лежали в траві зовсім поряд, досить лише простягти руку... Лис вивчав Сергійка найправдивішими і, як здалося хлопчикові, найласкавішими у світі очима, а Сергійко роздивлявся смішні вуса на вузькій мордочці, пухнастий хвіст і блискучі коліщатка, які успішно заміняли лисові лапи. Бони були всі в подряпинах, зносилися від бігу по асфальту. Колись на цих коліщатках лис демонстрував професорові спритність рухів, а тепер, діставши волю, намагався довести, що він найпрудкіший за всіх лисів лис.

Чого він чекав, смиренно простягнувшись у траві?

Може, поради, допомоги від свого давнього друга?

— Я не Електроник, лисе, — сказав Сергій, устаючи на ноги.

І не встиг він підвестися, як лис червоною блискавкою метнувся в кущі. Він ковзав по парку так само легко й швидко, як міськими вулицями. Ще ні разу цей лис не потрапив нікому під ноги, ні разу не загальмувала перед ним машина, не шарахнувся вбік велосипедист. Навіть всевидючі міліціонери не встигали підносити свисток до рота: дивна руда істота, майнувши перед їхніми очима, враз зникала.

— Біжи, — сказав йому вслід Сергій. — Самому жити добре.

І коли на Сергія наштовхнулися троє чоловіків і стали навперебій питати, чи не зустрічав він у парку червону лисицю, Сергій, звичайно, не виказав гордого звіра.

Він ішов додому, думав про червоного лиса й згадував бродячого собаку, якого він бачив лише один раз, а потім часто жалій. Він тоді немов передчував, що на нього чекає така ж самотність. Якби він знову зустрів цього дворнягу, то вони б зрозуміли один одного, й собака не злякався б, не втік, як безмовний лис. І знову його роздумам перешкодили, цього разу тупіт і гучні крики. Назустріч мчав, притиснувши до грудей жмут квітів, якийсь здоровило. За ним, відставши на два кроки, біг хлопець у картатій кепці. А далі гналися щодуху хлопці, галасуючи: "Держи!.. Держи!.." Сергій відразу пізнав квіти. Білі троянди з їхнього шкільного саду! Дівчата з десятого виростили новий сорт. Хотіли подарувати на прощання вчителям. А ці варвари обламали, певно, цілий куш.

Сироїжкін зблід. Він оглянувся: нікого поблизу. А здоровило біг прямо на нього, й було вже чути, як дихає він хрипло й уривчасто, мов паровоз. Помітивши два кулаки й рішуче бліде обличчя, він стрибнув убік і обминув Сироїжкіна. Але Сергійко встиг

підставити ногу хлопцеві в кепці. Той простягнувся і впустив дві білі квітки.

Наступної хвилини все змішалось навколо Сироїжка. Хлопець у кепці підхопився й кинувся на ворога. Сироїжкін опинився в залізних обіймах.

— Ага, попався! — несподівано закричав хлопець. — Хлопці, я піймав спільника!

З жахом Сироїжкін упізнав десятикласника Махмутова, шкільного боксера. Що він наробив! Підставив ногу своєму! А все через дурну кепку, насунуту на очі. Через неї не розгледів Махмутова.

Підскочили хлопці, загаласували:

— Тримай міцно! Не випусти! Потім з ним поговоримо...

І раптом басок:

— Та це з нашого класу! Сироїжкін!

Несподіваним рятівником був Макар Гусев. Як і всі, червоний від бігу й страшенно злий, він накинувся на Сергійка:

— Ти що, збожеволів! Кому поставив підніжку!

— Я думав, він злодій, — похмуро виправдувався Сироїжкін. — Не розгледів... Відпусти! — просив він Махмутова.

Але той підозріло косив очі на нього й не розтискав залізних лабет.

А здоровило з трояндами мов крізь землю провалився.

Хлопці розгублено оглядали безлюдну вулицю. В метушні ніхто не помітив, куди подівся викрадач.

Тут Сироїжкін вирвався нарешті з боксерських обіймів і закричав:

— Він у під'їзді! Я бачив! — І Сергійко помчав до під'їзду, з радістю чуючи за собою тупіт.

Східці, східці, нескінченні східці... Він біжить дуже швидко, але його обганяють, гаряче дихають у спину й знову обганяють. Тепер вони всі разом, і це його товариші рвуться нагору щодуху. А раптом він помилився? Що тоді?..

Ні, він не помилився! Он кричить громовим голосом Махмутов:

— Стривайте! Живцем візьмемо!.. Квіти не мніть!..

Галаслива боротьба, кректання, густі хмари куряви, що повалили з горищних сходів, свідчили про те, що варвар вирішив не здаватися живим. Потім усе враз затихло, й повз Сироїжка, який застиг на сходовій площадці, провели здоровила. На нього просто шкода було дивитися — такий він був блідий і забруднений з ніг до голови.

Кульгаючи, спустився Махмутов. Він був без кепки. Її дбайливо ніс Макар Гусев.

Махмутов побачив Сироїжка, блиснув очима.

— Візьми! — Він сунув йому в руки тс, що ще недавно було букетом, — жалюгідні, зім'яті стебла.

"Ех, ти, — сказав сам собі Сироїжкін. — Навіть букет врятувати не зміг... Тепер усі в школі питатимуть, як це я підставив ногу своєму... Та що там квіти! Якщо всі дізнаються про Електроника, про обман... — Сергій зіщулився. — Ні, треба бути рішучим. Треба зникнути!" І відразу спокійно стало на душі в Сергійка. Прийшовши

додому, він ліг на тахту, став міркувати про своє майбутнє. Завтра він сідає в поїзд і їде до Мурманська. Там живе Сіма Маликов, приятель по чорноморському табору. В Сіми можна буде зупинитися, поки підуть переговори з Полярним управлінням. "Я круглий сирота, — скаже він, — сам-один на білому світі. І вроджений полярник. Взимку ходжу без шапки. Можу працювати ким завгодно. Якщо треба вчитися — навчуся". А Сімі Маликову можна хоч і зараз подзвонити. Досить набрати на телефонному диску номер міста, як буде тонкий гудок Мурманськ на проводі. І набирай Сімин номер. Але краще, мабуть, не дзвонити, а приїхати раптово, без зайвих розпитувань.

Сергій підійшов до телефону й викликав довідкове бюро вокзалу.

— Коли відходить поїзд до Мурманська? — запитав він.

— Поїзд номер шістнадцять підходить з третьої колії о дванадцятій годині п'ять хвилин.

Автомат говорив трохи гугняво, як звичайний вокзальний репродуктор.

— А на завтра квитки є?

— Є. Хочете замовити?

Відступати було пізно. Сергійко рішуче сказав:

— Так!

— Записую...

— Будь ласка, один квиток...

Автомат вислухав Сироїжкіна й байдуже повторив:

— Один квиток на ім'я Сироїжкіна Сергія Павловича. Можете одержати за півгодини до відходу поїзда в касі номер один.

Ну, от і все. Добре, що це був автомат. Людина стала б допитуватися: "А скільки вам років?.. А ви обов'язково поїдете?.." Й інші безглузді розпитування.

Йому ще пощастило, що батьки в одноденному будинку відпочинку, приїдуть тільки завтра після роботи. Він устигне дати точні інструкції Електроникові, як поводитися з батьками. А то останнім часом батько й мати стали дуже вже недовірливими. Мама, наприклад, каже: "Серьожо, ти хіба не чув, як я гукала тебе на вулиці? Чому ти втік? І яким чином на тобі опинилася синя куртка, яку я віддала у пральню?" Таких важкопояснених "чому" назбиралося надто багато. Чому пропав ключ від шафи, яку тепер доведеться ламати? Чому зникає Іноді трансформатор від холодильника й усі продукти плавають у воді? Чому вночі Сергій розмовляє сам із собою? Чому він ганяє цілими вечорами на вулиці й приходить додому, коли всі сплять? І так далі, і так далі...

...Електроник з'явився незвично пізно, майже надвечір, і відразу сів за домашні завдання. Сергійко не поцікавився, де він вештався. Завалився знову в батьковій кімнаті на тахту й втупився очима в стелю. Час від часу він помічав, як двері прочиняються й Електроник дивиться на нього. Ніби чекає розпитувань. Чи, може, Електроник почуває себе винуватим, що змусив друга так довго чекати? Але Йому й це однаково.

І от Електроник доповів:

— Домашнє завдання виконано. Розв'язав усе швидко, а писав повільно.

— Добре, — байдужно обізвався Сергійко.

Він помовчав трохи, та раптом згадав про червоного лиса й пожвавився.

— Ти знаєш, я бачив у парку твого лиса. Він довго дивився на мене.

— Він був частиною мене, — промовив Електроник, — самостійною частиною. Він дуже добре рухався. На жаль, він не вміє розмовляти.

— Так, він одразу ж утік, щойно я відкрив рота.

— А як він зараз бігає? — спитав Електроник.

— Чудово! Він найпрудкіший у світі лис.

— Значить, він усе ще розв'язує свою задачу, — спокійно завважив Електроник. — Кінець кінцем, він дасть науці дуже цікаві відомості.

— Справа не в цьому, — сказав Сергій. — Він дуже самотній...

Гучно зазвучала естрадна музика: це Електроник увімкнув усередині себе транзистор. Сергій не ворухнувся.

Тоді Електроник, глянувши на друга, вимкнув музику й сказав:

— Я сидів у сурдокамері. Тому й запізнився.

— У підвалі? — спроквола поцікавився Сироїжкін.

— У підвалі.

Цей трюк Сироїжкін добре знає. Коли хлопці грають у космонавтів, кожного по черзі замикають у сурдокамеру, куди не проникають ні світло, ні звуки із зовнішнього світу. Інакше кажучи, замикають у підвалі. Для тренування волі. Темрява там така, що хоч годину просидь з широко розплющеними очима — нічого не побачиш. І звуків ніяких немає, тільки миші іноді пробігають. У кого нерви слабкі, той не витримує: тарабанить у важкі залізні двері. І його випускають на всі чотири сторони: з гри вибув. А хто просидить у підвалі більше ніж півгодини, той, вийшовши на світло, йде по двору мов п'яний: нічого спочатку не бачить.

— І скільки ти сидів?

— Три години, — каже Електроник. — Я всіх переміг.

Сергійко позіхнув і перевернувся на другий бік.

— Ти захворів? — хрипло спитав Електроник.

— Ні, я здоровий.

— Про що ти думаєш?

— Знаєш, Електроніку, ти, як мої батьки: захворів... про що думаєш... Я винаходжу машину часу.

Сироїжкін чекав, що Електроник скаже: "Марне заняття. Ніякої машини часу не може бути". І не чіплятиметься з розпитуванням. Проте Електроник спокійно зазначив:

— Така машина скоро буде.

— Фантазія. — Сироїжкін махнув рукою.

— Ні, не фантазія. На ній можна потрапити в майбутнє.

— А в минуле? — Сироїжкіна більше цікавило минуле.

От якби рвонути на два тижні назад і все почати заново.

— У минуле не можна. Адже це надшвидкісна ракета.

— А-а... ракета... То яка ж це машина часу?

— Найзвичайнісінька. — Електроник говорив упевнено, ніби відповідав давно знайому, перевірену століттями теорему. — Коли ракета летить із швидкістю, близькою до швидкості світла, то час у ній минає повільніше, ніж на Землі. Припустімо, космонавти летять до центру Чумацького Шляху. Вони постаріють у польоті лише на дванадцять років, а на Землі мине двадцять тисяч років. Двісті століть.

Сироїжкін свиснув і трохи звівся на лікті:

— А ти правду кажеш?

— Я повідомляю завжди точні й перевірені відомості, — промовив Електроник своїм звичайним рівним тоном. — Сповільнення часу в надшвидкісному польоті передбачено великим фізиком Ейнштейном. І це вже перевірено.

— Та ні, Електроніку, ти мене не так зрозумів... — став оправдуватися Сергійко, ніби його друг справді образився. — Я хотів сказати, що дуже вже багато століть минає на Землі. Повернешся, а всі знайомі давним-давно померли. Чи не можна злітати років на п'ять?

— Можна й на п'ять.

Сироїжкін уявив, як повертається з космічного польоту.

Забуто всі його гріхи, наново починається хороше життя. Він ходить до школи, розповідає всім про свої пригоди й дружить з Електроником, який не відповідає за нього на уроках, а лише підказує розв'язання найважчих задач... Тільки навряд чи є зараз такі надшвидкісні ракети. Він чогось не чув про них.

Електроник підтвердив його підозріння.

— Та-ак... — тільки й сказав Сироїжкін, і це означало: навіщо тоді говорити, раз їх немає!

Прощальний вечір наших друзів пройшов у ділових розмовах. Було складено детальний план життя Електроника на найближчі два три місяці. Сергійко не наважився сказати, що від'їжджає на довгі роки. Чого доброго, Електроник не погодиться. А так, на два-три місяці, Електроник не заперечував. Він уже ввійшов у роль.

І Сергійко довго розповідав Електроникові про своє життя, про все, що тільки про нього знав. Електроник склав собі повну, ясну картину про людину, яку віднині він мав удавати. Життєпис Сергія Павловича Сироїжкіна так вдало увійшов в його пам'яті, що він міг докладно змалювати будь-який епізод, розповідаючи, природно, від першої особи.

"Щоб я зламався, коли викажу таємницю" — ця клятва не тільки зберігалася, вона стала самим життям. Віднині Електроник мусив забути, хто він такий. Забути назавжди. Наш утікач крутився в постелі до світанку, потім ненадовго задрімав. Коли він розплющив очі, Електроника не було. Ні, не Електроника! Сироїжкіна вже не було в кімнаті.

Сергій Сироїжкін, семикласник школи кібернетиків, пішов у Палац піонерів. Там сьогодні Запитальний день: зустріч з академіками, наукові розмови — словом, звичайні

шкільні справи. А тут, у квартирі на Липовій алеї, був той, хто раніше називався Сироїжкіним.

Сергій уперше подумав: а хто він тепер? Дивно! Поки що ніхто. Ще не придумав собі ні прізвища, ні ймення. Але кілька хвилин він хотів лишатися самим собою. Кілька дуже важливих хвилин.

Він сів до телефону і в адресному бюро довідався, як подзвонити в квартиру п'ятнадцять будинку номер три по вулиці Геологів. Набрав номер.

— Покличте, будь ласка, Майю.

А там його не розуміють:

— Алло, алло! Повторіть!

Він повторив:

— Будь ласка, Майю.

Різкі гудки. Відбій... Що за нісенітниця! Він зрештою здогадався: він говорив без голосу, зовсім беззвучно.

Сергій промовив у голос:

— Нісенітниця!

Вийшло.

— Майку до телефону!

І це вийшло. А раптом, коли він візьме трубку, знову зникне такий потрібний зараз голос?

Цього разу його почули. Приємний бас відповів:

— Зараз.

Зараз. Ось вона йде коридором у блакитному платті, підбивається у дзеркала і думає: хто це?

— Слухаю.

— Здрастуй, Майю.

— Здрастуй! Хто це?

— Це Сергій, — глухо сказав він.

— Який Сергій?

— Сироїжкін.

— А, здрастуй, Сергію!

Йому стало й радісно й сумно.

— Я їду, — сказав він.

— Далеко?

— В Мурманськ.

— На гастролі? З цирком?

— Не зовсім так. Я не той... Я не фокусник.

— Ну звичайно, — сказала Майя. — Адже ти десь навчаєшся!

— Так, у школі кібернетиків, у сьомому. А ти?

— І я в сьомому. В хімічній.

— Цікава наука, — ні з того ні з сього бовкнув Сергійко й вилаяв себе: хімію він

ненавидів.

— А я, уяви, зовсім не люблю хімії. Хочу через рік куди-небудь переходити, — зізналася Майя.

— А взагалі так, не дуже... — безглуздо промимрив Сергійко і раптом перейшов на бадьорий тон: — Переходь до нас! Ні, серйозно. У нас знаєш... — Він запнувся, помовчав. — А взагалі, ти мене ніколи не бачила. Я хочу попрощатися.

— Нічого не розумію, — сказала Майя. — Ти хіба не будеш сьогодні на Запитальному дні?

— Не знаю...

— Я щось нічого не розумію, — повторила Майя. — Якщо ти, Сергію, не жартуєш і хочеш зі мною попрощатися, приходь на Запитальний день.

...До поїзда лишалося три години. За цей час треба було розв'язати тільки одну задачу. Найважчу в його житті.

ЗАПИТАЛЬНИЙ ДЕНЬ

Кожний учень, який живе на Липовій алеї й сусідніх з нею вулицях, залюбки розповість, що таке Запитальний день.

"Це день особливий. По-перше, ми не навчаємося. По-друге, ми ставимо запитання — які хочемо. А по-третє, нам відповідають видатні люди. Шкода тільки, що на рік лише чотири Запитальних дні — перша субота кожного третього місяця. Чекаєш, чекаєш — не дочекаєшся".

До цього можна додати, що в усіх школах на найвиднішому місці висять скриньки — блакитні, рожеві, білі чи жовті. І в ці скриньки з великими знаками запитання учні опускають свої записки. Сотні "чому", "як" і "навіщо" чекають чергового Дня запитань і відповідей — так називається офіційно незвичайна субота. Але діти охрестили її по-своєму, і всі, навіть учителі, звикли говорити: "Запитальний день".

І от, як завжди, минуло три місяці, настала особлива субота. Школярі йшли і йшли до Палацу піонерів, прикрашеного кольоровою мозаїчною картиною, що іскриться на сонці: горн, барабан, супутник у космосі, земна куля, зорі Всесвіту. А всередині, за скляними дверима, гостей зустрічали два автомати-марсіани. Їх прозвали так за блакитно-сірі тулуби, що стояли на трьох ногах, за овальні телеекрани, що скидаються на голову в скафандрі, й за довгі вуса антен. На грудях марсіан — телефонний диск. Підходь, набирай номер будь-якого запитання, зазначеного в картотеці, і приємний голос повідомить, що такс фотон, яка траєкторія польоту до Місяця й скільки на нашій планеті людей. А на екрані з'являться креслення, малюнки й кінокадри.

Як бачите, марсіани теж відповідали на запитання. Та сьогодні, за півгодини до дзвоника, марсіани осоромилися. Звичайний семикласник із школи кібернетиків відповідав швидше ніж автомати. Чому літають метелики, скільки криги в Антарктиді, чи існує швидкість більша за швидкість світла — жодне питання не спантеличувало хороброго семикласника. Електроник — це був, звичайно, він — тріщав, мов кулет, заглушаючи марсіан. Щоправда, не всі слухачі його розуміли, бо він розмовляв дуже швидко і в нього виходили приблизно такі фрази:

швидкість світла трістатися чкілометрівна секунду, — але всі аплодували переможцеві від душі.

— Ваш Сироїжкін — молодець! Просто ходяча енциклопедія, — казали учні з інших шкіл кібернетики.

— Стривайте, ще не те буде! — багатозначно відповідали кібернетики.

Дзвоник обірвав гру, запрошуючи до залу, де на сцені за довгим столом зібралися вчені, інженери, письменники — словом, видатні люди.

Підвівся сивий чоловік з різкими зморшками на обличчі. Академік Немнонов не вперше головує на Запитальному дні, і все ж, перед тим як почати, він уважно оглянув ряди, побачив сотні очей — веселі й уважні, зухвалі й задумливі, примружені й широко розплющені.

Тим, хто сидів на сцені, здалося, що трохи розгладилися зморшки на обличчі академіка Немнонова кашлянув в кулак і швидко запитав:

— Скажіть, будь ласка, чи є в залі люди, які вважають, що в науці все відкрито? Якщо такі є, хай піднімуть руки!

Гомін здивування був йому у відповідь. Жодна рука не піднялася.

Академік усміхнувся.

— Спасибі, друзі мої! — сказав він. — Дозвольте почати. Коли я і мої товариші ознайомилися з вашими запитаннями, ми згадали потішну історію. Минулого століття в одній західній країні батьки віддали хлопчика до школи. Через якийсь час до них додому завітала вчителька. Вона сказала дуже ввічливо, але зміст її слів був такий: "Мені дуже неприємно говорити це, і все ж ваш син настільки дурний, що навчати його далі просто немає сенсу". Природно, що батьки дуже засмутилися. Проте вони послухалися вчительку й забрали сина зі школи. Цього хлопчика... — академік зробив паузу й швидко промовив у мікрофон: — звали Томас Алва Едісон.

Веселий сміх вибухнув у залі й затих. Що ж далі?

— Так от, — очі академіка хитро примружилися, — прочитавши ваші запитання, ми подумали: а що сказала б про них ота вчителька? Напевне вона б вигукнула: "Боже мій, скільки безглузвих запитань і жодного розумного!" — Немнонов знову зачекав і несподівано закінчив: — Молодці, діти! Отак і далі робіть!

Ну й забавні ці окаті хлопчачі й дівчатка! Жартуй з ними хоч весь день, і їм не набридне веселитися. Академік подумав: а що якби сміх був чимось видимим? Якби, наприклад, він породжував легких, як сонячні плями, зайців, то сотні, тисячі золотавих тіней промчали б зараз по залу, стрибнули у двері й вікна й поскакали вулицею, перекидаючись і звеселяючи перехожих.

— Переходимо до запитань, — діловито сказав академік, і очі, спрямовані на нього, знову стали уважними. — Запитань дуже багато, всі вони цікаві й потребують розмірковувань. І, хоч ми розбили їх на групи, довелося запросити фахівців з різних галузей науки, виробництва, мистецтва й літератури. Це нас радує. Я не даремно спитав на початку бесіди, чи все ми знаємо про природу й чи вважає хто-небудь, що всі відкриття уже зроблено. Ваше красномовне мовчання і запитання переконують, що

скептична приказка "ніщо не нове під місяцем" безнадійно застаріла.

Академік став читати записки дітей.

"Я чув, — говорилося в записці семикласника Юрія Боброва, — що в ніжці простого стільця міститься стільки енергії, скільки дає Братська ГЕС за кілька років. Чи правда це?" І друге запитання із школи номер три: "Чи можна перетворити Місяць на електростанцію Землі, щоб вона збирала сонячні промені й передавала нам електрику? Адже Сонце посилає на Землю стільки теплоти, що кожні дві з половиною хвилини можна кип'ятити озеро Севан".

— Я гадаю, — сказав головуючий, — що академік Петро Іванович Сомов розповість нам про найважливіші проблеми фізики й енергетики: про термоядерні реакції, про перетворення сонячної енергії в електричну й про інші перспективні джерела енергії. І ми разом поговоримо про те, як людство з допомогою грандіозного моря електроенергії готується керувати кліматом, збирати величезні урожаї цілий рік, заселяти інші планети.

Ще кілька записок оголосив Немнонов. Запитання до медиків: "Чи можна на час тривалих космічних польотів утиляти або заморожувати людину?", "Чи досить космонавтові у стані невагомості двох годин сну?", "Як продовжити життя людини?" Запитання до письменників-фантастів:

"Як придумати те, що не передбачено наукою?", "Як працював Жюль Верн?" Звернення до фізиків: "Що таке штучний ніс? Чи можна створити запахотелескоп, щоб прийнятися до інших планет?"

Я не читатиму всіх записок, — вів далі Немнонов. — Скажу тільки, що серед них дуже багато питань з кібернетики. І, хоч тут сидять майбутні фізики й хіміки, інженери й лікарі, педагоги й біологи, я нагадаю історію слова "кібернетика". Грецьке "кібернос", яке зустрічається ще в стародавнього філософа Платона, перекладається як "керманіч", "стерновий", "людина, що управляє кораблем". Це дуже вдалий образ, і, по-моєму, він стосується не тільки кібернетиків, а й усіх нас.

Уявіть, що вирушає у велике плавання великий корабель. Тисячі людей готують його до подорожі. Прощальний салют гармат, і корабель виходить в океан. Попереду в нього тисячі миль важкого шляху, незвідані землі, таємниці природи... Й успішне плавання цього корабля залежить від усього екіпажу — від матроса до капітана. Змінюватимуться біля штурвала стернові, будуть вітри й шторми, й обов'язково буде радісний вигук того, хто стоїть на вахті й дивиться вперед: Земля!.. Таким кораблем мені уявляється сучасна наука. І ви всі у ній будете керманічами, бо питання, проекти й гіпотези, що їх ми обмірковуємо сьогодні, — це та спадщина, яку вчені лишають вам, нашій зміні. Пливійте далі!

Поки академік жартівливо відмахувався від аплодисментів, над сценою спалахнули електричні лампочки, утворивши слова перших запитань:

ЯКІ АВТОМАТИ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗАРАЗ У ЖИТТІ?

ЯКІ ЗАВДАННЯ ПІД СИЛУ ЕЛЕКТРОННИМ МАШИНАМ?

КІБЕРНЕТИКА — ЦЕ НАУКА ВСІМ НАУКАМ?

— На ці запитання, — сказав головуючий, — відповідатимуть інженер Іван Олександрович Глушков і кандидат наук Олександр Сергійович Светловидов.

У глибині сцени розсунулася завіса, й на темному фоні ясно позначилися п'ять перлисто-матових екранів: один великий — у центрі, й чотири менші — з боків. Водночас екрани засвітилися, і хоч сонце, як і раніше, лилося у вікна, кольорові зображення, що з'явилися, були чіткими, об'ємними.

На кожному екрані йшов окремий фільм, але це не заважало уважним глядачам спостерігати за всіма хитромудрими машинами й слухати пояснення інженера Глушкова. Навпаки: здавалося, різні кадри створювали цілісну картину світу електронних помічників людини.

...Горять яскравим блиском розжарені бруси. Ось вони надходять на прокатний стан і з'являються вже у вигляді тонких залізних листів, а керує цим процесом приземкувата шафа-автомат... Стоять у степу сотні вишок. Вмикає і вимикає їх, жене нафту трубами електронний диспетчер... Біжать по рейках поїзди, їдуть вулицею тролейбуси й електробуси — їх ведуть теж роботи... Якщо в тяжкохворій людини зупиниться серце, його замінить електронний невеличкий прилад. Живе людина, не померла!.. А поряд інша машина переглядає колекції геологів і підказує, де шукати вугілля, де нафту, де — алмази...

Тепер розповідає Олександр Сергійович Светловидов.

Ковзаючи по екранах променем ліхтаря-указки, він дуже стисло і ясно говорить про те, як допомагають електронно-обчислювальні машини вченим: не тільки збирають матеріали, узагальнюють факти, продумують варіанти, а й самі творять — дають нове вирішення проблем. Машини вже знайшли такі доведення теорем, які нікому з математиків не приходили в голову. Вони переглядають за фізиків фотографії елементарних частинок, сортують їх і висловлюють свої міркування. І вчені, подякувавши spoім думаючим помічникам за відкриття невідомого досі й заощаджений час, беруться за такі складні теорії, які ще недавно були недоступні людині.

Екрани гаснуть, і всі бачать в руках Светловидова два великих предмети, схожих на книжку й чемоданчик.

— Це теж обчислювальні машини, — каже Светловидов. — Вони прості, зручні й необхідні в роботі інженерам і філологам, археологам і економістам.

— І школярам. Дуже зручні для підказування, — додав академік Немнонов усім на втіху. — Щоправда, поки закладеш в таку машину знання, дивись, і сам усе вивчив.

Светловидов, усміхнувшись разом з усіма, обернувся до екранів, натиснув кнопку на пульті і ввів присутніх у просторі зали Обчислювальних центрів — в електронний мозок країни. Тут складаються плани транспортних перевезень і сільськогосподарських посівів, плани роботи заводів і плани видобутку корисних копалин. Усе життя країни відбите в математичних знаках програм і відомостей. День і ніч обчислюють швидкодіючі машини — шукають розв'язання тисяч і тисяч задач, щоб якомога краще працювали верстати, трактори, мартени, електростанції, щоб рівно бився пульс могутньої держави.

— Як бачите, кібернетика всесильна, — так закінчив свій виступ Светловидов. — Вона народилась у відповідь на потребу поліпшити керування складними процесами й операціями. І вона всесильна тільки у співдружності з іншими науками. А електронно-обчислювальні машини, що ви їх бачили, вивільняють людину від важкої фізичної праці, щоб вона могла більше часу віддавати творчості.

І в цю мить уже засвітилися нові запитання:

РОЗКАЖІТЬ ПРО МАШИНИ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ;

ЯК ПОЛЕГШИТИ СПІЛКУВАННЯ ЛЮДИНИ З МАШИНОЮ?

ЧИ МОЖНА СТОВРИТИ ЕЛЕКТРОННУ ПОДОБУ ЛЮДИНИ?

— Ми попросимо виступити професора Громова, — повідомив головуєчий. — Гель Іванович Громов живе в Сибіру, він не частий гість у нас. Але він приготував для наших школярів сюрприз. Словом, професор сам усе розповість.

— Насамперед, — почав професор Громов, — повинен вас попередити, що мова піде про невдалий сюрприз, тому в цієї історії сумний кінець.

Професор розповів історію Електроніка. В дітей запалали щоки, розгорілися очі. От так Електроник, от так зірвиголова! Немов справжній. Немов живий. Наче вони самі... Шкода, що не можна його зараз побачити... потиснути руку... побалакати... побігати наввипередки. Дуже шкода.

Всі сиділи притихлі, коли Громов закінчив говорити.

— Я певен, що Електроник з'явиться сам, — жартівливо зауважив головуєчий. — А зараз, діти, ви приємно здивуетесь. На наступне запитання відповідає не вчений, не інженер, а ваш колега — учень сьомого класу Сергій Сироїжкін. Він майбутній кібернетик і розповість вам, як навчитися розуміти тигрів, носорогів та інших диких звірів. Вудь ласка, Сергію.

Багато хто не повірив своїм вухам. Але до трибуни справді вийшов хлопчик у синій курточці. Хлопці зі школи юних кібернетиків почали усміхатися, багатозначно закашляли, згорда подивилися на сусідів. Професор Громов згадав знайоме прізвище. Він усміхнувся, примружив короткозорі очі й підбадьорливо кивнув доповідачеві.

— Чи здатні тварини розмовляти? — почав хрипло маленький доповідач. — Я повинен сказати...

— Зачекайте! — пролунав раптом голосний крик. — Зачекайте! Я все поясню!..

Проходом біг якийсь хлопчак. Це кричав він, відчайдушно махаючи руками. Дехто устав, дехто обернувся. Головуючий підвівся. А професор Громов упустив люльку, яку крутив у руках, і поліз у кишеню за окулярами.

"СИРОЇЖКІН — ЦЕ Я..."

Першою, кого побачив Сироїжкін, коли вбіг до великого залу, була дівчинка у блакитному платті. Вона стояла біля самих дверей, прихилившись до колони, й широко розплющеними очима дивилася на Ссргійка. Потім повернулася до сцени, й очі її стали ще більшими, ще здивованішими.

Сергійко теж глянув на сцену й зблід: на трибуні перед усім залом виступав Електроник! Тут Сергій зірвався з місця і, сам не тямлячи, що робить, побіг до довгого

столу, за яким сиділи якісь люди. Він не чув свого голосного крику, він тільки хотів швидше добігти до столу.

У цілковитій тиші зупинився Сергійко перед сивою людиною, яка уважно дивилася на нього, опустил голову й ледь чутно сказав:

— Сироїжкін — це я...

Сироїжкін промовив майже пошепки. Але його почули. І всі раптом помітили, як схожий він на хлопчика, який стояв на трибуні.

Академік Немнонов дивився то на одного, то на другого Сироїжкіна й чомусь мовчав.

— Близнюки? — голосно кинув один з глядачів. — Це нечесно!

— Ні, не близнюки! — прозвучав голос професора.

Громов устав, підійшов до краю сцени. — Не поспішайте робити висновки, друзі. Зараз ви все зрозумієте.

Очі Громова сяяли. Лічені кроки відокремлювали його від хлопчача, який кілька хвилин тому виступав під іменем Сергія Сироїжкіна. Професор звернувся до нього:

— Хлопчику, скажи, будь ласка, яким днем тижня було перше січня сто вісімдесятого року?

— П'ятницею, — не вагаючись відповів хлопчик у синій куртці.

— Сума трьох чисел — сорок три, — питав далі професор, а сума їхніх кубів — сімнадцять тисяч двісті дев'яносто дев'ять. Що це за числа?

— Двадцять п'ять. Одинадцять. Сім, — умить відповів хлопчик.

Потім Громов попросив добути корінь двадцятого степеня з числа в сорок дві цифри, й знову відповідь надійшла негайно.

— Людина-лічильник? — висловив припущення один старшокласник.

Професор похитав головою.

Та раптом хтось нерішуче сказав:

— Електроник?

І всі разом загаласували:

— Так! Так! Електроник!.. Електроник!.. Це він!.. Точно!.. Дивіться! Це ж Електроник!..

Немов обвал заgrimів у горах чи поповз униз льодовик — такий зчинився гамір.

Головуючий узяв мікрофон і вигукнув:

— Оголошується перерва!

ВІН СМІЄТЬСЯ!

А Сергій усе усе стояв, опутивши голову.

Допитливі вмить оточили професора й Електроника. Як снігова грудка, це коло спин дедалі збільшувалося й збільшувалося, повільно просувалося до дверей і, нарешті, насилу протиснувшись у них, викотилось у фойє. Академік Немнонов та його колеги пішли в маленьку кімнату за сценою, жваво обговорюючи пригоду. Вже нікого не було. А Сергійко все ще стояв.

Хтось узяв його під руку, спитав:

— Ходімо?

Це був Таратар. Сироїжкін розгублено глянув на вчителя, одвернувся. По його щоках пробігли дві великі сльозини.

— Ну що ж тепер вдієш? — лагідно мовив Таратар. — Ти хотів приховати від усіх свою таємницю, і це деякий час удавалося завдяки мистецтву професора. А потім Електроника побачили сотні очей і розгадали, хто він такий. Ти молодець, Сироїжкін! — несподівано закінчив Таратар.

— Я? — Сергійко від здивування спалахнув. — Чому?

— Ми, вчителі, і, я певен, твої батьки раді за тебе, — говорив далі Таратар, — ти знайшов у собі мужність усім сказати правду.

— Значить, ви знали?

— Здогадувалися. Причому тільки в найостанніші дні.

Але ми не уявляли, кому належить Електроник і звідки він узявся... Я чую, він у холі. Ану за мною! Тобі треба побачитися зі своїм Електроником.

— І ніякий він не мій, — промимрив Сироїжкін, плентаючись за вчителем.

— Ти перший з ним подружився, — сказав Таратар. — Усі це знають.

— Мало з ким я подружився, — буркотливо обізвався Сергійко, не відстаючи від учителя.

— Але ж ти вирішив, що тепер Електроник буде самим собою. По-моєму, тобі треба з ним поговорити.

— Ага! — сказав Сергійко й кинувся до дверей.

Спочатку Сироїжкін побачив самі спини. Пін нагнувся, пірнув під чийсь лікоть, наступив комусь на ногу, постукав по чийсь спині, знову пірнув і вийшов у коло. Посеред кола стояли Громов і Електроник, а перед ними — кролик, черепаха, фламінго, миша й інші звірі. Точніше, це були не справжні звірі, а хлопчаки її дівчатка в картонних масках та костюмах — артисти піонерського театру, які ставили виставу для малюків. Вони, видно, не сиділи в залі й тільки зараз почули, хто такий Електроник, атому й не вірили своїм очам.

— Ну скажи, наполягав кролик, — скажи, хто я такий?

— Ти людина в масці боягузливого кролика, — хрипло відповів Електроник.

— Та я зовсім не боягузливий! — обурився артист.

— А я й не кажу, що ти боягуз, — зауважив Електроник. — Ти зараз Кролик, а кролик завжди боягузливий.

Діти розсміялися.

— Електроніку, а я? — запитала черепаха.

— Ти — мудра черепаха. Ти або ховаєш на дні ставка золотий ключик, або, вимерши на камінь, згадуєш своє життя.

— А я?

— Ти — миша. І найбільше на світі боїшся кота.

Артисти здивувалися:

— Правильно! Він усе вгадав, хоч не бачив п'єси. Відразу видно, як він добре

міркує.

— А де ж Майя? — спитав кролик і крикнув: — Майко-о!

— Я тут, — прозвучало за спинами.

Діти розступилися, пропускаючи вперед дівчинку у блакитному платті.

— Це наша головна артистка, — відрекомендував кролик дівчинку в голубому платті. — А це Електроник.

— Ми знайомі, — усміхнулася блакитна дівчинка й, вийнявши з кишені прозору хусточку із смішною мордочкою і монограмою "Електроник", запитала фокусника: — Пізнаєш?

— Ого! — здивувався Громов. — Виявляється, в Електроника вже багато приятелів. Не бачу тільки найкращого друга — Сергія Сироїжка.

Якась сила здавила горло Сергійка. Він ступив уперед і, судорожно ковтнувши, пробурмотів:

— Я тут.

— Так, так, так... — сказав професор. — Ось він, живий двійник Електроника, через якого сталося стільки плутанини!

Сироїжкін кліпав очима й щосили намагався здаватися спокійним.

— Не будемо згадувати минуле, — миролюбно запропонував професор і поплескав Сироїжка по плечу. — Ти маєш знати, в чому сильний Електроник. Скажи хлопцям і дівчаткам, Сироїжкін усміхнувся.

— Він найкращий у світі математик. Найкращий фокусник. І краще за всіх розуміє мову звірів.

— Он як! — вигукнув артист у масці кролика. — Це ми зараз перевіримо! Ану, Електроніку, відгадай, що я зараз скажу. — І кролик зарикав грізно й страшно, немов він був тигром: — Р-р-р-р!..

— Кваква ква-ква! — підхопила черепаха.

— Няв, няв... — вимогливо нявкнула миша й засичала: Ш-ш-ш, с-с-с...

Глядачі засміялися. А Електроник стояв абсолютно незворушний. Він навіть не усміхнувся.

— Чому він не сміється? — загомоніли артисти. — Ми стараємося, граємо, а він не сміється!

— Бачите, — ніяково розвів руками професор. — Це мій недогляд. Я не передбачив у Електроника почуттів та емоцій. Я гадав, що від них він може перегоріти. Очевидно, я помилявся.

— Проте він зовсім як живий, — загаласували хлопчики й дівчатка. — В ньому має бути сміх, і усмішки, й веселощі. Вони десь там є в ньому! Тільки він цього не знає!

— Товариші! — вигукнув Сироїжкін. — Давайте розвеселимо Електроника!

І він застрибав на одній нозі навколо Електроника й заспівав щось веселе, що спало на думку:

Електроник, Електроник,

З пелюшок з'явивсь на дзвоник...

Він у нас найкращий лірик,
Математик і сатирик!

Що тут почалося! І майбутні біологи, й кібернетики, й інженери, й лікарі вмить забули про свою велику роль в науці. Вони стрибали, як цапи, махали крильми, як півні, боролися, як ведмеді. Кудкудакали, перегукувались, ревіли, нявчали, співали, показували один одному носи й кривлялися. Хтось боксував з невидимим противником, хтось ходив на руках, хтось балансував лінійкою на носі. Словом, зчинився веселий шарварок.

А Громов до сліз реготав. І академік Немнонов, що з'явився на галас, сміявся. І Таратар потішно ворухив вусами. І всі інші, хто бачив цю веремію, не могли не усміхатися й не реготати.

Сміх струмував навколо безмовного, незворушного Електроника. Сміх проймав усіх і кожного, запалював завзяттям, радістю, силою. Ось він! Ха-ха! Він існує! Його майже можна помацати! Простягни тільки руку й відразу піймаєш це "ха-ха"!

Вирвався з клубка тіл скуповджений Макар Гусев і заревів басом, показуючи на Електроника:

— Дивіться! Він сміється!!!

Електроник усміхався...

— Ура! — крикнули діти. — Він сміється! Ура, ура, ура!..

І враз замовкли. Бо Електроник раптом підстрибнув і промовив чітко й роздільно:

— Ха. Ха. Ха.

Потім Електроник знову підстрибнув і тепер уже засміявся по-справжньому:

— Ха-ха-ха-ха-ха!..

Він застрибав на одній нозі і в такт підскокам виспівував пісню, яку, певно, щойно придумав або ж складав на ходу:

Є місто Веселоців й Сміху: трам, трам.

Двори й будинки дивовижні там —

На дахах — квітки,

На клумбах — кульки,

І музика лине з фонтанів,

Па деревах скрипки,

На вулицях диваки.

Бабусі там грають в скакалку,

Дідусі біжать, мов хлопчики.

Л найстаріші, хто ревматизмом страждав.

Ті палицями крутять, як диригенти,

І вибивають музику з усіх садових лав.

Там Сонце і Місяць назавжди здружились.

Там зорі виблискують вдень і вночі.

І усмішки сяють.

Сміються дівчатка.

Регочуть хлоп'ята.

чІ сміх — немов грім.

Веселощів, радощів вистачить всім.

Хай живе сміх! І геть антисміх!

І всі довкола Електроника підхопили:

— Хай живе сміх!

А потім довго аплодували авторові.

Електроник уклонився, підійшов до друга, прошепотів йому на вухо:

— Вірші — найстиліша форма подачі інформації. Ніколи досі не складав. Не знаю, як вийшло.

— Ти найкращий у світі поет, Електрошо! — переконано відповів Сироїжкін.

Академік Немнонов відвів убік Громова.

— Відверто кажучи, Гелю Івановичу, — промовив він, — я тільки зараз зрозумів, яка цікава істота ваш Електроник.

— Уявіть, і я про це раніше не здогадувався, — жартівливо відізався Громов і приклав палець до губів: — Тс-с... Тримайте це в секреті.

І в ту ж мить їх оточили діти. Вони хитро поглядали на вчених і мовчали.

— Що? — спитали разом професор і академік.

— Бачите, Гелю Івановичу й Семене Семеновичу, — сказав Таратар, — у школярів є до вас велике прохання. Раз усе так сталося, залиште Електроника нам... Не обов'язково йому повертатися в чемодан...

Десятки очей, які горіли благанням, просьбою, чеканням, були звернені до Громова.

— А що він робитиме у вас? — примружився професор.

Сироїжкін відчув, що настав час йому сказати слово. Дуже важливе слово, від якого залежить доля друга. Він ступив уперед:

— Електроник допомагатиме вчителям! Навчатиме нас. Прийматиме екзамени. Гелю Івановичу, ви ж знаєте, який він чудовий математик.

— Я згоден! — просто сказав Громов.

Сергійко просіяв.

А кібернетики дуже зраділи:

— Ура! Електроник наш!..

— Одну хвилинку... — Академік підняв руку. — Іноді ми запрошуватимемо Електроника до Інституту кібернетики. Нам треба радитися з ним у деяких важливих питаннях.

Ви не заперечуєте?

— Ні-ні! Не заперечуємо!

— Тепер лишилося тільки піймати червоного лиса, — промовив професор, нахилившись до свого колеги. — Адже не можу я чекати, коли він сам зламається! Треба його перехитрувати...

Дівчинка у блакитному платті стала перед Громовим, подивилася йому в очі,

сказала:

— Гелю Івановичу! Ви подарували Електроника кібернетикам. А як же ми, хіміки? Чи не могли б ви зробити нам Електроничку?

Вчені переглянулися, засміялися.

— Послухай, Майко! — безцеремонно звернувся Макар Гусев до блакитної дівчинки, ніби знав її сто років. — Приходь до нас. Ми всі дружитимемо з Електроником.

— Можна? — запитала Майя чомусь у Сергійка, який щось шептав Електроникові.

У Сироїжкіна навіть дух перехопило від такого простого запитання. І тільки-но він хотів підтвердити те, що вже сказали, радісно спалахнувши, його очі, як знову втрутився Гусев:

— Приходь! Ми дівчат не кривдимо. Навпаки, ми будемо дуже раді.

— І я теж, — сказав Сергійко й почервонів. — Ти знаєш, Майю, я вже нікуди не їду...

Рессі — невловимий друг

Маленький європейський аеропорт Теймер славився своєю акуратністю.

Через кілька хвилин після посадки пасажери ввійшли у приміщення вокзалу. На довгій стойці були розміщені че-модани: овальні й квадратні, розмережені орнаментом і обліплені ярликами, плетені й суцільні. Носильники доставляли їх до машин. Чемодан, схожий на футляр контрабаса, дбайливо повантажили в найновіший "шел". Хазяїн розплатився з носильниками і, зсунувши на маківку капелюх, помчав на великій швидкості.

Ніхто з пасажирів не помітив, як картата сумка, що стояла поміж чемоданами, зісковзнула зі стойки й злетіла в повітря.

І тільки коли пролунав вражений вигук: "Що таке? Це моя сумка!" — всі, хто був у залі, підвели голови й побачили картату сумку, що дивним чином прямувала до відчинених дверей. Услід за сумкою носильники, пасажери, службовці висипали на привокзальну площу й переконались у дивовижній здатності звичайної дорожньої сумки, в якій можуть уміститися лише одна пара білизни й термос. Сумка летіла над дахами Теймера, набираючи висоти.

— Що за жарти! — хрипів старий чоловік, стукаючи палицею об камінь. — Прошу повернути мою сумку! Ось квитанція!

— Невелике непорозуміння. Зараз з'ясуємо. Все владається.

Розгублений черговий одвів пасажера до службової кімнати. Такий неймовірний випадок, і саме під час його зміни!.. Але пропажа є пропажа, і без поліції не обійтися.

Вертоліт поліцейської служби злетів через десять хвилин (поліцейський інспектор докладно розпитав чергового аеровокзалу про всі подробиці пригоди). У блакитному небі вертоліт скидався на чудернацького жовтого метелика. З металевим тріском поліцейська "лимонниця" пронеслась над вулицею, де було помічено літаючий предмет, і повисла над річкою, що огинала стару частину міста. Пелехата темно-зелена гора з дорогими особняками височіла над річкою; скло, метал, полірований камінь відбивали

сонячні промені. Вертолітник, мружачись, дивився, як автомобілі перетинали річку двома мостами, піднімалися на гору з різних боків. І, оскільки літати над зоною відпочинку можна було лише у разі гострої потреби, черговий поліцейський вирішив обминути гору біля нового, висячого, мосту, не заглиблюючись надто далеко.

Через кілька хвилин поліцейський із задоволенням почув по радіо, що саме над цією дорогою постовий-регулювальник бачив, як летів картатий предмет. Тепер пильне око вертолітника ковзало по дахах дач, помічало дорогі автомобілі, досліджувало хвилясту зелень.

Чорний "шел" гальмує біля воріт. За ними — двоповерхові будинки, велетенські шапки платанів, посаджених років триста тому. Стоп! Далі для вертольота заборонена зона, тільки сам "шел" може перетнути невидимий кордон. Автомобіль належить панові Манфреду фон Кругу — почесному докторові, потомственному барону, відомому винахідникові. Як і земля, на якій міцно стоять платани, й будівлі лабораторій, і саме небо над ними.

Жодний хлопчак не наважиться перелізти через низький бетонний мур, хоч таблички про заборону на огорожі немає. Взагалі немає ніяких офіційних написів, крім скромної емальованої дощечки: "Робітники та службовці не потрібні". Туристи, які приїжджають фотографуватися біля воріт лабораторії фон Круга, бувають розчаровані, побачивши бетонний мур. Проте згодом, показуючи знімки знайомим, з гордістю розповідають про скромність ученого. І ці фотографії викликають значно більшу цікавість, ніж косяк п'ятнадцятого століття, картинна галерея чи інші визначні пам'ятки стародавнього Теймера. Манфред фон Круг! Виявляється, от де він працює: у затінених зеленню котеджах здійснюються світові відкриття...

Вертоліт розвернувся і полетів оглядати гору з іншого боку.

На безлюдну платанову алею, в густу траву, впала згори картата сумка. Пролунав тріск. Із сумки вискочив чорний, зарослий до самого носа пес. Він обтріпнувся, як роблять усі собаки, коли неприємності всі позаду, потім кинувся бігти по алеї, де щойно проїхав "шел" з вантажем у багажнику. Біг пес незграбно, але швидко й люто, відштовхуючись від асфальту короткими, кривими, міцними лапами.

По стрибках, по незвичайній кошлатій шерсті, по вухах, які махали, наче прапори, безпомилково можна було визначити, що це тер'єр. І, певно, тер'єр особливої породи, виняткової живучості, коли знайшов він у собі сили після такого карколомного й тривалого польоту, польоту "наосліп" — у темній, закритій на "блискавку" дорожній сумці — кинутися по слідах "шела". Того "шела", якого він переслідував від самого аеровокзалу.

Поліцейський після обльоту склав службовий рапорт на кілька рядків. Інспектор написав на рапорті висновок: "Обставини не з'ясовано. Сумку не знайдено. Збитки пасажирів відшкодовані авіакомпанією. Претензій немає".

Чоловік, який привіз чемодан-контрабас, узяв свою ношу й, переступаючи через один східець, піднявся широкими металевими сходами на третій поверх, особняка.

Звали його Мік Уррі. За сорок років служби він змінив безліч професій: був борцем,

сторожем, торгівцем, найманим солдатом, шофером, поліцейським, боксером. В одній з африканських експедицій, куди Уррі занесла доля ловця рідкісних звірів, він зустрівся з професором Кругом і перейшов до нього на службу. Цю роботу Мік Уррі вважав для себе щасливою: за кілька років він став першим помічником знаменитого барона фон Круга. Певна річ, не в наукових справах — тут професор довіряв тільки собі, — в усіх інших. Уррі був головним адміністратором. І хоч квадратно-непроникне обличчя головного адміністратора звичайно не виражало почуттів, співробітники навчилися відгадувати, в якому він буває настрої. Ті, хто бачив, як Уррі вів професорський "шел", звісно, розуміли, що адміністратор відчуває себе значною особою.

"Уррі не знає вчених формул, але що б ви робили без Уррі! — філософствував головний адміністратор, заносючи чемодан до кімнати. — В цій коробці одна залізна штука, яка, наскільки мені здається, коштує більше, ніж усі ваші ідеї. Мік Уррі своїми руками роздобув геніальне відкриття. Для пана професора. Для всієї вашої науки". — Розмірковуючи так, Мік Уррі, як завжди, не дуже шанобливо звертався до своїх учених колег.

Поставивши чемодан-контрабас, Уррі подзвонив по відеотелефону.

— Це я, пане професоре, — бадьоро промовив він. — Привіз те, що обіцяв.

— Залиш машину в приймальні. Я чекаю на тебе, — сказав хазяїн.

Уррі мовчки вклонився екрану. Клацнув замками, відкинув кришку чемодана, пильно оглянув хлопчика, який лежав там. Електронний хлопчик дуже скидався на справжнього, та все ж, як кажуть учені, машина, модель. Довгими руками дістав Уррі з футляра модель, акуратно поклав на диван. "Залізний, а теплий, — неголосно, немов дивуючись, пробурмотів Уррі. — Мотор працює — значить, я добре довів".

Електронний хлопчик лежав нерухомо — вії опущені, сорочка трохи пом'ялася, на ногах стоптані кеди. Саме ці кеди трохи стурбували адміністратора: він побачив на підшвах трикутне клеймо: "Промінь". Невже електронні моделі носять фабричні кеди? А втім, Уррі своє діло зробив, у деталях розбереться хазяїн...

— Доброго здоров'я, пане професоре фон Круг.

Щоразу, заходячи в доступний лише обраним кабінет, головний адміністратор мимоволі ніяковів і називав хазяїна повним титулом. Кабінет був без вікон: професор любив напівтемряву. Хазяїн сидів за масивним столом, оточений екранами, телефонами, пультами. Тонкі нервові пальці фон Круга, як завжди, на кнопках настройки. За спиною професора на всю стіну декоративний килим: переплетення гнучких, сильних тіл, роги, ікла, кігті, хвости — тисячі й тисячі екзотичних тварин, знищених людством.

— Сідай, Уррі, — сказав фон Круг, не відриваючись від екрана, на якому чітко було видно диван я лежачим хлопчиком. — Подробиці викладеш пізніше. Я хочу подивитися, що за модель ти привіз.

— Те, що було замовлено, — байдуже доповів адміністратор, випробовуючи спиною міцність кубічного крісла. — Це модель типу "Електроник". А простіше — звичайний залізний хлопчак.

— Ну гаразд, Уррі, я не сумніваюсь у твоїй точності. — Професор ледь помітно поморщився: він не хотів повторяти подробиці делікатного завдання. — Важлива перша реакція машини на незнайому обстановку. Зрозуміло?

Хлопчик лежав нерухомо, у тій самій позі, в якій його залишив Уррі. Минуло кілька хвилин — кілька хвилин у напруженому робочому дні професора. Фон Круг запитально дивився на помічника. Розведені руки Уррі свідчили: зроблено все, що можна, далі має втрутитися наука.

Професор натиснув на одну з кнопок, і до кімнати, де була модель, в'їхав металевий ящик, підкотився на коліщатках до дивану. Червоне око втупилося в обличчя сплячого. З корпуса виповз гнучкий прут, торкнувся оголеної руки.

Хлопчик здригнувся. Повіки на мить піднялись і закрилися. Губи ледь помітно ворушилися. Професор посилив звук.

— Рессі, Рессі, ти владар... — Тишу кабінету пронизав палкий шепіт. Ти, Рессі, ганяєш зграї хмар... — Екран переднім планом показував лінії губи моделі, які немов через силу розтулювалися. — Ти гу-ля-єш, Рессі, в морі... Всюди вієш на просторі...

Професор уважно дивився на екран.

— Кого він закликає? Схоже на римоване машинне марення.

А той, кого закликав лежачий непритомний, тієї ж секунди почув своє ім'я і, змінивши напрям, помчав через квіткові клумби до особняка...

Електричний прут машини подав сильніший електричний заряд. Хлопчак раптом сів, побачив спрямоване на нього машинне око, затарабанив руками й ногами по дивану, закричав:

— Не хочу! Йди геть! — І потім зовсім незрозумілі слова: — Не боїшся ти нікого, навіть чорта самого! — і знову впав на диван.

Фон Круг нахмурився, устав із-за столу.

— Це нагадує мені систему вільного виховання. Саме її відтворює дана модель...

Професор попрямував до сусідньої кімнати. Він звертався не до Уррі, який непорушно сидів у кріслі, а до самого себе:

— Доктор Ессен виписав собі племінників з Англії... Його попереджали, що діти навчені в модному стилі вільного виховання, але доктор не зважив на це. І вже за першим обідом юні родичі закидали стіни свіжими помідорами... А коли дядечко спробував відкрити рот, то йому в голову попала тарілка... Отже, чим усе це загрожує мені?..

— Молодь... — тільки й устиг сказати вслід фон Кругові його помічник.

Мік Уррі бачив на екрані, як професор якусь хвилину пильно дивився крізь темні окуляри на принішклу модель. Потім легким порухом руки торкнувся волосся, підборіддя машини... Раптом відсмикнув руку, відскочив, майже бігом, оглядаючись через плече, рушив до дверей.

Такої дивної ходи в хазяїна Уррі досі не бачив. Він ще не Вбагнув, що сталося, але на всякий випадок підвівся з крісла й виструнчився.

— Що ти привіз? — якимсь хриплим, чужим і, як здалося Уррі, зловісним голосом

промовив професор, виростаючи у дверях. — Я питаю тебе, Мік Теодор Макс Уррі! Кого ти привіз?

Мік Уррі, якого вперше в житті назвали повним ім'ям, мужньо дивився в бездонно-темні окуляри хазяїна. Він нічого не розумів. Якби навіть розбудили його серед ночі, він і тоді вміть описав би машину моделі "Електроник". Він вивчив завдання напам'ять, він не міг помилитися!

— Ти привіз живого хлопчика, — дуже тихим голосом сказав фон Круг. — Першого-ліпшого хлопчика з вулиці. Він мене вкусив. Отак. Ясно, га?

Мікові Уррі здалося, що за його спиною на килимі заворушилися якісь звірі, посміхаючись зухвалими мордами. Лише Уррі міг оцінити стан фон Круга: хазяїн навіть знаменитостям остерігається подавати руку. І раптом — палець! Неоцінений професорський палець укусив якийсь там брудний хлопчисько!..

Безглузда випадковість могла обірвати кар'єру головного адміністратора. Насунувши капелюх, намагаючись не дивитися на білий професорський палець, Уррі метнувся з кабінету.

— Забрати й повернути на місце! — почув він сухий наказ. — Щоб не було ніякого скандалу. Це все, Уррі.

Важко дихаючи, ввалився Уррі в кімнату, наповнену сонцем. Він ще не бачив дивака, кліпаючи після темряви від яскравого світла, але відразу попрямував до хлопчика.

Пролунав дзенькіт розбитого скла. Уррі завмер. На підвіконні лежала якась кудлата істота. Довга шерсть закривала її морду, але Уррі виразно бачив палаючі, сповнені рішучості очі.

— Рессі! — Хлопчак вискочив на диван, затанцював від раптової радості. — Рессі, до мене!

Собака плигнув, не торкнувшись підлоги, до хлопчика, й той обхопив його, притиснув до грудей.

— Рессі, невже це ти, Рессі! Ти мене знайшов! — задихався хлопчак, а собака у відповідь тихенько скарчав.

Уррі задкував до дверей, шукаючи очима який-небудь предмет. Кудлатий тер'єр, що одним стрибком долав добрий десяток метрів, міг показати і свої зуби... Плечем Уррі зачепив металевий ящик. Вихопив з машини сталевий прут.

— Гей, ти, досить тут цирк влаштовувати! — хрипло сказав Уррі.

Хлопчик оглянувся. Очі його блиснули.

— Рессі, прожени його! — попросив хлопчик, показавши пальцем на квадратну постать.

Вони познайомилися зовсім недавно — Сергій Сироїжкін і Рессі.

Того дня Сироїжкін приїхав із піонерського табору. Зайшовши у двір, він кинув чемодан коло під'їзду й що духу помчав до школи. Сергій зовсім не думав, що він, вчорашній семикласник, повертається після літа вже восьмикласником, — він біг у школу. Біг у кабінет математики. До свого друга — Електроника!

Ось кабінет. На дверях — аркуш із зошита: "Без запитання не заходити! Електроник".

Сергій усміхнувся й відчинив двері.

Хлопчак, дуже схожий на нього, на Сергія, сидів за столом і читав товстенську книжку. Сироїжкін навіть здивувався, ніби вперше побачив свого електронного двійника: такий самий кирпатий ніс, відстовбурчені вуха, веснянки. Й посміхнувся: як статечно розсівся Електроник. Нічого не скажеш — помічник самого Таратара, вчителя математики!

— Здоров, Електроніку! — крикнув Сироїжкін, від душі ляснувши його по плечу.

Електроник відсунув книжку, спокійно підвів голову.

І — схопився.

— Здоров, Ссргійку! — Електроник стиснув руку друга з такою силою, що в того ніс зморщився і почервонів. — Що, канікули скінчилися?

— Все! Я приїхав назавжди! — Сироїжкін саяв. — Чудово тиснеш, Електрошо! Так і треба зустрічати друзів!

Вони уважно подивились один на одного й усміхнулись, наче змовники: кожен пізнав самого себе — мов у дзеркалі.

— Я — це ти, — сказав Сироїжкін.

— А ти — це я, — підтвердив Електроник.

Можна зрозуміти радість Сироїжкіна, який застав свого ретельного двійника в школі. Він точно передбачив: Електроник не марнує жодної хвилини. Для інших канікули — суцільний волейбол, футбол, купання, загоряння і неробство. А Електроник — майбутній вчений, чемпіон світу з математики. Все літо день і ніч двійник Сироїжкіна студіював книжку за книжкою. Мабуть, обігнав і самого Таратара, — адже літо довге.

Роздивляючись Електроника, Сергій спочатку не помітив під столом чорного кудлатого пса. А коли помітив — здивувався. Навіть навпочіпки присів.

Пес дивився на Сироїжкіна з під навислої шерсті й не ворушився. Вивчав.

— Хто це, Електрошо?

— Це Рессі, — спокійно сказав друг.

І хоч Сироїжкін з першого погляду зрозумів, що кудлатий тер'єр сильніший за дога, боксера, вівчарки, сильніший і хитріший навіть за дикого собаку динго, було ще щось таємниче в маленькому, напрочуд спокійному Рессі...

— Він твій — Рессі?

— Моя конструкція.

Сироїжкін просяяв: та хіба його Електроник витрачав би сили на якого-небудь простого собаку!.. Рессі — це вам не Рекс і не Рем...

— Привіт, Рессі! — гукнув пса Сергій.

Рессі мовчав.

— Ти, Сергію, мій друг, — скрипуче промовив Електроник, — і тому з цієї миті Рессі слухатиметься тебе, як і мене.

— Я — це ти... — нагадав Сергій. — Отже, і для Рессі теж?..

— Чуєш, Рессі? — запитав Електроник, і пес слухняно махнув хвостом. — Мій друг Сергій — твій хазяїн, як і я. Його слово — закон!

Рессі уважно дивився то на Електроника, то на Сироїжкіна і мовчав. Сергій відчув усю серйозність наказу. Але не уявляв, наскільки це важлива в його житті хвилина.

Сергій не знав ще, що перед ним незвичайна машина, якій не треба повторяти накази двічі; не знав, що машина назавжди запам'ятає перше знайомство, що слово "друг" для неї тепер значніше за всю решту слів — це особливий його, Сироїжкіна, пароль — і що взагалі Рессі — це Рессі.

— Привіт, Рессі! — весело повторив повий хазяїн. — Привіт, кудлатенціє!

Пес, заглянувши в очі Сироїжкіну, коротко дзявкнув і несподівано простягнув лапу.

— Ха-ха, кудлатенція! — проскрипів Електроник, спостерігаючи церемонію.

— Оце так Рессі! — розреготався Сергійко, трясучи волохату лапу.

І якраз тут, під столом учителя, сидючи на підлозі в оточенні друзів, Сироїжкін остаточно повірив, що все те, що сталося навесні цього року, було насправді. Він згадав: висока круча над річкою, яскраве сонце й прямо на нього вилазить з кущів хтось дуже знайомий, в такій же синій куртці, — Електроник, що втік від професора. А за ним тягнеться по траві шнур з вилкою для вмикання в мережу. А потім цей двійник тисне йому руку так само міцно, як і сьогодні, й називає його другом. Вони відразу ж повірили в міцну дружбу, повірили в те, що на них чекають незвичайні пригоди.

І зараз, бачачи, як сміється його друг, Сироїжкін подумав, що вони знайомі ніби тисячу років.

А коли з тобою поряд такий друг, як Електроник, значить, попереду ще немало всіляких історій.

— Ану, кудлатенція, покажи, що ти вмієш! — наказав Електроник.

Вони вилізли з-під столу. Рессі підстрибнув до стелі, двічі перевернувся в повітрі й приземлився на всі чотири лапи.

— Дресирований собака!.. — захоплено промовив Сироїжкін. — Знаєш, я вмію зрозумів, що Рессі найспритніший у світі пес. Тер'єри — вони легко піддаються дресируванню.

— Собака — це ще не все, — загадково сказав дресирувальник.

— А що ж?

Електроник підвів приятеля до дошки. Серед довгих, незрозумілих формул Сергійко прочитав:

"Технічний паспорт. Ім'я: Рессі — Рідкісний Електронний Собака, Страус і так далі".

— Страус? — Сироїжкін витріщив очі.

— Найкращий у світі стайер, — пояснив Електроник. — Стометрівка — за три й дві десятих секунди. Будь ласка — ось формули.

— Ото! Так не бігаєш навіть ти! — похвалив конструктора Сироїжкін і знову став читати.

"Клас: Модель сучасна. Тип: Незнищенна".

— Здорово! — видихнув Сироїжкін. — Незнищенна! Не горить, не тоне, не плавиться, не ламається, не розбивається, двійок не одержує і завжди в доброму настрої. Так?

— Приблизно так. За найновішою теорією мого вчителя професора Громова. Це найдосконаліша модель, — відповів Електроник, а Ресі, що лежав коло його ніг, замахав куцим хвостом.

"Основне правило поведінки, — читав далі Сироїжкін, — чітке виконання наказів хазяїна. Самостійність і свобода дій допомагають моделі дотримувати основного правила поведінки".

В цьому пункті Електроник крейдою дописав після слова "хазяїна": "та його друга". На що Ресі ствердно гавкнув, немов умів читати.

Електроник вийняв з кишені маленьку металеву коробку, простягнув Сергієві:

— Візьми. Це транзистор. Тепер Ресі почує тебе хоч за сотню кілометрів. Ти — хазяїн. Ти — друг. Я це вже говорив, Ресі запам'ятав. Візьми!

Сергій обережно взяв легкий сріблястий транзистор, не вірячи, що це — йому.

— Але я за літо забув усі формули, всі теореми, які знав. Як командуватиму Ресі?

— Командувати можна й звичайними словами. Ресі перекладає їх сам на мову формул.

Сергій полегшено зітхнув, тихо сказав у сріблясту решітку транзистора:

— Ресі, до мене!..

Пес одним стрибком підскочив до нового хазяїна, завмер біля ніг.

Сергій уважно оглянув тер'єра: вуха стоять — одне трохи довше, ніж друге, розумні очі за навислою шерстю, хвіст морквинкою. Розсунувши вуса й заглянувши в рот, побачив червоний язик і кинджали дуже гострих зубів. Помацав міцні, подовжені ступні.

— Як справжній! — радів Сергій.

— Точність до останньої волосинки, — похвалився Електроник.

— І гавкає.

— Гавкають не тільки собаки. Вміють гавкати такали, лисиці, гієни, білухи, деякі риби. Навіть горобець, коли дуже розсердиться, гарчить, мов собака. — Електроник, як завжди, все на світі знав і не допускав неточності у висловлюваннях співрозмовника.

— Стій, — сказав Сироїжкін, потираючи долонею лоб. — Нічого не розумію, все переплуталося в голові. Невже те, що тут написано, — про Ресі? — Він показав на дошку.

— Я й так стою біля тебе, — серйозно відповів Електроник. — Що ж тут незрозумілого? Уже в першому рядку сказано, чий це технічний паспорт.

— "Рідкісний Електронний Собака, Страус і так далі", — перечитав Сергій. — Виходить, і для мене Ресі буде Страусом і так далі?

— Звичайно. Ми вже вирішили раз і назавжди.

— Але ж Ресі не страус, не кіт, не дельфін, не ворона, — задумливо розмірковував Сергій.

— Не дельфін, не ворона, — підтвердив Електроник. — Він — усе разом. Рессі — це Рессі, машина спеціальної конструкції.

— Геніально! — вигукнув Сироїжкін — Як ти це придумав?

— Коли всі роз'їхалися на канікули, — став розповідати другові Електроник, — я спочатку не знав, що мені робити. Я, звичайно, читав, працював з відстаючими, підготував навчальний матеріал для Таратара, — все це дрібниці. Заходила якось бабуся, просила знайти бідон, що в неї пропав. Я знайшов. Дзвонив Віктор Неделін, знаєш, із десятого "А". Йому стало нудно на Чорному морі, й він вирішив потренуватися зі мною в розв'язанні задач. Потренувався й більше не дзвонив... Раз у раз заглядали різні люди. Прийдуть, запитують: "Електроник?" Подивляться на мене, похитають головою і йдуть геть. От я і повісив на дверях: "Без запитання не заходити". Без розумного, звичайно, запитання...

Сергійкові стало шкода Електроника. Поки він у таборі ганяв м'яча, хлюпався в річці, уминав сніданки й вечері, співав до хрипоті коло багаття, його друг проводив час в порожньому й запиленому кабінеті математики...

Щоправда, трохи пізніше, після зустрічі з учителем, життя Електроника змінилося. Професор Громов привів його в інститут і показав свою нову роботу. Електроник уважно читав сторінки, заповнені дрібним професорським почерком. Він був добрим математиком і гідним учнем Громова: не тільки миттю запам'ятовував схеми й формули, в них він бачив сміливе вирішення нових законів — законів руху, зору, слуху, рівноваги, вибору напрямку, захисту від небезпеки.

У ці хвилини Електроник уявив незвичайну Істоту...

— Ти все зрозумів? — запитав Гель Іванович, уважно поглядаючи на учня.

— Зрозумів, — спокійно підтвердив Електроник.

— Бачиш, мені потрібна твоя допомога. Ці формули для одного шанованого наукового журналу, який квапить мене із статтею. Але тут не завершені деякі розрахунки. Я можу, звичайно, зробити їх сам, та ти обчислюєш значно швидше, ніж я.

— Завтра розрахунки будуть готові.

— Чудово, — зрадів професор. — Значить, у мене в запасі ще один день, щоб написати статтю.

Електроник залишився в лабораторії Громова. Він почав старанно виконувати завдання. Вчителеві він нічого не сказав про ту істоту, яка постала перед ним у формулах, яку він потім назве ім'ям Рессі...

Можливо, тієї ночі електронний хлопчик уявив собі, як він з'явився на світ. Згадав громіздкі лічильні машини, які безупинно перевіряли складні схеми. Згадав, як шар за шаром з найтонших плівок складався його організм. І ту мить, коли він уперше побачив цей величезний складний світ...

Уранці Гель Іванович, підійшовши до дверей, почув дивне дзижчання. Жоден з механізмів у його лабораторії не видавав таких звуків. Професор глянув на табличку, переконався, що дзижчання долинає саме з його кімнати.

Зайшовши в лабораторію, Громов оторопів. Зламані прилади, порожні футляри

лічильних машин, розкидані на підлозі блоки й деталі свідчили, що з його учнем сталося непоправне. Ось і він — посеред купи деталей. Спокійно підводиться, побачивши вчителя, вітається, каже:

— Вибачте, професоре, я не закінчив роботу, не встиг навести тут порядок.

— Так... — сказав Громов, дістаючи а кишені свою знамениту люльку. — Так-так... — повторив він, запалюючи люльку й трохи заспокоюючись, — Отже, це — порядок... — Він оглянув розгромлену лабораторію. — Порядок, по-моєму, — зовсім інший стан речей. Про який порядок, Електроніку, ти кажеш?

Його знову здивувало незвичне дзижчання. В кутку кімнати працювала якась машинка завбільшки з портфель. Видно, заради неї Електроник і розібрав стільки техніки.

Маленька, а шум на всю кімнату!..

— Чи не може вона працювати тихіше? — спитав Гель Іванович, підійшовши до машини.

Електроник розвів руками.

— Зараз сюди збіжиться весь інститут, і мені треба буде пояснювати дирекції, що все це — ідеальний порядок!.. Доведеться розібрати твій винахід.

Що міг заперечити йому учень?

Разом вони розібрали машину.

Сидячи на підлозі серед розі кладених деталей, Гель Іванович палив люльку. Потім він сказав:

— Цікаво... А що коли заново зібрати цю модель? Може, вона трохи менше шумітиме?

— Ручаюсь, що Рессі буде дуже мовчазним, — підхопив Електроник. — Він нікому не заважатиме!

— Рессі? — перепитав Громов. — Чому Рессі?

І тоді Електроник розшифрував ім'я тієї дивної істоти, тієї нової машини, яку він уявив собі в усіх подробицях, прочитавши й обдумавши працю професора. Він говорив про машину, як про живу, й Громова вразила його переконаність. Учитель слухав учня, зовсім забувши, що перед ним електронна подoba людини; слухав, забувши, що це його учень; слухав, як колега колегу, й міркував сам собі: "Рессі... Непогано придумано... Навіть електронному хлопчикові потрібен друг... По-моєму, є всі підстави зробити Рессі насамперед собакою..." Вчитель і учень зібрали заново маленьку машину. Цього разу вона працювала беззвучно. Потім приходили вчені з сусідніх лабораторій і всміхалися, роздивляючись нове творіння: всім була відома звичка професора надавати своїм винаходам незвичайних форм. А наступного дня співробітники принесли альбоми й фотографії породистих собак, два доктори наук демонстрували своїх домашніх чотириногих друзів. Після довгих обговорень учитель та його учень вибрали за зразок кудлатого чорного тер'єра.

Так народився Рессі, улюбленець усього інституту.

— Виходить, це ти винайшов Рессі? — запитав Сироїжкін, вислухавши друга.

— Ні, — Електроник похитав головою. — Це не моя ідея. Проте мій учитель якось сказав: "Думки, які прийшли мені в голову, я міг би перетворити через власну непрактичність на громіздку споруду. На щастя, мій учень, з притаманною йому точністю і здоровим розумом зумів за одну ніч розібрати всі прилади й змонтувати дуже маленьку машину, яка чудово працює".

— Ага, раз він так сказав, значить, ти конструктор! — наполягав Сергій.

— Не поспішай з висновками, — попередив Електроник. — Я міг би давним-давно зробити собаку. Але ким був би Рессі без нових формул? Дурним чорним ящиком з хвостом та й годі.

— Мені він здається розумним, — зізнався Сергій.

Вражень було так багато, що Сироїжкін забув уточнити, що означали незрозумілі слова "І так далі" в імені Рессі.

Наступного дня після знайомства Сироїжкіна з Рессі друзі пішли в інститут, де, як загадково сказав Електроник, мало відбутися чергове тренування моделі. Сергій гадав, що вони прийдуть на спортмайданчик або на яку-небудь простору алею, відміряють там стометрівку, й Рессі промчить її, усім на втіху, за три й дві десятих секунди. Але вони минули газони з пишними осінніми квітами, піднялися мармуровими сходами й стали бігати між товстелезними колонами, зовсім було забувши, чого прийшли в цей дім, поки їх не зупинив знайомий голос:

— Радий бачити дружну компанію.

Професор Громов задоволено спостерігав гру хлопців і собаки. "Всі ми однакові в дитинстві, — подумав Громов, — любимо бігати, вовтузитися, стрибати, верещати. Оленята стрибають по галяві, білки плигають з дерева на дерево, видри ковзають на лапах по першій кризі, навіть тупі качки, завмерши, плинуть разом з бурхливою течією — це особлива радість руху, швидкості, насолоди світом. Ось кружляють двоє поміж колонами, гавкає собака — і їм добре".

Але урок є урок, час великої електронної машини розписаний по годинах, і Громов змушений гукнути друзів.

— Дивуюсь, як тільки Рессі вас розрізняє, — жартівливо каже професор. — От що може натворити випадкова фотографія в журналі. Не встигли ми зробити за цією фотографією Електроника, як одразу ж з'явився оригінал і все на світі заплутав... Вибачаюсь, минуле не ворухитиму, можеш не хмуритися, дорогий програмісте. До речі, Електроніку, зваж, що ти єдиний електронний хлопчик, здатний сміятися. Жодна в світі машина ще не наділена емоціями. Вчені не знають, до чого це призведе. Можна сказати, Електроніку, ти перший дослідний зразок, і ми з Сергієм відповідаємо за всі наслідки. Прошу тебе якомога критичніше ставитися до себе...

Гель Іванович Громов привів друзів у машинний зал, посадив на пружні стільці перед різнокольоровими кнопками пульта.

Рессі, скоряючись знакові, ліг на підлогу.

— Командуй, — сказав професор, подаючи Електроникові списаний аркуш. — Ось умови задачі. — Сам він лишився стояти за спиною Сироїжкіна. — Зараз, Сергію,

почнеться, гра в погоню: переслідувач і переслідуваний. Дуже запальна, з різними хитрощами, але, певна річ, математична гра. Я спробую дещо тобі пояснити, якщо збагну сам.

Електроник заклацав кнопками, вводючи умови в машину, й водночас задзижчав якимсь чудним, комариним писком. Громов кивнув на Рессі, й Сергій здогадався, що Електроник, не гаючи часу, дуже швидко читає задачу механічному собаці.

Вони добре розуміли один одного — конструктор і його витвір. Електроник міг давати команди Рессі словами, цифрами чи формулами на повний голос, пошепки й навіть мовчки, подумки: їхні мініатюрні передавачі працювали на одній хвилі. Звичайно, це не означало, що Рессі розумів усі слова людської мови й що він міг одного чудового ранку заговорити... про гарну погоду, — якби було так, Рессі, певно, звали б не Рессі, а інакше. Та коли Сергійко командував собаці: "Рессі, будь ласка, візьми на столі синій том творів Бурбакі й віднеси Електроникові, а мені принеси м'яч від пінг-понга", — Рессі негайно виконував прохання, бо особливі механізми всередині нього перекладали звичайні слова на мову математичних символів і потім у сигнали, які миттю знаходили в схемах його пам'яті потрібну інформацію, — те, що люди називають словами "синій", "візьми", "м'яч".

Транзистор, що його подарував Електроник, Сергій зашив у кишеню сорочки. Тепер у всьому світі лише дві людини могли командувати Рессі на відстані — Електроник та його друг.

Чесно кажучи, Сергій не вловив усіх тонкощів погоні, що відбувалася на маленькому екрані, хоч Гель Іванович докладно пояснював хід подій. Але головне було ясно: світла цятка — мисливець, за якого думала величезна розумна машина, а темна цятка в центрі — Рессі, який не хотів, щоб його піймали. Рессі був самий спокій, він ні разу не глянув на екран. Але його механізм напружено працював, розв'язуючи складну задачу; сигнали від Рессі йшли по тонкому проводу до машини й відбивалися на екрані. Дві цятки довго гасали всередині якогось циліндра, скрученого й зігнутого на зразок химерної мушлі равлика чи фантастичної зоряної спіралі, і цей закручений простір означав ліс, поле, морські глибини чи сам космос — все одно що, й жертва ніяк не піддавалась мисливцеві, весь час хитрувала, петляла, аби тільки не потрапити в небезпечну, покриту присмерковою тінню зону мисливця, де він міг її легко наздогнати.

Сироїжкін згадав, що так колись у поєдинку з громіздкою машиною навчався й Електроник. Професор Громов сидів за пультом і загадував учневі різні завдання; якщо Електроник помилявся, робив неправильний хід, професор натискував кнопку: стоп, помилка! Електроник умить запам'ятовував помилку й ніколи не повторював її... І ось тепер за пультом не Громов, а його колишній учень. І професор незворушно спостерігає не тільки за Електроником, а й за його новим винаходом.

— Чудовий результат, — сказав Громов, — хоч дві-три петлі в діях Рессі були зайвими. Я вважаю, Рессі запам'ятає їх і наступного разу буде розумнішим.

Сергій сидів навпочіпки і гладив переможця. "Цікаво, — думав Сироїжкін, — а в

справжній погоні зуміє він утекти від переслідувача? Чи я бачив лише математичний жарт?"

— Учись, Рессі! — повчально звернувся Електроник до свого учня. — Ще кілька уроків, і ти здивуєш усіх спритністю і швидкістю.

— Рессі завоює світ! — спалахнув від раптового здогаду Сироїжкін.

— Світ дуже складний, — уточнив Електроник. — Але наш Рессі — гнучка система, він уміє орієнтуватися в мінливій обстановці.

— Ти говориш нудно. Рессі народжений для подвигів. Інакше навіщо його було винаходити?!

— Перевірка нових схем — хіба цього мало? Я от сам...

— Ти — інша річ...

Вони перейшли з машинного залу до кімнати лабораторії, бо час їхній вичерпався, і місце біля пульта зайняли працівники інституту. Громов не втручався в суперечку наших друзів, ходив з кутка в куток, повторяючи улюблені шекспірівські рядки: "Горацію, на світі більше тайн, ніж вашій вченості хоч би приснилось..." Потім вони дивилися телевизор, і це теж був урок для Рессі. Зарубіжне телебачення транслювало відкриття зоопарку в далекому західноєвропейському місті Теймері. Телекамери, встановлені на вертольотах, показували дзеркала ставків із журавлями, качками, фламінго, гірських цапів, що завмерли на скелі, ділянку африканського степу, де бігали антилопи, мирне стадо оленів, які дрімали в зеленому гаю.

Диктор оголосив, що виступає власник найбільшого в Європі зоопарку "Тваринний світ" доктор Манфред фон Круг. Доктор стояв у групі парадно одягнених гостей та вельможних городян, тихим голосом промовляв у мікрофон:

— За останні сто років на Землі щезло понад сто видів цінних тварин. Люди вже ніколи не побачать швидкого індійського гепарда, з яким виходили на полювання магараджі. Не торкнуться довірливого лінивця, не почують співу морських сирен, які чарували супутників Одісея. Сьогодні на планеті залишилося чотириста тигрів, сімсот леопардів, двісті кашмірських оленів, сто дванадцять африканських носорогів і шістдесят два індійських. Вони теж під загрозою вимирання — в останніх куточках збереженої природи, в заповідниках, в зоопарках, і наші нащадки, можливо, знатимуть тигра тільки з фотографій.

— Похмуру картину змалював фон Круг, — зазначив неголосно Гель Іванович. — Можна подумати, що він і справді турбується про майбутнє...

— А ви знаєте його? — запитав Сергійко.

— Зустрічались на засіданнях Міжнародної Ради охорони тварин...

— У наш час, — говорив далі фон Круг, зайнявши своїми темними окулярами майже весь екран, — у наші дні, коли весна приходить у місто без пташиного співу, без перших пролісків під деревами, міські діти підсвідомо тужать за природою. Вони хочуть бачити звірів, чути птахів! У цьому "Тваринному світі", — доктор помахом руки вказав на мальовничі ворота зоопарку, — серед звичайних носорогів, гамадрилів, чапель є особливі тварини. Своєю поведінкою і своїм зовнішнім виглядом вони не відрізняються

від живих співбратів. Наука зуміла продовжити їхнє життя на тривалий час, замінивши деякі органи й тканини надійними механізмами й матеріалами. І через десятиріччя наші внуки приходитимуть у "Тваринний світ", кататимуться на спині верблюда, сміятимуться над витівками шимпанзе, малюватимуть тигра з натури.

— Ура! — закричав Сироїжкін. — Хай живуть вічні тигри!

І замовк, побачивши, що Громов хитає головою, а Електроник сидить нерухомо.

— Ми вказали можливий шлях збереження рідкісних тварин, і хай вирішують ті, хто охороняє й цінує природу, приймати його чи відхилити. Двері моїх лабораторій відчинені. Як і ворота у "Тваринний світ".

— Неподобство! — голосно мовив Громов. — Він занапастив на свої досліди десятки рідкісних тварин.

— Занапастив? — пробурмотів Сироїжкін, нічого не розуміючи.

А Електроник педантично повторив:

— Десятки цінних тварин...

Професор увімкнув відеотелефон, набрав номер.

— Слухаю вас, Гелю Івановичу, — обізвався чоловік з різкими зморшками на обличчі.

Сироїжкін упізнав академіка Немнонова, який виступав перед школярами.

— Ви бачили, Миколо Миколайовичу, нове відкриття фон Круга?

— Спостерігав. Наш з вами давній противник, — усміхнувся Немнонов.

— Те, що він зробив, — схвильовано говорив Гель Іванович, — суперечить елементарній етиці вченого. Він навіть не запитав думки Міжнародної Ради...

— Признатися, я теж не чекав, що фон Круг так скоро піде в атаку. Ваші пропозиції?

— Протест у Раду охорони тварин... Крім того, я терміново пишу й публікую статтю про шкідливість такої теорії. Нарешті, нам треба зустрітися, докладно все обміркувати.

— Згоден, Гелю Івановичу. Сьогодні ж увечері.

Екран погас, але професор не міг заспокоїтися. Він ходив по кімнаті, забувши про хлопців, звертався сам до себе:

— Я теж добрий: не зумів закінчити статтю вчасно.

Тепер і дитині ясно: те, що обіцяє фон Круг, схоже більше на машину, ніж на живу істоту...

Гелю Івановичу, — голосно сказав Сергій, — а як же... — І Сироїжкін виразно подивився на Ресі.

Громов зупинився, усміхнувся, зрозумівши незакінчене запитання.

— Ресі — це Ресі, а тигр є тигр, — загадково відповів він. — Ти ніколи не зустрічався з тигром?

— Ні-і.

— Отож-бо. В нього самі вуса чого варті!.. — Очі Громова були серйозні, навіть занадто серйозні. — І ще питання, дорогий Сироїжкін: можна чи не можна зберегти на планеті тигрів...

Друзі вибігли на інститутське подвір'я.

— Рессі, вперед! — командує Електроник.

І чорний пес перестрибує високий кущ, вмиє перетинає двір, зникає у воротах.

— Рессі, назад! — спокійно каже Сергій, знаючи, що пес добре чує його в транзистор.

Якби він був за сто кілометрів і покликав Рессі, той би примчав.

Рессі повертається до хлопців, сідає коло ніг, дивиться в обличчя. Що ще? Він нітрохи не втомився, боки не здіймаються, язик за зубами.

Рессі, віднеси записку професорові. — Електроник простягає згорнутий аркуш паперу. — Я забув з ним попрощатися.

— Рессі, до мене! Я теж забув...

Громов махає їм у вікно, жартівливо мовить: "Ах ви, діти, ах ви, звірі..." Доктор Громов за своє життя створив немало механізмів, але завжди прагнув перетворити неживе в живе, а не навпаки. З нього іноді посміювалися, що він захоплюється винайденням іграшок, — він не ображався, знаючи, що ці моделі не менш цінні, ніж великі машини. Його метелик летів завжди на світло; рудий лис з найправдивішими у світі очима намагався довести, що він швидше за всіх рухається; балакучий папуга говорив на сорока мовах...

Громов згадував усіх "своїх дітей", і йому було шкода їх: вони надто старанно виконували своє завдання, доводячи його. Громова, нові ідеї. Вірний метелик, який щодня прилітав на світло нічної лампи, одного разу звабився полум'ям великої пожежі й не повернувся... Майже всі моделі поламалися й забуті, але схеми їх увійшли до книжок з кібернетики — іграшки стали в пригоді науці. Залишився Електроник та ще ось Рессі. Дуже складні механізми. Що підкажуть вони йому, Громову, іншим ученим? Важко передбачити...

Відгрімili оркестри біля всіх двадцяти в'їздів у зоопарк. Повітряні кулі у вигляді смішних звіряток попливли у спокійне небо. Строкаті фірмові автофургони з приглушеними моторами роз'їхалися по дорогах. Дорослі й діти зацікавлено дивилися у вікна, чекаючи, коли промайне у траві гнучке тіло дикої кішки, перетне дорогу задумливий слон чи промчить, хрустячи гілками, носорог. У "Тваринному світі" звірі бродили на волі. У "клітках" на колесах подорожували глядачі, і це було незвично, забавно, трохи змушувало нервувати, хоч жодна тварина, як пояснювали екскурсоводи, не нападала на машини. Деякі глядачі оглядали парк з безшумних вертольотів, маючи втіху із сусідства савани й тайги, гір і пустель, вивчали в біноклі, завзято фотографували вільних тварин, які нічого не підозрівали.

Тут можна було побачити мешканців різних континентів Землі. Гіганти тропічних країн — слони, буйволи, гіпопотами — протоптують у заростях дороги до водопоїв і солончаків; під гігантськими надувними куполами "Арктики" й "Антарктики" розкошують на крижинах білі ведмеді, моржі, тюлені, пінгвіни; на лісистих островах живуть мавпи; а ось порожня ще чаша океанаріума, де незабаром розмістяться кити й дельфіни.

Від сірих гранітних слонів, що підпирали спинами арку парадного входу, від химерно зігнутих бронзових дерев, що оточували могилу природознавця минулого століття, чие ім'я, відкриваючи церемонію, згадував професор фон Круг, від'їхав кортеж почесних відвідувачів. Господарі торжествували: їхнє маленьке скромне місто Теймер, згадане в довідниках одним лише рядком як батьківщина великого зоолога, й сьогодні привертає увагу світу. Там, де кілька років тому були пустирі, створено "рай для тварин усіх континентів". Смішні повітряні кулі — хвостаті, рогаті, витрішкуваті — поніс вітер, і, може, в якомусь великому місті хлопчак спіймає за довгу ногу чаплю, прочитає: "Тваринний світ". І назавжди запам'ятає назву зоопарку й ім'я таємничого далекого Теймера — така сила реклами...

Приземкуватий "шел" професора замикав кортеж машин. Фон Круг був у похмурому настрої. Він не збирався оглядати "Тваринний світ", але довелося супроводжувати гостей.

Що вдієш, у відомої людини завжди безліч обов'язків. І навіть якщо вони неприємні, доводиться їх виконувати.

Професор у своїй промові, яку транслювало телебачення на багато країн, звертався до дітей, дарував їм вічних тварин. Фон Круга дратували галас і непосидючість дітей. Та він знав, що всі великі винаходи мають адресуватися нащадкам. Дитинство самого фон Круга було суворим, він не любив його згадувати. Приємні були тільки години, проведені в родинній бібліотеці. Там, біля полиць із старими книжками, в німій розмові із завойовниками минулого, хлопчик мріяв про славу, про могутність, про керування світом з напівтемної кімнати старовинного особняка...

Сидячи нерухомо в машині, фон Круг бачив, як неквапливою ходою, оглядаючись на автомобілі, відходить від дороги група левів, як тішаться в болоті бегемоти й носороги з білими чаплями на спинах. Доктор розрізняв серед тварин свої "вічні моделі", і йому здавалось, що його жирафа надто завчено об'їдає гілки з дерева, що його зебра плигає, мов дерев'яна, що його слон, посипаючи спину піском, не виражає всім своїм виглядом ніякого вдовolenня.

Інші тварини, не механічні, а живі, привезені із заповідників та зоопарків, не виділяли їх із стада, ставились до них як до рівних, але доктор Круг добре знав, що в складній системі підлеглості стада — від грізного вожака до останнього рядового — його тварини посідали найнижчий щабель. Вони не вміли постояти за себе, не знали почуття страху, не відчували болю, не пустували від надміру сил. Їх не хвилював запах крові. Вони не мали взагалі ніяких почуттів!

Біля пташиних озер фон Круг раптом наказав Міку Уррі завернути, і професорський "шел", відокремившись від кортежу, рушив до мавпятника. Вони проїхали повз острів, де стридали на гілках макаки, повз лісове озеро, посеред якого дві групи шимпанзе влаштували свій звичайний "карнавал" з дикими криками, безладною біганиною, і виїхали до вольєра горил.

Автомобіль м'яко загальмував. Фон Круг подався далі пішки. Тунель з досить міцного скла призначався для відвідувачів, які бажали зустрітись віч-на-віч з грізними

предками.

Двометрова горила з'явилася з лісу й, похитуючись, спираючись однією рукою об землю, попрямувала до людини. Спокійно й меланхолійно підійшла горила до скла, випросталася на весь гігантський зріст, зупинилась, ледь помітно погойдуючись з боку на бік. Фон Круг зняв окуляри, наблизив обличчя до скла, крізь яке виразно було видно волохату, з вивернутими ніздрями й глибоко запалими очними ямками потворну морду. Якусь хвилину вони дивились одне одному у вічі...

Потім звір одвернувся і знову так само меланхолійно поплентався геть.

Фон Круг стиснув кулаки. Прокляття! Справжня горила, коли їй подивитися прямо в очі, сприйме погляд як виклик, вступить у бій. Одним помахом гігант здатний відірвати голову людині, якби її, звичайно, не відокремлювало товсте скло від противника. Це був лабораторний звір. Байдужа механічна горила.

— Додому! — звелів фон Круг шоферові.

Уррі, оглянувшись, вперше побачив очі хазяїна: блідо-голубі, примружені, вони здавалися не такими грізними, як за скельцями окулярів.

— Ось що, Уррі, — сказав дорогою барон фон Круг. — Є лише одна машина, яка наділена людськими емоціями.

На перший погляд іграшка; можливо, й справді іграшка. Але не це важливо. Модель професора Громова має почуття, недоступні поки що ніякій іншій машині. Мені вона потрібна. Зрозуміло, Уррі?

Мік Уррі відкинув ногою контрабас-футляр і, тримаючи в опущеній руці сталевий прут, рушив до дивана. Тільки тепер, побачивши хлопчаків очі, які зневажливо блиснули, Уррі збагнув непоправність того, що сталося: він привіз не машину, а дуже схожого на Електроника хлопчак, можливо, двійника. Уррі завжди жив за принципом "так або ні" — перемога або поразка, не допускаючи ніяких випадковостей. Випадковості дратували урівноваженого Уррі. Він пролетів тисячу з гаком кілометрів, благополучно поминув із своїм "науковим вантажем" митницю, можна сказати, майже виконав завдання хазяїна. І от....

Уррі не встиг замахнутися на собаку; пролунав сухий тріск — зуби пса перекусили сталь. Нападник з усією моторністю, на яку був здатний, відскочив за квадратну машину.

"До біса цього пса! — вирішив він, оцінюючи поглядом скаженого тер'єра. — Краще перетерпіти скандал, ніж ходити без руки". — Він натиснув у машині кнопку високої напруги.

Залізний ящик, повільно підштовхуваний людиною, посунувся на собаку. Хлопчик, забившись в куток дивана, стежив за страшним механізмом. Тер'єр завмер на місці й, здавалось, намагався зрозуміти, що за чудовисько хоче на нього напасти. За жорсткими пасмами шерсті виразно горіли зелені очі.

— Не треба! — злякано закричав хлопчик.

Його голос злився з тріском сильного розряду. Чоловік упав. Коли Уррі розплющив очі, він побачив перед собою ошкірену пащу. Уррі схопився. Він не розумів, що сталося.

На підлозі димилася проводка від зруйнованої машини...

Мік Уррі сунув руку в кишеню. Він устиг зробити лише один безшумний постріл. Тієї ж секунди чорна тінь вибила пістолет. Рука Уррі неначе віднялась.

— Тікайте швидше! — кричав хлопчак. — Тікайте, а то він вас... — І хлопчак притиснув долоню до рота, раптом згадавши, що його пересторога може обернутися наказом.

Мік Уррі штовхнув плечем двері, зник у темряві професорського кабінету...

— Пістолет проти дитини й собаки, — зневажливо сказав фон Круг, наливаючи Уррі води. — Чи не здається тобі, Міку Уррі, що все це негідно адміністратора?

— Це не собака! — Адміністратор вихилив склянку, вилив рештки в долоню, розмазав по голеній голові. — Якась диявольська штука!

Про зброю Уррі нічого не сказав. Професор, певна річ, знав, що пістолет стріляє сонними зарядами, які вмиють усипляють жертву. А якби й кулями?.. В Уррі склалося дивне враження, що собака намагався обеззброїти його й не нападав серйозно.

— Чудова модель, — погодився фон Круг. — Пізнаю руку професора Громова. При всій його неухвалюваності й неповороткості машина йому вдалася. "Диявольська штука"! Нарешті, Уррі, ти вже навчився відрізняти модель від оригіналу. Я задоволений, що ця "штука" з'явилася в моєму домі. Побачимо, що вона збирається робити...

Він посилив звук.

— Ходімо звідси, Рессі! — пролунав благальний голос.

На екрані хлопчак підбіг до дверей і оглянувся. Пес сидів на підлозі.

— До мене, Рессі!

Пес не ворухнувся.

— Що з тобою, Рессі? — Хлопчик повернувся до собаки. — Ти чуєш: я кажу — біжімо!.. — Пес не зрушив з місця. Хлопчик потер рукою лоба. — Здається, я здогадуюсь... У тебе інший наказ... — Він оглянувся на двері: чи не сказав щось зайве? — Гаразд, Рессі... покажи мені, і я все зрозумію.

Пес стрибнув на диван. Хлопчик сів поряд. Пес простягнув лапи, поклав на них голову. І хлопчик ліг, випроставшись на весь зріст...

— Ти мене охоронятимеш... — Сонним голосом промовив хлопчик. — Я згоден... З тобою нічого не страшно... Я дуже втомився...

І пес радісно загавкав.

— Хто в кого в гостях? — фон Круг вимкнув звук.

Цього ще тільки не вистачало! Нахабний хлопчак, що вкусив його за палець, як господар улігся на диван. А помічник, який рукою може звалити бика, переможений машиною і тепер безпорадний. А втім, Уррі — надто механічна конструкція, нові винаходи поза його розумінням... Професор іронічно глянув на адміністратора:

— Тепер, Уррі, щоб вийти звідси, тобі доведеться пройти повз диван. Так, Уррі?

Уррі мовчав.

— Чи, може, викликати поліцію? — Доктор нервово розсміявся, й Уррі здивовано глянув на нього. — На сьогодні, я вважаю, досить пригод, — сухо зробив висновок фон

Круг і рішуче попрямував до дверей. — Залишайся заложником. У тебе буде час подумати про свою помилку.

Його зупинив телефонний дзвінок.

— Пане доктор, до вас прибув гість. Це російський професор Громов, — доповіла секретарка з першого поверху. — Пан Громов просить прийняти його негайно...

— Я готовий прийняти пана професора... — Фон Круг трохи помовчав. — І, будь ласка, не супроводьте пана професора. Поясніть, як пройти.

Сироїжкін не пам'ятав точно, як його схопили, хоч це трапилося сьогодні вранці, лише кілька годин тому. Був знайомий двір — і раптом чужий будинок, чужі обличчя. Здається, на безлюдній вулиці до нього підійшов огрядний чоловік і якимось дивно, по складах запитав: "Е-лек-тро-ник?.." — "Так", — кивнув Сергій: іноді жартома він видавав себе за знаменитого друга. І тут настала темрява...

Хлопчик устиг тільки крикнути: "На допомогу, Рессі!" І Рессі чорною блискавкою вискочив із приміщення ніколи, почувши заклик. Величезними стрибками, дивуючи перехожих та водіїв, мчав він уздовж шосе, чуючи шепіт хлопчика й водночас подаючи сигнали тривоги Електроникові, поки не прибів на аеродром. Чемодан-контрабас уже повантажили в літак, і Рессі, прилаштувавшись до чийсь ноги, збіг по трапу, на череві поповз під кріслами. Він знайшов те місце, де під підлогою, в темному багажнику, в задущливому чемодані билось живе серце, посилене захитим у кишеню транзистором, і став дряпати метал.

Рессі дістав наказ не відставати від Сироїжкіна. Певна річ, Рессі не міг назвати Електроникові ні аеродрому, ні номера рейсу, але він точно вказав напрям, у якому мчав, час, коли він злетів разом з величезною машиною, і швидкість польоту. Дорогою він забрався в чийсь сумку й затих...

Професор Громов і Електроник на аеродромі дізналися за часом вильоту про пункт призначення — місто Теймер. І тут вперше тривожний здогад вразив професора: "Невже фон Круг?.." Місто було знамените зоопарком "Тваринний світ" і крутійськими лабораторіями.

Вони приземлилися в Теймері через годину після Міка Уррі й Громов назвав шоферові таксі адресу: "Особняк фон Круга". Сумнівів більше не було: Електроник точно знав, що сталося в особняку.

— Без тебе, як без голови, — сказав професор Електроникові, з цікавістю роздивляючись вулиці незнайомого міста. — Ну, як би я здогадався, де зараз Рессі, куди зник Сергій і що взагалі в наші дні може бути таке лиходійство?! Одного не можу зрозуміти: навіщо фон Кругу потрібний твій приятель? Невже він... І Гель Іванович, глянувши на Електроника, загадково примружився...

Таксі в'їхало у ворота, доставило гостей до під'їзду особняка. Шофер відкотив машину в затінок. Громов і Електроник піднялися на третій поверх.

Господар зустрів колегу в приймальній. Але, перш ніж він сказав хоч слово, до гостей метнувся чорний собака, а за ним — хлопчик.

— Гелю Івановичу! Електроніку! Це я... Сироїжкін!..

Громов обняв блілого Сироїжка.

— Ти не помилився... Ми тут... Ми з Електроником дуже хвилювалися за тебе. Ми приїхали по тебе.

— Я чекав... я знав... — ніяково забурмотів Сергій. — Ресі мене врятував... А тепер ви... Електроник... я такий радий...

І він щасливими очима дивився на своїх. Потім став трясти руку Електроникові.

Побіжного погляду на хлоп'ят, які, всміхаючись, плескали один одного по плечу, докторові Кругу було досить, щоб зрозуміти, чому його помічник схибив. Єдина в світі машина уміла всміхатися й через те її не можна було відрізнити від живого хлопчика. Те, що мовою науки називається машинною емоцією, те, чого не вистачало його механічним тваринам, — за два кроки, поряд. "Дуже добре, дуже добре, колего Громов", — сам собі сказав фон Круг.

Він запросив Громова до кабінету. Хлопчики й собака залишились у приймальній.

Я сподівався побачити вас, пане Громов... — почав фон Круг, пропонуючи гостеві сісти.

Громов не сів.

— Поясніть, що все це означає, докторе Круг! — різко запитав він.

— Сталося приkre й неприємне особисто для мене непорозуміння. — Фон Круг розвів руками.

— Прошу відповісти на моє запитання! — перебив гість. — Чому хлопчик опинився у вашому домі?

— Відповім вам точно. — Фон Круг холодно глянув на гостя. — Для завершення роботи мені потрібні схеми машинних емоцій.

— Так от ви який... — задумливо промовив Громов. — Очі його вивчали фон Круга, ніби бачили вперше. Не на конгресі, не на засіданні Міжнародної Ради, не на екрані телевізора — тут, у своєму домі, застуканий у дивній ролі викрадача, фон Круг раптом вимовив фразу без звичних красивих слів, фразу відверту й цинічну, що з головою вказувала його безпорадність як ученого. Це розуміли обидва співрозмовники.

Російський професор здавався надто спокійним. Фон Круг несподівано для себе уявив ведмедицю, яка спроквола стежить за своїми ведмежатами, але вмить дасть знати випадковому цікавому, що таке материнське піклування.

Після ніякового мовчання господар розповідав далі:

— Я писав вам. Відповіді не одержав...

— Саме через те ви вирішили привласнити мої схеми?..

— Перейдемо до справи. Тут, за стіною, є модель...

Фон Круг кивнув на двері, й Мік Уррі, що нерухомо сидів у кутку, зрозумів цей знак по-своєму: підскочив до дверей і замкнув їх на ключ. Громов обернувся.

— Головний адміністратор, — зовсім недоречно відрекомендував свого помічника господар особняка.

Мік Уррі демонстративно тримав у руці ключ. Доктор Круг удав, що не помічає похмурої рішучості помічника.

— Хоч я й поважаю ваш талант, — холодно мовив фон Круг, — ви завжди були непрактичною людиною. Не зрозуміли досі, що життя є боротьба. Математики, до вашого відома, так само швидко з'їдають один одного, як і акули. Якщо запізнився на день і не довів сьогодні теорему, то завтра вже гримить ім'я іншого вченого. Ми з вами суперничаємо давно, і ви, пане Громов, повинні визнати, що в змаганні найновіших моделей я випередив вас. Не вистачає лише деталей. Кажу все прямо, віч-на-віч — на цю купу м'язів не зважайте! — Фон Круг кивнув на Уррі.

— Пане фон Круг, — спокійно звернувся Громов до противника, уважно вислухавши його, — хто кого випередив, я не знаю, бо особисто з вами не змагаюсь. Сподіваюся, що оцінять наші праці фахівці, й зокрема Міжнародна Рада. Я завжди вважав вас людиною спостережливою і педантичною. Дуже шкода, що знайомство з моєю новою моделлю нічого не навчило ні вас, ні вашого помічника, який настільки погано вихований, що замикає гостя на ключ.

Нагадування про собаку розлютило Уррі. Він почервонів від гніву, зробив крок, стиснувши кулаки, до хазяїна Рессі.

— Мене звуть Мік Уррі, пане професоре, — прохрипів він, — Я помилився лише раз у житті... Ми тут самі, пане професоре... Хлопчаків не беремо до уваги.

У тиші клацнув замок, і слабкий цей звук справив враження пострілу. Фон Круг різко обернувся до дверей. Його помічник мало тямив, що сталося: "Диявольська машина відмикає замки?" Громов, усміхаючись, спостерігав, як у відчинені двері зайшов спокійний Рессі. Раптом Уррі схопив важке крісло, підняв над головою. Маленький тер'єр виріс перед ним на довгих ногах.

Гігантська, як примарилось Уррі, куряча лапа, чудно зігнувшись, могутнім ударом відкинула його разом з кріслом. Уррі знепритомнів.

— Ну, це вже занадто... — пробурмотів фон Круг і, відсунувши стінну панель, увійшов у ліфт, яким користувався тільки він, — Можете експериментувати без мене! — крикнув він із ліфта.

Панель ковзнула на своє місце.

— Цілком з вами згоден, — сказав неухважно Громов. — А втім, докторе Круг... куди ви?.. — Професор зовсім розгубився, спостерігаючи поспішний відступ господаря. — Рессі, що за дивний вчинок! Вірніше, не Рессі, — Електроніку...

А Рессі, склавши й втягнувши страусові ноги й знову ставши тер'єром, оббіг навколо кабінету, загарчав з-під стола, клацнув якоюсь кнопкою. Гель Іванович осудливо глянув на собаку, потім — на Електроніка.

— Що тут відбувається? Електроніку, обдумуй уважніше команди. Я просив лише відчинити двері... Але це аж ніяк не означає, що треба збивати з ніг і зупиняти ліфт між поверхами.

— Він уже застряв, — скрипуче промовив Електронік.

— Хай знає! — підхопив Сироїжкін. — У чемодані ще гірше.

Громов усміхнувся.

— Ви, можливо, маєте рацію: наш господар не дуже гостинний. Тепер хочеш не

хочеш йому доведеться понудьгувати. Електроніку, попроси Рессі на всякий випадок дізнатися, як там самопочуття доктора.

Рессі став коло висувної панелі, й Електронік хрипло оповістив:

— Ліфт між другим і першим поверхами. Шахта веде в відвал. Ніяких особливих звуків із шахти не чути.

М'яко прогудів сигнал, ввімкнувся динамік.

— Алло, пелікане, — пролунав далекий голос, — вас викликає двадцять шостий. Пана професора терміново просить двадцять шостий...

— При чому тут пелікан? — здивувався Гель Іванович. — Один професор підійти не може, — сказав він, звертаючись до динаміка, — а другий нібито не має уповноважень відповідати за нього...

"Там щось сталося? — подумав Сироїжкін. — Комуś негайно потрібна допомога?" Гелю Івановичу, скажіть їм що-небудь!..

Гель Іванович стояв посеред кабінету й пускав з люльки хмарки диму. Двадцять шостий тричі викликав пелікана. Потім інший голос, такий же далекий, але грубіший, чітко промовив:

— Доповідає командир двадцять шість. Завдання для "Тваринного світу" виконано. Відловлено понад п'ятдесят першокласних екземплярів. Завтра вранці вантаж доставлять в літаки. Програму номер два теж виконано. Пеленгатор зафіксував сто сорок вісім сигналів. Дані передано на зазначеній хвилі...

Під час казенної доповіді Громов наблизився до письмового столу й немов у роздумі поклав пальці на пульт. Та він уже не вагався: включився в розмову.

— Двадцять шостий, де ви зараз перебуваєте?

— Радий чути вас, пане професоре. — Голос у динаміку трохи полагіднішав. — У квадраті одинадцять сорок два. Зараз привал, у нас уже ранок. Просуватися можна лише вночі.

— Жарко? — співчутливо запитав професор.

— За п'ятдесят! Прямо скажемо — пустеля! Але хлопці тримаються. Сонні стрільці, пане професоре, не шкодуючи сил, відробляють свою платню. — Голос у динаміку задеренчав: далекий співрозмовник, мабуть, засміявся. — Ви будете задоволені. Доброго ранку, пане професоре!

— До побачення.

Сироїжкін, розуміючи, що сталося щось незвичайне, запитально дивився на професора. Електронік незворушно чекав розпоряджень.

Громов, вимкнувши динамік, опустився на стілець. Потім устав, підійшов до великої карти Африки, відшукав, примружившись, потрібний квадрат, пробурмотів:

— Сонні стрільці... Ось вони де...

— Тут за стіною установлена електронна машина, — спокійно сповістив Електронік. — Рессі відчуває її теплове випромінювання.

— Якщо Рессі відчуває, значить, машина працює погодився Громов. — Програма номер два... Що ж це таке? Як же я забув спитати?!

— Усі дані є в машині, — спокійно мовив далі Електроник. — Я можу запам'ятати останні повідомлення. Ох, Електроніку, — похитав головою професор, — важкі загадуєш ти мені задачі... Що скаже на все це господар машини?

Він у ліфті. Він поки мовчить. — Електроник слухав і доповідав.

— У твоєму останньому повідомленні є певна логіка...

Громов не закінчив фразу, бо Електроник, сприйнявши професорові слова за схвалення, скомандував:

— Уперед, Рессі!

Рессі стрибнув до декоративної стінки, де в суцільному клубку переплелися тисячі диких істот, відхилив килим, що висів на кільцях. Панель, схожа на двері ліфта, легко піддалась, відкрила вхід до машинного залу.

Електроник, сівши біля пульта машини, читав на екрані мигтючі цифри. Їх було багато — нескінченні колонки цифр, які Електроник миттю запам'ятовував.

Професор мовчки виміряв кроками довгу машину. Ця машина, що підпирала стіни залізними боками, була величезна. Електроник, поглинаючи цифри, скоро дійшов висновку, що йому треба сидіти тут кілька діб.

І Електроник наважився на подвиг, якщо можна назвати подвигом єдине правильне рішення маленької моделі, що мала підкорити собі велику мудру машину. Він вийняв з кругівської машини кілька блоків, переставив деталі, потім дістав з кишені коробочку транзистора й, заховавши її в один з блоків, акуратно поставив усе на місце.

Електроник підключився до машини фон Круга. Тепер він міг не дивитися на екран: він чув усі сигнали машини. По радіо, на будь-якій відстані.

— Я всього цього не запам'ятаю, — скрипуче сказав Електроник. — Мільйони цифр! Надто велика кількість інформації...

Професор поклав руку на його плече.

— Відключись, — порадив він. — Звикати треба поступово.

Учитель оцінив подвиг учня. З цієї хвилини вони знатимуть усі дії фон Круга та його експедиції. Захований у машині передавач настроєний на хвилю Електроніка.

— Час повертатися додому. На сьогодні досить вражень, — сказав Гель Іванович, і обличчя його стало смутним. — Час і попрощатися з Рессі.

— Чому? — вигукнули хлопчак. — Чому попрощатися?

— А чи здатний Рессі за вісімдесят годин подолати понад тисячу кілометрів? — замість відповіді спитав Громов Електроніка.

— Здатний.

— Передаси йому дорогою оце завдання. — Професор простягнув учневі папірець. Електроник пробіг очима формули.

— Він виконає!

— Але чому Рессі не летить з нами додому? — поцікавився Сироїжкін, нічого не розуміючи.

— Сонні стрільці! — коротко пояснив Громов і здивовано глянув на Сироїжкіна. — Стоп! Ти подав ідею! Справді, чому б Рессі теж не полетіти? Навіщо марно витратити

йому енергію! Центральна Африка — це не близько.

Громов та його супутники вийшли з особняка. Таксі рушило в аеропорт. На задньому сидінні поміж двох хлопчаків примостився кудлатий пес. Одним вухом Рессі слухав формули, другим — скупі чоловічі слова про свою силу й спритність. І ще він слухав, напевно, тихі слова професора Громова:

— "І так далі..." Вдало придумано. Ніколи не знаєш, яке випробування чекає попереду. І ось — серйозний іспит. Настав час проявити йому своє "І так далі"...

...Перед відльотом професор Громов подзвонив з аеропорту секретареві фон Круга:

— Вибачте, будь ласка Я забув сказати вам, коли прощався, що пан фон Круг, проводжаючи нас, застряв у ліфті між першим і другим поверхами...

Чорний тер'єр залишився в групі пасажирів, котрі чекали літака в Африку.

...Є два світи, там живуть люди, які називають себе глибинниками. Глибинники рідко бувають у звичних нам містах, а приїхавши, тужать за своєю дивною сферою глибин, де все зігнуто-криве, легко-невагоме, незвичайно тихе.

Перший світ — Космос. Другий — Океан.

Космічна й підводна ери в історії людства почались майже одночасно: після польоту навколо Землі Юрія Гагаріна й спуску в океан Жака Пікара й Дена Уолша. Розвідка Світового океану й планет Сонячної системи привабила людей особливої сили волі й міцності духу — фахівців, які вміли працювати в незвичному й ворожому для людини середовищі. Величезна маса води й бездонна порожнеча космосу — такі різні на перший погляд умови зближали жителів двох світів. Космічні станції і ракети, підводні будинки й кораблі багато в чому були схожі; глибинники так само потребували кисню й прісної води, почували себе відірваними від звичної, твердої землі. Два світи досліджували невідоме, змагалися, жартували один з одного й разом посміювались над тими диваками-землянами, які з року в рік живуть під одним дахом, ходять звичною дорогою на роботу й не збираються пірнути в океанські глибини чи пробігти по пісках Марса.

Космос і Океан підтримували постійний зв'язок. У короткі перерви між робочими розмовами диспетчери обговорювали новини далекої Землі. Двоє з них — Астронавт і командор — були знайомі давно й не пропускали нагоди обмінятися поглядами з різних, так би мовити, "полюсів".

— Алло, Астронавте, як тобі сподобалася ідея "механічних звірів" у "Тваринному світі"? Ти бачив, сподіваюся, передачу з Теймера? Прийом.

— Бачив, Командоре. Нудне видовище. У мене таких "механічних звірів" повні екрани. І вся ця електроніка — супутники, станції тощо — летить по заданих орбітах. Прийом.

Чогось ти сьогодні не в настрої, Астронавте. Пустота діє тобі на нерви... Я розумію, тобі, зоряному пустельникові, нема чого дивитися на жирафу: тобі, щоб пригадати будь-яку тварину, досить інформації про її параметри. Але твоїй доньці, Асте, коли вона підросте, треба побачити жирафу з ногами й довгою шиєю. Інакше вона не повірить, що є такий звір. Ну як, Асте? Прийом.

— Зрозумів тебе, Командоре. Я фахівець з небесної механіки й нічого не знаю про те, як вирощувати жирафу. Скажи мені краще, що ти бачиш у своїх ілюмінаторах? Прийом.

— У ближньому — сірий намул. У дальньому — тепер я розумію, хто скаламутив воду, — зграя риб активно працює хвостами. От і все, Асте. Прийом.

— Після твоїх слів мій сірий Місяць позеленів від заздрості. Живі риби!.. А в мене саме каміння. На твоєму місці, Командоре, я кинув би роботу й поплив полювати. До речі, ти знаєш, що найбільше задоволення — полювати з собакою? Прийом.

— Ліс на світанку. Легкий туман поміж деревами. Й поперед тебе, зрідка зупиняючись, нюхаючи повітря, біжить собака. Прийом.

— Жене на тебе, все ближче й ближче, от-от вискочить з кущів очманілий заєць... Годі, Командоре! Як ти чув, услід за тиграми й жирафами підуть механічні зайці. Хіба цікаво полювати на такого зайця? Забудьмо всі ці дурниці. Прийом.

Твоя правда, Асте. Таке життя не для пас. Приїжджай у відпустку до мене. Я нагледів одну ущелину, де ховається хитрючий спрут. Поставимо на зеленому схилі намет. Зарядка, сніданок, потім прогулянка на дсльфіпі, екскурсія на затонулі кораблі, після обіду — відпочинок у теплій течії. А коли все набридне, вистежимо й піймаємо спрута для наших дітлахів. Як тобі це подобається, Астронавте? Прийом.

— Чудово, Командоре! Тільки, мабуть, не скоро мені вдасться до тебе визнатися. В найближчу відпустку домовився з приятелем зійти на найвищу гору Місяця. Я розповім тобі, як усе буде. Отож вибач, і спасибі... До зустрічі! Мене викликає Юпітер. Відбій!

...У місячному світлі повзе пустелею караван машин. Крокуючі, як у місяцехода, колеса, що безперешкодно проходять через піски, приминали червонувату землю Африки. Вдень, при яскравих сонячних променях, це одноманітно пласка, похмура рівнина, де трапляються іноді низькі колючі чагарники та брудні ями. Вночі місяць змінював пустелю: вилискували вершини піщаних пагорбів, простягалась попереду колони сріблиста доріжка, — нічна пустеля скидалася на притихле морс. Лагідна, безвітряна місячна ніч — нагорода після розпеченого дня, коли навіть павіана може вразити сонячний удар, після гарячого вітру, який сушить шкіру, й оманливих міражів води. Вночі над африканською пустелею висять близькі, майже ручні зорі.

Згори караван схожий на величезну змію, що звивається поміж пагорбів. Командир двадцять шостого загону Пенн повис на повітряній машині в кінці колони, де повзуть цистерни з водою, холодильники з молоком, фургони з пресованим сіном. "Мій ноїв ковчег" — називає Пенн свою колону. На відкритих платформах всюдиходів похитуються слони, носороги, гіпопотами. Автокранами стирчать над кабінами жирафи, в інших машинах — зебри, антилопи, страуси. Леви у всюдиході з ґратами — швидше за традицією, ніж з необхідної перестороги. Понад п'ятдесят тварин, добутих для зоопарку "Тваринний світ", — усі спокійні, ніби ручні. Звичайні трофеї сонних стрільців.

Пенн, командир стрільців, або, як його називають слідопити за надзвичайний зріст, Пенн-довгов'яз, тривалий час працював "білим мисливцем", успадкував рідкісну

професію від батька й діда. Він умів робити все, що входить в обов'язки мисливця: вистежувати звіра, розбивати табір, готувати обід, проявляти фото— й кіноплівку, водити літак, машину й, певна річ, несхибно стріляти. Щоправда, відколи полювання на тварин було заборонено для всіх, стріляти Пеннові доводилося дуже рідко.

За останні роки білий мисливець убив одного слона, який, почувши гудіння кінокамери, прищулив вуха, згорнув кільцем хобот і з такою люттю кинувся на відкриту машину, що зім'яв би її, як порожню бляшанку, якби не зупинила нападника куля в лоб з важкої нарізної рушниці. Слон упав на коліна біля самих коліс. Холоднокровний турист з Європи, що до останнього метра знімав напад слона, врятував Пенна від в'язниці: ефектна кіноплівка підтвердила небезпеку, що загрожувала людям. Крім того, турист, який назвався професором фон Кругом, запропонував мисливцеві нову роботу. Пенн-довгов'яз став сонним стрільцем.

Сонні стрільці полювали на найрідкісніших звірів, причому вибирали найкращі екземпляри. Вони носили з собою потужні рушниці й зневажали полювання з автомобілів, коли звірі, що звикли до техніки, підпускають людину на кілька кроків; ішли в чагарники, вистежували там жертву, натискували спусковий курок. У цьому полюванні все було, як і десятки років тому: азарт і обережність мисливця, хитрість звіра, дивна тиша перед вирішальним моментом і раптовість нападу, — майже все правдоподібно. Звір падав не мертвим — його вмить усипляла сонна куля.

І хоч Пенн, ставши вже командиром стрільців, називав свою роботу "лікарським полюванням", він добре пам'ятав, що народився в інший час, ніж його дід і навіть батько, які полювали по-справжньому. Коли нема в кого стріляти розривною кулею, "лікарське полювання" — найкраще заняття для таких запальних, сильних, прагнучих гонити за звіром молодиків, як він сам. Зараз сонні стрільці відпочивали, переживаючи уві сні, можливо, ще раз свої пригоди; спали всі, крім тих, хто вів машини разом з провідниками.

Пустивши аеромобіль на малу швидкість, командир задоволено поглядав на свій ноїв ковчег. П'ятдесят голів — гордість будь-якого мисливця. Добути п'ятдесят голів, коли майже вся саванна перетворена на поля і пасовиська, коли звірі поховалися в колючих чагарниках, — значить, місяць блукати з пересохлим від спраги ротом по пустель Місяць пекельної роботи! Там, на платформі, були й його, Пенна, "мисливські рекорди": носоріг з могутнім рогом і лев з надзвичайною чорною гривою. Лев вискочив з трави за п'ять метрів від Пенна й, зупинений пострілом, повалився важким мішком, ледь не дряпнувши його по плечу; носоріг, якого мисливець вистежував більше тижня і зустрів на вузькій стежці, з властивою йому несамовитою впертістю не захотів дати дорогу Пеннові...

Була й друга програма, про яку командир двадцять шість доповідав фон Кругові. Мету її професор не пояснив навіть Пеннові, але для стрільців вона становила винятковий інтерес: змагання із влучності. Треба було вцілити особливою радіокулею в певне місце голови чи тіла. Зебри й страуси, антилопи й жирафи, позначені радіокулею, тікали галопом. Агресивніші мішені, коли вони виявляли мисливця з

безшумною рушницею і нападали на нього, діставали додатково сонну кулю. Таку жертву не чіпали: за кілька годин звір прокидався, ставав на ноги.

Сонні стрільці не цікавилися метою такого незвичайного полювання. Вважали, що в науки свої дивацтва, а вони мали від цих дивацтв задоволення, не порушуючи — що дуже важливо — правил закону про браконьєрство: радіокулі не вбивали тварин. Крім задоволення, на стрільців чекала спеціальна винагорода. Командир завжди знав, хто влучає точно в ціль: у радіоскриньці пеленгатора, який він возить у своїй машині, кожна радіокуля попискує своїм сигналом.

...Пенн подивився на годинник і пересвідчився, що ніч закінчується. Зорі незабаром погаснуть, і вогненна куля почне своє звичне кружляння над пустелею. Тим часом колона вибереться на кам'янистий кряж. Кряж веде до річки й зелених пагорбів. Далі — шосе. На цьому шосе можна буде розвинути швидкість і через кілька годин доставити вантаж на аеродром.

Із сходу, випереджаючи на півгодини сонце, до каравану наближалася дивна істота. Якби Сергій Сироїжкін міг бачити зараз свого кудлатого друга, він ахнув би від захоплення: витягнувшись у повітрі стрілою, Рессі летів на крилах. Зрештою, для будь-якого спостерігача із землі шість прозорих площин, схожих на крила комах, були майже непомітні, як непомітні бувають крила мухи, що летить, — само лише миготіння в очах. Крила оберталися зверху вниз могутніми змахами, роблячи петлі у вигляді вісімки, лапи були сховані, вуха міцно притиснуті — все підпорядковано швидкості.

Рессі просторував.

Це не означає, що він просто летів на великій швидкості, долаючи кілометри. Він шукав ціль, і вся його істота, всі найтонші механізми вивчали, досліджували те, що простягалось під ним і навколо нього.

Із своєї висоти Рессі оглядав на десятки кілометрів пласку рівнину, що виблискувала в місячному світлі, наче алюмінієва сковорода. Як лев, як леопард, як будь-яка кішка, він чудово розрізняв у темряві кожний пагорб, кожний кущ і насторожені силуети хижаків поміж ними. Проте лев, ясна річ, ніколи не зможе піднятися на таку висоту й побачити чітку грань землі й неба — плавно вигнуту лінію горизонту; лев ніколи не побачить так близько зорі над Африкою. А для Рессі, що мчав уперед з пташиною легкістю, були важливі місяць і зорі: по них він орієнтувався, знаючи з точністю до хвилини, коли сонце зітре їх з небозводу.

Зустрічний вітер не заглушав для Рессі звуків звичайного життя. Він чув регіт гієни, глухе гарчання самого володаря пустелі — лева, тупіт табуна антилоп, що зірвався з місця. Рессі довідувався мимохідь про багато нічних таємниць — йому були зрозумілі навіть ті звуки, що їх не вловлює людське вухо.

Але Рессі не втручався в нічний побут хижаків. Він слухав: чи немає сигналів надзвичайної небезпеки, які попереджають про наближення каравану машин?..

Потрапивши в туманну смугу, багатокрилий літун визначив по слабких теплих хвилях, що він перетнув шосе і посувається вздовж берега річки, де в драглистому мулі попискують готові вилупитися з яєць крокодиленятка, благаючи матір-крокодилиху

розрити ланами свою кладку, Всі загострені почуття, що пробудилися в Рессі, були саме тим винятковим станом, який необхідний йому для виконання доручення і який названо словом "просторувати". Це особлива робота дуже складних механізмів, з яких складалася нова модель... Просторувати для Рессі означало знайти ціль, розв'язати безліч задач, проявити всі здібн сті, зашифровані в його кличці однією таємничою літеро "І" — "І так далі".

Рессі просторував над нічною пустелею й ще здалеку виявив караван усюдиходів. Він наблизився на великі висоті, а потім, знизившись, якийсь час ширяв над машиною командира, докладно вивчаючи противника, заздалегідь складаючи й програючи, як досвідчений теоретик, план дій.

Стуливши чотири крила, планеруючи на двох розведених урізнобіч площинах, Рессі шугонув униз.

Пенн, відмірюючи на карті відстань до шосе, почув пронизливий, різкий, багаторазово повторений серед ночі звук, від якого він здригнувся: наче закричали разом усі звірі Африки. Те, що побачив Пенн згори, приголомшило навіть його, мисливця, який народився в Африці, командира дюжини відчайдушних молодиків.

Звірі мов казалися. Слони з бойовим трубним крик молотили хоботом по кабінах. Ревіли, стрясаючи повітря леви. Носорог, перетворившись на живий таран, одним ударом розніс борт всюдихода. І ще Пенн помітив у сірій імлі зовсім незбагненну істоту: вона ковзнула вниз на довгих крилах, що блиснули у світлі фар, і зникла на тлі чорної землі. Пенн увімкнув сирену тривоги. Машини зупинились. З фургона висипали сонні стрільці.

Блиснули спалахи пострілів. Але кулі спізнилися. Леви страуси, зебри, носороги, жирафи тікали, їх підганяли протяжні, безугавні звуки тривоги. Бистрим мисливським оком Пенн устиг помітити, що на платформі після перших ударів слонів відкинулися борти, й гіганти зійшли на землю.

— Двоє в "жабу", — командував Пенн у мікрофон. — Решті охороняти машини. Ввімкнути всі прожектори!

Сам Пенн кинувся за втікачами до річки, розвинувши граничну швидкість. За ним, легко зіскочивши з платформи, жваво відштовхуючись від кам'янистого ґрунту, стрибала машина-жаба з двома стрільцями.

— Наш друг змія! — хрипло сказав Електроник.

Сергій розгублено перепитав:

— Змія? Яка змія?

— Наш друг змія допомогла Рессі визначити в тумані шосе. Його антени, чутливі, як особливі точки на голові змії, вловили слабке тепло...

За тисячі кілометрів від африканської пустелі, в школі юних кібернетиків, у звичайному кабінеті математики Електроник чуйно прислухувався до далекого Рессі. Для Сергія він повторяв усе вголос, а для себе писав на дошці Сироїжкін поступово дізнавався, як просторував Рессі над нічною пустелею. Нарешті він почав розуміти, що означає таємниче "І так далі" в імені їхнього кудлатого друга!

— Наш друг кішка, — скрипуче промовив Електроник, стукаючи крейдою по дошці, і пояснив: — У темряві в Рессі стопроцентний зір, як у кішки. А по очах кішки можна навіть визначити точний час: опівночі вони ідеально круглі й світяться.

Очі Рессі, вірніше, його багатозорість особливо дивували Сергійка. Якщо черепаха дивиться ніби крізь зелені окуляри; собака, корова, кінь не розрізняють жодних кольорів; орел, страус, восьминіг бачать, як людина; бабка поділяє світ на блакитний верх і строкатий низ, а бджола ясно розрізняє невидиму частину райдуги, то Рессі дивився на навколишній світ так, як йому було зручно. Він міг перетворити його в чорно-білий і в звичайний кольоровий, міг сполучати жовто-зелено-оранжеві барви й розрізняти недоступні людині тони. Міг, якби дуже захотів, побачити світ навколо себе таким, що переливається найтоншими відтінками, повільно тече, мов кольорова річка, мов нескінченна мелодія барв, таким розмаїто-яскравим, що в звичайної людини, коли б вона була на його місці, запаморочилася б голова. Рессі міг побачити всі багатства сонячного світу тут, на Землі, а не на Юпітері, який вражає уяву.

Коли Рессі ширяв над колоною, стежачи двома очима за всюдиходами і третім, невидимим "оком рака", — за повітряною машиною командира, Електроник затих, вирішуючи разом з далеким розвідником складну задачу. Та ось Рессі вигукнув заклик, що пробудив полонених, і Електроник підскочив на місці, а потім сказав:

— Це щось нове, треба запам'ятати. На перший погляд — крик надзвичайної небезпеки, складений із сигналів різних тварин. Точніше проаналізую пізніше. — І він усміхнувся.

— Не вчасно посміхаєшся! Що там сталося? — Сергій нетерпляче сіпав друга за рукав.

— Тварини біжать до річки. Я усміхаюсь через незвичну інформацію.

— Хотів би я бачити це! А де Рессі? Що трапилося з ним?

— Рессі веде їх за собою.

— А що зараз? А сонні стрільці? Ну, відповідай же, відповідай!

— Коли якось сороконіжку, — спокійно відповів Електроник, — запитали, як їй вдається пересувати всі сорок ніг, вона відразу ж розучилася ходити. Не заважай мені, будь ласка. Я все скажу, що зумію дізнатися. Зв'язок діє чудово. Спокій і аналіз... І не відволікай, будь ласка, Рессі зайвими словами. Адже він тебе теж чує...

Яскраве африканське сонце освітило річкові зарості. Птахи, ящірки, змії, крокодили, комахи, жаби, черепахи — все відразу пробудилося; настала звична пора полювання, пісень, ігор.

І ніби невидима рука відслонила раптом дрібно сплетену завісу мошви; змовкли непомітні в тумані птахи. Річкові мешканці зачаїлись і наче зникли. В клуби туману, в прохолодні води річки, важко гупаючи ногами, спускалося зі схилу грізне стадо. Поряд із ебрами й антилопами стрибали леви; жирафи поспішали за страусами; слони й носороги, з тріском ламаючи бамбук, пробиралися до протилежного берега. Там захисна стіна чагарника, виті ліанами дерева.

Над утікачами, вигукуючи заклики, ширяв крилато-кудлатий розвідник. Дивні

"роги" на голові, які бачив здалеку командир Пенн, — то ніякі не роги, а висувні антени очей, як у деяких мух. Рессі пильно спостерігає за переслідувачами: у верхніх клітинах сітківки його очей повільно пересувається повітряна машина, стрибаюча "жаба" — в нижніх, і Рессі точно визначає відстань до зелених пагорбів і швидкість переслідувачів. Бранці встигнуть. Встигнуть утекти до пострілу.

Пенн розумів, що звірі зникнуть в колючих заростях. Але його хвилювали не "мисливські трофеї" — він був певен, що стрільці вислідять колишніх полонених, — Пенн з холодною лютістю стежив за багатокрилим літуном, який забрав його здобич. Хто це був, Пенн не знав, однак інтуїція підказувала мисливцеві, що перед ним зараз небезпечний противник.

А той неначе дратував стрільця: завис на сріблястих крилах над бамбуком, ніби знав, що людина приземлить свій аеромобіль.

Машина командира в заростях була не потрібною. Пенн, вибравшись із кабіни, почекав, поки схилом пагорба видереться "жаба". В "жабі", що підоспіла, були один стрілець та зброєносець командира — Зузу, який тримав наготові дві електронні рушниці.

— Зі мною поїде Зузу, — сказав Пенн стрільцеві. — Вибач, хлопче, треба наздогнати он ту штуковину.

У колючих заростях машина-жаба незамінна, хоч, певна річ, не така комфортабельна, як аеромобіль. Пенн-довгов'яз, надівши на голову шолом, утиснувся на водієве місце, так що його коліна опинились біля підборіддя, звично намацав підшвою армійського черевика педалі, натиснув на кнопки керування. Машина, відштовхнувшись чотирма лапами, гігантським стрибком здійнялася над кущами й з тріском приземлилась в сухому бамбуці.

Мабуть, стрибки "жаби" можна порівняти із спуском гірського лижника з небезпечного схилу: підступні горби і ями можуть раптово підкинути в повітря, звалити на бік, розбити об дерево, що трапляється на шляху. Тут вся увага — трасі, блискавичному вибору площадки для наступного стрибка, ну й, звісно, меті погоні. Водій "жаби" має бути досвідченим, холонокровним переслідувачем.

Рессі на своїх крилах теж лавірував. Пересуваючись ривками, він облітав дерева, ковзав поміж кущами. А головне, що дратувало переслідувача, — кудлатий літун угадував, куди саме стрибне "жаба", й ухилявся майже з-під самого носа машини. Пенн здіймав на ходу рушницю, яку простягав йому зброєносець, але щоразу спізнювався на якусь мить: Рессі не давав йому прицілитися.

Піт котився з-під шолома, на сорочці проступила сіль. Мисливець, зціпивши зуби, кидав "жабу" вперед. Він бачив, що багатокрилий швидше, ніж будь-який звір, реагує на різні ситуації, але не відступав.

Раптом "жаба" застряла. Пенн натискував на кнопки — марно: болото. Він вискочив з машини й, провалившись по коліна в трясовину, випалив з обох стволів у небо, де востаннє майнула тінь, — просто так, щоб розрядити свою лють. Як це він не помітив і втрапив прямо в болото! Мисливець махнув зброєноосцеві: треба повертатися пішки,

удвох "жабу" не витягти...

Вони пробиралися крізь зарості, шукали стежку. Весь світ навколо мисливця та його слідопита був колючим: гострі, як рибальські гачки, зігнуті колючки дряпали шкіру, шматували одяг. А згори жалило сонце. Пенн був незадоволений собою: він стріляв, хоч ціль уже щезла, — що може подумати про нього чорний зброєносець?.. Але Зузу, здавалося, забув ганебну для мисливця пригоду: мовчазно ковзаючи серед кущів, він виводив супутника із заростей.

Іноді вони повзли в густому, переплетеному вгорі чагарнику, й Пенн бачив перед носом лілові п'ятки слідопита. Вибравшись на простір, Зузу витягав із сорочки мисливця колючки; сам він був без жодної подряпини.

Адесь у кущах біг носоріг — його, Пенна, рекордний трофей...

Мисливське вухо вловило в пекучому повітрі повільні звуки барабана: недалеко, біля річки, було сільце. Пенн вилаявся подумки: ще не вечір, а вже передають новину.

Хтось стукав по натягненій на величезну чашу слонячій шкірі: "Рум-ра-та... ра-ра... дум!" І це означало: "Слухайте всі, слухайте! Звірі білих мисливців розбіглися. Каравану більше немає..." Важкий, глухий звук розлягався над річкою...

...Кілька днів сонні стрільці вистежували втікачів. Ті, хто йшов до зелених пагорбів за річкою, поверталися без здобичі. Найдосвідченіші мисливці поспішали свіжим слідом, але не зробили жодного пострілу: звірі немов перетворилися на привиди. Пенн був певен, що в усьому винувата дивна крилата істота, яку він не наздогнав. Година за годиною під розпеченим сонцем патрулював командир у своєму аеромобілі, але не помічав жодного підозрілого силуету.

Це було якесь зачакловане місце! Ніби й підходяще для полювання, із "живими цілями", що бродили поряд, — і пусто. Пенн-довгов'яз уже вагався: може, їхати далі й розпочати полювання заново?..

Кілька днів Рессі просторував у тропічних заростях і поводився, як природжений африканець. Мавпи, що стрибали на гілках, барвисті крикливі папуги, леопард, що причаївся в розвилці дерева, носоріг, який мирно сопів на пустельній стежці і якому всі дають дорогу, знаючи його лиху вдачу, рівна шеренга слонів, що йшли до нічної річки, — ніщо не уникало гострого зору Рессі.

Він чув звуки африканських джунглів, зрозумілі всім звірям: адже тільки безнадійно глухий не вловить болісного крику теляти, на якого стрибає біла кішка. А крім того, кожен звір, кожен птах розмовляли одне з одним майже нечутно для сусідів: зебра форкала своєму лошаті беззвучно для гієни, що шастала поряд, а перемовляння шакалів, які супроводжували левине сімейство, були для левів тільки слабким шепотом. Чуткі вуха Рессі мимоволі підслухували лісові таємниці — кохання і народження, загибелі й утамування жаги, гонів здобичі й скинення вожака, що зламав ногу. Рессі міг навіть утрутитися в чийсь чуже життя, подаючи характерні сигнали для тієї чи іншої тварини. Але він поводився, як усі: звірі з природи своєї мовчазні й не розмовляють без причини; навіть цар пустелі, чий рик стрясає землю, подає голос дуже рідко. Так, уважно слухаючи навколишній світ, Рессі перевіряв те, що знав

раніше: в кожному звіриному крику, в кожній пташиній пісні є важлива нота, й зміст пісеньки змінюється, якщо переставити ноти.

Обминаючи перешкоди із спритністю кажана, Рессі стежив за небом і землею, не спускаючи ока з переслідувачів. Хоч які були досвідчені й обережні мисливці, розвідник помічав їх першим. Те, що людині могло здатися швидкоплинною неясною тінню, для очей Рессі було точною постаттю; він визначав відстань до неї і швидкість її руху.

Тоді Рессі подавав знак небезпеки різким голосом. А коли мисливець був близько, кудлатий страж наїжувався, набирав загрозливої пози, застерігаючи: рятуйтеся! Виявивши стрільця в засідці, він залишав пахучі мітки на стежці, кущах, стовбурах дерев, і всі, хто прямував на водопій, обходили страшне місце чи повертали назад; нехай стрілець сидить у засаді хоч кілька днів — жоден звір не переступить небезпечної межі.

Якби звірі мали звичай вибирати серед своїх вожаків найголовнішого, якого кожний мешканець лісу шанував би не лише через самий страх, Рессі безперечно обрали б "царем звірів". Навіть у короткі хвилини перепочинку оберігав він своїх підданих, розв'язуючи сотні завдань. Як і всяка машина, Рессі ніколи не думав про себе в найвищому ступені і взагалі не думав про себе. Хіба тільки в моменти небезпеки. Та й тоді він уявляв себе в третій особі — як гравця в чесному поєдинку, який неодмінно мусить виграти. Незважаючи на особливу чутливість, не був він електронним поетом, на зразок тих машин, які порівнюють шелест трави з тихим дощем, а жебоніння струмка із пташиним співом. Проте це не означає, що Рессі був просто механічним набором схем. Його електронне нутро жило своїми ритмами, його загострені почуття — слуху, зору, погоди, напряду, руху, небезпеки — невпинно вивчали навколишній світ, щоб відгадати, передбачити дії супротивника, випередити його. Інакше Рессі не був би Рессі!..

Безперервно надсилаючи інформацію Електроникові, Рессі приймав від нього сигнали у відповідь. Він не знав, звичайно, що відбувається в далекому від нього місті. Не бачив, як Електроник дає аркуші паперу, помережані математичними формулами, вчителів; як той, усміхаючись, каже: "Ну що ще піднесло нам наше таємниче "І так далі"?" — І хмуриться, і хитає головою, і радіє, читаючи ті формули. А потім Громов на вільній частині аркуша пише рівняння, простягає Електроникові: "Надішли-но Рессі цю поправку. Може, вона йому станс в пригоді..." Електронний Рессі, надзвичайний механізм, — він надто ретельно виконував доручення. Пересвідчившись, що найстійкіші, найсильніші, помітні всім здалеку сигнали небезпеки — це пахучі мітки, розвідник підібрався на світанку до каравану й, наче маленька хімічна лабораторія, залишив свої знаки на крокуючих колесах всюдиходів. Потім шмигнув у відчинені двері фургона, де дримали сонні стрільці, й дуже уважно оглянув черевики мисливців.

— Дивіться, — здивовано сказав, прокидаючись, один із стрільців, — собака. Хлопці, та це ж тер'єр!

Услід за кудлатим тер'єром стрілець вискочив з фургона й побачив дивну істоту,

яка тікала на довгих ногах з величезною швидкістю. Цього разу радіокуля влучила в ціль. Любитель собак зметикував, що звичайний тер'єр навряд чи стане тікати на страусових ходулях.

Пенн-довгов'яз усміхнувся від такої удачі. Вислухавши стрільця, він одразу зрозумів, кого позначила радіокуля. Тепер треба тільки дочекатися сонця, щоб вистежити напевне й прикінчити бойовим зарядом прокляту багатокрилу істоту. Розбійникові не втекти, хоч би ким він був. Радіоящик, що стояв у багажнику машини, видав характерний писк.

Приземливши аеромобіль, Пенн побіг до стрільців у фургон — привітати щасливця.

Коли він повернувся до машини, то не повірив своїм очам. Багажник з дорогою апаратурою був сплющений могутнім ударом, наче на нього наступив слон.

Пенн розпачливо оглядав рештки апаратів, міркуючи, що тепер доповість фон Кругу. Без унікального пеленгатора полювання радіокулями не мало ніякого сенсу: машина фон Круга: не одержить жодного сигналу, й хазяїн дуже скоро здогадається, що експедиція провалилася. Через півгодини колона порожніх всюдиходів прямувала до шосе...

— ...Нічого не розумію в цьому ящику з хвостом. Модель перестала коритися. — Електроник розвів руками. — Кілька днів наш Рессі вивчав і синтезував запахи небезпеки, подразнення, приманки й забув головну для мандрівника прикмету — почуття домівки. Він навіть не слухався моїх наказів. Лише аж тепер Рессі повертається.

— Переможця не судять! — авторитетно заявив Сироїжкін. — Он Колумб. Поїхав у Індію, а відкрив Америку. Ніхто йому й слова не сказав. А наш Рессі відкрив Африку! Африку для вільних звірів...

Як завжди, друзі зустрілися в кабінеті математики й обговорювали пригоди Рессі. Електроник акуратно креслив формули на дошці, стирав їх і писав нові.

— Звичайно, Рессі — особлива індивідуальність і, згідно з основними правилами, має свободу дій, — скрипуче мовив Електроник. — Але я не сподівався, що він проявить таку самостійність... Мабуть, невпинне ускладнення системи внаслідок накопичення досвіду породжує нові властивості, яких неможливо передбачити...

Електроник монотонно бурмотів, і обличчя його було дуже змучене, майже тоскне. Хоч у цих нецікавих наукових словах і вгадувалось нове відкриття Рессі, Сироїжкіну стало жаль друга. Його Електроник, математичне світило, чогось не розуміє!.. Не може цього бути! Він просто втомився від напруження. Його треба розвеселити.

— Ти хочеш сказати, що Рессі розумніший за тебе? Дур-ни-ця! — Сироїжкін розсміявся. — Зажди, от він повернеться, ми йому влаштуємо екзамен і дізнаємося, хто найкращий у світі фокусник і математик.

— Недоречно смієшся, — дорікнув йому Електроник. — Коли система не підкоряється і дає дивні результати, їх насамперед треба зрозуміти. Я повинен усе спокійно проаналізувати.

Ого! "Система не підкоряється"! Бентежить самого Електроника... І він у цьому признається...

— Молодець Рессі! — не витримав Сергій. — Ех, був би я на його місці...

Так, Рессі — геніальна індивідуальність... Уміти розпізнавати зміїний шелест, який не чує навіть жабеня, розуміти пісні іволги, імітувати трубний крик слона. А літати в темряві, приманювати звірів, дізнаватися про всі новини пустелі...

А просторувати! Бачити, чути, бігати, планерувати, відчувати, шукати, знаходити — і все це водночас — ну як, га? Просторувати в небі, в джунглях, у морі, а завтра, може, й на Місяці, серед зірок!

Та кожна людина, подумав Сергій, захоче стати таким собакою!

— Хто ж із нас не правий? — розмірковував Електроник. — Я хазяїн Рессі, отже, мої розпорядження незаперечні, а він мене просто не слухається. (Ні, не хотів розсудливий Електроник перетворитися на геніального собаку!) А Рессі, можливо, намагається довести, що виконує завдання хазяїна виходячи з ситуації. Але хазяїн, на жаль, цього не розуміє...

— Очманіти можна, якась страшенна плутанина, — змахнув руками Сироїжкін. — Швидше розв'язуй свою задачу! Роби світове відкриття!

— На щастя, я не вдаюся в паніку, стикаючись із логічними тупиками, — хрипло говорив Електроник. — Я застосовую в таких випадках першу теорему Геделя: не всі істини можна довести. І залишаю прогалину в своїй пам'яті.

— А раптом Рессі має слухність? А раптом він зробив відкриття?

— І тут є вихід. Треба запитати професора. Вчителеві я цілком довіряю.

— Мудра теорема, — погодився Сироїжкін. — Як ти сказав — Геделя?

— Велика теорема про неповноту формальних систем.

Повторюю її суть: не всі істини можна довести. Якби я не знав її і не застосовував на практиці, я давно перегорів би від безглузвих розмірковувань.

— А як же професор?

— Професор звичайно відповідає: "Дякую тобі, мій друже. Ти ще раз нагадав мені, що людина винайшла машину, а не навпаки. Доведеться мені подумати..." А потім він раптом знаходить рішення. І я заповнюю свою прогалину.

— Голова! — захоплено промовив Сироїжкін. — Найкраща у світі голова — професора Громова. І ти незабаром станеш професором, Електроніку. Бідолаха ти, бідолаха. День і ніч стежиш за Рессі, слухаєш машину фон Круга й обчислюєш, обчислюєш, обчислюєш... Кинь усе це, Електрошо! Давай пограємо у м'яча або покатаємось на велосипеді... А то справді перегориш завчасно...

— Знову нічого не розумію. — Електроник промовив це так хрипло, що Сироїжкін умить збагнув: щось трапилося.

— Ну? — Сергій підійшов до друга.

Електроник знерухомів. Кілька хвилин стояв він тихо, прислухаючись до себе й міркуючи. Сергія збентежила його мовчанка: невже Електроник перегоріє на його очах?

— Що з тобою?

Електроник мовчав.

"Куди бігти? — гарячково міркував пополотнілий Сергій. — Йому, здається, погано... В аптеку?.. Та що я, в яку аптеку? Теореми в аптеках не продаються... Що робити?"

Адже я не знаю Геделя..."

— Не всі істини правильні... — запально сказав Сергій. — Вірно, Електроніку? Відповідай!

— Відповідаю. Уже кілька годин Рессі летить над стадом, — порушив мовчання Електроник. — Біжать тисячі антилоп. Ряд за рядом. Там є страуси й навіть лев. Лев ніяк не вирветься із стада. Реве, кусається, але він у полоні... Вони піднялись на гору... Далі обрив, прірва!.. Рессі нічого не може зробити. Він лякає, кричить, біжить попереду, веде за собою. Стадо не звертає... Рессі не знає, як звернути їх зі шляху. Я теж нічого не можу придумати. Не можу підказати... Лишилося кілька хвилин...

— Дзвонити Громову! — крикнув Сергій.

Вони побігли в порожню вчительську.

Громов зрозумів їх з перших слів.

— Скільки до прірви? — запитав він уривисто.

— П'ятсот метрів, — відповів за кілька секунд Електроник.

— Пізно, — прозвучало в трубці. — Нехай Рессі уважно слухає на різних хвилях, чи немає радіосигналів від антилоп.

— Є. Сигнали надходять від тварин, які біжать попереду. Такі самі, як від кулі, що застряла в Рессі... Вони вже плигають!? — крикнув Електроник. — Ряд за рядом, всі до одного, з великої висоти — у прірву. І розбиваються! Рессі кружляє вгорі... Я нічого не розумію. Гелю Івановичу.

— Передай Рессі; негайно повертатися!

— Панове, я дякую вам за те, що ви прийшли вислухати мене. Повідомлення, яке я хочу зробити, гадаю, зацікавить правління фірми "Пелікан".

Доктор фон Круг переможно оглянув довгий горіховий стіл, за яким сиділи керівники могутньої фірми "Пелікан". Фірма мала заводи й лабораторії в десяти країнах, випускала все: електроніку для ракет, обшивку для підводних суден, прилади для промисловості, косметику, м'ясні й рибні консерви, механічних звірів для зоопарків. Складний прилад і консервну бляшанку увінчувала знаменита етикетка: веселий пелікан, що хапає на льоту в свій мішок золоту рибку. Зараз золоту рибку для "Пелікана" тримав професор фон Круг. Настала хвилина, до якої він готувався все життя. Якщо правління фірми довірить йому, він дістане необмежену владу. Зараз не потрібні ніякі формули. Його аргументи — енергійний виклад ідеї, точні слова.

— Висновки, яких я дійшов, вивчаючи живі організми, такі: керування всім тваринним світом планети можливе. Технічно це не складно: мініатюрний радіопередавач, якого ввели у больовий нерв організму і який не перешкоджає його нормальній життєдіяльності, в будь-який момент можна ввімкнути просто натиснувши

кнопку. Тварина під впливом болю рухатиметься в заданому напрямі. На свій страх і риск я перевінив систему керування за різних умов, дав завдання нашим експедиціям. Система діє безвідмовно. Я бачу світ розумного майбутнього: в океані пасуться табуни китів, дельфіни спрямовують косяки риб, досліджують глибини океану, рятують потерпілих з корабля, що зазнав аварії, олені й антилопи самі вирушають на буйні пасовиська, зграї птахів знищують шкідливих комах. Моя фантазія не в змозі уявити всіх вигод для людства. Я закінчив, панове!

Негучні оплески свідчили, що доповідач піймав невидиму рибину удачі.

— У цій трагедії треба розібратися. Хтось має відповісти за загибель тисяч тварин!

Гель Іванович Громов говорив із запалом. Уривчасті слова вилітали слідом за маленькими хмарками диму з довгої професорської люльки, й удавалося, кожне слово м'яко вибухає в повітрі. Друзі, яких професор запросив на чашку чаю, бачили, що він хвилюється. Друзі згадували, як колись у цьому кабінеті випробовувались кібернетичні моделі, що їх любив складати господар: черепахи, лисиці, електронний хлопчик. І Рессі, який діє десь за тисячі кілометрів.

— Але що ж таке, врешті-решт, ваш Рессі? — запитав академік Немнонов.

— Твір мистецтва! — Очі Громова радісно блиснули. — Так, так! Як буває шаховий етюд чи літературний твір, так і Рессі — твір біоніки.

Різкі зморшки на обличчі Немнонова трохи розгладилися. Він задоволено пив міцний чай з лакованої, майже невагомої чашки.

— Сподіваюся, Гелю Івановичу, вага Рессі не занадто самостійний?.. Як той червоний лис із найправдивішими у світі очима? — Олександр Сергійович Светловидов, наймолодший серед співрозмовників, усміхнувся.

— Ага, он ви про що! — Громов розсміявся, уявивши хитру мордочку свого лиса. — Ви, Миколо Миколайовичу, — звернувся він до Немнонова, — мабуть, не чули про цей випадок. — І він розповів, як рудий лис довго водив за ніс його, не кажучи вже про працівників міліції, поки якимось в ньому не скінчився заряд електроенергії і втікач не зупинився.

— Але Рессі...

— Рессі, — жваво підхопив професор, — був винайдений, як ви розумієте, не для боротьби з фон Кругом та його сонними стрільцями — зовсім для іншої мети. Я довго вивчав нервову систему людини й дійшов висновку, що в інформації, яку вона передає, є великі прогалини. Ми часто не бачимо світ таким, яким він є, навіть таким, яким його бачить дитина. Недаремно кажуть, що всі діти — талановиті художники: вони сприймають все яскраво й точно. Словом, у мене виникла потреба глянути на світ іншими очима, осмислити його заново й цілком. І насамперед — уявити, як ставляться до природи й людини звірі, птахи, морські мешканці. Тут, як зрозуміло, головне — збереження тваринного світу планети. За взірць я і взяв здібності різних тварин, їхню особливу чутливість, їхній хист, а Електроник за схемами збудував модель...

— І непогано впорався із завданням, — зазначив Светловидов. — В сутичці з сонними стрільцями Рессі довів слушність ваших ідей.

— Річ ще в тому, що Рессі має свободу дій, яка допомагає йому виконувати всі завдання. Між іншим, його поводження у тваринному середовищі цікаве. Якимось чином йому дуже добре вдається впливати на них. Щоправда, антилоп він не зумів врятувати.

— Я гадаю, — розмірковував уголос Светловидов, — що, вдаривши по пеленгатору в машині командира стрільців, Рессі замкнув якісь контакти. Антилопи, що носили в собі радіокулі, дістали больовий удар і повели за собою стадо. Звісно, це тільки припущення, яке вимагає перевірки... Сам Рессі, мабуть, не відчув подразнення...

— На щастя чи на нещастя для себе, Рессі не має нервів, — сказав професор. — Куля сидить у його товстій шкірі... Проте якщо Олександр Сергійович має рацію, то це небезпечна своїми наслідками історія.

Господар налив гостям чаю.

— Просто не віряться! — порушив мовчання старий академік. — Якась дикість у наші дні — сонні стрільці, радіокулі, нарешті, доктор Круг. Ми будуємо машини ймовірного майбутнього, а стикаємося часом з неймовірним, відсталим світом!

— Такі, як фон Круг, — спокійно й суворо промовив Громов, — знищили дуже багато чого на землі: савану й прерії, гепардів і лінивців, квіти й трави. Знищили, так і не збагнувши всієї цінності для людей цієї спадщини природи. А тепер зазіхають на все інше.

— "Вільне підприємництво", яким так пишаються фон Круг та його компаньйони, й справжнє майбутнє людства несумісні. Фон Круг — людина з минулого, він руйнівник.

— Я вдячний вам, Миколо Миколайовичу, за те, що ви підтвердили мої думки. Останнім часом я так міркував: що чекає на людей, якщо вони поступово знищать природу? Без лісів, трав, тварин — без звичного за мільйони років світу людина просто переродиться...

— Не будемо чекати, поки сфінкс засміється, — жартівливо зробив висновок Немнонов, і його співрозмовники згадали виразний стародавній напис на базальтовій стіні: "Коли людина дізнається, що рухає зорями, сфінкс засміється і життя на землі вичерпається".

Десь у чорноті космосу, над цим будинком, над містом, над Землею кружляли міжпланетні станції, мчали ракети й супутники, але людина ще не знала, що рухає галактиками, які розбігаються в різні боки... Сфінкс — вічний собака фараонів — мовчав...

— Ви попередили Раду охорони тварин? — запитав академік.

— Не тільки попередив, — обізвався Гель Іванович, — а й дістав завдання. Завтра лечу з Електроником в Індію.

— З Електроником? — Светловидов від несподіванки підвівся із стільця.

— З вашого дозволу, — іронічно вклонився Громов і від душі розсміявся, побачивши здивування на обличчі колеги. — В цій історії все незбагнено переплелось: діти, звірі, сфінкси, тропіки й ще один старий неухажаний професор. Авторитетно можу вам заявити, що досі не навчився розмовляти формулами, як Електроник. Моїм Рессі

дивовижно вправно керує саме Електроник. І ще його давній приятель Сироїжкін.

— Це той самий, — втрутився академік, — що видавав себе за Електроника?

— Цілком вірно, тільки все було навпаки... Крім того, я вже розповідав, як Електроник тримає зв'язок з машиною фон Круга й дістає всі звіти сонних стрільців. Як бачите, я буквально ні на один день не можу розлучитися з Електроником.

— Дещо починаю розуміти в цій історії, — кивнув Немнонов. — Ну, а ви, дорогий Гелю Івановичу, ні з того ні з сього й раптом — в Індію?

— Заздрите мандрівникові, так? — хитро запитав Громов. — А я радий: проблеми, що хвилювали мене в молодості, не втратили своєї гостроти й понині. Якщо вже є на світі Рессі, треба подивитися його в дії!.. А коли говорити серйозно, то саме в Індії найзавзятіші сонні стрільці. Міжнародна Рада поділяє мої побоювання: послано експедиції в місця промислу стрільців, посилено охорону заповідників. І найголовніше — хтось має створити теорію, яка не тільки викриє всю брехливість доказів фон Круга, але й позитивно вирішить проблему! Що ви на це скажете, Миколо Миколайовичу?

— Із задоволенням спостерігаю ваш юнацький запал і тому не сумніваюся в успіху. — Академік Немнонов підвівся. — А поки ви не полетіли, нам треба розв'язати чергове рівняння Громова — Немнонова.

І вони стали ходити по кімнаті, розмовляючи один з одним точною мовою математики. В розмові серед інших суворих законів з'являлося й рівняння Громова — Немнонова; воно вимовлялося звичайним тоном, як найпростіші слова, — адже ним давно вже користувалися вчені різних країн. Зараз колеги розробляли нову теорію. Якщо її пощастить довести, світ ще більше відкриється людині.

— Так на чому ми зупинилися минулого разу?

Із цими словами у восьмий "Б" ввійшов математик Таратар, і клас обізвався дружним сміхом: "останній раз" був навесні.

— Від імені вчителів і редколегії стінної газети "Програміст-оптиміст" вітаю з початком нового життя! — мовив жартівливо-серйозно давній друг програмістів Таратар Таратарович, і розпушена щіточка його вусів підкреслювала урочистість моменту, — По ваших обличчях я бачу, що ви вирішили завоювати світ формулами й рівняннями. Похвальний намір!

Нове життя, а для Сироїжкіна — кінець пригод. Канікули закінчилися, починалися важкі часи, а всі були чомусь радісно збуджені. Всі, крім Сироїжкіна. Навіть загорілий, аж чорний, Макар Гусев, який випірнув з натовпу й насмішкувато вітав Сергійка: "Це хто — Сир Сирович Сироїжкін чи Електрон Електронович Електроник?" — дістав від нього лише дружній удар по спині.

— Всі на місці. Не бачу тільки Електроиика, — сказав Таратар, оглядаючи клас— Якщо мені не зраджує пам'ять, на останньому уроці саме Електроника було призначено моїм помічником — за видатні успіхи в математиці.

— Він в Індії, — буркнув Сироїжкін, викликавши нестримні веселощі товаришів.

Усміхнувся й Таратар; сіпнувши густими вусами, подумав: "Скільки в дітей веселої енергії!"

— Що тут смішного? — нахмурився Сироїжкін. — Адже я зрозумілою мовою сказав: він в Індії, виконує важливе завдання. — І махнув рукою: хіба все поясниш!

— Добре! — Таратар звичним жестом заспокоїв клас — Поки повернеться мій знаменитий асистент, на цей тиждень помічником призначається... — Він обвів поглядом засмагли обличчя. — Буде призначено того, хто відзначиться сьогодні!

І немов пробили невидимі склянки. Плавання в невідоме почалося.

— Ми познайомимося з найновішою математикою та її найважливішим розділом — теорією керуючих машин. Це могутня теорія, бо з її ідеями можна сміливо братися за вивчення мозку, давати завдання машинам, самим будувати електронно-біологічні системи...

"Рессі! — подумав після цих учительських слів Сергійко. — Де він зараз, крилато-хвостата система? Летить в далеку Індію? Чи атакує новий загін сонних стрільців? Тепер нічого не дізнаєшся про Рессі — як там його успіхи, поки не повернеться Електроник".

— Отже, про формули, — розповідав далі математик. — Найкраще, на мою думку, про них сказав знаменитий Генріх Герц. Коли він дізнався, що світло — лише окремий випадок електромагнітних хвиль, відкритих математиком Максвеллом, то зазначив: "Не можна позбутися відчуття того, що ці математичні формули мають незалежне існування і власний розум, що вони мудріші за нас; мудріші навіть, ніж їхні першовідкривачі; що ми дістаємо з них більше, як у них було з самого початку закладено..." Сироїжкін підняв руку.

— Будь ласка, Сироїжкін.

— Герц сказав правильно, але він був знайомий тільки з першою частиною роботи сучасного програміста, — рішуче заявив Сергій.

Гомін здивування пронісся над партами. Сироїжкін поправляє Герца!

— Якщо на підставі формул побудувати електронну модель, — спокійно пояснив Сергій, — вона може дати несподівані результати.

— Ти що, агітуєш за монтажників? — ехидно кинув Вовка Корольков.

Клас насторожився: вічна суперечка між програмістами й монтажниками, яка виникла водночас із народженням школи юних кібернетиків, суперечка про те, хто важливіший для науки — теоретики чи практики, вчителі чи конструктори обчислювальних машин, тривала.

Сергій обернувся до сусіда по парті.

— Сто років тому, — спокійно відповів він Професорові, — одразу ж після спуску на воду потонув разом з екіпажем англійський броненосець "Кептен". Потонув тільки через те, що лорди адміралтейства осміяли досліди з моделлю броненосця. Модель-іграшка переверталася навіть при слабких хвилях. А потім пішов на дно й сам броненосець. І ти знаєш, Професоре, яка меморіальна дошка висить у Лондоні?

Професор, що не чекав такого запитання, мовчав. Навколо нього була така порожня тиша, ніби він раптово опинився на безлюдному острові.

І громом пролунав голос учителя математики, який цитував перший історичний

параграф статуту сучасного кібернетика:

— "Довічний осуд неуцькій упертості адміралтейських лордів!"

Від реготу задеренчали шибки. Здавалося, разом з класом регочуть над своєю дурістю самі невидимі лорди адміралтейства. Вічне питання на сьогодні було розв'язане.

Сироїжкін сів з виглядом переможця.

— Ну навіщо ж ти так? — промовив, хихикаючи, Вовка Корольков. — Шепнув би мені на вухо...

— Читати треба, Професоре, — суворо сказав Сергійко. — І не тільки логарифмічні таблиці...

Таратар, зачекавши, поки клас заспокоїться, знову звернувся до переможця:

— Однак ти не закінчив, Серьожо. Ідея твоя цікава. А доведення?

Сироїжкін, ставши біля дошки, почав розповідати про складну біоелектронну систему — те, що він знав про Рессі. І хоч він ні разу не назвав його ім'я, діти відчули, що йдеться про якусь незвичайну індивідуальність: ось вона, виражена в рівняннях, набуває плоти в електронних схемах, учиться розпізнавати образи, виявляти ціль, формує свої поняття про зовнішній світ, тренується в математичних іграх, вивчаючи політ, рух у воді, погоню, пожежу, поранення, аварійний стан, навіть землетрус, — і все запам'ятовує. Кожний, хто слухав Сергія, як він розповідає про сліди пам'яті, уявляв сніговий малюнок на склі, чи сріблясту павутину, натягнену поміж деревами, чи зоряну нитку Чумацького Шляху — одним словом, якийсь складний візерунок, що на мить спалахнув, — так запам'ятовує важливі події пам'ять машини й людини. Хитросплетені візерунки лишилися після навчання і в схемах Рессі, складної моделі, яка має принести світу нові важливі відкриття.

— Хто це? — спитав тонкий голос, коли Сергійко замовк.

— Рессі, — коротко відповів Сироїжкін і злякано помацав кишеню. На щастя, транзистор був у іншій сорочці, й Рессі не чув лекції. — Я покажу його, коли повернеться Електроник.

Усі відразу повірили, що є на світі Рессі. А Макар Гусєв, махаючи над головою кулаками-гирями, закричав:

— Це не Сироїжкін! Я враз догадався... Це Електроник. Він надто розумний!

Сироїжкін мовчки погрозив Макарові, й той з повагою згадав, що в Електроника залізний кулак.

— Згідно з моєю обіцянкою, — сказав Таратар, — я повинен призначити асистентом Сергія Сироїжкіна. Але я не можу цього зробити. Сергій їде за завданням наукового інституту.

— Що?! — Сергій не вірив своїм вухам.

— Ти ще не знаєш, — лагідно сказав Таратар. — Зараз буде дзвоник. Іди до директора, він тобі пояснить.

Сироїжкін почервонів і, забувши портфель, вискочив з класу.

Останнє повідомлення вразило клас. Індія, Рессі, наукове завдання — і все це на

одному уроці! Гамір стояв такий, що ніхто не чув дзвоника.

— Від інституту біоніки! — урочисто промовив учитель, застібаючи портфель. — От так, програмісти-оптимісти!..

А Гусев чіплявся до приятелів:

— Помацай-но плече. Ще сьогодні вранці по ньому плескав сам академік Сироїжкін.

На морському узбережжі в маленькій бухті сидять на пласкому камені хлопчик і собака. Вони відокремлені від світу підковою зелених гір, від їхніх ніг починається синя габа моря. Хлопчик і собака дивляться на спокійне дзеркало затоки.

Вони зустрілися тут, на березі. Рессі, здалеку помітивши знайому постать, спланерував згори на сріблястих крилах. Спершу Сергійко навіть здригнувся: він не уявляв, що Рессі, коли летить, схожий на гігантську бабку. Крила безшумно склалися, вповзли під густу шерсть, Рессі знову став звичним Рессі, кинувся назустріч хазяїнові. Вони качалися по гарячому піску, й собачий виск змішався з радісними вигуками хлопчика. Потім Сергій сів, підібгавши під себе ноги, і, все ще зачудовано дивлячись на Рессі, сказав:

— Це ти, Рессі? Який я радий... Сядь поряд... Слухай...

Сергій вийняв з кишені папірець з терміновим завданням для друга...

Його, єдиного з людей, кого слухався Рессі, проводжали як важливу особу: Таратар і кібернетик Светловидов приїхали на аеродром, а мама навіть пробралась у літак і, тривожно оглядаючись, застібнула на його поясі важенну бляху ременя. Коли літак заревів, розвернувся і в ілюмінаторі промайнули далекі тріпотливі руки проводжаючих, Сергій нарешті повірив, що саме він летить виконувати відповідальне доручення.

Записка із завданням для Рессі, що лежала в Сергія в кишені, була написана професором Громовим. Точніше, написана рукою кібернетика Светловидова, а продиктована самим Громовим з далекої Індії. Светловидов, вручаючи Сергієві папірець, так і сказав: "Мені дзвонив Гель Іванович. Сталося непередбачене: експедиція морських мисливців переслідує унікального синього кита. Його ім'я — Нектон. Знайти й виручити синього кита може твій Рессі. Ти переповіси йому зміст цієї записки. Адже Рессі слухається тебе, чи не так?"

Сироїжкін кивнув. Він майже нічого не зрозумів у професорських формулах, але після пояснення Светловидова запам'ятав, як читати з папірця кожний знак. Зустріч відбудеться на березі моря, в бухті Тихій, куди за командою Електроника летить зараз Рессі...

У південному аеропорту, де приземлився літак, радіо запросило пасажирів Сироїжкіна Сергія до кімнати чергового, а там чоловік у білій сорочці з закатаними рукавами, науковий співробітник морської станції, міцно потиснув руку восьмикласникові, запросив його в машину. Він одвіз Сироїжкіна в приморське селище, поселив у маленькому білому будинку, й господиня, нагодувавши гостя обідом, показала з обриву, як пройти вузькою крайкою берега до бухти Тихої. М'які лінії гір, золотий пісок, синява моря, що зливалася з синявою неба, сподобалися Сироїжкіну.

В чудовому настрої спустився він в бухту Тиху, де приземлився Рессі. Крім того, в

бухті було призначено ще одну зустріч.

"Ти повинен зрозуміти всю складність доручення, Сергію, — підкреслив у розмові Светловидов. — Рессі, блискучий розвідник пустелі, стане цього разу морським жителем...

"І так далі"? — запитав, примружившись, Сергій.

"Ти маєш рацію; як сказав Гель Іванович Громов, Рессі допоможе саме його знамените "І так далі". Коли ти прочитаєш йому завдання, увімкнуться схеми поведінки морських жителів. Але Рессі, певна річ, не зможе пливти один, йому потрібен досвідчений провідник. Інститут біоніки дав нам на допомогу спеціаліста — молодого, але вже досвідченого дресирувальника. Його дельфін допоможе Рессі. Запам'ятай це ім'я: морський доглядач Дон".

Сергій і Рессі чекали понад годину. В очах Сироїжкіна пливли круги від сонячного миготіння. Ось Рессі насторожився, трохи підвівся, і Сергій побачив, що з моря виходить білявий молодик, шльопаючи по мілководдю ластами.

На березі плавець зняв окуляри й ласта, пустив з рота струмись води, присів, підстрибнув кілька разів, сьорбнув повітря й тільки тоді звернув увагу на Сироїжкіна.

— Сергій?

— Так.

— Мене звуть Дон. — Плавець плавним жестом простягнув руку. Він був на кілька років старший від Сироїжкіна. — А це, наскільки я розумію, Рессі. — Дон кивнув на кудлатого тер'єра.

Але Рессі, не зацікавившись Доном, підбіг до води. З моря вилізав собака.

— О, Малюк, ти наздогнав мене!

Дон нагнувся, взяв у руки собаку й, тримаючи його за задні лапи, став трясти, як мішок. З шерсті стікала вода.

Дон поклав бездиханного собаку на пісок.

— Наковтався води? — пошепки спитав Сироїжкін.

— Зараз відсапається, — байдуже відповів юнак і, побачивши широко розплющені очі нового знайомого, усміхнувся: — Ти що, не знаєш, як плавають сьогодні на глибині?

Хлопчак похитав головою, пробурмотів;

— Як сказав би наш головний силач Макар Гусев: на уроках не проходили.

Він схилювся над бідолашним дворнягою. А той раптом схопився й, обдавши Сироїжкіна мокрим піском, з гавкотом кинувся на Рессі. Підбігши до незворушного тер'єра, дворняга враз замовк, неначе відчув якусь каверзу. Потім обнюхав незнайомого, замахав мокрим, розгублено опущеним хвостом.

— Ну от, знайомство відбулося. Малюк — славний морський дворняга, ти на нього не ображайся, Рессі, — усміхнувся доглядач. — Сергію, ти не помітив тут Бочки?

— Ні-і. А що це?

Не що, а хто. Мій дельфін. Дельфін Білобочка.

— Ах, Білобочка! Мені про нього казали. Але я зразу не зрозумів. Дельфіна поки що не бачив.

— Я його називаю Бочка — так простіше. Бочка-Білобочка попливе з Рессі шукати Нектона.

— Знаю. Сергій полегшено зітхнув: здається, він точно виконував складне завдання.

Усе йшло так, як пояснив йому Светлович. Ось Дон, ось Рессі, незабаром прибуде Білобочка. Але як Рессі попливе з незнайомим дельфіном — цього Сироїжкін не уявляв. А саме вони — Рессі й Білобочка — мають рятувати Нектона.

— Нектон! — із задоволенням промовив Сергій. — Гарне, мужнє ім'я.

— Так, — підхопив Дон. — Вільний кит.

Синій кит, морський гігант, одинцем борознив океанські простори. Кит був відомий морякам різних країн, хоч і уникав зустрічей з кораблями. Тому й ім'я йому було дано Нектон, що означає по-старогрецькому "вільний плавець" — вільний кит. Мало хто стикався з Нектоном в океанському просторі: він любив спокійні прохолодні глибини. Але ті, хто хоч раз бачив, як із зеленої безодні, пустивши вгору райдужний водограй, випливає гостра, розщеплена таємничою усмішкою оксамитно-чорна морда з серпом вусів і розумними очима; як могутнім ривком, лишаючи за собою тонни збитої піни, вистрибує кит у небо й, виблискуючи на сонці синювато-темною спиною з білою плямою, летить вільно над хвилями, набираючи в мішки своїх легень порцію повітря, необхідну для занурення; як потім, перекидом, мов нирець з вишки, стрімко входить у воду, повільно й без бризок, зникає на кілька годин в загадкових глибинах, на прощання шльопнувши море лопаттю дужого хвоста, від чого ще довго біжать білі баранці хвиль, — ті щасливці, хто бачив Нектона, розповідали про його силу й виняткову красу, сміливість й особливе чуття, і їхні скупі слова згодом перетворювались на легенди.

Підводні човни не ризикували спуститися в морську безодню, де дивовижною тінню линує вільно Нектон: там міцну сталь умить розірве водяний тиск. Проте на судохідній глибині, серед звичайних кораблів, що йшли своїм курсом, один підводний човен навмисне шукав зустрічі з Нектоном. Підводний човен "Тунець", який належав фірмі "Пелікан", що вивчала життя дельфінів, дістав термінове завдання знайти й загарпунити сонним снарядом Нектона. Кілька рядків в одній із газет Теймера про те, що найновіший зоопарк "Тваринний світ" готується прийняти незвичайний експонат — синього кита, відомого в моряків під іменем Нектон, — занепокоїли Міжнародну Раду охорони тварин. Рада доручила морським станціям, усім експедиціям знайти й затримати підводний човен. Отоді професор Громов і запропонував на допомогу свій новий винахід. Так в одній точці планети, в бухті Тихій, зішлись шляхи Рессі, його провідника дельфіна Білобочки, дресирувальника дельфіна Дона й Сироїжкіна. Два господарі мали познайомити морських розвідників, пояснити їм складність завдання.

— Якби Земля стояла, як гадали стародавні люди, на трьох китах, то одним з них був би Нектон, — задумливо сказав Дон, згадуючи те, що він знав про синього кита. — Навіть не віриться, що в наші дні може бути первісне полювання на такого кита!..

Сергій уявив особняк у Теймері, власника "Тваринного світу" й мовчки кивнув.

— Скажи, — Дон підозріло глянув на тер'єра, — а твій Рессі наздожене Білобочку? Я чув про його хист і, звісно, вірю кожному слову Олександра Сергійовича Светловидова, але ж Бочка — швидкий плавець.

— У Рессі швидкість меч-риби, й сам він обтягнений дельфінячою шкірою, — з гордістю повів Сироїжкін. — Тільки не видно під шерстю. Це винахід Громова.

— Добре сказано! Авторитет Геля Івановича Громова настільки високий, що я вже починаю турбуватися щодо здібності мого Бочки... — Дон засміявся, та враз насупив вигорілі брови. — Однак де ж Білобочка? Де цей незграбний, балакучий Бочка?

Дон підніс до рота свисток, який висів на металевому ланцюжку. Сергійко не почув звичного свисту — взагалі ніякого звуку. Дон скочив на камінь. Хлопчик став Поряд з ним, приклав долоню до очей. Із-за гігантської брили, мільйони років тому закинutoї вулканом у морс, блиснувши сріблом спини, вистрибнув дельфін і попрямував до берега.

Морський доглядач пірнув у воду, поплив назустріч дельфінові, крикнув: "Це він!" Собаки, що кружляли по піску, спинились, повернули морди до моря...

Дон, зустрівшись із дельфіном, простягнув йому руку, а Бочка розкрив пащу, ніби сміючись, обережно стиснув руку зубами, поволік людину за собою в море. Але Дон, спритно вигнувшись, обхопив слизьке сріблясте тіло й навіть поставив дельфіна на хвіст, викликаючи на боротьбу. Спершу Бочка немов розгубився, безпомічно змахнув плавниками, а потім, приловчившись, ткнув нападника мордою в груди, звалив ударом хвоста. Падаючи, Дон ухопився за плавник, і дельфін стрілою помчав Його в прохолодний простір затоки. Невдовзі плавці повернулись до берега.

— Ну, який мій Бочка, га?! — кричав, підпливаючи, Дон. — Самолюбний, упертий, зате сміливий! Бачив?

Сергій кивнув. Дон вийшов з моря.

— Бочка охоче виконує всі доручення, але він вільний дельфін, — сказав господар, — Він ніколи не примириться з неволею — потоне від нудьги або розіб'є собі голову об камінь.

Сергій розуміюче усміхнувся: Бочка з першого погляду видався йому симпатичним.

— Не гаятимемо часу, — запропонував Дон. — Треба їх познайомити... А твій Рессі знає завдання?

— Знає, я вже прочитав йому формули. — Сергій дістав з кишені аркушик, що його вручив йому Светловидов, махнув ним у повітрі. — Мені здається, він уміє розмовляти по-дельфінячому...

— Дуже тямущий у тебе собака. — Дон усміхнувся. — Бач, Серього, мій Бочка по-своєму здібна істота, але він не розуміє формул, як твій Рессі. Взагалі для нього людська мова звучить надто повільно. Він свистить значно швидше і, як кажуть, без зайвих "слів". Намагаюсь навчитися свистіти, як він. — І Дон ляснув пальцем по свистку, який висів на ного шиї.

— Я читав, що дельфіни свистять, — згадав Сергій.

— От я й свистів Бочці, однак буде неправда, якщо ти скажеш, що чув щось. Це не

для наших вух — ультразвук. Чує тільки бочка. Може, ще й Рессі... Але тепер мені слід з ним порозумітися. Незабаром побачимось!

І Дон побіг до моря, де його чекав, неспокійно вистрибуючи з хвиль, Бочка, який однаково добре бачив у воді і в повітрі. Підпливши, Дон ліг на спину й взявся рукою за дружньо запропонований плавник.

Він повернувся дуже скоро, присів на камінь.

— Тепер діло за Рессі.

— Що ти йому сказав? — нетерпляче запитав Сироїжкін.

— Усе гаразд. Ми домовилися.

— Так швидко? Про що?.. Будь ласка, розкажи!

— Я просвистів йому... — повагом почав Дон. — Ти, Сергію, цього не збагнеш: треба знати мого Бочку, щоб відгадати всі відтінки його інтонації. Свист дельфіна важко укладається в людські слова, й ти, вислухавши мене, чого доброго, можеш подумати, що Бочка — свій хлопець, майже твій однокласник, тільки в дельфінячій шкурі. Це не так... Я ризикну перекласти наш свист звичними словами, але ти пам'ятай, що я недосвідчений перекладач. Ось розмова.

"Бочко, твій брат у небезпеці", — просвистів я енергійно, щоб він уловив усю важливість прохання.

Він, не гаючись, свиснув заклик своєму братові й відразу ж атакував мене сигналами: "Я нічого не чую. Брат не озивається. Хто в небезпеці? Що з ним?" "Він тебе не почує, — відповів я серйозно, — він дуже далеко, можливо, за тисячі миль. Але йому треба терміново допомогти".

"Я завжди готовий мчати назустріч небезпеці, коли приходить біда й треба виручати брата. (Білобочка запальний, як кожний дельфін, і, крім того, досить сміливий.) Хто він — афалина, гринда чи мій одноплемінник білобочка? — пристрасно відгукнувся Бочка. — Відповідай! Тільки свисти швидше. Не гай часу".

"Це кит, просвистів я так швидко, як тільки міг. Синій кит, найбільший і найсильніший за всіх китів. Люди називають його Нектон. Певно, ти чув про нього..." "А-га-а, Кит... Я бачив колись цього величезного Нектона. Він завжди самотній..." "Так, він кит, твій брат по крові. Йому треба допомогти, Бочко..." "Ти знову марнуєш дорожочі секунди. Людина, як завжди, дуже неповоротка й багатослівна. Я знаю, хто такий кит, знаю і Нектона. Що з Нектоном?" "Його хочуть загарпунити. Пливе підводний корабель "Тунець", шукає Нектона. й коли знайде, то запустить йому в голову гарпун".

"Гарпун? Я бачив якось гарпун — це страшно. Але гарпун для здорового кита — все одно що для мене камінчик".

"Ти маєш рацію, Нектон навіть не відчує удару гарпуна. Та коли той застряне в його обліплений черепашками шкірі, Нектон перестане бути Нектоном. Він відразу втратить волю й покійрно попливе до берега. Там його помістять у басейн, і Нектон почне задихатися".

"Я пливу. Я попереджу Нектона".

"Зачекай, Білобочко. Ти, як завжди, відважний і нетерплячий. Подумай трохи, як ти попередиш Нектона: це — кит, він не стане слухати дельфіна, просто тебе не помітить".

"Я слухаю тебе уважно, Доне".

"З тобою попливе морський собака Рессі. Он він бігає понад берегом разом з моїм дворнягою".

"Оцей покритий шерстю, незграбний, повільний малюк? Та він відразу ж піде на дно, і я рятуватиму його".

"Не турбуйся. Рессі плаває не гірше, ніж ти. Він знав мову китів".

"Тоді негайно в дорогу".

"Не квапся, Білобочко. Щойно ти назвав Рессі повільним малюком, а зараз ладен пливати з ним на край світу. Познайомся, будь ласка, з Рессі, пограйся, подивись, на що він здатний, звикни хоча б до нього. Важкий шлях можуть подолати тільки товариші — ти знаєш".

"Де він, цей кудлатий Рессі? Може, він підкине мені носом м'яч? Чи пуститься зі мною наввипередки? Чи спіймає мені рибу?"

— От приблизно вся наша розмова, — закінчив серйозно Дон. — Вона була, звичайно, не така багатослівна, тривала хвилину чи дві. Але я спеціально розповів з подробицями, щоб ти, хазяїн Рессі, знав, з ким йому доведеться шукати Нектона, — І морський доглядач допитливо подивився на хазяїна Рессі.

Восьмикласник поскріб пальцями потилицю. Оце завдання! А він усього-на-всього прочитав Рессі формули.

— До мене, Рессі, — тихо покликав Сироїжкін, і пес одним стрибком опинився біля його ніг.

Ставши на коліна, обнявши долонями голову друга, Сергій заходився пояснювати, хто такий Білобочка. Він говорив, говорив, але в душі своїй не сподівався на силу повільних людських слів. Зрештою дістав з кишені аркушик і ще раз прочитав уголос важливі формули завдання.

— Це все, — хрипло сказав Сироїжкін, підводячись на затерплі ноги. — Іди познайомся з Білобочкою. Вперед, Рессі!

Рессі на очах враженого Сироїжкіна раптом почав товщати, немов ізсередини його накачують повітрям; голова й плечі злилися в суцільну кулю; хвіст завібрував, розпустився віялом, перетворившись на кермо чи рушій. Незграбно перевалюючись на кривих лапах, Рессі, схожий на іграшкового кита, підійшов до води й вправно поплив, розтинаючи носом хвилю, лишаючи за собою пінявий слід, маленькою чорною торпедою ринувся навперейми дельфінові. Сироїжкін полегшено зітхнув. Дон виліз на камінь, примружився, прикидаючи швидкість плавця.

Вони зустрілися посередині затоки — Білобочка й Рессі — й деякий час пливли поряд. Потім дельфін продемонстрував свої звичні граціозні стрибки, й Рессі, наче камінчик, який відскакує рикошетом, підстрибнув над водою, щоправда не так спритно й уміло, як суперник. Дельфін, занутивши голову у хвилі, показавши сріблястий серп

спини, поплив у відкрите море. Рессі рушив услід за ним. Плавці зникли у хвилях.

— Молодець, Рессі! — вигукнув Дон.

— От так Бочка! — підхопив Сергій.

Дресирувальники урочисто потиснули один одному руки. А Малюк ганяв по піску й гавкав, чомусь не наважуючись влізти в теплу воду, хоч ще недавно піднявся із дна морського.

Коли плавці повернулися, кожний з них тримав у пащі спійману рибину.

Проковтнувши здобич, Білобочка підчепив мордою товариша, підкинув його в повітрі. І Рессі, лишивши свою здобич, яку Білобочка, не гаючись, з'їв, маленький Рессі, спритно пірнувши, на подив дресирувальникам, перевернув товстого гладкого Бочку. Дельфін, махнувши хвостом, тієї ж миті висунув з води усміхнену морду й задоволено пирхнув. Його темні гудзикові очі, здавалося, говорили Сироїжкіну: "Я все розумію і беру назад свій свист про повільність Рессі. Однак чому цей спритник, цей артист, відмовляється від смачної риби, яку спіймав?.." Торжествував головний закон дельфінячого життя, що його підмітив ще стародавній філософ Плутарх: "Дельфіни — єдині істоти, які відкрили великий філософський принцип: дружба не за винагороду".

Сергійко й Дон були раді, що їхні вихованці подружилися. Але що чекало на плавців — акули, шторми, можливо, навіть кругосвітна подорож — хіба вгадаєш?..

Настала сумна хвилина прощання.

— Щасливо, Білобочко! — сказав Дон і свиснув у нечутний свисток.

— До побачення, Рессі! — гукнув Сергій.

Разом з Доном він виліз на великий камінь і з нього спостерігав, як віддалялися два плавці. Ось уже іскристий слід став розпливчастим, зник у морському блиску. Море було величезне. Воно зливалося з океаном, і десь у цьому безмежному просторі плавав Нектон. Його треба було відшукати, як самотнього космонавта в зоряній галактиці.

Рессі й Білобочка просторували в океані.

Вони поминули прибережні райони, де люди жили в підводних містах і трудилися на підводних заводах, добуваючи золото й нафту, марганець і вугілля, прісну воду й уран; електростанції, які працювали на ядерному паливі; підйомні крани, що пересували вантажі помахами щупалець; екскаватори, які подрібнювали й перемелювали щелепами коралові рифи; підводні комбайни, які розчищали джунглі водоростей, — усе, що повзало, плавало, трудилося на дні, допомагаючи людині завоювати Великий океан, ще здалеку помічав Рессі. Гінці обминали підводні човни, глибинні дирижаблі, танкери, вантажні баржі — швидкоплавні, безпечні підводні судна, яким не страшні були хвилі, вітер, бурі. Рессі миттю відрізняв зміїний силует танкера від стрімкого катера "летюча риба". Але серед безлічі кораблів супутникам не траплявся підводний човен "Тунець" з характерним горбом плавника.

Океан для гострих очей Рессі був великим прозорим; акваріумом; лінії життя і смерті його мешканців проходили десь зовсім поряд, іноді дивно переплітаючись. Наче у математичній грі-погоні, що Рессі, навчаючись колись, вів з машиною. В цій морській грі, як переконався Рессі, спостерігаючи жителів океану, перемагали найшвидші,

найхитріші, зубасті. Сірою безмовною тінню ковзали в похмурій глибині акули, приречені природою на вічний рух — жодної хвилини сну, щоб не потонути без рятівного для всіх риб плавального міхура; ширяли схожі на птахів скати, граційно змахуючи плавниками, зірко вистежуючи свою здобич; реактивні кальмари, витягнувшись стрілою, ковзали своїми маршрутами хвостом уперед; летючі риби розганялися біля самої поверхні й, розпростерши крила, маленькими літаками летіли над хвилями. Все було в русі, в погоні, в боротьбі.

Морські жителі не розмовляють надто голосно й без причини, щоб не привернути увагу ворогів. І все ж, незважаючи на свист вітру й плюскіт хвиль, шум кораблів і підводних міст, рокіт швидких струменів і далеких землетрусів, вуха Рессі чули незвичайні звуки. Якби він умів порівнювати із звичними людям уявленнями, він сказав би так: весь океан сповнений гудінням, тріскотнявою, криками, плачем, скреготом, муркотінням, свистом, виттям, гуркотом, ляцанням, кваканням, муканням, барабанним дробом. Рессі особливо не цікавився, котра з риб які звуки видав, але одна лише білуха, за його спостереженнями, уміла свистіти, стогнати, рохкати, плакати, як дитина, дзвеніти дзвоном, пищати, грати на флейті й передражнювати птахів, яких вона ніколи в своєму житті не бачила.

...Ось у заростях водоростей плаває уламок колоди, проте це не колода, а морська видра, що лежить на спині. На грудях у неї заснуло маля. Видра повільно опускається в глибину, пильно стежачи за сплячим, а її сина колисає хвиля. Коли він прокинеться, мати відразу ж підпливе, вилиже його густу шерсть — у нагороду за перший урок плавання.

А потім будуть подорожі в морських глибинах, нескінченні ігри й новий урок, коли смеркне, — лаштування на ночівлю.

Видра, притиснувши до грудей маля, ретельно вктується листям гігантської водорості, й океанська хвиля гойдатиме їх у зеленій ковдрі до ранку.

Але що для Рессі якась там випадкова видра! Треба пропливти сотні миль з Білобочкою, разом ковтнути чимало морської солі, щоб зрозуміти, яка це швидкоплавна, цікава, віддана другові істота — вільний морський дельфін. Наші мандрівники змагались у швидкості, ловили найбільшу рибу, вишкірювались на похмуру акулу, коли та наближалася, й часто свистіли один одному. Самотній дельфін мовчазний, у парі балакучий, у табуні теревенить без угаву. Бочка, дотримуючись цього правила, пересвистувався мимохідь з приятелем, іноді промовляв монотонне, майже людське "ха-ха", а коли Рессі надто довго плавав на глибині, клацав щелепами, відшукуючи пропажу, й сумно-заклично свистів.

Білобочка знав безліч усіляких історій, як будь-який мандрівний дельфін, але одну з них повторяв супутникові не раз.

"Я чув, — свистів Білобочка, певна річ, не словами й не голосом, а особливими, нечутними людському вуху звуками, — я чув і вірю, що це щира правда, а не пустий свист. Я чув, що колись табун дельфінів та китів вийшли з моря на сушу й стали жити на твердій землі, як жив досі ти, Рессі, поки не зустрівся зі мною. Це були щасливі

часи, бо на землі немає штормів, у яких гинуть табуни дельфінів, на землі м'яка трава, багато плодів, риба в річках і пахуче, ароматне повітря. Звірі не нападали на нас: у дельфінів, ти знаєш, дуже багато зубів, а кити самі по собі грізні. І ми вже зовсім забули про море й вважали, що народились і завжди жили на зеленій землі.

Але якось на світанку, коли ми ковзали по мокрій траві, прийшла зла мавпа з товстою палицею. Ніхто з нас не знав, хто скривдив цю мавпу, принаймні — не кит і не дельфін. А мавпа кинулась на нас, стала бити направо й наліво по гладенькій шкірі, а ми вже не могли пересуватися так моторно, як розлючена мавпа, бо сонце висушило росу. Дельфінів і китів, Рессі, не можна бити, як і дітей: у них ніжна шкіра, вони дуже вразливі й запам'ятовують несправедливість на все життя.

Ми повернулись у море...

Ми назавжди повернулись у рідну стихію. Але були вже не тими, що раніше. Після життя на суші в нас пробудився страх: страх потонути, коли хвиля оглушав тебе, страх захлинутися під водою. Ми, як і колись, вільні, проте не можемо забути, що жили колись на твердій землі... От чому, певно, кожний дельфін, кожний кит, якщо навіть йому загрожує небезпека, мчить рятувати потопаючого, як тільки почує заклик про допомогу..." "Просвисти мені цей головний сигнал", — попросив Рессі, вислухавши стародавню історію.

Бочка просвистів два тривалих сигнали, які майже злилися воедино, і Рессі запам'ятав їх назавжди...

Із зелених хвиль назустріч їм несподівано випірнули, голосно свистячи, швидкі афалини й, підскачавши до Бочки, стали підкидати його мордою в повітря, наче він уже тонув. Бочка, перевернувшись у воді, почав пояснювати причину свого заклику, а потім спитав запопадливих афалинів — адже всі на світі дельфіни спілкуються однією "мовою", — чи не зустрічали вони кита, якого люди називали Нектоном. Афалини, зрозумівши, що Білобочка покепкував з них, разом прошебетали щось обурливим свистом — на зразок "як тільки не совісно" — і, вмиль відпливши геть, відповіли здалеку: "Ні, не зустрічали".

Наші розвідники, розважаючись і розмовляючи дорогою, ні на хвилину не забували про синього кита. Звісно, вони не чули страшної фрази фон Круга, зверненої до капітана підводного човна "Тунець", який полював за Нектоном: "Влучіть йому в больовий нерв, а потім цей невловимий кит добровільно, своїм ходом припливе у "Тваринний світ"; вони не знали, як професор Громов кричав у телефон: "Алло, прошу терміново передати мені відомості про чутливість медузи до бур!" — наші друзі не мали поки що ніяких відомостей про Нектона, але пам'ятали, що повинні відшукати синього кита. І Білобочка питав усіх зустрічних дельфінів, а Рессі по-своєму розв'язував складне завдання.

Із спостережень за дельфінами і з сигналу, що його просвистів Бочка, Рессі зробив важливий висновок: як усякого кита, Нектона можна викликати з таємничих глибин сигналом крайньої небезпеки, на який той відгукнеться негайно...

Залишалось розгадати карту життя самотнього Нектона. А вона, безперечно, була

дуже заплутаною. Адже якщо навіть оглянутися на їхній шлях у морі, він матиме вигляд химерно покрученої нитки — через течії, вітер, грози, зустрічні кораблі, що їх вони минали. Нектон, знаючи простори світового "підводного космосу" краще, ніж Білобочка, петляв в океанах хитріше й обережніше — за своїми китовими орбітами.

Одного разу Рессі й Білобочка натрапили на табун чорних гринд, які відбивались від акул. Ставши півколом, прикривши собою беззахисних малят, ці дельфіни ударами круглої, мов надutoї, голови відштовхували нападників, страхітливо клацали щелепами, шматували зубами чортову шкіру хижака, як тільки той загавиться.

Акули не відступали.

З якимсь хриплим гавкотом, що дивно відлунювався в вухах Рессі, його супутник кинувся на акул; в його пащі було зубів не менше, ніж у п'яти гринд. В одну мить Рессі обігнав Білобочку, до якого наближались вогнисті очі і сотні кинджальних зубів, увігнав електричний заряд у вразливий ніс акули-нападниці.

Навряд чи що зрозуміли в цій короткій сутичці хоробрі дельфіни-гринди й відчайдушний Білобочка. Але всі вони пронизливо засвистіли, вітаючи перемогу Рессі. Після ударів електрикою кілька тіл, звиваючись, повільно опустилися на глибину, й акуляча згряя накинулася на своїх оглушених побратимів. Кровожерність — головний закон морських піратів...

Гринди, киваючи мандрівникам темними головами, пропищали, що кілька днів тому бачили синього кита. Можливо, в глибинних шарах ще лишився пахучий слід, якщо його не розмили течії...

Розставшись із товстими гриндами, схожими на роздутого Рессі, наші розвідники опустилися на дно. Вони пливли в темряві, не звертаючи уваги на косяки полохливих риб. Бочка, коли в нього вичерпувався запас повітря, випірнав на поверхню, а Рессі лишався і петляв у глибині, пересвистуючись з товаришем.

Рессі натрапив на слабкий слід кита тоді, коли Білобочка, повернувшись зверху, повідомив, що насувається шторм. Вони помчали по сліду, мов два гончаки, гублячи ледь відчутний навіть для носа Рессі китовий запах і несподівано знаходячи його знову.

Та хоч як був захоплений Білобочка погоней, він не міг нескінченно довго, подібно до Рессі, пливти на глибині: його легені потребували повітря. І коли Білобочка в черговий раз сплив на поверхню, Рессі почув закличний крик.

Головний сигнал дельфіна, на який поспішають його побратими, жалісне благання про допомогу, змусили Рессі забути про Нектонів слід, погнали його щодуху до потопаючого друга.

Він точно розрахував за сигналом місце зустрічі, з ходу підхопив міцним носом нерухомого Бочку, й знову гігантська хвиля вдарила дельфіна об скелю, потягла плавців за собою...

Після zalivних мусонних дощів приємно подорожувати в індійських джунглях. Сонце ласкаве, нежарке. Під ногами густа яскраво-зелена трава. Деревя в золотаво-оранжевому листі. А на горизонті вилискують шапками вічних снігів далекі гори.

Головний інспектор заповідника Радж Манас виїхав з гостями — професором

Громовим і хлопчиком — на світанку. Індієць, який нехтував всюдиходами та вертольотами, з легким поклоном запропонував для подорожі свого улюбленого слона Замбу. Інспектор вважав: щоб побачити й почути джунглі, найкраще йти пішки або пересуватися верхи на слоні. Професор, усміхаючись, ступив на задню ногу Замби, яку слон послужливо зігнув, і, взявшись за мотузку, заліз на широку спину слона, точніше, на дерев'яний поміст, прикріплений пасами. Потім Громов подав руку Електроникові, й той сів поряд з учителем. Інспектор Радж Манас, суворий і охайний у своїй білій чалмі, очолив експедицію. Попереду нього, обхопивши слонячу шийку ногами, сидів літній погонич з паличкою в руці — махаут.

Замба йшов повагом, зриваючи й перемелюючи гілки, і в череві його гурчало, ніби там працював старий двигун. Кінець одного бивня у Замби був обламаний. В сутичці з диким лютим махна, бродячим слоном без бивнів, але з дуже сильним хоботом, Замба трохи зіпсував красу своїх довгих кістяних стріл, зате врятував господаря.

Професор Громов, оглядаючись на всі боки, не зовсім уявляв, як вони на слоні наздоженуть сонних мисливців, але раз інспектор сказав: "Піймаємо", йому годилося вірити.

— Носоріг. — Радж Манас обернувся до гостя й простягнув руку.

Очевидно, попередю була багниста яма, де блаженствував носоріг; сірий панцир спини, нашорошені вуха та войовничо зігнутий ріг — це все, що було видно подорожнім. Почувши тупіт Замби, носоріг виліз із ями, а за ним вискочило маля. Крізь багнюку було видно, що в малюка рожева шкіра.

Нагнувши голову, виставивши небезпечний ріг, самиця кинулась на слона. Вона наближалась із форканням і хрипом; за нерозважливо хороброю матір'ю стрибало маля. Замба не звернув, він лише уповільнив крок і підняв хобот. Інспектор не ворухнувся.

Підбігши до спокійного Замби, самиця підвела голову. Розлючені очі втупилися в людей.

— Вкусить чи не вкусить? — пробурмотів інспектор.

Він знав: індійський носоріг рідко колеться рогом — найчастіше кусає противника.

Несподівано позаду пролунало якесь ревіння. Інспектор обернувся. Кричав хлопчик з незворушно спокійним обличчям.

Носоріг круто повернувся і, звільнивши стежку Замбі, кинувся з малям навітки, показавши короткий товстий хвіст, який забавно увінчував його панцир.

— Ваш Е-лек-тро-ник, — сказав інспектор професорові, насилу вимовляючи важке ім'я, — знає мову носорогів?

— Трохи знає, — відповів Гель Іванович. — Вивчав у школі. — Громов усміхнувся, згадавши, як він навчав колись Електроника різних премудростей.

— Він може бути хорошим махаутом, — стримано похвалив Радж Манас. — Замба тільки один раз тікав від носорога, і сьогодні мій гість допоміг йому.

Вони рушили далі. Електроник хрипло промовив:

— Тигр.

— Де тигр? — пошепки спитав Громов.

— Я не бачу, — проскрипів Електроник. — Але я чую крик павича: мейоу!..

— Він має рацію: поблизу тигр, — підтвердив інспектор. — Бачите?

Замба кінцем хобота стукав по втоптаній стежці, видаючи глухий металічний звук. Він, як і павич, учув тигра.

У траві промайнула червоно-чорна спина, потім висунулась кругла голова з пухнастими баками. Блідо-голубі очі байдужно глянули на мандрівників. Замба ступив крок уперед, погрозово хитнув бивнями. Він не боявся великої кішки, лише згорнув кільцем уразливий для гострих зубів хобот. Кілька хвилин слон і тигр вивчали один одного. Але досить було Громову ворухнутися, як кішка, мигнувши смугастою блискавкою, зникла за скелею.

— Королівський, — зазначив Громов, з цікавістю дивлячись услід триметровій кішці. — Не вдалося йому полювання.

— Сполохнули, — сказав Манас. — Ми ще зустрінемося з цим багхом, професоре. — Багхом індієць називав усіх тигрів свого лісу.

Він добре знав кожного "в обличчя", норов і поведки, хіба що не давав їм імен.

Тигр полював за малям носорога, якого вигнав з теплої ями Замба. Можливо, у відкритому погляді тигра й був німий докір слонові: навіщо ти позбавив мене улюблених ласощів?.. Але тигр, звичайно, не знав, що поряд відбувається ще одне полювання, що його самого вистежують невидимі противники — сонні стрільці!..

Слон швидкою ходою обігнув скелю, й Інспектор, подавши знак махаутові, зупинив Замбу, сплигнув на землю.

Під розлогим деревом стояла клітка з найміцнішого бамбука. Підняті з двох кінців решітки немов чекали якогось в'язня.

— Вам краще лишитися тут, професоре, — порадив Радж Манас, знімаючи з плеча рушницю.

Громов, наказавши Електроникові чекати, зліз із слона й рішуче попрямував за інспектором. Вони зникли в густому чагарнику.

Замба підійшов до дерева, став ласувати соковитими гілками. Погонич усівся в тіні. Електроник кружляв біля клітки.

Тишу обірвав постріл. Електроник завмер. І тут прямо на нього вискочив із заростей тигр — той самий, з блідо-голубими очима, який полював на носорогове маля. Граціозними стрибками промчав він на м'яких лапах за два кроки від Електроника. Маленька червона пляма проступала на смугастих грудях.

Електроник вигукнув протяжно-жалібно: "Вау!.. Хуаб... вау!" Мабуть, ніколи ще у своєму дивному електронному житті не бігав він так швидко — швидше, ніж будь-який знаменитий спринтер, бо тигр, зачувши знайомий сигнал тривоги на своїй мові, миттю повернув і стрибнув услід.

Махаут, блідий від жаху, прилип спиною до шершавого стовбура. Слон, громоподібно затрубивши, виставив бивні й відступив: попереду тигра біг хлопчик.

Певно, тигр наздогнав би свою швидконогоу здобич тільки в клітці, куди він улетів

услід за хлопчиком. Та Електроник устиг вислизнути в отвір, опустивши перед самим носом тигра решітку. Слон, оберігаючи хлопчика, ударом бивнів зачинив другу решітку.

Пролунало оглушливе ревіння. Тигр у безсилій люті гриз слизький бамбук, і в його крику, страшному для людей, лише чуйний слух Електроника міг вловити жалібні ноти й уривчасто-сухий кашель. Хлопчик був абсолютно спокійний, ніби, рятуючись, випадково піймав не тигра, а кошеня, й блідий погонич, тремтячи усім тілом, дивився на нього захопленими очима.

Над кущами пропливла біла чалма, за нею капелюх. Це бігли Радж Манас і Громов. Трохи згодом помічники інспектора, що чергували в заростях, вивели здорового молодика в армійських черевиках — сонного стрільця, який стріляв у тигра.

— Що сталося? — запитав інспектор. Він дуже здивувався, побачивши свого багха в клітці.

Гель Іванович розглядав Електроника; м'яв у руках капелюх, не знаючи, куди його дівати. Потім, розгублено насунувши його на учня, спитав:

Ти не постраждав?.. Ти так і ловив — у капелюсі? Зніми, дуже жарко...

Професор простягнув капелюх слонові, й той поважно поклав його собі на спину.

Небагатослівного досі махаута немов прорвало. Жестикулюючи, підстрибуючи, простягаючи до хлопчика сухі руки, погонич довго говорив про те, що сталося лише протягом кількох секунд.

— Я сподіваюсь, вам потрібен саме цей тигр, — скрипучо сказав Електроник. — Я його заманив після того, як пролунав постріл.

— Ми його випустимо. Тільки спершу виймемо з нього кулю. — Радж Манас уважно подивився на сонного стрільця, який нічого не розумів у всій цій історії: тигр, щойно підбитий радіокулею, опинився в клітці.

— Юначе, відійдіть, ви чавите своїми черевиками гарну квітку, — сказав професор сонному стрільцеві.

Той відійшов, знизав плечима: дивак, квітку пожалів.

Інспектор обернувся до помічників:

— Відвезіть багха й цього бравого мисливця на станцію. Витягніть кулю. Багха пустіть в джунглі, а стрільця затримайте. Ми маємо дізнатися, чому він полював на тигра. І, крім того, знайти його спільників.

Кілька днів гостював Сироїжкін у морському селищі, але не в тому, що стоїть коло самого урвища на березі, а в підводному, де жив його новий знайомий Дон.

У блакитному просторі висять на якорях будинки-дзвони. В такому будинку все, як звичайно, тільки трохи прохолодніше. Щоправда, двері вже не в стіні, а в підлозі, і в цю дірку треба пірнути в масці, ластах, з прозорим мішком за плечима. Мішок наповнюється водою, розпрямляється у крила, і вже ширяєш невагомий, на великих крилах, вдихаючи кисень із цих штучних зябер, і бачиш рівні доріжки з молюсків, що очищають воду, й густі джунглі водоростей, які заступають шлях повзучому піску. А підведеш голову — побачиш вигнутий водяною лінзою круг далекого сонця, і згадаєш

про інший світ, і враз про нього забудеш, бо море є море. І в глибині його — не тільки селища, а й підводні міста — з вулицями, стадіонами, зоопарками. Це особливий світ: у ньому можна плавати, пірнати, перекидатися, дельфінити, кашалотити, акулити, білужити — словом, жити під водою, наслідуючи вільних морських мешканців, зовсім як Рессі.

Дон, що супроводив Сироїжкіна, плавав без мішків-крил. Перед тим як пірнути у двері, Дон ковтав якусь магічну пилюлю, яка допомагала м'язам довго зберігати кисень і поглинала вуглець. Вдихнувши на всі груди, Дон стрибав ластівкою у дверний люк, а на глибині, пустивши вгору кілька бульок, набирав у легені води. Тепер він був готовий пливати, з допомогою ластів, куди завгодно, як кит чи дельфін, а слідом за морським доглядачем, відмахуючись лапою від цікавих риб, по-собачому перебираючи лапами, плив Малюк.

— Що ти хочеш? — запитав Дон, і Сергій почув його голос у кнопці мікрофона, вставлений в вухо. — Шукати підводні скарби? Ганятися за рибами? Впіймати акулу?

У Сироїжкіна перехопило дух, він глухо промовив у своїй масці:

— Акулу...

— Вперед! — скомандував Дон. — Тут недалеко я поставив капкан і давно не перевіряв.

Дон попрямував до підводної скелі, де був прилаштований капкан. Ще здалеку він побачив: є здобич! Мисливець щосили запрацював ластами.

Сироїжкін обережно наблизився. Він розгледів під металевою сіткою гладеньку сіру голову й вогненно-мстиве око. Капкан мав вигляд петлі з дротяним сачком, в якому лежала приманка. Сунувши голову в сачок, хижачка зашморгнула петлю. Акула майже змирилася з неволею, але, помітивши плавців, запрацювала несамовито хвостом. Дон наблизився до акули.

— Дивись, Сергію! — крикнув він і, приловчившись, плигнув на полонянку, вчепився у її спинний плавник.

Мов дикий кінь, осідлана акула крутнулася на одному місці, а потім помчала по колу, стримувана міцним повідком. Сергій злякано відсахнувся, побачивши в дротяній сітці морду, що насувалася на нього. А вершник, обхопивши ногами шершаві боки, тримаючись за плавник, сміявся, виробляв карколомні петлі. Акула вертілася у воді, біла хвостом, кидалася вгору і вниз — вершник не падав. Нарешті він нагнувся, простягнув руку, беззвучно клацнув замком, зіскочив з рибини. Акула зникла. Живучість її здавалася неправдоподібною.

— Найкраща акула — мертва акула" — так кажуть моряки. А моя здобич в наморднику нікому тепер не страшна, — промовив смільчак. — Пливімо, Сергію, далі.

Вони зупинилися біля величезної, завбільшки з хлопчика, химерно скрученої мушлі, яку Дон знайшов в одній з експедицій. Чудовий дім, надійний намет для самотнього мандрівника! Дон дістав з мушлі довгий трикутний зуб.

— Це моє головне відкриття, — гордо сказав він. — Зуб доісторичної акули! Кархародон — її ім'я. Ось уже рік як я готуюся до полювання на кархародона...

— На доісторичну? — прохрипів під маскою Сироїжкін. Він почав звикати до різних морських дивовиж, але зараз нічого не розумів.

— Дивись уважно: зуб — не закам'янілий. Я його відкопав у мулі, точніше відкопав екскаватор, а я підняв. От тобі й доісторична! В океані є глибини, куди ніхто не заглядав. Хто ж у них приховується? А раптом — кархародон?

— Він, мабуть, величезний, — пробурмотів Сергійко.

— За моїми обчисленнями, при таких зубах розмір кархародона метрів двадцять п'ять, не менше. Паща отакенна — печера на шість чоловік. А хвіст! Ти уявляєш, якого ляща дасть ця акула, якщо її осідлати?!

Тут Сергій зареготав і раптом згадав Рессі. А що коли йому трапиться кархародон? Хай навіть не такий величезний — все одно страшно...

Якби Рессі плив по вечірньому океану, він почув би "голос моря" — особливі звуки, що їх викрешує вітер із хвиль, — і дізнався б про наближення шторму: звідки він насувається, яку силу має, чи скоро наздожене їх. Але Рессі вже кілька годин ішов на глибині слідом за синім китом, і коли хвиля оглушила його супутника й він випірнув рятувати Білобочку, плавці опинилися в самому центрі лютого шторму, якого моряки називають просто й страшно: "буряне око". Хвилі, здійнявшись на висоту семиповерхового будинку, утворили гігантську вирву. "Буряне око" у виламах блискавок, здавалося, зацікавлено дивиться згори в цю вирву: що ж там, аж на дні?

Плавців закрутило у вирві. Рессі обняв лапами безпомічного дельфіна, який кволо попискував, і напружував усі свої електронні сили, щоб швидка течія не занесла Бочку. Він увімкнув усередині себе механізм аварійного керування, — сотні резервних електронних схем стали визначати верх і низ, швидкість обертання, глибину й кордони шторму, щоб у потрібний момент скористатися реактивним двигуном. Білобочка раптом ворухнувся хвостом і вдихнув дихалом порцію повітря, але Рессі не відпустив товариша: водоверть владно потягнула їх униз. Дедалі швидше наближалося дно океану.

У ці критичні секунди Рессі ввімкнув двигун на повну потужність, і той виштовхнув плавців з виру.

Потім Рессі відпустив Білобочку з обіймів, в чорнильній імлі став виводити товариша з буряної зони. Всі, хто міг заховатися, учувши шторм, — медузи, риби, водяні змії, скати — опустилися на рятівні глибини, притихли. Лише туманними дисками повільно пропливали якісь осяйні безмовні істоти, роздивляючись пришельців згори. Нектонів слід було втрачено, розмито бурхливими підводними течіями. Марно було пробувати шукати в цих водах ледь чутний китовий запах.

Вони пливли всю ніч, а вранці побачили безтурботно спокійне, пустельне аж до обрію полотно океану...

Рессі давно вже дійшов висновку, що "карта життя" Нектона, його шлях в морях та океанах були дуже складними: адже він угадав близький шторм і втік від нього. Як і кожний кит. Нектон побоювався, мабуть, берегів, вузьких проток, підводних міст. Але, на відміну від своїх побратимів, синій кит не повертався взимку і влітку у звичні краї. У

Нектона не було улюблених морів; він, вільний кит, нехтував китовими правилами й жив у всіх океанах; Земля, яку він окільцював орбітами своїх мандрів, уявлялась йому, певно, гігантською чашею солоної води з ворожими островами суші. І все-таки невловимого плавця можна було наздогнати, відшукавши слабкий запах сліду.

Якось на світанку Білобочка й Рессі почули закличний крик потопаючого кита й кинулись на допомогу.

Те, що вони побачили, примусило їх зупинитися й описати обачливе коло: в легкій пелені туману очі Рессі й дихало дельфіна намацали сталевий корпус підводного човна, який сплив на поверхню. Характерно витягнутий горбатий корпус з гострим ножом плавника й розпущеним хвостом стерен виказував тип підводного човна — "Тунець". Противник, полюючи на синього кита, через дивний збіг або через природну хитрість людей, які придумали риб'ячі підводні човни й складні електронні машини, застосував той самий спосіб, що його передбачав і Рессі: сиреною викликав Нектона з його глибин.

Те, що сталося в наступні кілька хвилин, обговорювалося потім ученими й породило серед моряків нові легенди про надзвичайну чутливість і сміливість синього кита.

Із туману почувся шум від швидкого руху тіла, що пливло, й коротке могутнє сопіння: "У-уф, ш-ши... у-ф, ш-ши..." Рессі й Білобочка побачили синю з білою плямою спину. Легендарний Нектон величезною ракетою мчав до підводного човна "Тунець", який подавав сигнали біди мовою китів.

Ось сильно розщеплений рот з крутим склепінням верхньої щелепи й прямою лінією нижньої — здавалося, що Нектон з чогось посміхається. Маленькі очі кита не розпізнавали потопаючого, але чуткий слух вів Нектона найкоротшим шляхом на заклик. І раптом синій кит круто завернув, почувши ще розпачливіший крик — волення про допомогу.

Простосердий, нерозважно хоробрий Нектон не знав, що крик невидимого в тумані Рессі врятував йому життя. В ту мить, коли Нектон розвертався, підводний човен "Тунець" виплюнув разом з полум'ям блискучий предмет. Гарпун попав у голову кита, але капітан, дивлячись на екран, чортихався: через несподіваний розворот Нектона стрілець схибив — гарпун не влучив у больовий нерв.

Синій кит майже не звернув уваги на легкий удар по голові. Проте невдовзі йому стало ясно, що залізна риба, підманюючи його сигналами лиха, аж ніяк не потопала, а, навпаки, нападала, й кит, розлютившись, вирішив атакувати цю облудну багатооку істоту з плавниками дурного тунця. Сигнал надзвичайної небезпеки змусив кита підстрибнути над водою і стрімко, майже вертикально, шугонати вниз. Рессі й Білобочка, одні з небагатьох в океані, спостерігали, як виблиснули широчезні фарфорово-блакитні Нектонові груди, перетяті глибокими темними борознами складок. Майнув над водою хвіст. Удруге "Тунець" не стріляв.

Пірнувши, синій кит змінив напрям, гладеньким зрізом голови піддав знизу підступне судно. Підводний човен, який занурювався, щоб переслідувати кита, був

відкинутий могутнім ударом і почав терміново спливати...

Рессі й Білобочка довго ще супроводили в глибинах Нектона. Підводний тер'єр, пливучи поряд із синім китом, пояснював Нектонові, що сталося. Вислухавши маленького Рессі, Нектон роззявив пащу й, показавши всі пластини своїх вусів, проревів. Рев цей був такий страшний, що на всі боки бризнули зграї риб. Але ті, що були на дні, в теплих і прохолодних течіях, у грайливих океанських хвилях, прислухались до крику найбільшої на землі тварини. І якщо перекласти швидкі китові звуки людською мовою, то вийдуть приблизно такі фрази, звернені самотнім гігантом до своїх одноплемінників: "Небезпека! Коли зустрінете багатоокогого тунця, знайте, що цей забарний на вигляд тунець, тільки-но помітить нас, виплює гострий гарпун. Той самий, що шматує тіло наших братів та сестер і робить їх мертвими, якщо навіть вони не захлинуться. І ніхто вже не прийде на допомогу бідолашним. Даремно тикатиметься китеня в материн живіт. Воно, дурне, не розуміє, що мати вже не нагодує його. Рятуйте китенят, рятуйтеся самі від човна-тунця..." Синій кит плив з моря в морс, зрідка ревів, лякаючи акул, сповіщаючи китів. Він знав, що, як і раніше, почувши крик про допомогу, поспішатиме, нехтуючи небезпекою, на виручку до свого брата по крові й не сплутає цей заклик із сигналом підводного човна...

...Два диспетчери — Океану й Космосу — як завжди, ділилися новинами:

— Алло, Астронавте, у нас пригода; поки ми з тобою дрімали в глибинах, тут, в океані, над моєю головою, якісь зловмисники мало не загарпунили Нектона. Ти чуєш мене, Асте? Прийом.

— Зрозумів тебе. Командоре. Одного не зрозумів: новина — приємна чи сумна? Хто такий Нектон? Прийом.

— Та ти справді спиш у своїй пустоті, Асте. Спиш з розплющеними очима! Ти, котрий пам'ятаєш кожен кратер на Місяці, маєш знати Нектона: той самий синій кит... Може, в тебе провальний сон, Асте? Це найстрашніша глибинна хвороба, коли все у світі здається однакового сірого кольору, як твій близький Місяць. Прийом.

— Твоя правда, Командоре, мене нудить від такої одноманітності: Місяць швидко набридає. Я пригадав Нектона! Наш брат, кит-глибинник! Що з ним, Командоре? В кого це піднялася рука палити у свого хлопця? Прийом.

— Точно не знаю, якийсь підводний човен. З Нектоном усе гаразд. Щоправда, в його шкурі засіла радіокуля. Прийом.

— На твоєму місці, Командоре, я розшукав би підлий човен, подивився б у вічі цим молодчикам. Але навіщо їм позначати кита. Командоре? Не метеор, не якийсь відпрацьований супутник на трасі, — зовсім не заважає кораблям. Живий кит! Прийом.

— Я ще не розібрався, Асте. Найцікавіше: знаєш, хто врятував Нектона? Електронний пес, який уміє плавати не гірше за рибу, і ще дельфін... Дельфін — звичайний, а пес — Рессі чи щось подібне до цього — загадкова особа. Ну, яка історія, Асте, га? Прийом.

— У вас на дні самі фантазії. В дельфіна я вірю. Але пес-дельфін, пес-риба — якась дурниця. Або ти не розчув, Командоре, або в тебе слухові галюцинації від тиші.

Прийом.

— Клянусь вільним Нектоном, Астронавте! Все до єдиного слова — правда. Не можу довести, але пес існує; я в нього вірю. Розпитаю наземних диспетчерів, потім усе тобі передам. Прийом.

— Навіть якщо ти математично доведеш, що твій електронний пес — геній, вважай, що для мене він не існує. Коли на мої планети почнуть завозити земних звірів, я перший запропоную закон: механічних не треба! В космосі надто багато всякої електронної всячини, а живого — майже нічого... Прийом.

Професор Громов і Радж Манас востаннє прогулювалися по заповіднику. Після того як захопили сонного стрільця, котрий поранив тигра, спіймали і його спільників.

Професор мав докази: тепер не тільки Рада охорони тварин, а й весь науковий світ переконуються, що фон Круг і фірма "Пелікан" зазіхнули на найцінніше для людства — Природу.

Вранці Громов летів додому. А поки що він неквапливо бесідував з інспектором, сидячи на спині слона Замби, спостерігав звірів і птахів, милувався барвами індійської осені. Інспектор розповідав, як колись Замба набрів на лютого носорога й він, Радж, упав із слона, скотився у траву й лежав смирно, бо носоріг не нападає на нерухому жертву; звір важко дихав над ним, але людина не ворухнулася, доки розумний слон не прогнав носорога.

— Я чув, професоре, що ваша нова модель знає звички й закони багатьох тварин незгірше за будь-якого зоолога, — сказав Радж Манас.

— Якщо говорити відверто, — признався Громов, — то Рессі мене дивує. Нічого, зрозуміло, надприродного в ньому немає — будь-яка машина лише підтверджує або заперечує якусь ідею. Але Рессі потрапив у незвичайні умови. Переслідуючи сонних стрільців, він нагромадив багатий досвід. І, мабуть, надто швидко перевірів ті думки, які я обмірковував чимало років. Потрібно ще раз оцінити його результати. Надто вже відповідальна та теорія, яку я хочу запропонувати увазі вчених.

Радж Манас не розпитував професора. Того, що він почув, було досить: незабаром з'явиться праця, на яку чекає науковий світ.

— Дивіться! — Інспектор показував на поляну. Там, зчепивши роги, наступали один на одного два олені. — Точнісінько як хлопчики, — із задоволенням промовив Радж Манас. — Це зомбари, мої улюбленці.

— Ваші зомбари ще раз доводять: щоб помірятися силою, не конче потрібна сутичка. — Гель Іванович лагідно посміхнувся. — Пригадую себе школярем. Бувало, вже в суперечці відчуваєш: противник сильніший від тебе, але приятелі підхожують, підштовхують у спину, й ти встряєш у бійку... А навіщо? Роз'юшений ніс нікого не прикрашає. І як ми були вражені, коли вчитель пояснив основні правила боротьби стадних тварин: сміливому досить набрати погрозливої пози, і слабкий тікає...

Зомбари, потупцювавши на місці, розчепили розложисті роги й, ніби нічого не сталося, знову скубли траву. Боролися вони не всерйоз, зате з'ясували, хто старший рангом.

— Я спостерігав безліч сутичок у джунглях і бачив, що всі дуелі у тварин — то тільки змагання в силі й спритності, — підтвердив інспектор.

У лісі чулися уриваний гавкіт і особливе завивання — улюлюкання, яке краще за всякі слова свідчило: червоні вовки переслідують у хащах оленя.

Ці вовки, дикі собаки Індії, гнали жертву по колу, на зміну втомленим нагоничам вихоплювалися все нові й нові — доля оленя була вирішена. Але люди не втручалися в це полювання. Природа сама вибраковувала хворих і кволих, право сильного було незаперечне. Радж Манас пояснив гостеві, що олені, рятуючись від диких собак, тікають звичайно на розкішні пасовиська й там почувають себе вільно. Він, інспектор, багато разів підраховував співвідношення червоних вовків і оленів, леопардів та кіз у своєму заповіднику. Вони потрібні одне одному, хоч одні з них хижаки, а інші — жертви. Але хижак ніколи не вбиває даремно жертву; можна спостерігати, як стадо оленів мирно пасеться на очах у вовків, і ніщо їх не тривожить доти, доки вовки не починають своє полювання. А коли вовки зникають на деякий час із цих лісів, з'являються хворі олені, поширюються епідемії. Природа чутливо зберігає рівновагу всього живого.

— Коли б вашу лекцію та послухав один мій учений противник!.. — невесело всміхнувся Гель Іванович. — А втім, на що йому лекція. Він цілком свідомо псує природу.

— Природа — зелений дім, у якому ми народилися вирости. Тільки безумці здатні знищувати свій дім.

— У кожній школі, — вів далі Громов, — є особливі мешканці задніх парт, "Камчатки", які від душі радіють, коли відміняється черговий урок. Зникли метелики — ура. Випали з програми вірші — так їм і треба!.. Бідолахи, вони не розуміють, що втратили кілька хвилин зачудування світом і ніколи вже не повернуть їх. Невігластво небезпечне й суперечить різноманітності природи.

Супутники зустріли дорогою золотого, в сонячних променях носорога, який кудись поспішав і не пробував напасти на Замбу, сніжно-білих чапель, що дрімали на одній нозі в мілкому ставку, трьох диких слонів — нерозлучних борців, які повернулися до Замби сірими спинами, вважаючи, мабуть, його полоненим. Інспектор Радж Манас знав майже всіх звірів у своїх лісах і розповідав Громову про кожного, чи був то обережний шакал, чи павич, який вийшов з кущів, чи товстопузий пітон, що спить в осінньому листі. Громадище пітон, як здавалося, був самовідданий батько: силач, здатний задавити у своїх обіймах бика, він, коли настає час, дбайливо висиджує яйця, нічого не їсть і ні на хвилину не залишає майбутнє потомство.

— Мене часто дивує не тільки піклування про збереження роду, а й героїзм, що його проявляють багато які тварини, захищаючи своїх дітей, — сказав Громов. — Коли птах, припадаючи на одне крило, відводить ворога від гнізда, в ньому змагаються два інстинкти: захистити пташенят і зберегти своє життя. І якщо небезпека для дітей надто велика, він повертається назад, вступає у борогьбу, жертвує собою.

Шапки пеліканових гнізд були нанизані на гілки акації; пташенята незграбно

дибали з гнізда в гніздо; дорослі птахи, підібгавши ноги, задерши шию, виставивши довгий дзьоб, витворяли в повітрі фігури найвищого пілотажу; іноді турботлива матуся приносила з озера повний мішок риби, й пташеня пірнало з головою в широко відкритий дзьоб.

"Наш обов'язок — захищати снігових чапель, диких кішок, упертих носорогів, гордих павичів, — думав Гель Іванович, — Захищати не від споконвічних ворогів, з якими вони живуть поряд, а від тих, хто справді для них небезпечний".

А на галявині пустували оленята.

Це була незвичайна галявина духмяної трави, вся в сонячних відблисках, із зелено-золотисто-блакитним небом; як тільки оленятко, відійшовши від стада, ступало на неї, воно падало на траву, перекидалося, підхоплювалося, мчало галопом, буцало кущі, ловило власний хвіст. Неначе всередині кожного спрацьовував невидимий механізм, який закликав гратися, насолоджуватися, радіти, жити... Спостерігаючи пустотливих оленів, Громов повеселішав.

"Ех, хлоп'ята, ех, телята, які ж ви схожі одне на одного! — сміявся він сам собі. — Той, хто не бігав, не зможе зрозуміти, яке це задоволення, яка це радість навіть, здавалося б, безглузді стрибки".

Оленята намагалися підстрибнути вище кущів. Самі того не підозрюючи, вони вчилися виявляти скрадливого ворога. А потім, коли стрибати набридло, пустуни, кумедно задираючи ноги, заходилися ганяти по галявині якусь деревинку.

— Удар! Ще удар! Ай-ай, який промах! — коментував професор.

— Добре бути маленьким, — усміхнувся Радж Манас — А наш приборкувач теж зараз гуляє? — Інспектор згадав Електроника, який так спритно полонив тигра.

— Він вивчає стародавню мову Індії — санскрит, — відповів Громов. — У нього гора книжок. Я замкнув Електроника в номері готелю, щоб йому не заважали.

— Класичний санскрит містить багато мудрості, — підтвердив інспектор. — У вас дуже здібний учень.

— На щастя, він позбавлений моїх вад. — Професор зніяковіло ляскав себе по кишенях. — Я, як завжди, розтяпа. Забув спеціальні окуляри для далини! Мимоволі позаздриш Рессі з його очима.

Радж Манас простягнув йому бінокль.

Сильні лінзи наблизили гори. Блискотіли у блакитному просторі неба далекі вершини. Над однією з них іскрилися якісь цяточки. "Невже гуси забралися так високо? — подумав здивовано професор. — А втім, уже осінь. І гуси летять тими самими шляхами, що й їхні предки..." Замба ступив у затінок крислатого дерева, і професор опустил бінокль. Він так і не розгледів Рессі, який летів над горами.

Доктор фон Круг перебирав стіс радіограм. Експедиція сонних стрільців провалилася. Підводний човен "Тунець", що полював на Нектона, затримано. Міжнародна Рада охорони тварин пояснила, що полювання спеціальними кулями становить небезпеку для тваринного світу планети. У Гренландії, в Австралії, навіть в антарктичній пінгвінячій пустелі інспектори, добровольці мисливці, вчені вистежували

кругівських стрільців.

Фон Круг добре розумів, що він розорений. Компанія "Пелікан" спише збитки на його кошт — так заведено у світі "вільних підприємців", і він, незалежний винахідник фон Круг, утративши свої гроші, землі, лабораторії, стане звичайним службовцем фірми.

Фон Круг оглянув кабінет. Дубовий стіл, апарати все ділове, знайоме. Доктор не любив великих міст, велетенських залів, стовпищ людей. Усе життя мріяв він про щось просте й водночас важливе для людства. Звідси, з кабінету, він міг би керувати всім живим світом, просто натиснувши на кнопку...

Доктор Круг згадав свою горилю з "Тваринного світу", яка відвернулася від нього. Тепер він визнав, що це була дуже посередня машина. Однак з минулим покінчено. Фон Круг не збирається складати зброю. Він спокійно дивиться у вічі небезпеці, що загрожує йому.

Доктор викликав по телефону Міка Уррі.

— Останнім часом було багато невдач, — холодно сказав професор помічників. — У мене склалося враження, що хтось користується нашою інформацією. Розумієш, Уррі?

Уррі знав про провали, але що з цього випливає, не міг здогадатися.

— Ось подивись, що я знайшов. — Фон Круг вийняв із столу й передав помічникові транзистор.

— Зрозуміло, — буркнув Уррі.

— Ти знаєш, де він був схований?

Фон Круг відслонив килим, натиснув на дубову панель, запросив:

— Будь ласка.

Вони зайшли в зал, де стояли обчислювальна машина й радіоапаратура.

— Цю безневинну на вигляд коробку я виявив в одному з блоків машини. І поклали її того самого дня, — в байдужливій мові фон Круга настала маленька, але грізна пауза, — коли ти, Міку Уррі, привіз замість моделі хлопчача. Тепер зрозуміло?

Обличчя Уррі почервоніло. Знову ця безглузда історія! Невже за одну помилку, за те, що він переплутав хлопчаків, треба розплачуватися так довго?..

Фон Круг вийняв блок, акуратно вставив транзистор на попереднє місце.

— Що мені робити? — прохрипів Уррі.

— Досі ми грали із заплющеними очима. Бачили тільки одне: рішення противника розумніші за наші. Сьогодні моя машина передасть останню інформацію для двох інших машин. І ти спіймаєш одну з них, доставиш мені. Все.

— Пекельного собаку? — здогадався Мік Уррі. — Та я візьму його голими руками, пане професоре.

— Ось що, Міку Теодоре Максе Уррі, — господар вдруге вимовив його повне ім'я, і це щось означало. — Називай його як хочеш, хоч пекельним собакою, проте запам'ятай: грубої сили не застосовувати, зброї із собою не брати.

— Але...

— Машину доставити в цілості. Мені набридло розгадувати її частинами, мені потрібна вся система. А тут вона стане слухняною, зовсім ручною.

— Ясно. — Щоки Уррі сіпнулися, зображаючи усмішку.

— Ящик з капканом на аеродромі. Відчиняється він іззовні. — Фон Круг пожував тонкими губами, згадавши, як Рессі відімкнув двері. — Ідея проста: ми маємо зразок голосу пана Громова. Ти повинен досконально знати, як перехитрити дві розумні машини.

Він увімкнув магнітофон, і зазвучав давній запис. Професор Громов говорив по радіо з Пенном-довгов'язом, командиром колишнього африканського загону:

"Де ви перебуваєте?"

"Радий чути вас, пане професоре! У квадраті одинадцять — сорок два. Зараз привал, у нас уже ранок..."

"Спека?"

"За п'ятдесят!"

Фон Круг вимкнув запис.

— Отже, літак в Індію летить через сорок хвилин... Для машини Громова, яка зв'язана з моєю радіостанцією, буде передано інформацію про викрадення знаменитого білого тигра. Не сумніваюся, що Електроник разом з другою моделлю на кличку Рессі спробують урятувати тигра. В цій машинній битві маєш перемогти ти, Міку Уррі. На місці тебе чекає емптометр... Сподіваюсь, зрозуміло..

На околиці міста, за колючою огорожею і порослим водоростями каналом, як німий свідок колишньої могутності, височів палац Магараджі. Палац, що колись вражав гостей живописом і розкішним оздобленням залів, давно вже не збирав любителів полювання і бенкетів, перетворився на скромний музей. Музей привертав відвідувачів не чучелами, рогами й бивнями, а одним унікальним живим експонатом білим тигром. Навіть в Індії білий тигр велика рідкість: люди завжди милувалися ним. Вважалося, що скривдити такого тигра — значить накликати на себе велике лихо. Сьогодні вночі руйнувалися священні звичаї давнини: білого тигра мали викрасти.

Електроник, замкнений в готельному номері, сидів біля столу, запаленого книжками. З тієї хвилини, як Електроник почув по радіо наказ фон Круга сонним стрільцям дістати йому білого тигра, він відклав вивчення стародавньої санскритської мови і, зв'язавшись із Рессі, став рахувати, скільки часу лишилося до назначеного терміну. Чи встигнуть вони зустрітися? За всіма розрахунками, встигнуть.

Електроник прийняв єдино правильне рішення: професора, який подорожує на Замбі, не знайдеш жодним відеотелефоном, а удвох з Рессі вони зуміють перешкодити викрадачам...

Залишалося тридцять хвилин до півночі, до обумовленого фон Кругом терміну, коли стиха повернувся дверний замок, і до кімнати заглянула кудлата морда Рессі. Електроник був наготові.

— Вперед, Рессі! — хрипло сказав Електроник, доторкнувшись до хвилястого карку собаки.

Вони промчалися повз швейцара, що притиснувся до стіни, вискочили на вулицю. Електроник вивчив карту міста й чітко уявляв, де палац магараджі, але про всяк випадок пояснив Рессі:

— Точно на південний захід. П'ять кілометрів чотириста метрів.

Вони поминули центр міста з діловими хмарочосами й металево-скляними будинками, заглибилися в старий район. Хлопчик і собака бігли кривими вузькими вуличками, вздовж нескінченно довгих глиняних стін, куди не виходило жодне вікно. Пустельна, брукована дорога вивела їх до занедбаного палацу. В місячному світлі блищали білі вежі й куполи.

Ось залізний міст над ровом... Вхідна арка. І далі — палацові зали. Кімнати, кімнати, лункі темні кімнати — незчисленні покої магараджі. Силуети чучел, лискуча проти місячного світла зброя... Де ж білий тигр у цьому лабіринті залів, коридорів, вузьких сходів, колонад, балконів, кам'яного мережива стін? Рессі впевнено біг порожнім палацом, ніби тримав у зубах нитку, що виводить з лабіринту.

Вони ступили на балкон і побачили внизу кам'яний дворик; колись тут магараджа перед виїздом у джунглі оглядав своїх мисливських гепардів — довгоногих, плямистих, які легко наздоганяли найпрудкіших оленів. Немає більше магараджі, зник з лиця землі останній індійський гепард, але залишився мисливський дворик, захований в самому центрі палацу-фортеці.

На мармуровій підлозі в присмерковій сутіні причаївся величезний тигр. Він був неприродно білий, з кільцями темно-сірого волосся, із сріблястими бакенбардами. Тигр глухо гарчав.

Хлопчик і собака, визираючи із-за колони, побачили тс, що налякало білого тигра: над квадратом двору висів на обертових площинах емптомер, схожий на дивовижну комаху. Тигрові очі стежили за повітряною машиною.

Тигр раптом плигнув на середину двору. Оглушливе ревіння розляглося по порожніх залах, затихло десь у дальніх кімнатах. Переконавшись, що нічний палац, як завжди, відгукується на його голос, тигр повернувся у свій куток, оглядаючись на машину.

Розійшлися стулки на череві емптометра, з люка поповз униз на тросах важкий ящик. Під рукою Електроника здригнулася голова Рессі, але хлопчик стримав його: рано. Ящик опустився на мармурову підлогу — закритий сталевий ящик, який таїть у собі німу загрозу. Висунулася бічна стінка, неначе запрошуючи жертву зайти. Ошкірений, з прищуленими вухами тигр затаївся в кутку, й було щось страшне в цій сцені.

Гучний голос покликав: "На допомогу, друзі!" — й Електроник враз упізнав голос Громова. Він звучав з ящика. Учителю кликав їх на допомогу!..

— Вперед, Рессі! — крикнув Електроник, перестрибуючи балюстраду.

А Рессі ще до команди хазяїна, ледь зачувши знайомий голос, плигнув з балкона у внутрішній двір, блискавкою ковзнув по гладенькій підлозі, пірнув у ящик. Тієї ж миті, клацнувши, замкнулися дверці, сталева коробка ривком піднялась угору разом з

емптометром.

Глухий рик звіра, крик хлопчика, бряжчання сталі — всі звуки швидкого полювання на мить заповнили сонний палац.

І затихло. Емптометр віддалявся до зірок, залишивши в кам'яному мішку людину й тигра.

— Відчепися ти! — залізно-скрипучим голосом сказав Електроник білому привидові, який приготувався до стрибка, й тигр, підвівшись і несподівано байдужно позіхнувши, зробив кілька м'яких кроків, повернувся в куток. — Ех ти, вау-ху-аб!..

Надто пізно здогадався Електроник, що клітка не для тигра, а знайомий голос — лише приманка. Якби він перший ускочив у ящик і дверці зачинилися, Рессі безперечно звільнив би свого хазяїна. Проте Електроник був не в змозі наздогнати повітряний емптометр: він не вмів літати, як Рессі. І навіть не розгадав звичайної мисливської хитрощі.

Хлопчик виліз із кам'яного мішка по приставній драбині й, не звертаючи уваги на колючки, які шматували його сорочку, побіг туди, де він чув слабкий звук емптометра, що швидко віддалявся.

Електроник біг доти, доки не відчув, що в ньому вичерпується енергія.

П'ятеро хлопчаків і дівчинка сиділи на бильцях лавочки, мов настовбурчені птахи на тину. Вони слухали Електроника.

Його зустріли у школі веселими викриками, нетерплячими запитаннями. Однак Електроник відповідав коротко і, як усім здалося, поводився дуже стримано. Кілька днів вирував восьмий "Б" після приїзду з південного моря засмаглого підводника Сироїжкіна. І хоч верхогони на акулі восьмикласники поцінували як достойне й сучасне випробування людської волі, вони з нетерпінням чекали Електроника. Він один міг розповісти всі подробиці врятування синього кита! І звичайно, чекали невловимого Рессі: хотілося поглянути на нього, зрозуміти, що означає це таємниче "І так далі"... І ось повернувся Електроник і дуже сухо розповідає про носорогів, акул, підводний човен, переказує якусь наукову книжку, а не справжні пригоди Рессі.

Таратар, щоправда, лишився задоволений своїм асистентом. За літо він так начитався, що пояснював розв'язання задачі мовою найвищої математики, наче лектор студентам. Ніхто його, звичайно, крім Таратара, не зрозумів, і вчителів довелося самому розв'язувати задачу. Лише Вовка Корольков, класний Професор, слухав Електроника з палаючими очима: як він хотів бути так само розумним!

"У житті Електроника настає важкий період, — подумав Таратар. — Мабуть, цього не міг передбачити навіть Гель Іванович Громов. Електроник занадто швидко обігнав за розвитком усіх учнів. Він розмовляє з ними, мов академік з колегами: зовсім забув, що вищу математику його товариші ще не проходили..." Та ось біля дошки стали двоє близнят, і Таратар вирішив розрядити серйозну атмосферу в класі:

— А Сироїжкін таки обігнав тебе за канікули, Електроніку!

Всі посміхнулись і здивовано помітили, що Сироїжкін став вищий за свого двійника. Це була істина, хоч трохи сумна, коли її згадуєш: машини не ростуть.

Після уроків Сироїжкін шепнув приятелям новину, яку йому вдалося вивідати в Електроника: "Пропав Рессі!" і тут уже Електроник не міг відбутися нудними відповідями. П'ятеро хлопчаків і дівчинка привели його в безлюдний парк, щоб дізнатися, як було все насправді.

Електроник говорить млявим голосом, але кожний уявляє себе в кам'яному мішку з білим тигром: як він підстрибує, намагаючись учепитися за підвішений сталевий ящик, а руки зісковзують, і ось уже похмурий емптометр на повному ході втягує в себе вантаж.

— Що ти сказав тигрові, Електроніку? — перепитує Макар Гусев.

— Причому тут тигр! — махає рукою Вовка Корольков. — Скажеш сам, коли зустрінешся... Куди подівся емптометр — ось питання.

— Я, — втрутився Вітька Смирнов, — захопив би перше-ліпше повітряне таксі й переслідував би емптометр.

— А потім, — сказав Гусев, — приземлився б поряд, витягнув би з кабіни викрадачів — і отак... — Круглі кулаки першого силача замиготіли в повітрі, атакуючи невидимого ворога. — І визволив би Рессі!

— Там не було повітряних таксі, — пролунав скрипучий голос Електроника.

Настала тиша. Всі мовчали. Лише зрідка падали з дуба жолуді: тук-тук...

— Ех, ти! — сказав Сергійко другові. — Недогледів...

— Такий собака! — зітхнув Вітька.

— Такий страус! — згадав Професор.

— І так далі, — баском підтакнув Макар.

— Припиніть! — промовив дівчачий голос. Майя, восьмикласниця школи хіміків, зневажливо огляділа хлопчаків. — Накинулися всі на одного! Носи повісили! Де ваші великі формули, програмісти?! Ану, придумайте, як виручити з біди Рессі!

Приятелі зіскочили з лави, розійшлися в різні сторони. Вони ходили по доріжках, усипаних жовтим листям. Вони міркували. Але що з того? Всі великі теореми світу безсилі були пояснити, де зараз Рессі!

— Дайте мені нові матеріали, я збудую іншу геніальну тварину, — пробурмотів Електроник.

Але приятелі лише махнули рукою. А Сироїжкін, почувши слова друга, підскочив до нього й свистячим шепотом протягнув:

— Що-о?

— Спробую збудувати, — хрипло відповів електронний хлопчик.

— Дивись, Електроніку! — Сергій погрозив йому пальцем. — Ти надто просто відмовляєшся від Рессі...

І Сергій попрямував доріжкою. Потім оглянувся на непорушно застиглого Електроника, пожалів його: "Адже це він складав Рессі, вчив його, тримав зв'язок за тисячі кілометрів, давав команди. І ще... подружив мене з Рессі..." Сергій підійшов до Електроника, доторкнувся до плеча.

— Не сердься...

— Я не серджуся. Я машина, розумієш? — жалібно-скрипучим голосом сказав Електроник.

Раптове визнання знову обурило Сироїжка, що звук до перемог свого двійника.

— Для чого ж ти тоді створений, раз не можеш знайти вихід? — відрубав він.

Електроник якимось дивно глянув на Сергія. І раптом затрясся всім тілом.

Залунала різка музика — це всередині Електроника ввімкнувся транзистор. І двійник Сироїжка. на подив усім, смішно згинаючи ноги в колінах, присідаючи, похитуючи головою, хрипло заспівав:

— Е-е-е, балі-балі... Е-е-е, балі-лей...

— Що з тобою? — витріщив очі Сироїжкін. — Ти хворий?

Електроник, похитуючись у такт музиці, промовив співуче:

— Нерозв'язне для мене питання: навіщо я створений? Е-е-е... Я можу перегоріти... е-е... Або назавжди замовкнути, розв'язуючи цю задачу... балі-лей...

— Він може перегоріти! — повідомив Сергій приятелям, які підбігли. — Я випадково поставив йому нерозв'язне запитання...

— Яке? — поцікавився Професор, на що Сироїжкін погрозив любителю математики кулаком: не бачиш, що робиться з людиною?!

— Намагаюсь не перегоріти, балі-балі, — уточнив, пританцьовуючи, Електроник. — Згідно з другою теоремою Геделя... Е-е-е... Шукаю виходу з логічного тупика... балі-балі... переключився на інший ритм... е-е-е... розряджаю суперечності... балі-лей... Музика відвертає мене від нерозв'язних питань... Е-е-е...

Сергія не заспокоїло навіть знайоме прізвище теоретика формальних систем Геделя. Електроник ніколи не дозволяв собі таких витівок Сироїжкін був розгублений.

— Ти мене не так зрозумів, Електрошо. Я ось що хотів сказати: дуже шкода втрачати не просто якусь систему, а друга. Адже я до нього звик.

Електроник відразу заспокоївся, вимкнув транзистор.

— Гарзд, — сказав він хрипло. — Я викреслю із своєї пам'яті слово "друг". Так буде краще. І тобі раджу.

— Постараюсь, — погодився Сироїжкін, не сперечаючись з товаришем, щоб випадково не поставити йому нове нерозв'язне запитання, а сам подумав: "Мені так просто викреслити неможливо..." — Ми все одно будемо викликати Ресі! Правда, Електроніку?

— Цю задачу я розв'язую кожної хвилини, — підтвердив Електроник: він безперервно ловив сигнали від Ресі.

— А ти, Електроне, сучасний хлопець! — У голосі Макара Гусева вчувалася повага. — Який це танець?

— "Балі-балі". Я вибрав цей танець, щоб швидше розважитися, — відповів Електроник.

— Я теж застосовую на собі другу теорему Геделя, — підтвердив Професор. — Але інакше, ніж Електроник. Як тільки я в поганому настрої, відразу заглиблююся в математику.

— Усі ви хвальки, — сказала Майка. — Тільки й чути: математика, формули, теорема Геделя, а де Рессі — ніхто не скаже. Не люблю чваньків, люблю спортсменів!

— Геть сухоребру математику! — загорлав Макар Гусев. — Хай живе сила!

— І справді, — говорила далі Майка, почервонівши, — всі ви чудово розмірковуєте, а коли залізете в басейні на десятиметрову випіку й побачите звідти близьке дно, тут жодна теорема не допоможе: пірнай або повзи назад.

— Майка — за спорт! — радісно підсумував Макар і, зареگотавши, одним пальцем підчепив ручки три портфелі, вижав їх над головою.

Електроник, подивившись на Гусева, мовчки пішов до безлюдної альтанки-читальні. Приятелі, передчуваючи несподіване змагання, попрямували за механічним хлопчиком.

В альтанці Електроник вказівним пальцем підняв стілець за спинку. Макар показав коронний номер: однією рукою — стілець за ніжку.

Електроник наблизився до масивного столу. Однією рукою спокійно підняв стіл за одну ніжку.

Макар, почервонівши від натуги, силкувався трохи підняти стіл за дві ніжки, але тільки стрибав на місці й ледь не продавив підлогу альтанки. Нарешті, перевернувши стіл догори ногами, він підліз під кришку й, ставши навкарачки, завібрував з важкою ношею. Електроник спокійно поставив громіздкий предмет на місце, жестом показав Макарові: "Прошу на поміст". Макар, відсапуючись, виліз на кришку й тільки зібрався розкланятися перед глядачами, як стіл разом з ним здійнявся вгору.

Глядачі заплескали силачеві.

— Оце сила! — кричав Макар, тупаючи по кришці стола над головою Електроника.

— Електросила, — уточнив переможець, опускаючи рекордний вантаж.

...Увечері Сергій сидів над підручником. Уже годину читав одну й ту ж сторінку. Геометрія Всесвіту не вкладалась у його свідомості. А втім, підручник мало цікавив Сироїжкіна. В усіх подробицях уявляв хлопчик кудлатого, набавного Рессі.

— Рессі, ти чуєш мене, Рессі? — бурмотів Сергій.

У кишені сорочки зашитий транзистор для зв'язку з Рессі. Заглядаючи в підручник, Сергій бубонів у кишеню:

— Алло, Рессі, це я, Сергій. Ти чуєш мене?

Але Рессі не озивається. Можливо, тому, що голос Сироїжкіна звучить дуже не схоже: адже він хвилюється... "А що коли Рессі взяв та й стер у своїх схемах один рядок? Якраз той самий, де був слід нам'яті про мене, Сироїжкіна? Га?.. Ні, Рессі не міг таке вчинити!.. Просто він нараз спить і бачить усе найпрекрасніше, найдивовижніше, що може бути тільки уві сні: піски Марса, сірі камені Місяця, райдуги Юпітера. І нічого не чує..." Рессі, відповідай!

Такий геніальний собака — і пропав! Ще невідомо, кого втратила світова наука... Адже, маючи такі здібності, Рессі міг би стати знаменитістю в будь-якій галузі. Наприклад, у шаховій грі — гросмейстером... Навіть чемпіоном світу!.. Ось за столиком

сидить міжнародний майстер. Напроти нього — кудлатий собака, Собака обмірковує вирішальний хід... Кидок слона — мат! Оплески!.. Чемпіона вінчають лавровим вінком. Головний арбітр оголошує: "Тренер нового чемпіона світу Сергій Сироїжкін!.." Сергій зронив голову на стіл і вмить пробудився. Він підкинув підручник, побачивши знайомий заголовок: "Кривизна Всесвіту". Подумаєш! Кривизна Всесвіту знайома кожному з дня народження: хоч заховайся в печеру, хоч залізь під ліжку — зорі сятимуть так само, ти все одно живеш у своїй Галактиці. Навіщо тоді вивчати всі деталі кривизни: досить точно знати й застосовувати головні закони!

Зараз він зосередить свою волю і проб'ється нарешті до Рессі...

Сироїжкін уявив себе в космічному кораблі, який летить поряд з колесом заселеної станції. Там, на величезному колесі із шпичками коридорів, вісью реактора й кругом житлового відсіку, сталася аварія. Космонавтам потрібна допомога.

"Рессі, вперед!" — командує Сергій.

За оглядовим склом ній бачить півнеба у зорях, що повільно обертаються навколо нього. Але вони не мають ніякого значення. Головне зараз — Рессі. Сергій шукає поглядом і знаходить крихітну фігурку, яка, витягнувши морду, пливе до величезного колеса. Рессі — блискучий космолаз, йому не потрібен навіть скафандр...

"Рессі, ще ліворуч, ще ліворуч... Ти чуєш мене, Рессі?.." Зв'язок урвався. Рессі рухається не до того люка. Люди на станції чекають.

Він, Сироїжкін, спробує керувати Рессі на відстані! Без усяких транзисторів... Простим наказом думки... Як у фантастичних книжках...

"Хай живе сила!" — раптом почувся в вухах Сироїжкіна огидний голос Макара Гусева.

Ніякого Гусева в порожній кімнаті, звичайно, не було.

Сергій люто підхопився із стільця: як важко керувати навіть власною думкою. Неодмінно хтось пригадається й зіпсує всю справу.

— Рессі, до мене! — несамовитим голосом заволав

Сироїжкін, аж у шафі забряжчав посуд.

На брязкіт посуду озвався дверний дзвінок, і Сергій кинувся в коридор. Електроник!

— Знайшовся? — важко дихаючи, запитав Сергій. — Рессі знайшовся?

Електроник похитав головою.

— Я прийшов, бо почув новину. По телебаченню оголосили, що зараз виступатиме мій учитель. Я сподіваюся, що він скаже і про Рессі.

— Авжеж, він скаже! — зрадів Сироїжкін. — Як я раніше не здогадався... Ми тут мучимося, викликаємо Рессі... А він скаже одне лише слово, й Рессі відразу озветься.

— Професор! Голова!.. Давай, Електрошо, дивитися разом!

...Обличчя Геля Івановича Громова в овальній рамці телевізора було серйозним.

"Ми, люди Землі, — говорив Громов, — всією своєю багатомільйонною історією запрограмовані для чистого повітря й сонячного світла, прозорої води й тихого лісу. І коли ми по-варварському поводимося із своїми багатствами, ми збіднюємо не тільки

себе, а й наступні покоління. Ось чому Рада охорони тварин рішуче втрутилась у тотальне полювання сонних стрільців".

Гель Іванович розповів про загибель антилоп в Африці, про погоню підводного човна за синім китом, про зебр та дельфінів, які носять у собі радіокулі. І, хоч він жодним словом не згадав про себе й про своїх помічників, хлоп'ята відчували себе героями. Вони підказували професорові знайомі імена, але Гель Іванович перебував далеко від них, у телевізійній студії, і, певна річ, не чув ніяких підказок.

— Ми їхали на Замбі, Гелю Івановичу, — скрипуче мовив Електроник.

— Скажіть, що це Нектон, — вимагав Сироїжкін, дихаючи у скло екрана. — Всі відразу впізнають його.

— Зараз він говорить про тебе.

— А тепер про тебе...

— Про Рессі! — промовили вони разом і замовкли.

Приятелі ще не розуміли, що раз професор Громов вирішив виступити перед телекамерою, значить, він хоче сказати людям дуже важливі слова. Ті, які він обмірковував багато років, ті, які перевіряв у формулах, ті, які Електроник втілював у Рессі...

Електроник слухав дуже уважно, запам'ятовуючи кожне слово професора.

"Одна людина чи група людей, — говорив далі Громов, — вирішили керувати тваринним світом, тримаючи палець на кнопці. Вони забули, що кількість тварин у світі зменшується. Вони навіть не подумали, що можуть викликати її природі страшну ланцюгову реакцію, на зразок ядерної, яку неможливо було б зупинити. — Професор спокійно дивився у вічі мільйонам глядачів планети, котрі ввімкнули телевізори у своїх квартирах.

Білобочка не стане підкорятися якійсь там кнопці, — переконано сказав Сергій. — Він гордий: скоріше потоне, ніж погодиться на рабство...

Рабство? — запитав Електроник. — Це щось дуже стародавнє, з книжок. Мої схеми майже не реагують на слово "рабство".

"...Наслідки "дресированого", електрифікованого світу тварин, що його нав'язували нам фірма "Пелікан" та її представник доктор фон Круг, небезпечні для людства. В майбутньому ніхто вже не зможе відновити те, що зникло..." "Звичайно, немає у світі другого Нектона, — подумав Сироїжкін, — немає другого білого тигра. Живого тигра не складеш з деталей, як машину..." "Мене можуть запитати: яку ж ви пропонуєте систему охорони тварин і спілкування а ними, щоб рідкісні види не зникли з планети, щоб діти й надалі милувалися жирафою і каталися на спині дельфінів? Відповідь: сьогодні нам нарешті відома система комплексу сигналів, якими користуються тварини. Тепер людина зможе керувати тваринним царством моря, землі й повітря мовою їхніх мешканців. Це — мова запахів, форм, звуків, жестів, барв, світла, образів. Можна "говорити" з тигром і з ланню, воронами й сараною, акулами й тунцями, "говорити" їхньою складною мовою. Таку систему розробляли по частинах багато вчених, але вперше її застосувала одна забавна істота на ім'я Рессі..." Хлопчаки аж

підскочили на стільцях. Рессі! Зараз він почує своє ім'я, зараз він озветься радісним гавканням!..

А Громов розповідав, як просторував Рессі в пустеля джунглях, в океані, в небі, як керував він тваринами, як птахи, риби й звірі визнали в ньому свого вожака. Професор дуже просто говорив про Рессі, і його з усмішкою слухала вся планета. Багато хто з глядачів, мабуть, поглядали на своїх вірних собак, порівнювали їх з Рессі й намагалися уявити який він?

Професор згадував, як Рессі охороняв тварин від сонних стрільців.

Сергій не витримав і, широко розвівши руки, закружляв по кімнаті.

— Я просторую в колючих кущах! — радісно оголосив він. — За мною женеться сонний стрілець в "жабі". Він зводить рушницю. Ну, командуй же, Електроніку, командуй!

— Увімкни око мухи! — наказав Електронік. — Бережися. Планеруй, Рессі!

І Рессі на двох довгих ногах, змахнувши крильми, перестрибнув стілець і гепнувся на підлогу.

— Стрілець промахнувся! — торжествував Рессі — Мій друг муха врятувала мене... Але я вже просторую в глибині. — Сироїжкін поповзом заліз під тахту. — Яка тут темрява, я майже нічого не бачу... Навіть розряджаючи електричних скатів, — додав він, уколовши спину об цвяшок, який там стирчав. — Ось із похмурої ущелини виповзає якесь чудовисько. Воно звивається усім тілом! Хто ж це?

— Увімкни око мечохвоста, — підказує Електронік. — Він чітко розрізняє всі контури.

— Бачу. Це морський дракон, величезна змія...

Сергій замовк: в океанську глибину проникли сумні слова Громова:

"Рессі пропав. Його не загриз тигр, не розплющив слон, не зламала горила. Якось уночі його викрав невідомий емптометр..." Сироїжкін, лежачи на підлозі, розмірковував:

— Убивство оленя, змії, навіть жабеняти — це все одно вбивство...

— Згоден, — підтвердив Електронік.

— Я тільки зараз зрозумів, — мовив Сергій, — що таке просторувати.

— Що?

— Це — побачити вчасно ворога. Побачити ворога й попередити друга!.. Не відповідає Рессі?

— Не відповідає, — хрипло сказав Електронік.

"...Розумно керуючи тваринним світом, ми не тільки збережемо всі цінності природи, ми станемо багатші, — закінчував свою промову Громов, — Природа — великий художник, і людина, запозичуючи її винаходи, збудує нові чашини й прилади, опуститься в недоступні поки що глибини океану й космосу..."

— Я — Рессі, — оголосив восьмикласник, ступаючи на довгих ногах. — Я, крокуюча машина, йду по сипучих пісках Марса...

Він плюхнувся на стілець і, обхопивши сидіння руками, застрибав на дерев'яних

ногах по кімнаті.

— Я почуваю, — збуджено говорив він, — кожен свою крокуючу ногу. Як вона загрузав в піску й знову ступає.

— Зажди, — спокійно промовив Електроник. — Це блискуча ідея, але ти нічого не зрозумів. Можна придумати будь-яку машину — для пісків, гір, крижаних торосів...

Проте зараз, як сказав мій учитель, важливо зовсім інше: рятувати все живе, щоб потім робити відкриття.

— Ех, ти, — дорікнув Сироїжкін, — не зміг оцінити винахід. А ж усього-на-всього хотів сказати: "Геть усі колеса!" — І сумно зітхнув: — Що, не озивається Рессі?

Електроник похитав головою.

— Алло, Астронавте, я щойно перевіряв підводні маршрути в Атлантиці. Сьогодні в диспетчерів гарячий деньок: новий розклад, капітани нервують. Але все гаразд, поки що перерва. Які новини над нашою планетою, Асте? Прийом.

— Привіт, Командоре. Давно чекав тебе. Тут хлопці з Плутона, Юпітера й інших станцій бомбардують, щоб я дізнався точніше: що там за цікавий пилوک знайшли на Землі? Прийом.

— Пилوک, Асте? Вперше чую. Прийом.

— Ха-ха, ну й запрацював ти! Невже страж місячних каменів знає більше, ніж землянин? Отже, слухай, Командоре: десь у горах відкопали кілька сот атомів якоїсь рослини, її немає в жодному електронному каталозі. Що ти на це скажеш, землянине? Прийом.

— Ображаєш, Асте. Я не простий землянин, я — глибинник. Новини до нас доходять іноді пізніше, ніж до тебе. Прийом.

— Бачу тебе, глибиннику, — вибач за такий жарт. Бачу в ілюмінаторі туманно-блакитну кулю. Он синя пляма — твій океан, Командоре. Невже ти на самому дні? Звичайно, тобі серед підводних човнів, міст, вантажопроводів не до пилку. Однак це забавна історія. Прийом.

— А може, ти заніс із свого Місяця, Асте? Прийом.

— Поки що не бачив тут ніяких пальм — самі мертві скелі. Та й на Землі я не був уже три відпустки. Відпадає, Командоре. Висунь яку-небудь дотепнішу гіпотезу, а я передам по команді хлопцям. А то виють від космічної нудьги, як вовки. Прийом.

— Гаразд, дізнаюся в аеродиспетчерів про твою марсіанську рослину й розтлумачу тобі, що коли заніс її на Землю не ти, то все одно якийсь ваш брат космонавт. Ага, я давно хотів запитати тебе, Асте: ти чув виступ професора Громова? Прийом.

— І бачив, і чув. А що, хіба є нова інформація? Прийом.

— Сподіваюсь, тепер мені не треба доводити, що електронний пес Рессі існує? Пам'ятаєш, ти не вірив, що він урятував Нектона? Прийом.

— Один — нуль на твою користь, Командоре. Хоча: не існує, а існував. Я так зрозумів, що пса викрали. Побачимо, чим закінчиться наша суперечка про марсіанський пилوک. Може, я відіграюся. Прийом.

— Ця історія із собакою, чесно кажучи, не виходить мене з голови, Асте. Знайшлись

якісь мастодонти, щоб присвоїти чужий винахід. Прийом.

— І мені, Командоре, шкода пса. Подумати тільки, якась там залізна штукovina, а от дивись — робить відкриття. Прийом.

— Ти знаєш, Асте, цих сонних стрільців вчасно схопили за руку. Професор правильно сказав, що могла статися ланцюгова реакція: знищення тваринного світу. Уявляєш — пустельна планета?.. Це б торкнулося океану, космосу і нас із тобою, Асте. Прийом.

— Ну, ти переборщив, Командоре. Земля змінюється на наших очах. Ліси, трави, звірі, птахи... А втім, це справа вчених. Але при чому тут я і ти, Командоре? Глибинники безмежно далекі від землі. Прийом.

— Ти не правий, старина Астронавте! Ти не оцінив значення нової теорії Громова. Вибач, розмову продовжимо пізніше: мене знову кличе Атлантика. Відбій!

...Гель Іванович Громов, переглядаючи газету, звернув увагу на замітку в розділі "Пригоди під водою".

"Підводні викрадачі" — такий був кричущий заголовок, і професор хотів уже відкласти газету, але щось привернуло його увагу, й він почав читати із середини.

"...Як відомо, одна восьма золота й срібла, накопичених людством, лежить на дні світового океану. Коли врахувати, що донедавна протягом сотень років у штормах і бурях гинуло щороку понад дві тисячі суден, то океанське дно буквально усіяне морськими скарбами".

— Якщо повірити репортерів, — пробурмотів Громов, — то треба, не роздумуючи, опуститися на дно морське.

"Один з таких кораблів — "Санта-Марія", який належав генуезькому купцеві і який затонув понад п'ять століть тому, знайдено археологічною експедицією. Майже місяць корабель, замулений до верхівок щогл, обчищали від осадових порід. Цінні для істориків експонати — зброя, побутові речі, бортовий журнал, який чудом зберігся, — археологи помістили в ізоляційні камери. Молодший науковий співробітник І. І. Слєпньов проник у трюми "Санта-Марії" і серед рештків зотлілого вантажу знайшов залізні скрині.

Відкривши одну з них, учений побачив, що вона наповнена золотими монетами..."

— Ото вже люблять газетярі всілякі несподіваності, — посміхнувся Гель Іванович.

"Коли наступного дня експедиція повернулася за скарбом, скрині були порожні..." Гель Іванович схопився, зібгав газету, сунув її в кишеню.

— Якась дурниця! Звичайні підводні грабіжники під рубрикою "Пригоди", — збуджено сказав він. — Але чому я думаю про Рессі? Що за нісенітниця!.. Тепер у будь-якій загадковій події мені ввижатиметься запропалий Рессі... Треба заспокоїтися, шановний Гелю Івановичу, — звернувся він до самого себе, — і... і... а де ж газета? Де стаття? Далебі, якась напасть...

Обшукавши всю кімнату й знайшовши газету у власній кишені, професор став читати далі:

"Працівники морської інспекції, прибувши на місце пригоди, оглянули трюм

затонулого корабля, взяли проби води. Встановлено, що заржавілі замки на скринях одімкнено ключем особливої форми. Слабкий слід у воді, проаналізований "електронним носом", на жаль, не виявив прикмет викрадачів, але ж відомо, що найновіша машина "електронний ніс" визначає за запахом приблизний вік, професію, район проживання особи, яка вчинила злочин. У картотеці морської інспекції не знайшлося подібного запаху. Крім того, контрольні проби води, взяті біля затонулого корабля, свідчать про те, що викрадач застосовував реактивний двигун. З усіх відомих засобів пересування жоден не міг би проникнути в тісний корабельний трюм "Санта-Марн"...

— Він, — твердо сказав Громов. — Тепер я точно відчуваю, що це Рессі!..

Гель Іванович сидів, обхопивши голову руками. Маленький Рессі чудовий плавець, лише він міг залишити в трюмі слід реактивного двигуна. Професор схопився, заходив по кімнаті.

— Якщо вважати мислення за властиву лише людині якість, то створити мислячу машину неможливо, — Він зупинився, розсміявся. — Але ж вона є! Я сам спростував цю нісенітну тезу! І хто, хотів би я знати, може вказати межу удосконалення машини?!

Громов дістав з кишені люльку, запалив.

"Може, хвилювання даремне й підозри безпідставні, — заспокоював себе професор. І відразу ж пригадав: — Проте моя машина невловима. І для неї ніхто не придумав ніяких Заборонних Теорем!"

Про Заборонні Теореми, які можуть зупинити не тільки Рессі, а й будь-яку електронну машину, Громов намагався більше не думати: ці думки професор вважав небезпечними для майбутнього людства. Але сплив у пам'яті рядок з газети: "Одна восьма світових запасів золота й срібла..."

Громов похитав головою: "Що за дивна фантазія? Ну, я розумію: пошуки рідкісних лікарських водоростей, які допоможуть вилікувати невиліковні поки що хвороби. Відкриття покладів марганцю, нікелю, урану на океанському дні. Нарешті, якщо хтось хоче терміново збагатитися, — збирання алмазів на материкових обмілинах Південно-Західної Африки. їх там скільки завгодно в піску — алмазів на чверть карата, хоч зараз в бурильну установку, а то й в ювелірну крамницю... Але затонулі кораблі із скарбами — яке мізерне, примітивне використання найновішої машини!.." Гель Іванович уявив волохату мордочку свого Рессі й усміхнувся.

"Напевно, я перевтомився, — вирішив професор. — Усі ці погоні, подорожі, винаходи не для мого віку. Яка "геніальна" гіпотеза: Рессі — скарболаз! Коли я його створював, то нібито був сповна розуму й не програмував грабіжництва... Та в цій газетній замітці лише один вірогідний, підтверджений наукою факт: Корабель "Санта-Марія" родом з того самого міста, що й Христофор Колумб. А всі інші гіпотези потребують ретельної перевірки!.." Громов став малювати схеми Рессі, заглядаючи в газетну замітку. Потім він узяв телефонну трубку, набрав на диску номер:

— Алло, глибинники? Говорить професор Громов. Прошу з'єднати мене з диспетчером Океану. Скажіть, будь ласка, Командорові, що в мене важливе

повідомлення...

Кожні півгодини океан затихав. Підводні радіолінії, якими летіли голоси капітанів, зв'язківців, учених, усіх тих, що пливли й мандрували на різних глибинах, три хвилини мовчали: рятувальна служба сторожко слухала, чи не прозвучить у глибині сигнал SOS. Мабуть, це була швидше традиція, ніж потреба: відтоді як судна опустилися під воду, тривожні заклики звучали дуже рідко — коли спалахувала пожежа, відмовляли двигуни чи корабель не повернувся в порт. І порожні секунди ефіру сприймалися як мовчазна пам'ять про мільйони загиблих у морі, про тих, хто своїм життям тисячі років платив данину стихії. Лише зрідка тишу трьох хвилин порушував слабкий писк. Прислухаючись, рятувальники махали рукою: це були тільки дельфіни й кити, які носили в собі мікропередавачі.

Одна з таких "стихійних точок", на яку радисти й рятувальники не звертали уваги, рухалася певним маршрутом. Якби хтось придивився до карти її життя, він відзначив би цілковитий збіг з картою загиблих кораблів. Причому не всіх кораблів, про збереглися в пам'яті людства, а лише тих, про які в історичних хроніках та морських довідниках сказано, що вони везли цінний вантаж.

Це був Рессі. втім, уже не Рессі, а Індекс — так кодувалася нова механічна система в пам'яті кругівської машини. Рессі-Індекс, неоціненний підводний розвідник, був гордістю фон Круга: чуткий, швидкий, він миттю озивався з глибини. Одягнений в пругку дельфінячу шкіру під кудлами шерсті, вік міг суперничати з будь-яким підводним човном, з будь-яким морським роботом. Слідом за Рессі по хвилях пливла звичайна морська яхта, яких в океані тисячі й тисячі. Тільки прочитавши її назву — "Альбатрос", можна було за спеціальним каталогом установити, що "Альбатрос" належить фірмі "Пелікан".

Зовні Рессі нітрохи не змінився — такий же кудлатий, з розпущеним хвостом, ледь роздутий, схожий на маленького кита. Але плавець Індекс уже не був тим цікавим, хоробрим Рессі, який колись разом з дельфіном Білобочкою рятував синього кита. Якби Індекс зустрів у морських глибинах Білобочку, він байдуже проплив би мимо. Індекс слухався тільки нових хазяїв: яхту "Альбатрос", фон Круга, його машину. До речі, своє колишнє ім'я Індекс теж не пам'ятав.

Самотній плавець був спринтером глибин. Коли Рессі набирав швидкості, його дельфіняча водовідштовхувальна шкіра давала йому змогу легко ковзати в струменях води. Всі звуки моря цікавили його не більше, ніж ділову людину — розмови дресированого папуги. У скреготі, тріску, писку, ляскоті й балачках риб'ячих косяків, у гулі морського прибою і в шереху підводних течій він вирізняв лише шум кораблів, яких побоювався. Кільватерний слід у воді зберігався тривалий час, і Рессі намагався обминати морські дороги кораблів. Він користувався іноді шляхами кашалотів, які переслідували кальмарів та глибинних риб, і ці пустельні морські "мисливські стежки" вели Рессі до мети.

В одній з течій він натрапив на запах синього кита. У пам'яті промайнув якийсь знайомий образ і щез. Швидкі струмені підхопили Рессі, й самотні мандрівники —

Нектон і його колишній рятівник — так і не зустрілися.

Як величезні рибини, що зарилися в намул, на дні лежали два кораблі — до них і поспішав Рессі. Кілька століть тому в бурхливому морі розігралася звичайна трагедія: корсари перейняли корвет, який доставляв колоніальне золото, розбили його й потопили; грабіжників застигла в дорозі буря, пригнала розбійницький корабель на те саме місце, швиргнула на камінь, що стирчав серед хвиль. Вони лежали на боку за півмилі один від одного — два давніх вороги, і світ забув про них, лише кілька рядків зберегли старі рукописи.

Наблизившись до кораблів, Індекс послав умовний радіосигнал яхті "Альбатрос" і, випустивши сталевий бур, став легко руйнувати гниле дерево. І хоч Індекс бачив під водою, він увімкнув пошуковий промінь лазера, щоб працювати напевно в корабельному трюмі. Вузький пучок світла привернув якихось дивних істот. Сплющені тіла, звиваючись, рушили до розвідника, і він гукнув на допомогу акул.

Африти — злі духи моря, як називають їх підводники, — з'явилися негайно й заходилися знищувати сплюснених тварюк. Зграя акул, позначених радіокулями, супроводжувала Індеса по п'ятах; коли йому хтось заважав, він кликав своїх сторожів. Вони підкорялися сигналам Індеса, й усе живе, забачивши зухвалі довгі тіні, кидалося врозтіч.

Услід за акулами підводний скарболоз викликав дельфінів, які кружляли над затонулими кораблями. Дельфіни були чудовими вантажниками: вони доставляли на яхту мішки з коштовним вантажем. Ці хитромудрі мішки, що їх приносив на дно один з дельфінів, хутко усмоктували в себе золото разом з морською водою, і Рессі пильно стежив, щоб води було менше, ніж золота.

Іноді його відвертав від роботи пронизливий свист дельфіна. Рессі залишав мішки й плив до гінця, на якого нападала метка акула. Нахабний сторож діставав електричний: удар і, звиваючись, опускався на дно, а потім, якщо його не встигли розірвати інші африти, плавав, наче нічого й не сталося. Рессі, знайшовши покинутий мішок, коротко свистів потерпілому дельфінові: "Пливи!" І той плив до яхти.

Коли трюми опустіли, Рессі залишив корабель. За ним покійно рушили африти. На пустельній морській поверхні, де давно вже не ходили кораблі, слідом за підводним скарболозом, розтинаючи хвилі гострим носом, ішла яхта "Альбатрос". За яхтою пливла слідом слухняна дельфіняча зграя.

Невдовзі після появи замітки про таємниче зникнення вантажу "Санта-Марії" розвідника скарбів стали супроводжувати переслідувачі.

Спочатку це був підводний дирижабль з гвинтом, який обертався під черевом машини. Гул гвинта почули вуха Рессі, коли він підпилював тверде дерево стародавньої галери...

Полишивши знахідку, скарболоз підплив до дирижабля, покружляв перед тупим його носом і кинувся навітки. Він добре розрізняв рельєф дна і попрямував до широкої ущелини в скелі, знаючи, що після найближчого повороту вона раптово звужується. Кудлатий плавець махав хвостом-плавником перед ілюмінатором дирижабля, дозволяв

себе фотографувати й вивчати, — він був упевнений, що його не впіймають. Біля повороту Рессі проплив швидше, помітивши, що незграбне сріблясте тіло теж збільшило швидкість. Поворот — і дирижабль наскочив на камені. Командир дирижабля, викликаючи технічну службу, проводжав Рессі заздрісним поглядом: от якби він так знав рельєф океанського дна!..

Через кілька днів появився підводний човен, схожий на акулу. Від цієї гостроносої посудини Рессі врятувала шалена швидкість меч-риби: жоден великий корабель не вмів плавати так швидко, як механічний Рессі й жива меч-риба, здібності якої передав йому колись професор Громов. Цим здібностям позаздрив командир підводного човна.

У морському змаганні Рессі на деякий час загубив своїх супутників. Відірвавшись на безпечну відстань від переслідувачів, він зв'язався з яхтою і, обережно кружляючи, наблизився до неї.

На карті подорожей Рессі була морська западина з кладовищем кораблів. Сотні років тому моряки прозвали це місце Мисом — через підступну скелю, що виступала з води; тут завжди лютували шторми. Ті, кого переміг Мис, лежали на дні. Щогли й димарі, порослі водоростями, обліплені черепашками, стирчали з піщаних дюн.

Спускаючись на глибину, Рессі звичайно ледь-ледь роздувався, ставав схожим на гладке китеня. Навіть там, де сталевого підводного човна могла сплющити вага води, Рессі плив спокійно, мов кинуте на дно яйце: його дельфіняча шкіра, подібно до ячної шкаралупи, потрошку пропускала воду, врівноважуючи різницю тисків. Тут треба було працювати, особливо чітко, бо гінці-дельфіни не могли довго затримуватися на глибині.

Скарболаз, розгрібаючи пісок, заліз у старезний корабель, але не знайшов нічого потрібного для себе, точніше, для своїх хазяїв. Потім він проник в пароплав і, оглянувши каюти, коридори, палуби, вибрався назовні через димар.

В зеленій сутіні високо над собою Рессі побачив нового переслідувача. Приліпившись присосками до стрімкої скелі, над затонувим пароплавом висів плаский диск. І хоч Рессі перебував значно нижче в непроглядно-чорній глибині, він, дослідивши диск сигналами, визначив, що опуклі очі ілюмінаторів, екрани й чутлива електроніка спокійно розрізняють його силует серед кораблів. Рессі моментально уявив схему дна океану, розділивши її двома лініями — свого життя і смерті. Так навчав його колись Громов: у поєдинку з електронною машиною Рессі завжди відтворював у пам'яті зразок завдання, й чіткі лінії життя й смерті були межею його дій.

Цього разу вони пролягали надто близько, хоч як хитрував Рессі. Плаский диск, обертаючись, опускався за ним у глибину, котився на ребрі вузькою ущелиною, швидко ковзав у щільних прошарках води, ні на хвилину не випускаючи з очей плавця. Здавалося, диск передбачає дії Рессі-Індекса, заздалегідь розрахувавши його і свою лінії життя. І в цій безшумній дуелі дві лінії всередині механізмів Рессі поступово зближались, намагаючись перекреслити одна одну.

Він обрав єдино правильне рішення: помчав до сонячного світла, у прозорі води, й, розтинаючи носом хвилю, набираючи найбільшу швидкість, випустив із спини сріблясті крила й розвернув їх. В ту мить, коли Рессі злетів над хвилями й, змінивши напрям,

подібно до колібрі "синя борода", шугнув угору хвостом уперед, його електрична пам'ять зафіксувала цілковиту перемогу: всередині схем дві лінії, затремтівши, різко роз'єдналися, і сліпучий струмінь життя виніс Рессі в сонячне небо.

А в диску, що обертався, блиснувши далеко вниз, командир здивовано вигукнув: "Оце гравець!.." Але Рессі не чув захопленого вигуку; він летів над океаном, шукав своїх партнерів...

Тільки тепер, коли швидкохідний плавець несподівано злетів і тим урятувався, командир підводного диска оцінив належним чином конструкцію професора Громова. Що це був зниклий Рессі, він не сумнівався: Громов, одержавши від диспетчера Океану фотографії, відразу впізнав підводного скарболаза. Командир знав також, що Рессі — невловима машина й володіє свободою дій. Проте, вирушаючи в погоню за Рессі, командир не міг собі уявити, що він не тільки не захопить скарболаза на місці злочину, а навіть не зуміє його наздогнати в швидкохідному диску. А без точних доказів диспетчер Океану не мав права затримати морську яхту "Альбатрос", яка супроводила Рессі.

Командир підводного диска сердився на нових володарів Рессі: "Понівечити таку машину, пустити її розшукувати затоплені скарби... Ми тут блукаємо по дну морському, вивчаємо океан... І раптом якийсь кудлатий Рессі показує, що можна обійтися на глибині без підводних човнів, дисків, скафандрів. Значить, цей точний, безстрашний плавець здатний допомогти глибинникам..."...Диск безупинно йшов слідом за Рессі. Безшумний круглий привид котився за плавцем з моря в море. Рессі доводилося часто вмикати аварійне керування, щоб устигнути виконати завдання і вчасно вислизнути від переслідувача. Будь-яка машина з хвилини народження приречена на смерть: з часом вона зношується. Рессі ніколи не розв'язував задач про своє майбутнє: навпаки, стикаючись із труднощами, він працював щосили. Його загострені почуття були підпорядковані заданій меті: знайти черговий затонулий корабель і уникнути небезпеки.

У цій шаленій гонці відстали від яхти дельфіни й акули. Індекс сам доставляв на "Альбатрос" повні мішки. Капітан чортихався і кляв глибинну бестію, яка примушувала його мотатися по океану, але покійно йшов за Індексом, виконуючи наказ фон Круга. Біля капітана стовбичила квадратна постать Міка Уррі.

Доктор фон Круг, вивчаючи інформацію своєї обчислювальної машини, креслячи на карті маршрути Індеса, здогадувався, що за Індексом хтось полює; але від сміливих дій моделі доктор мав велике задоволення, бо Індекс уникав переслідувачів і, як і передбачалося, приносив йому реальні прибутки із дна морського.

"Як це я раніше не побачив, що машина геніальна! — розмірковував фон Круг. — Тепер я можу сказати вголос: за своїми здібностями модель перевершила творця!.." А творець Рессі теж вивчав дані спостережень, які передавав командир плаского диска, й похитував головою. Здавалося, він здивований хитрістю скарболаза.

"Одна восьма золотого запасу людства, — згадував, морщачись, Громов. — Скільки ще залишилося? Скільки в мене часу? І що буде потім, коли вичерпаються підводні

скарби? Може, я наділив Рессі надто великою самостійністю?" Професор був прикро вражений: не таким уявляв він майбутнє Рессі. А тепер, коли Рессі попав до фон Круга, він просто ставав небезпечним. Як буває небезпечний для суспільства дуже спритний розбійник. І от він, творець Рессі, мусить придумати для свого винаходу Заборонні Теореми...

Є вчені, які доводять те, чого не може й не повинно бути у природі. Це важливі для науки праці; вони застерігають: таким ось шляхом іти не можна, там — глухий кут. Але ці вчені не складають Заборонних Теорем.

Заборонні Теореми призначені для діючих машин. Вони припиняють життя будь-якого небезпечного механізму, і придумує їх той учений, котрий знає, як влаштовано збунтований механізм.

Це була болісна робота. В рядках звичайних рівнянь, що їх щодня писав на аркушах паперу Громов, крилася німа загроза. І не тільки для Рессі. Якщо досконально розробити Заборонні Теореми, то можна зупинити всі у світі машини. Професор дуже добре розумів, які ризиковані розрахунки виконував. Проте він сподівався врятувати Рессі, не руйнуючи його.

Диспетчера Космосу терміново викликав диспетчер Океану. Лишилися ввімкненими морські траси й міста, космодроми й орбітальні станції. Чотири океани, ближній і дальній космос слухали короткий діалог. Капітани, космонавти, доглядачі морів та планет розуміли: якщо один диспетчер просить поради другого, значить, комусь потрібна термінова допомога.

— Астронавте, вибач, лише кілька секунд. Потрібна порада. Прийом.

— Зрозумів тебе, Командоре. Слухаю, Прийом.

— Асте, скажи, що ви робите, коли обривається лаг, космонавт утрачає зв'язок з кораблем, летить у відкритий космос і треба його спіймати?

Кілька секунд мовчання.

— Розрахувати орбіту польоту. Наздогнати того, хто зазнав аварії. Підхопити на льоту... Ні в якому разі — в зустрічному польоті: розіб'ється. Прийом.

— Спасибі, Астронавте. Відбій.

Усі, хто слухав короткий діалог, розуміли, що мова йде про врятування чийогось життя.

І ніхто не здогадався, що Командор виручає з біди рідкісну машину.

— Сироїжкін, чого ти так дивишся на мене? — Таратар, розгорнувши журнал, вибирав, кого б викликати до дошки. — Ти хочеш щось сказати? — запитав математик Сергія.

Сироїжкін ледь помітно кивнув головою.

— Гаразд, сьогодні я тебе не чіпатиму. Про геометрію Всесвіту розповість нам Віктор Смирнов.

Сергійко з гордістю оглянувся на товаришів. Дослід удався! Він подумки переконав Таратара, щоб той не викликав його до дошки!

Ніхто в класі поки що не знав про нові експерименти Сироїжкіна. Навіювання

подумки не потребувало ніяких слів. Сергій з ранку не відкривав ще рота. Зате від нього струмували невидимі хвилі.

Для Макара Гусева, що сидів попереду, Сергій вибрав дослід простіший.

"Гусаче, торкнись до голови, — повторював він про себе, свердлячи поглядом широченну спину Макара. — Ну!" Макар почухав п'ятірнею потилицю, обернувся до Сироїжкіна, позіхаючи, промовив:

— Голова чогось тріщить. Думок багато, навіть на сон хилить. Скільки там до дзвоника, Сироїго?

Сергій, глянувши на годинник, п'ять разів махнув рукою.

— Ти що, онімів? — глухим шепотом пробасив Макар. — Підкажи, якщо мене запитають.

Сироїжкін мовчки розсміявся.

"Ха-ха, думок, кажеш, багато. Це я тобі звелів почухатися. Перевіримо ще раз. — І він уп'ялив очі у Вовку Королькова. — Ану чхни, Професоре".

Професор чхнув, не відриваючись від зошита, в якому писав якісь символи.

Тепер Сироїжкін зосередив усю увагу на Електроникові. Це було дуже важливо. Він збирав свою волю, щоб керувати не якимось там Макаром чи Вовкою, а машинами. Він, один тільки він навчився після тривалих тренувань концентрувати волю. Електроник — слабак у цих питаннях і нещасний відмінник, усе робить однаково добре. Іноді він, щоправда, пританцьовує і наспівує своє "балі-балі", відволікаючись таким чином від нерозв'язних для нього питань. Ну то хай, аби тільки не перегорів!

Електроник немов відчув свердлячий погляд друга, підвів голову. По ледь помітному рухові губ Сироїжкіна він прочитав безмовний наказ: "Скажи що-небудь розумне..." Цієї хвилини біля дошки мимрив Вітька Смирнов, заплутавшись у геометрії Всесвіту. Електроник підняв руку.

— Мій асистент хоче щось поправити у відповіді товариша? — запитав Таратар.

— Так. — Електроник устав. — Як відомо, — скрипуче сказав він, — не удар яблуком по голові спонукав Ньютона здогадатися про притягання тіл, а математично вивчені ним закономірності руху планет.

— Натяк ясний? — запитав математик Смирнова, ховаючи усмішку в вуса. — Сподіваюся, ти розвинеш свою думку, Електроику.

Асистент учителя скрипучим голосом став говорити про різні моделі Всесвіту, й учні в класі притихли, уявляючи, як вони потрапляють у химерні світи, а Сироїжкін тим часом не слухав Електроника: він концентрував усю свою волю. Настала вирішальна хвилина його досліду: блискавкою своєї думки він був готовий пробитися до далекого Рессі...

"Рессі, це я. Відповідай!" Промінь його погляду-думки проник крізь шкільні стіни, полетів у Всесвіт, несучи наказ зниклому Рессі.

І хоч від сильного напруження в очах винахідника пливли вогненні круги, він вирішив перевірити керування на відстані. Решту енергії можна було витратити на Електроника.

"А тепер скажи яку-небудь дурницю", — зажадав про себе Сироїжкін. Губи його ледь помітно ворухнулися, й Електроник миттю відгадав команду й замовк, затнувшись на півслові.

— Ти не закінчив своєї розповіді, — сказав Таратар всезнаючому асистентові.

Електроник мовчав, виструнчившись біля дошки. Таратар підійшов до нього, торкнув за плече. Електроник мов закам'янів.

Раптом асистент хрипло й чітко сказав, дивлячись в обличчя вчителеві:

— Склич усіх дельфінів, китів, акул...

— Яких... акул? — здивувався Таратар.

Сироїжкін схопився:

— Це не вам!.. Він наказує Рессі!..

Сергій навіть почервонів: невже Рессі його почув, невже він обізвався?

І підтверджуючи "всесвітнє відкриття" Сироїжкіна, Електроник виразно промовив:

— Рятуйтеся з ними, Рессі! Ти чуєш мене, Рессі?

Учні підбігли до дошки, оточили Електроника:

— Рессі? Де він? Невже знайшовся?!

Скельця окулярів Таратара переможно блищали; він не сердився за зірваний урок.

А Електроник стояв наче вкопаний. Він зовсім не радів з того, що обізвався Рессі. Він ніби навіть зблід.

— Що я наробив... — хрипло промовив Електроник. — Здається, я погубив Рессі. Він знову не відповідає...

Командир плаского диска, йдучи за Рессі, розраховував, що скарболаз пливе у стародавнє місто. Обоє вони — переслідувач і втікач — ніби звикли один до одного, але командир щоразу дивувався з винахідливості механічного плавця. Ціна такої гри дорівнює особливій величині — платі, коли один напружує всі сили, щоб наздогнати жертву, а жертва, відгадуючи кожен рух переслідувача, руйнує всі його хитромудрі плани.

У підводному полюванні вигравав поки що скарболаз, і важко сказати, хто в ньому вважався жертвою. Не раз згадував командир слова професора Громова, які передали йому в одній розмові: "Врахуйте, якщо від мого Рессі залишиться одна нога, то й вона рухатиметься..." Мабуть, краще не скажеш про невтомність і цілеспрямованість плавця.

Затоплене морем місто знайшли недавно. Археологи ще не робили там розкопок: для цього потрібні були дуже міцні скафандри. Але й побіжний огляд свідчив, що кілька тисячоліть тому це було багате торгове місто. Будинки, майдани, вулиці поглинув сипучий пісок. Найкраще зберігся храм, складений з величезних кам'яних брил, — їх не похитнув сильний землетрус, який зруйнував місто і перетворив берег на морське дно. Фотографія стародавнього, порослого водоростями храму промайнула в газетах після відкриття міста, під знімком був підпис: "Храм бога сонця".

Що вабило проворного скарболаза до стародавнього міста? В усякому разі, не амфори з вином і пахощами, не зброя і не начиння, не вигадливе ліплення портових колон. Певно, й не трюми суден, що лежали на дні колишньої гавані. Може,

надзвичайний рубін, який, за свідченням хроніки, оздоблював одного з богів сонця?.. Так гадав сам собі командир підводного човна-диска.

Командир заздрихав Рессі: маленький спритний плавець міг бурити дно, легко знаходити предмети, які викличуть добру заздрість будь-якого історика. Кажуть, жителі цього міста виготовляли статуетки дивовижної краси, малювали фантастичні кораблі й величезні багатоповерхові будинки, — вони немовби вгадували далеке майбутнє. Але ж диск не вкотиш усередину храму!

А от Рессі...

Командир спостерігав, як скарболоз ковзнув мимо колони й потім зарився в пісок: він пробирався у храм.

Бог сонця, як і тисячі років тому, сидів на своєму троні, підносячись до самого склепіння. Колись біле, а тепер позеленіле мармурове обличчя було непроникне. Очі під напівопущеними повіками дивилися втомлено. Руки лежали на колінах; між великим і вказівним пальцем божественної руки жив восьминіг — він шмигнув у свій захисток, як тільки Рессі з'явився в залі. У вигнутих променях сонячної корони зеленів великий рубін. Збираючи скупе світло, яке проникало через потайний люк у даху, рубін мерехтів зеленими іскрами; знаменитий червоний камінь, знак полум'я небес, змінив свій колір у підводному світі.

Рессі спокійно поплив до статуї.

Не здригнулося океанське дно, не ворухнувся осквернений бог сонця, коли Рессі доторкнувся до каменя. Лише біля напівпрочинених дверей здійнялася каламутна хмаринка намулу, й Рессі зрозумів, що опинився в кам'яному мішку: позаду нього був диск, який розкидав пісок. Корабель не міг проникнути у храм, але ілюмінатор стежив за скарболозом. Він напевне бачив гігантську статую, золотий вінок і великий зелений камінь — найкращу оздобу "небесної корони"...

Рессі, ковзаючи під склепіннями, несподівано намацав щілину між складками одягу статуї. Вузкий лаз вивів його з Кам'яної пастки. Навколо знову було море.

Чуткі вуха вловили гул двигуна диска й ще одного незнайомого корабля — підводного човна. Вони були дуже близько. Рессі розраховував: куди він тепер не попливе, йому не уникнути підводного човна й диска. Дні умовні лінії в його схемах — лінії життя й смерті — вперше зливалися в одну.

Аварійний механізм, увімкнувшись автоматично всередині Рессі, безперервно бив тривогу. SOS самотнього розвідника прийняли на "Альбатросі" й радиували йому: "Пливи до нас". Рессі кинувся до яхти. Дорогою він прийняв ще один сигнал-відповідь, слабкий і далекий, передав подробиці обстановки; обмін інформацією тривав лише кілька секунд.

За тисячі кілометрів від підводного стародавнього міста, у школі юних кібернетиків, тієї ж миті було зірвано урок математики. Електроник, стоячи біля дошки, почув сигнал біди, враз відгукнувся на заклик, точно оцінив небезпеку. Рессі одержав відповідь: "Склич усіх дельфінів, китів, акул. Рятуйся з ними, Рессі!" Так сказав Електроник, дивлячись в обличчя вчителя, замість слів про будову Всесвіту. І хоч

Електроник знав від Громова про те, що переслідувачі зовсім не вороги Рессі, що, намагаючись упіймати плавця, вони рятують надзвичайну машину, він не міг зробити інакше: в радісну мить, коли відгукнувся Рессі, навіть найкращий у світі математик забув геть про все, намагався лише виручити друга. Вчитель не сердився на Електроника: він теж був радий, що Рессі нарешті відгукнувся. А через хвилину Електроник уже картав себе за поквапну відповідь і каюся, що погубив Рессі. Але Рессі більше не озивався на заклики Електроника...

Випірнувши на поверхню, Рессі побачив, що "Альбатрос" повним ходом віддаляється від нього. Плавець не рушив за яхтою: він знав, що "Альбатросу" не втекти від двох швидкохідних кораблів.

Доля яхти була вирішена, проте морський поєдинок на цьому не закінчився. Дельфіни й акули зненацька спливали з глибини й, обганяючи кораблі, попрямували з різних сторін до самотнього Рессі.

Ніколи ще капітани не бачили такого дивного морського стада. Щільним косяком у вигляді фантастичної рибини, сховавши в центрі кудлатого втікача, акули й дельфіни попливли назустріч гостроносому підводному човну.

Підводний човен здригнувся, загальмував, пропускаючи стадо. І відразу до "Альбатроса" підлетів підводний диск, вимагаючи заглушити мотор, лягти в дрейф. Але перш ніж піднятися на борт яхти, командир диска зв'язався по радіо з диспетчером Океану й признався, що Рессі знову вислизнув...

Деякий час Рессі плив серед несподіваних рятівників, а потім уривистим сигналом розпустив свій ескорт і ринувся в глибину. Найважливіше тепер — вплинути геть із цих вод, заплутати слід, знайти швидку течію, яка розмиває всі запахи.

Рессі не турбував маленький катер, що безмовно повис позаду. Рессі надіявся на свою швидкість.

У Світовому Океані є лише одне судно, яке випереджає морського стайера меч-рибу. Навіть не судно, а катер — витягнутий стрілою, з плавним горбом рубки — найшвидкохідніший катер диспетчера глибин Командора. Дуже рідко Командор відривається від головних обов'язків і запускає свій катер: коли станеться аварія на нафтопромислах, коли треба доставити в лікарню тяжкохвору дитину.

Катер диспетчера слідував за Рессі. Командор на прохання професора Громова вирішив сам утрутитися в погоню за швидким плавцем. Але він не пускав поки що катер на повний хід, милуючись змаганням сильних машин.

"На користь чи на погибель собі винайшли люди машини? — міркував Командор, ведучи катер. — Якщо судити про мислення з поведження машини, воно не відрізняється від людського. Що б я робив на місці цього хвостатого плавця, який мимохіть став підлеглим фон Круга? Тікав би з усіх ніг, точніше, з усіх рушіїв. І молодець цей Рессі: покликав на допомогу ціле стадо рятівників. Ні, не можна віддавати в чужі руки такий винахід! Ану, вперед, Рессі! Тримайся і не вішай свого хвоста!" Командор увімкнув прожектор. У промені світла майнув плавець, який щодуху тікав.

Катер поступово наздоганяв Рессі, що відчайдушно працював хвостом.

"Правду казав Астронавт: швидкість така, що якби попалася на шляху необережна риба, вибухнула б, як граната... — подумав Командор. — Слушну пораду дав мені диспетчер Космосу! Коли б я рухався наперейми втікачеві — а так легше його спіймати, — при цій швидкості я зламав би Рессі".

Цю мить Рессі запам'ятав назавжди: він перестав бути невловимим.

З корпусу катера виповзла механічна рука, простяглася до нього. Пальці з натягнутою сіткою повільно стислися. Притихлий бранець розв'язував подумки задачу: як вирватися на волю, якщо противник прудкіший за тебе. Рессі не знав, що полон і є його воля.

...Найурочистіший момент у житті морського мандрівника — це та хвилина, коли він виходить з прозорої будівлі й шукає поглядом свій корабель. Троє подорожніх зацікавлено оглядають порт. Професор Громов, Електроник та Сироїжкін прилетіли в приморське місто, щоб продовжити свою мандрівку на підводному судні. Це не проста морська прогулянка. Сьогодні дуже важливий день: Громов і його помічники їдуть по Рессі.

В синьо-зеленому просторі погойдуються підводні судна, в яких угадуються знайомі обриси вічних жителів океану, і професор пояснює хлопчикам: ось корабель-дельфін, корабель-вітрильник, корабель-кальмар... Мармурові східці ведуть до причалу, де стоїть, приймаючи пасажирів, великий лайнер "Білий кит". Усередині нього — як в літаку: круглі ілюмінатори, ряди зачохлених крісел. Тихо зачиняються дверці. Прогудівши на прощання, корабель-кит виходить з' порту, розтинаючи могутньою головою хвилю, і непомітно для пасажирів опускається в безпечні глибини. Тепер він випливе десь дуже далеко — можливо, в іншому океані, в іншій півкулі планети...

Океанський лайнер-кит заходить дорогою в підводне місто. Туди й плывуть професор і хлопчики-близнята, чия дивовижна схожість викликала веселе пожвавлення пасажирів. Громов щось пише в блокноті. Електроникові дісталось місце біля самого ілюмінатора, як новачкові глибин. А Сироїжкін, сидячи поміж ними, крутиться в зручному кріслі, згадуючи свої морські пригоди.

В опукле скло, прямо на Електроника й Сергія, дивляться акулячі морди; мелькають в ілюмінаторі лапаті хвости та крила плавників; зеленим саявом світяться таємничі жителі глибин. Усі вони відстають від швидкохідного корабля, лише якась там плямиста рибина, вирячивши очі на яскраве світло, довго пливе поряд. Сироїжкін відчуває себе "морським вовком": він бачив усе це на дні морському.

Сьогодні Сергій балакучий, як риба:

— Ти не зустрічався, Електроніку, ніс у ніс з акулою?

— Ні.

— А я мало не проїхався на акулі. Нітрохи не страшно!

— Акули бувають, різні, — спокійно відповідає Електроник. — Піщана, тигрова, китова, котяча, біла, блакитна, оселедцева...

— Молодець, усе знаєш!.. Тепер скажи мені: хто найкращий спринтер моря?

— Катер диспетчера Океану. Він наздогнав Рессі.

— Правильно. Катер диспетчера швидший, ніж меч-риба. А швидкість у морі — це воля! От Рессі знає...

— Рессі ще не вільний, — скрипуче говорить Електроник. — Щось заважає йому бути колишнім Рессі. Хоч він близько від нас, все одно не озивається.

Електроник подумки викликає Рессі, й Сироїжкін замовкає. Потім шепоче в кишеню, де лежить транзистор:

"Агов, Рессі. Ми пливемо до тебе... Чуєш?"

— Чому він мовчить? — думає Сергій вголос. — Скажіть, Гелю Івановичу, а Рессі й досі такий самий?

Професор підводить голову, неухвально дивиться на хлопчиків, киває:

— Зовні такий самий. А от що в нього на думці — побачимо.

— Гелю Івановичу, а ви пишите не тим кінцем олівця.

— Ага, справді... — Громов киває, неухвально дивиться на порожні аркуші й, перевернувши олівець, знову заглиблюється в записи. — Спасибі, що підказав.

Сироїжкін заглядає у професорський блокнот. Але він нічого не розуміє в рядках формул. Може, Громов придумує нову машину, складнішу, ніж Рессі? Рессі вже зробив світове відкриття; незабаром він буде з ними. А наука рухається вперед...

— Гелю Івановичу, а ваша майбутня модель теж матиме нове "І так далі"?

— Яка модель?

— Ну, яку ви зараз винаходите.

— Он воно що!.. Це зовсім інша робота, Сергію. — Професор зніяковіло закрив блокнот. Він не хотів нікому говорити про свої Заборонні Теореми. Він приготував їх на крайній випадок: можливо, світ обійдеться і без зайвих заборон. — Давайте обміркуємо, друзі, як нам поводитися з Рессі...

Корабель наближався до підводного міста. На всю стіну оглядового ілюмінатора — прозорий купол.

Повільно проступають крізь призму води фантастичні будівлі.

Громов, показуючи на екран, пояснив маленьким супутникам, що всі ці підводні споруди були спочатку "відкриті" під мікроскопом, а потім уже збудовані архітекторами та інженерами. Напрочуд міцна шкаралупа мікроскопічних водоростей, яку нескінченні хвилі прибою не в змозі розбити об скелі, підказала біоархітекторам, як побудувати легкий і міцний купол, що витримує глибинний тиск. До його високих склепінь, які палахкотіли вогнями, мов нічне небо у зорях, звелися будинки-стріли, будинки-стільники, будинки-колоски; так само, як живі дерева, оточені зеленими галявинами, вони тяглися до світла. Вигадливі мости — плетені, наче павутина, скручені жолобом листи, променисті морські зірки — перекинулися через вулиці, вели до стадіонів, басейнів, ковзанок, театрів, веж, схожих на палаци з інших планет. Підводне місто, яке не поступалося красою земним столицям, світилося у своїй прозорій мушлі.

Корабель-кит підійшов до скляної стіни, і його притягли до себе шлюзи.

В залі порту професора та його супутників зустрічав юнак, якого Сергій відразу

впізнав: Дон!

Морський доглядач якусь хвилину дивився на Сироїжка й Електроника, потім, засміявшись, назвав кожного на ім'я й не помилився. Дон сказав Громову:

— Вас чекають, професоре.

Катер, якого вів Дон, доставив гостей до центру міста, де посеред майдану височіла величезна куля без єдиного вікна. Це був всесвітньовідомий Центр Світового Океану.

Через шлюз пасажери вийшли на площадку з кабінами ліфтів. Над одним сяяли літери: "Диспетчер Океану". Морський доглядач запросив гостей до ліфта диспетчера.

Вони опинилися ніби в центрі Землі.

В круглому залі диспетчера блакитна сфера світового океану з темними брилами материків проглядалася наскрізь. Материки здавалися позбавленими життя, а весь океан був пронизаний звивистими пунктирами світних точок. Кожний підводний човен, рудовоз чи танкер — усе, що пливло в океанських глибинах, мерехтіло маленькою іскрою, посилаючи свої сигнали диспетчерові; навіть під крижаними шапками Арктики, в глибоких каньйонах Антарктики пробиралися підводні судна. Все усередині кулястого залу було прозорим, щоб краще спостерігати за світовим рухом, — стіни, підлога, стільці, мікрофони й круглий стіл, за яким, тихо перемовляючись з кораблями, сухоходом, повітряним океаном, космосом, працювали диспетчер Океану та два його помічники. Коли у дверях з'явилися гості, диспетчер кивнув помічникам і, карбуючи крок по скляній підлозі, пішов назустріч.

Громов, короткозоро мружачи очі, впізнав у високому русьвому чоловікові Командора: кілька разів вони зустрічалися на наукових конгресах.

— Радий вітати вас, Командоре. Вибачте, що відірвав від роботи.

— Доброго здоров'я, професоре, — голосно відповів Командор. — Даруйте за те, що для цієї зустрічі вам довелося опуститися на саме дно...

— Я поки що не розчарований, — жартівливо сказав Гель Іванович.

Хлопчаки, завмерши, дивилися захоплено на диспетчера Океану. Вперше бачили вони славетного володаря трьох чвертей планети.

А Командор, глянувши на кирпатих близнюків, як і Дон, розреготався:

— Оце так загадка! Як же Рессі розрізняє вас?

— Де він? — в один голос запитали восьмикласники.

— А втім, чи впізнає він вас...

Промовивши таку фразу, Командор круто обернувся й сягнистою ходою попрямував до трикутника Африки. Він підійшов до чорної брили материка й відчинив непоказні на вигляд дверці.

— Виходьте.

З дверцят, химерно зігнувшись, з'явилася масивна постать.

Чоловік вивів за собою собаку на повідку.

— Рессі!

Командор зупинив хлопців помахом руки.

— Прошу познайомитися, — уривисто сказав Командор. — Пан Мік Уррі, головний

адміністратор лабораторій фон Круга. Професор Гель Іванович Громов.

— Ми знайомі, — іронічно відповів Громов.

А Мік Уррі, кинувши насторожений погляд, підтвердив:

— Зустрічалися.

— Тим краще. Пана Уррі затримано на яхті "Альбатрос", коли... е-е... як би м'якше сказати... коли він привласнював собі чужі цінності.

— Може, пірати — родичі пана Командора? Чи знайшли власників стародавніх суден? — понуро сказав дотеп Мік Уррі.

Командор рвучко обернувся:

— За Кодексом Океану стародавні затонулі кораблі належать державі. Ви разом з вашим хазяїном відповідатимете по всій суворості закону.

— Треба ще довести... — пробурмотів Уррі.

— Так що панові Уррі нічого втрачати, — голосно мовив Командор, не звертаючи уваги на репліку адміністратора. — Крім ось цього собаки...

Кудлатий тер'єр спокійно сидів біля ніг адміністратора. Він і вухом не повів, ніби йшлося не про нього.

— Це мій. — Мік Уррі сіпнув за поводок. — І звуть мого пса, до вашого відома, Індекс...

— Це Рессі! — дзвінко сказав Сироїжкін і оглянувся. — Правда, Електроніку? Правда, Гелю Івановичу?

Професор Громов та його учень мовчки дивилися на Рессі.

— Рессі, до мене! — наказав Сироїжкін і ступив крок уперед.

— Не підходь, — хрипло попередив Уррі.

— Вирішуйте самі — Рессі чи Індекс. Тут я вам не суддя. Підводного плавця я піймав на прохання професора Громова. Доти ніколи його не бачив, — закінчив Командор і відійшов убік.

В тиші залу прозвучало слабке дзижчання — це Електроник бурмотів команди для Рессі. А вслід за дзижчанням — гучний гавкіт. Рессі, ошкірившись, шалено гавкав на своїх колишніх господарів. Мік Уррі ледве стримував собаку на поводку.

— А що я казав! — хрипів Мік Уррі. — Можете забиратися геть. Усі. Поки цілі.

— Звідси не вийде ніхто без мого дозволу, — твердо сказав Командор.

І, мов у відповідь на його слова, Рессі з тріском розпустив прозорі крила й, вирвавшись з рук здивованого Уррі, злетів аж під склепіння. Всі задерли голови до блакитної стелі, а помічники диспетчера схопилися з місця. Вперше в Центрі Світового Океану ковзала така незвичайна істота.

— Продовжувати зв'язок з кораблями! — наказав Командор поміщикам. І потім звернувся до адміністратора: — Вгамуйте його. Він заважає працювати.

Уррі лише посміхнувся, спостерігаючи жарти свого Індєкса.

— Він нас не визнає, — пробурмотів Сироїжкін. — Електроніку, як же це так? Доне, ти ж бачив, який він слухняний. Ти його впізнаєш?

Дон кивнув, а Електроник скрипучо сказав правду:

— Він вилучив нас із пам'яті.

Гель Іванович стежив за Рессі, який ширяв угорі. Потім він витягнув з кишені блокнот, написав щось на аркушику, вирвав його, простягнув Електроникові:

— Прочитай.

І поки Електроник монотонним гучним голосом вимовляв формули, професор задоволено спостерігав, як Рессі поступово знижується і ховає крила, перетворюючись на звичайного собаку; як він м'яко стрибає згори на всі чотири лапи й підходить до Мікка Уррі, сторожкий, недоступний, — ще не Рессі, але вже й не Індекс.

Командор звернувся до професора:

— Я бачу, ваш урок пройшов не без користі... Велике спасибі.

— Поки що так. Однак не забувайте, що в нашій дискусії бере участь ще один співрозмовник.

— Хто?

— Манфред фон Круг.

Фон Круг, сидючи біля пульта машини, не чув, звичайно, свого імені. Діставши сигнал небезпеки від Індкса, він увімкнув екран і спостерігав боротьбу моделі з невідомим противником. На екрані дві точки носилися всередині замкнутого простору, який означав зал, підводний дім або глибинний корабель. Ясно одне: Індекс намагається вирватися на волю, щоб знову стати невловимим. Фон Круг, натискаючи на кнопки електронної машини, перебирав різні варіанти гри. Він був ладен пожертвувати своїм помічником і яхтою "Альбатрос" з усіма її знахідками, аби тільки лишився Індекс. З такою універсальною моделлю можна починати будь-яку нову справу на порожньому місці...

Коли Мік Уррі привіз із Індії сталевий капкан, доктор насамперед став змінювати пам'ять Рессі. На машину посипалися електричні розряди. Рессі вийшов із сталевого ящика з іншими законами всередині своїх електронних схем, і головними сигналами для нього стали: новий хазяїн, його помічник, велика електронна машина. Кругівська машина віднині давала йому команди на відстані в тисячі кілометрів; іноді до неї приєднувався сам господар чи помічник. І все.

Індекс виконував завдання так само сумлінно, як і колись, — від кінчика носа до хвоста це був чіткий механізм, і в постійно змінюваному візерунку його пам'яті ніколи більше й не поставали картини колишнього життя. Коли його оточили підводні кораблі й небезпека відродила в схемах якийсь старий зв'язок, він, послуховавшись поради Електроника, ні на секунду не згадав свого попереднього володаря, як, до речі, і свого справжнього імені. І, відгукуючись на позивний "Індекс", Рессі робив приємність фон Кругу.

Зараз фон Круг, єдиний хазяїн Індкса, турбувався за свою невловиму модель. Світна точка, покружлявши всередині кулі, застигла. Хтось — дуже сильний противник — втручався у дії Індкса, примушував не підкорятися наказам кругівської машини. "Але хто? Громов? Лише він один знає будову моделі, може керувати нею..." Фон Круг іронічно скривив губи. "Якщо це сам пан професор, він дістане зараз наочний урок від

свого колишнього винаходу..." Пальці доктора нервово забігали по кнопках, піднявши Індекса на страусових ногах і кинувши його на противника.

Точка на екрані ковзнула до невидимого бар'єра, який розділяв учасників гри, а потім повільно відкотилася назад.

"Спокійно, — промовив фон Круг, — боротьбу не закінчено..." Він стукав по столу, не наважуючись на крайній вихід. Сильний удар струмом напевне заспокоїть невидимого ворога. Скандал? А хто знає, що саме він, доктор Круг, за тисячі кілометрів керує Індексом? Кінець кінцем, це тільки машина, й краще не мати свідків її дивних дій...

Фон Круг поворушив точкою на екрані, переконавшись, що він володар унікального Індекса. Тонкий палець натиснув кнопку.

Коли з пащі Індекса виліз сталевий бур і Громов крикнув якісь слова, ніхто в диспетчерській не зрозумів одразу, що сталося. Індекс, що біг до професора, раптом метнувся вбік, і наступної миті блиснула іскра сильного розряду, погасло світло, запалилася синя аварійна лампа. Океани враз потемніли, кораблі зникли, капітани за хвилину позбавились диспетчера. Командор викликав чергових електриків.

Мік Уррі стояв зблідлий, добре розуміючи, наскільки небезпечний був Індекс кілька хвилин тому. Уррі зітхнув, помітивши двох морських інспекторів, які зайшли до залу.

— Відведіть його, — сказав Командор інспекторам. — І потім, заберіть, будь ласка, оце.

Спалахнуло світло, пробудивши океан, і всі побачили, що Командор показує під стіл, де лежав нерухомо собака.

— Не чіпайте його! — прозвучав дзвінкий хлопчачий голос, схожий на крик болю. — Це Рессі! Ні за що не віддам Рессі!

Сироїжкін, пірнувши під стіл, бережно взяв на руки кудлатого Рессі, Електроник тієї ж секунди опинився поряд; продзижчали його команди для Рессі.

— І навіщо я крикнув? — звинувачував себе Громов. — Коротке замикання! Як же я не здогадався, що він, звернувши, наштовхнеться на провід...

Командор дивився на хлопчаків із собакою.

— Яке основне правило вашої машини? — запитав він професора.

Замість Громова квапливо відповів Електроник, ніби від його слів залежало життя Рессі.

— "Чітке виконання наказів хазяїна. Самостійність і свобода дій допомагають моделі дотримуватись основного правила..."

— Щось я не помітив чіткого виконання завдань, — задумливо промовив Командор. — То хто ж його справжній хазяїн?

В круглому залі попискували сигнали тисяч суден. Капітани вели свої кораблі глибинними дорогами. Там, угорі, над океанами. Землі, світило сонце й сяяли зорі, панував штиль і бушували шторми. Там, у всіх океанах планети, йшло звичайне життя... А Сироїжкін тримав у руках нерухомого Рессі.

— Неправильно! — голосно сказав Сергій. — У головному правилі зазначено:

"хазяїна та його друга". — І він здивовано втупився в Рессі. — Дивіться, він...

— Що — він? — підскочив Електроник.

— Та його друга! — повторив Сироїжкін.

І всі побачили: собака ледь помітно ворухнув хвостом.

— Я друг... — тихо промовив Сироїжкін.

Хвіст знову здригнувся.

— Я друг Електроника!..

Хвіст, трохи забарившись, вильнув.

— Я друг Громова!!

Ще один помах.

— Я друг Рессі!!!

І у відповідь пролунав гавкіт. Спочатку ледь чутний, як уві сні, потім голосніший, голосніший. Рессі розплющив очі, зіскочив на підлогу, стріпнувся і зайшовся дзвінким, пронизливим гавкотом.

— Дивіться, він гавкає... — здивовано сказав Громов. — Гавкай, голубчику, гавкай!

І, зрозумівши його радість, засміявся радісно Командор, усміхнувся Електроник, розреготався Дон. І помічники диспетчера пирснули в мікрофони. А Сироїжкін стояв, широко розставивши ноги, і не розумів, чого всі сміються. Він зробив відкриття. Повернув Рессі одним словом "друг", яке фон Круг не зміг викреслити з пам'яті. Що тут смішного?

Сергія похитувало від раптової перевтоми. Всі кораблі Океану рухалися зараз прямо на нього. Він не мав права відповідати на їхні сигнали. Він повинен був перевірити головне.

— Рессі, до мене!

Дужі руки підхопили хлопчика й віднесли до сусідньої кімнати. Але раніше за Електроника, раніше за Громова, раніше за швидкого Дона, раніше за самого Командора, який устиг підхопити Сергія, що почав падати, до хлопчика одним стрибком підскочив Рессі...

— ...Алло, Сергію, ти чуєш мене? Прийом, — почув Сироїжкін, мов крізь сон.

Він підняв повіки. Побачив променисті очі під зрослими бровами. Командор простягнув йому велетенську руку, бережно посадив.

— Ну як, пройшло? — запитав Командор. — На глибині це буває.

— Я керував... — сказав Сироїжкін.

І Командор одразу зрозумів його:

— У тебе непогано виходить: Рессі знову став Рессі. Колись керуватимеш не однією машиною. Океаном. Чи Космосом. Як захочеш.

Гель Іванович торкнувся його плеча:

— Ти першовідкривач, Сергію. Дайно я уважно подивлюся на тебе. — І він ласкаво заглянув у вічі першовідкривачеві, який несподівано для всіх згадав наймогутніше слово — "друг".

У залі продзвеніли далекі дзвіночки. Служба порятунку сповіщала про традиційне

трихвилинне мовчання ефіру. Завмер весь океан, до самого дна, прислухаючись, чи не прозвучить десь SOS. У тишу спокійних секунд, що їх відлічував хронометр, зрідка вривався слабкий писк — сигнали морських тварин, які носили в собі кулі сонних стрільців.

— Це дельфіни й кити, — тривожно сказав Громов. — Треба їх знайти!

— Знайдемо, — обіцяв Командор.

— З кораблів, з космосу, із дна океану.

— Підключу всіх диспетчерів.

— Щоб більше ніхто не натиснув таємно кнопку.

— Не дозволимо.

— Вірю вам. — Громов вийняв з кишені якісь папери, порвав на маленькі клаптики.

На запитливий погляд Командора посміхнувся: — Так, дрібниці...

А Електроник теж порушуючи традиційне мовчання трьох хвилин, хрипло сказав Сироїжкіну:

— Я переробив основне правило Рессі. Ніяких більше хазяїв... Тільки друзі!

— Вам одним відкрию сувору таємницю. Я розробив Заборонні Теореми...

Професор Громов бачить перед собою уважні обличчя. Професорові очі усміхнені, але говорить він серйозно. Іде урок математики у восьмому "Б". Учитель Таратар киває головою: він ніколи не сумнівався в могутності математики.

— Розумієте всю складність цього питання для прогресу людства? Заборонні Теореми могли б з часом зупинити всі машини. — Професор оглянув програмістів. — І от якимось написавши чергову формулу, я подумав: а чим же винна сама машина? Хіба так уже необхідно обмежувати її розвиток? Винною буває якась людина, котра або не усвідомлює результатів її роботи, або використовує на шкоду іншим. У чому провинився мій Рессі, чому я мушу зруйнувати гарну модель?.. Я знищив Заборонні Теореми, простіше кажучи — порвав аркуш з формулами. І зробив це із задоволенням!

А машина, через яку створювалися Заборонні Теореми, що загрожували людству, — ось вона, зовсім поряд, сидить біля дошки. Кудлата, вусата, із задерикуватим хвостом — до останньої волосинки викапаний тер'єр. Навіть не віриться, що чорний тишко — всесвітня знаменитість. Цікаво, що Рессі сам про себе думає? Чи він усвідомлює, врешті-решт, що він — Рессі?..

Електроник підняв руку.

— Скажіть, Гелю Івановичу, ви так і не застосували свої теореми?

Професор усміхнувся, щось згадавши.

— Чесно кажучи, один раз намагався застосувати. (Легкий здивований гомін пролетів по класу.) Коли Рессі атакував нас, я крикнув одну з формул. Рессі метнувся вбік, наштотхнувся на провід, і коротке замикання трохи було не вивело його з ладу. Якби не відкриття Сироїжкіна, не знаю, чи був би зараз з нами Рессі.

Сироїжкін зніяковіло зморщив носа, хоч усі вже знали, як він відзначився.

А Громов вихопив з кишені довгу люльку, змахнув нею, мов диригентською паличкою, заходив по класу, розмірковуючи вголос:

— Ви маєте знати, майбутні програмісти, що людство за свою історію не раз відмовлялося від всесвітнього егоїзму. Пригадайте: колись люди встановили, що Земля не центр Всесвіту, що живуть вони на периферії Галактики й саме земне життя аж ніяк не виняток. Одного разу ми вирішили, що не тільки людина уміє мислити, й створили автомати, наділивши їх майже людськими рисами... Може, в цьому й полягає прогрес?.. Вибач, Електроніку, що я кажу так при тобі, але ти пам'ятаєш історію людства незгірше за мене... Ось, наприклад, Рессі: він загадав нам з Електроником немало задач, поки ми не оцінили його вчинки. Рессі ще раз підтвердив необмежені можливості людини. А краще від мене, мабуть, усе пояснить сам Електроник.

Таратар запросив свого помічника до дошки.

Електроник став поряд з Рессі, взяв крейду, впустив ганчірку. Піднімаючи її, непомітно погладив собаку. Ворухнувся хвіст на знак дружби.

Рессі дивився на чорну дошку з-під кошлатих пасом шерсті.

— Я наведу приклади самотійних дій Рессі, коли він просторував над пустелею, — серйозно почав Електроник і посміхнувся. — Скажу відверто: я не відразу розшифрував їх.

Клас завмер. Сам Електроник, найкращий у світі математик, учень професора, асистент учителя, — і раптом зізнається у своїй слабості.

Та цей Рессі і справді хитромудрий, винахідливий, непереможний. Могутній розум у волохатому тілі!.. Ура невловимості, хвала незнищенності!

Стукотіла по дошці крейда. Квапилися пера. Гірки формул нагромаджувались у зошитах.

Не писав лише Макар Гусев. Убирав очима таємничу силу Рессі, намагався не пропустити жодного слова. Він уявляв себе непереможним силачем, як Рессі, тільки, ясна річ, людиною. Секрет сили витав навколо нього в повітрі — досить лише дуже захотіти, напружити всю волю, а формули — не біда, він їх спише потім у приятелів.

— А що буде з Рессі? — перебиваючи Електроника, запитав нетерплячий Макар.

Електроник відповів, стукаючи крейдою:

— Він продемонструє свою систему керування тваринами. Рессі запрошують на службу директори двох заповідників.

— Ого! — Макар переможно махнув важким кулаком. — Слово честі, дуже хочеться влізти в його шкуру!

— Навіть мені важко уявити майбутні пригоди Рессі, — хрипло підтвердив Електроник.

Учитель і професор презирнулися. А програмісти засміялися, на хвилину відірвавшись від зошитів.

Таратар нахилився до Громова, напівголосно сказав:

— Уява... Дивна річ! Так в чому ж тоді полягає відмінність?.. — І не закінчив запитання.

— Признаюсь, я зовсім забув, що Електроникові потрібна уява, — пошепки підхопив професор. — Дякую, що нагадали. Певно, головна відмінність людини від машини —

уміння ставити питання, на які ніхто не може відповісти...

Електроник, не дописавши рівняння, обернувся до професора.

— Ви сказали, — прозвучав його різкий голос, — я зможу ставити нерозв'язні питання? Про не відкриті ще закони?

І Електроник, повторивши на свій лад слова професора, надто пізно зрозумів, що поставив собі нерозв'язне питання. Щоб не впасти в безглуздя, відвернутися від болісних розмірковувань, він засіпався, затанцював біля дошки, наспівуючи модний ритм:

— Е-е-е, балі-балі... е-е-е, балі-лей...

Від подиву Таратар засопів, як носорог. За всю педагогічну практику вчитель уперше бачив, щоб біля дошки танцювали.

— Ти на уроці! — грізно нагадав учитель, обриваючи жестами смішки класу.

А Громов з неприхованою цікавістю дивився на свого учня, який пританцювував.

— Е-е-е...

— Ти сам придумав музичний запобіжник від нерозв'язних питань? — звернувся професор.

Електроник кивнув, здригаючись усім тілом.

— Не найкращий. Після уроку ми побесідуємо з тобою про мистецтво, про силу волі, зрештою, про уяву.

Електроник миттю затих, здивований тим, як легко можна знайти вихід із прикрого становища.

— Вибачте, — хрипло сказав він. — Я, очевидно, погано застосовую другу теорему Геделя. Якщо дозволите, я продовжу пояснення.

Електронний хлопчик, кинувши погляд на незворушного Рессі, став писати рівняння, "винайдені" його четвероногим другом.

А Сергій Сироїжкін, поглядаючи то на Електроника, який старанно писав, то на спокійного Рессі, думав:

"Дивовижна це особа — Рессі. Він ще помандрує по світу. Покаже своє таємниче "І так далі".

— Алло, Командоре! Не знав, що ти повелитель не лише підводних човнів-китів, а й глибинних собак. Чув, як ти відзначився, як повернув професорові його Рессі. Молодчина, Командоре! Прийом.

— Уже розвідав, Асте? На такій недосяжній висоті... Прийом.

— На висоті — точно, в порожнечі — вірно, та все ж над нашою Землею. Мені тут відомі всі секрети... До речі, Командоре, хочу з тобою порадитися. Хлопці на Юпітері бачили недавно в океані Тварину, схожу на нашого кита. Переливається всіма барвами, як океан цієї планети, пустує у хвилях і плаває так, що піймати його неможливо. Може, підказати глибинникам: нехай попросять Громова, щоб позичив Рессі? Як він — справиться? Прийом.

— Справиться, Астронавте, клянусь океанами Землі. Прийом.

— Слово Командора — надійна порука. Я відразу зрозумів, що моя донька, коли

підросте, побачить живого кита Юпітера. Прийом.

— Побачить, Асте, неодмінно побачить. Але раніше ти покажи їй плямисту жирафу. А то вона не повірить жодній картинці. Домовились, Асте? Відбій!..

Переможець неможливого

Перше квітня.

ЗВИЧАЙНІ ГЕНІЇ

Будинок прокинувся на світанку.

В легкому ранішньому тумані він скидався на спляче чудовисько. Високо над землею засвітилося рожеве вікно й погасло — неначе моргнуло сторожке око, спостерігаючи, який видався весняний ранок. Приємний легкий морозець, сріблястий іній на деревах, несподівано м'яке повітря.

Спалахи вогнів пробігли по стінах. Вогні дедалі множилися, утворюючи химерні візерунки, й ось. уже весь будинок оперезався ланцюгом електричних сигналів. Будинок ожив, глибоко зітхнув, загудів ліфтами — ледь чутно, сам собі, щоб не заглушити перший капіж з даху. Весна!..

Відчинилося вікно вгорі, і чийсь дзвінкий голос порушив ранкову тишу:

— Е-гей!.. Слухайте всі!.. Я — геній!

Вулиця насторожилася від такого нескромного визнання. Припинився капіж.

А голос уперто повторяв:

— Геній! Геній!

Пискливо обізвалося ще одне вікно:

— Геній — це я!.. Ура! Я відкрив вічну істину...

Грюкнули балконні двері, й хлопчачий басок прогудів:

— Дур-ни-ця! Я найсильніший у світі...

Ким був цей найсильніший у світі, не дав дослухати вітер. Він налетів несподівано, продзвенів бурульками, змішав і поніс із собою слова. Легке сонячне світло позолотило стіни, туман розвіявся. Будинок поволі гасив непотрібні вогні й мав вигляд звичайного будинку, збудованого за всіма правилами теореми Піфагора.

Вийшла з під'їзду школярка з важким портфелем і, оглянувши безлюдну вулицю, скорчила на будинок гримаску:

— Перше квітня допіру — нікому не вірю! — І побігла, хрумкаючи крижинками.

Учитель математики Таратар добре знав, який сьогодні день. По дорозі до школи він згадав епізод із свого шкільного життя. Півстоліття тому Семен Таратар написав на дошці дуже довге рівняння. Коли вчитель, розв'язуючи рівняння, накреслив графік, клас засміявся: на дошці чітко позначилася фігура крокодила. Вчитель, якого діти називали Крокодилем Крокодиловичем, уважно подивився на юного математика й сказав: "Я не ображаюсь. Це дотепне рівняння гідне п'ятірки з плюсом". Автор "рівняння Крокодила" почував себе ніяково...

Тепер він сам Таратар Таратарович — так називають його між собою діти. Купу хитромудрих рівнянь потрібно буде, щоб обрисувати його важкувату постать, натоптаний книжками пошарпаний портфель, окуляри від короткозорості. Щороку

Таратар до першого квітня дає вільні завдання кожному класу: доводьте, що хочете... А своєму улюбленому восьмому "Б" сказав: "Спробуйте розв'язати відомі, але ще не розв'язані досі задачі..." Він знає, одразу ж, на перерві, його математики почнуть атакувати Велику теорему Ферма, недоведену вже понад триста років. Теорему вони, звичайно, не розв'яжуть, зате по-новому побачать багато які істини...

"Я покажу вам Таратара Таратаровича! — думав з усмішкою вчитель, пригадуючи обличчя своїх учнів. — От поставлю всім п'ятірки з плюсом, а потім оголошу, що це був жарт..." Він зайшов у клас і зразу відчув: щось сталося. Учні, як завжди, підвелися, вітаючи вчителя, він звичним жестом дозволив їм сісти. Але повітря в кімнаті було немов наелектризоване.

— Немає Віктора Смирнова, — зауважив уголос Таратар, мигцем глянувши на ряди.

— Він запізнюється, — сказав хтось, саркастично посміхнувшись.

Учитель почав урок, не звернувши уваги на таємничий натяк про Смирнова.

— Понад триста років тому французькі математики Паскаль і Ферма заради забави вирішили проаналізувати гру в кості й відкрили ряд правил. — Таратар усміхнувся, уявивши події, про які розповідав. — Як ви знаєте, ці правила розвинулись у складні ігрові схеми, які застосовуються і в наші дні... Я не цікавлюся, якими методами користувалися ви, готуючи сьогоднішнє завдання, але зараз ми розглянемо результати... Отже, хто найсміливіший?

— Я! — прозвучав упевнений басок.

Макар Гусев насилу виліз із-за парти. Парта була тіснувата для атлетичної статури спортсмена. Він тримав згорнутий трубкою зошит.

— Як називається твоя робота, Гусев?

— Про стереометрію винних бочок, які мають найвигіднішу форму! — відповідав Макар.

— Оце так! — захоплено видихнув хтось. — На власному досвіді?

— На досвіді Йоганна Кеплера, — парирував Гусев.

Учитель помітив у голосі Макара бойовий запал і запросив його до дошки.

— Здається, саме так називалась одна з праць Кеплера, в якій він передбачив багато результатів інтегрального числення, — сказав Таратар.

Макар, що малював крейдою бочку, зраділо обернувся.

— Точно! Кеплер щойно одружився... Причому на дочці торговця. — Макар поділив бочку на частини й писав формули. (Схвальний гомін за його спиною свідчив, що всім подобається коментар до старовинної задачі.) З одинадцяти наречених ледве вибрав собі дружину, — мовив баском Макар. — Ну, а виноторгівець каже йому: "Ти хоч і придворний імператорський математик, але покажи мені, яка користь від твоєї вченості". — "Будь ласка, — відповідає Кеплер. — Я можу вирахувати, скільки вина в кожній твоїй бочці, не заглядаючи в неї..." Даремно смієтеся! Все це ми із Сироїжкіним прочитали в біографії Кеплера.

— Підтверджую, — сказав з місця Сергій Сироїжкін, — що Макар власноручно приніс бочку на сто літрів і розіклав її двома способами.

— Я, звичайно, не збираюся одружуватися, проте знаю точно, що методом Кеплера доводити важче, — зізнався Макар під загальний сміх. — Інша річ — інтегралами!

І він показав на дошку, де несподівано для всіх проста бочка воскресила історію чотирьохсотрічної давності.

Таратар дивився на бочку й на Макара. не приховуючи радості.

— Блискуче підтвердження низки перемог математики, — оголосив він. — Зверніть увагу на головний висновок Гусева: цілий науковий трактат Кеплера, який був свого часу відкриттям, уклався в одну сучасну формулу. Молодець!

— Ну що ви, — відмахнувся, почервонівши, Макар. — В інших краще.

— Невже? — Таратар трохи здивувався. — Хто ж ці інші?

На стіл учителя посипалися зошити. Зошити з доведеннями й розрахунками восьмого "Б". Тут були доведення багатьох чудових нерівностей, недовідних теорем про квадратуру круга й поділ кута на три рівні частини, розрахунки руху материків, маси надзірок, тривалості життя елементарних частинок, точної швидкості світла й багатьох інших історичних та сучасних задач. Тільки математик здатний зрозуміти, що пережив у ці короткі хвилини вчитель. Але Таратар, прийнявши на свій стіл гору математичних рукописів, не втратив звичного оптимізму. Адже він сам викликав цей вибух несподіваної енергії. Вчитель устиг лише зазначити про себе, що серед усіх робіт немає нічого схожого на "рівняння Крокодила". Невже такі жарти застаріли?

Учні здали роботи. Тільки перед Вовою Корольковим, сусідом Сергія Сироїжка, лежав товстий зошит у коричневій палітурці.

"Невже й це також мені?" — весело подумав Таратар і запитав Королькова:

— Ну а ти?

— Я не хотів би... так відразу, — сказав, пополотнівши, Корольков.

— Чому?

— Це дуже цінна робота.

"Недаремно товариші звуть його Професором", — подумав Таратар і сказав:

— Назови тоді проблему, щоб усі оцінили її значення.

— Доведення теореми Ферма, — промовив ледь чутно Професор.

Таратарові стало шкода здібного учня: отак себе загнав, просто змарнів за письмовим столом. А в усьому винен він, учитель, із своїми вільними завданнями. Дай їм тільки волю, цим самолюбним юним "фермістам", — день і ніч атакуватимуть нерозв'язні задачі, поки не занапаستять здоров'я. Та хіба ж доведеш теорему Ферма!

— А ти робиш зарядку врані? — запитав учитель Королькова.

Корольков глянув на вчителя з таким подивом, ніби той звернувся до нього по-марсіанському.

— Це доведення Великої теореми Ферма, — вперто повторив він.

Таратар узяв Професорів зошит, швидко перегорнув роботу. В очах зарябіло від нескінченних фіолетових формул, що заповнили зошит. Професор писав дрібними, акуратними, майже друкованими літерами.

— Теорема Ферма доведена для шестисот окремих випадків, — повільно промовив

Таратар, — Математики всього світу відмовились розв'язувати теорему. Невже тобі вдалося знайти зовсім новий приклад?

— Тут не приклад. Тут розв'язання всієї теореми!

Професор сів на своє місце, як переможець.

Таратар зважив у руці пухлий зошит. "Хіба мало було за триста років доведень невідомої теореми! Ось ще одна донкіхотівська спроба — можливо, навіть і оригінальна..."

— Заздалегідь поздоровляю, — Таратарові вуси хитро ворухнулися. — Хоч Ферма й не лишив нам ніяких доведень, вдома я перевірю твою роботу...

— Ферма не вважав за потрібне писати розв'язання, бо воно дуже довге, — нагадав Професор.

— І жодний геній не знайшов досі відповіді.

— Ну й що ж? — Професор здвигнув плечима. — Я і є той геній, який знайшов відповідь.

Таратар чекав вибуху сміху, але в класі чомусь було тихо. Він обвів поглядом клас. Усі були надто серйозні.

Таратар занепокоївся: що це з ними?..

— Можливо, я погоджуся з тобою, коли перевірю, — припустив Таратар.

— Певна річ, — спокійно відповів Професор. Тільки тепер він почав поступово рожевіти: спочатку спалахнуло одне вухо, потім друге. Як видно, совість спускала математика з недоступних наукових вершин на звичайну класну парту, обережно підтримуючи за вуха.

— А що тут такого! — втрутився Макар Гусев. — Раз він довів...

І знову ніхто не засміявся.

— Правильно, Таратаре Таратаровичу... вибачте, Семене Миколайовичу! — підхопив Сироїжкін, скочивши з місця. — Якщо хочете знати, не один Професор так гадає! Не дивуйтеся, будь ласка, але тут усі генії!.. Звичайні генії... Ось подивіться, — І він вийняв з парти картонну коробку, на якій була зображена пара черевиків фабрики "Промінь". З коробки Сироїжкін дістав маленький прилад. Лампочка від кишенькового ліхтаря, мініатюрна турбіна, ручка. Конструктор запросив учителя:

— Покрутіть, будь ласка.

Таратар обережно розкрутив ручку. Лампочка засвітилася.

— Настільна електростанція, — сказав схвально Таратар. — До ладу зроблена. Та це вже сюрприз для вчителя фізики.

— Вічний двигун! — проголосив Сироїжкін.

— Дозвольте, — пробурмотів, нахмурившись, Таратар вічних двигунів, як доведено наукою, не може бути.

— Будь ласка — ось він! — Сироїжкін величним жестом показав на винахід.

— Просто тут механічна енергія перетворюється в електричну... — пояснив учитель.

— Правильно! — згодився щасливий винахідник. — Дуже навіть просто одна енергія

перетворюється в іншу. Ви тільки покрутили ручку, а лампочка світитиметься день, два...

Таратар подивився на прилад. Лампочка справді горіла — лише від легкого повороту ручки. Такого "двигуна" Таратар ніколи досі не бачив.

— Ти стверджуєш, що у твоєму приладі немає ніякого джерела струму, — промовив учитель. — Значить, ти теж геній?

— Звичайно!

Таратар пройшовся по класу, короткозоро мружачи очі. "Що тут відбувається? Може, це змова?.. Чи мені все сниться?.." Він уважно оглянув ряди й на мить затримав погляд на серйозному обличчі. Електроник завжди каже правду, він не дозволить верзти дурниці...

— Як нелегко бути вчителем геніїв, — промовив тихо Таратар. — Тут згадували Кеплера. Вчителем великого Кеплера був знаменитий астроном Тіхо Браге, що вивчав планету Марс... П'єр Ферма... Мабуть, його вчителями можна назвати всіх давньогрецьких математиків... А у вас — Таратар. (Здається, йому вдалося відновити звичний настрій у класі. Генії посміхалися.) Як ти гадаєш, Електроніку, твій друг Сироїжкін справді винайшов вічний двигун?

Всі уп'яли очі в Електроніка. Він спокійно відповів:

— Назва не зовсім точна. Але цей двигун практично без тертя... — І Електроник став перелічувати формули нового винаходу.

— Коротше кажучи, вічний двигун, — перебив друга Сироїжкін і вказав на лампочку, що світилася.

— Ура Сироїжкіну! — крикнув Макар Гусєв. — Геній номер два.

У двері постукали. Відчинилися обидві стулки, і ввійшов Смирнов, який запізнився. Ввійшов він дуже дивно, боком, тулячи до живота великий алюмінієвий бак. Учні з першої партії кинулись йому на допомогу. Вітька Смирнов міцніше притиснув бак, прохрипів:

— Стривайте, хлопці... Я сам... Цінний винахід!

— Смирнов, що це за бак? — спитав Таратар.

— Це не бак. — Віктор Смирнов обережно водрузив свою ношу на стіл, витер піт з лоба, простодушно усміхнувся. — Вибачте, Семене Миколайовичу... Довелося діждатися, поки всі підуть з дому. Це каstrуля. Мама в ній варення варить. Ну, а поки каstrуля вільна, я її використав для досліду.

— Яку ж проблему можна зварити в такій каstrулі? — пожартував Таратар.

— Ось. Дивіться!

Смирнов підняв покpишку, й усі схопилися з місця, оточили вчительський стіл.

У каstrулі лежала корова завбільшки з кішку. Справжня маленька корова з рогами й хвостом.

— Я не знав, що ти захоплюєшся іграшками, — сказав учитель.

— І ніяка це не іграшка! — образився Смирнов, навіть губи закопив. — Це справжня корова. Тобто, звичайно, штучна.

Корова повернула голову й подивилася на дітей.

— Ой! — злякано вигукнула Таня Сорокіна. — Вона жує!

Корова ледь помітно рухала щелепами. Вона ліниво щось ремигала, як ремигають усі в світі корови.

— Руками її не чіпайте, — попередив винахідник. — Дослід не закінчено.

Посипалися запитання:

— Скільки їй місяців?

— Скільки вона важить?

— Чому така маленька?

— Що їсть?

— Звідки вона взялася?

Смирнов вислухав запитання.

— Одним словом, так. Відповідаю відразу всім, — сказав він. — Дозвольте, Семене Миколайовичу?.. Ви бачите штучну тварину. Модель типу корови. Виведена мною в цій самій каструлі. Як виведена — питання окреме... Вік понад три тижні. Харчується винятково кукурудзяними пластівцями... От, мабуть, і все. Це і є моє домашнє завдання, Семене Миколайовичу.

Таратар розгублено дивився на каструлю.

— Смирнов, я не давав завдання виводити тварин... Я не біолог.

— Ну звичайно, Семене Миколайовичу, — заспокоїв Віктор. — Корову я вивів просто так, для себе. А вам приніс математичний щоденник.

Він вийняв з-під паска зім'ятий зошит, простягнув класному керівникові.

— Геній номер три, — діловито зазначив Гусєв.

— Чого ти всіх нумеруєш? — поморщився Сироїжкін. — А сам ти котрий?

— Сам я такий винахід задумав, що ви всі ахнете, — пообіцяв Макар.

Смирнов закрив каструлю покриткою, заклопотано взявся за ручки.

— Віднесу додому. Поки мати не повернулася. З метою конспірації, — пояснив він, — дослід проводиться під ліжком.

— Так, так, — кивнув Таратар. — Хлопці, допоможіть, будь ласка.

Восьмикласники обступили каструлю, повели винахідника.

Учитель складав зошити в шафу, перечитуючи заголовки: "Про стереометрію бочок", "Про рух материків", "Теорема Ферма". Він був в чудовому настрої, дуже задоволений результатами. Он скільки роботи загадав йому улюблений клас! Доведеться витратити весь вільний час на перевірку зошитів восьмикласників...

Як вони себе називають?

"Звичайні генії"...

Сміливість і навіть деяка зухвалість у творчості прийнятні, а от скромності цим геніям явно бракує...

На столі, всупереч, здається, всім законам науки, світилася лампочка. Таратар кілька разів обійшов навколо столу. В чому тут річ? Що за двигун придумав Сироїжкін?

Звертатися до інших учителів Таратарові не хотілося. І без того в школі ходять

легенди про його клас, про Електроника, Рессі. Не вистачає ще історії "про вічний двигун".

І все-таки проконсультуватися потрібно.

Таратар уклав двигун в коробку, заховав у портфель.

— Звичайні генії, — бурмотів він, надумали пожартувати із звичайного математика. Проте є найвища інстанція — експеримент. Так казав мій учитель, а він, як я давно вже переконався, був мудрець.

Друге квітня.

ВІДНИНІ Й НАДАЛІ...

Таратар прийшов у Інститут фізики й сказав, що хоче показати прилад.

— Зайдіть у двісті дев'яту кімнату, — порадила секретарка.

В кімнаті під цим номером молодий співробітник клацав на машинці. Стіл його було завалено паперами. Фізик мигцем глянув на Таратара.

— У мене двигун... — почав Таратар.

— Зрозуміло, — сказав фізик і показав пальцем на плакат. Плакат був на всю стіну, але Таратар попервах його не помітив.

Плакат сповіщав: "Проекти вічних двигунів не розглядаються".

— Вся річ у тому, що він працює, — усміхнувся Таратар.

Він вийняв з місткого портфеля коробку, з коробки дістав винахід Сироїжка. З незбагненої причини лампочка й досі світилася.

Фізик одірвався від клавішів, уважно оглянув винахід.

— Зрозуміло, — чемно промовив він. — Шкільний прилад. Крутиш за ручку — лампочка світиться.

— Правильно, — зрадів учитель. — Крутиш — і світить.

Однак ця лампочка світиться уже три години.

Тепер усміхнувся співробітник:

— Не може бути. Зараз вона погасне. Почекаємо кілька секунд. Сідайте, будь ласка.

Вони сіли біля столу. Фізик кивком голови вказав на папери.

— Проекти вічних двигунів. Бездарне марнування вільного часу. Але на кожен лист треба відповісти.

— Співчуваю, — пожалів фізика Таратар.

— Нічого, у інших буває й гірше, — туманно відповів фізик. — Посилки нам, щоправда, не надсилають... Та ваш випадок найлегший.

Співбесідники розмовляли ще кілька хвилин про значення відкриття електрики, про Едісона, про те, що недавно на Марсі запалили лазером маяк... Науковий співробітник явно нервував, поглядаючи то на годинник, то на лампу. Лампочка світилася.

— Вибачте, в цій вашій штуці немає іншого джерела електроструму? — поцікавився науковий співробітник.

— Як бачите, нема.

— Незрозуміло... Зачекайте, будь ласка. Я скоро повернуся.

Він обережно впакував двигун, пішов з коробкою.

Таратар читав розвішані на стінах фотокопії документів. Це були постанови академій наук різних країн про ті задачі, що їх не розглядають учені. Найперший документ, датований 1775 роком, було прийнято Паризькою академією: "Віднині й надалі не розглядати поданих розв'язань задач подвоєння куба, трисекції кута, квадратури круга, а також машин, що нібито мають здійснити вічний рух..." Минули століття, а співробітник все ще відповідає на листи невгамовних винахідників...

Повернувшись, фізик простягнув коробку Таратарові:

— Вибачте, як ваше ім'я й по батькові?

— Семен Миколайович.

— Семене Миколайовичу, хто ви за професією?

— Я вчитель математики.

— Чудово! — сказав фізик. — Вами дуже цікавляться двоє моїх колег. Вони теж математики. Я вас проведу, якщо не заперечуєте... Щодо приладу... Це ви сконструювали?..

— Мій учень... Сироїжкін.

— Здібний хлопець, — похвалив фізик. — Будова приладу відома давно. Але він діє якось по-новому. Весь секрет, нам здається, полягає в рухомих частинах...

— Так я й гадав.

— Ми не можемо визначити, з якого металу вони зроблені. Радимо вам показати його в інституті твердих сплавів.

— Я знаю, що в двигуні практично мізерне тертя, — з гідністю зазначив Таратар. — Дайте мені, будь ласка, відповідь на одне запитання: цей двигун можна назвати вічним?

Фізик весело глянув на вчителя.

— З усіх проектів, які я переглянув, це найоригінальніший пристрій.

— Спасибі. Саме це я й хотів знати, — подякував Таратар.

Фізик привів Таратара в кімнату, де працювали два наукових співробітники. Тут паперів було значно більше: пухлі пачки розікладені на столах, стільцях, стелажах. Біля стіни напхані листами мішки.

Математики зраділи, дізнавшись, що їхній гість учитель, запросили Таратара сісти.

— Бачите, Семене Миколайовичу, — сказав один з математиків, — ми перебуваємо в дуже важкому становищі. Річ у тому, що тепер ми фермісти.

— Фермісти? — перепитав Таратар.

— Трапилося так, — пояснив його колега, — що математичний журнал для школярів "Пі" й ще ряд видань надрукували статті про теорему Ферма. І ось... — Математик красномовно показав на мішки. — Якби ви, шановний Семене Миколайовичу, погодилися з вашими математиками допомогти нам відповісти на ці листи...

— У мене восьмикласники, — сказав Таратар.

— Восьмикласники здатні футболем пожертвувати заради теореми Ферма!..

— Зараз у школі четверта чверть, — хмурачись, промовив учитель, — найвідповідальніша... Але я поговорю про вашу пропозицію з класом.

— Віднині й надалі!.. — сказав Таратар класові й процитував, які задачі не розглядають уже понад два століття академії наук усіх країн. — А ви примушуєте старого вчителя бігати по інститутських кабінетах з "вічним двигуном"!..

Він урочисто поставив на шафу прилад Сироїжкина.

Лампочка світилася.

— Хто хоче відповідати на листи фермістів? — запитав Таратар.

Добровольців не знайшлося.

— Ех ви, генії, — сказав Таратар.

Генії дивилися на вчителя з цікавістю. Вони ще ніколи не бачили вчителя таким обуреним. Таратар ходив по класу сягнистими кроками, говорив дуже голосно, жестикулював. Жоден геній не наважувався в ці хвилини перечити йому.

— Рішення академій — не просто примхи академіків, — гримів Таратар. — Нерозв'язність проблем типу вічного двигуна доведена працями математиків дев'ятнадцятого століття Абеля та Галуа. І зауважте, як роблять справжні математики: замість того, щоб розв'язати одну маленьку задачу, вони створюють цілу теорію, яка містить відповідь на всі задачі такого типу... Неможливо — і квит! Чим більше я думаю про гору рукописів, які мені довелося бачити, тим ясніше розумію, що їхніх авторів спокусила жадоба легкого успіху в математиці, а не сама математика. Математика — це наполегливість, самозречення, нескінченна праця...

Після цих слів Професор засовався на парті і почервонів. А Електроник несподівано для всіх продекламував:

І корінь взявши з нема себе.

Побачив зірко в ньому мавку.

— Прекрасно! — підхопив Таратар. — Прекрасно сказано про уявні числа. "Нема себе" — тобто мінус одиниця. Квадратний корінь з мінус одиниці. Що це означає для нематематика. Головоломка — та й годі. А математик Хлебников, автор цих рядків, побачив у ньому поезію...

Таратар заспокоївся і перейшов до уроку.

— Запишіть задачу, — діловито промовив він. — "Скільки коштує один грам світла при вартості електроенергії 4 копійки за кіловат-годину й коефіцієнті корисної дії електричного джерела світла 10 процентів?"

— Десять мільйонів карбованців, — вмить відповів Електроник.

І генії підтвердили:

— Точно: десять мільйонів.

— Хіба ви розв'язували цю задачу? — підозріло запитав Таратар.

— Вона занадто легка, — сказав Макар Гусев.

— Ну, якщо й для Гусева легка, то яку ж проблему ви хочете розглянути?

Восьмикласники були одностайні:

— Про штучну тварину! Корову з каструлі!.. Смирновський винахід...

Вітька Смирнов сяяв, наче іменинник.

— Добре, — погодився Таратар. — Скажи нам, Смирнов, що ти хотів вирішити своїм дослідом?

Смирнов неквапливо підвівся, яскраво-синіми очима подивився на вчителя.

— Взагалі мене цікавить проблема походження життя на Землі, — повільно сказав Віктор.

Ніхто не посміхнувся. У тиші різко прозвучало запитання Професора:

— А чому, власне, корова?

— Певна річ, можна вивести кого завгодно: мавпу, курку, рибу... — подумавши, відповів Віктор. — Якщо підійти кількісно — різниця нібито невелика. Ось вам приклад: у людини та в інших живих організмів є білки із ста чотирьох амінокислот. Вони розміщені ланцюжками в певному порядку. Коли порівняти ланцюжки, то, спрощено кажучи, людину відрізняє від мавпи лише одна амінокислота, від курки — чотирнадцять, від риби — двадцять дві. В мене вийшла корова — отже, різниця у дванадцять амінокислот. Звичайно, все це дуже схематично...

Діти загомоніли:

— Здорово!.. Наш Вітька — академік! А як ти ото полічив?..

— Я не лічив, а виявив у джерелах. Сам усе розшукав. — Смирнов глибоко зітхнув. — Дуже важко працювати без допомоги фахівців.

Цікаво знати, — пропищала Кукушкіна, — у кого з нас різниця в одну амінокислоту?..

— До речі, різниця між людиною і дріжджами, — незлобиво відповідав Віктор, — лише сорок три амінокислоти.

— Ну то й що? — стрепенулася Кукушкіна.

— Це означає, що в нас спільні предки.

Сміх прозвучав як оплески, схвалюючи сміливий висновок дослідника.

— Усе це теорія, — зітхнув Смирнов. — А на практиці невідомо ще, що буде далі. Адже корова росте...

— Смирнов, скажи, будь ласка, ким ти збираєшся стати? — запитав учитель.

— Біологом, — сказав Віктор.

— А я гадав, що всі мої учні стануть математиками. — Таратар задумливо дивився у вікно.

— Я лікарем буду, — зізналася Кукушкіна.

— Я — астрофізиком, — сказав Сироїжкін.

— А я випробувачем! — Макар стукнув себе кулаком у тверді груди.

— Отже, я помилявся, — сухо промовив Таратар.

І всі відчули в його словах велику тугу. Ніхто не міг спокійно дивитися на сумного Таратара. Краще б Таратар гнівався!

— Чому ж помилялися, Семене Миколайовичу! — дзвінко вимовив Сергій Сироїжкін. — Ви самі казали, що математика — мова всіх наук. Ми не відмовляємося від математики. Ми тільки вибираємо собі фах.

— У давнину говорили: числа керують світом. І завжди знаходилися люди, які свято вірили в це. — Вчитель почав говорити тихо, але з кожним словом голос його міцнішав, і всі заспокоїлися. Таратар захищав справу свого життя, наводив приклади беззавітного служіння математиці. Лобачевський усе життя розмірковував про природу геометрії і прийшов до геніального відкриття, яке перевернуло уявлення його сучасників про будову Всесвіту.

Теоретик Гедель марно намагався узагальнити всю математику, але натомість він вивів систему логічно нерозв'язних теорем. Фізик Дірак відкрив нову елементарну частинку — позитрон — на кінчику пера, у безглуздому й зайвому на перший погляд корені своїх математичних рівнянь.

— Коли Дірак розповідав про це студентам на лекції, він увесь світився і називав математику прекрасною, — натхненно мовив Таратар. — А ви кажете — "випробувачем"... Випробувачем чого? Так, я саме тебе питаю, Гусев, тому що бачу якийсь шолом на твоїй голові...

На Макарі був шолом мотоцикліста.

Він підвівся із-за парти, випростався на весь зріст — ставний, вродливий, справжній мотогогонщик у шоломі й спортивному костюмі.

— Вибачте, Семене Миколайовичу. В мене винахід...

Щоправда, не мій, а Майки Светлової із школи хіміків. Вона ненавидить хімію, вона — геній фізики. Зараз ви побачите.

І Макар спритно витягнув із парти сяючий квадрат. Спочатку всі подумали, що це металевий лист — дуже дорово відбивав він світло. Потім побачили, що лист слухняно гнеться в руках Макара й навіть згортається трубочкою.

— Антигравітаційний килимок, — пояснив Макар, демонструючи винахід. І точно: лист, як і всякий килимок, складався з переплетених смужок. — Назва, я вважаю, чисто жіноча, але не я автор, Майка називає його "а-килимком". Нехай так!.. А раз є а-килимок...

З цими словами Гусев схопився за а-килимком і вмить злетів до стелі. Всі в класі чули, як його шолом гучно бахнувся об бетонне покриття. Однак Макар — ні крику, ні стогону. Висить собі, тримаючись за килимок, питає згори: "Ну, як?" Хитрий випробувач: надів міцний мотоциклетний шолом!

— Гусев, спускайся! — голосно промовив учитель.

— Я зараз... Ніяк не знайду контакти. — Тепер Гусев держався за а-килимком однією рукою, а другою водив по стелі. — Ой, тримайте мене! — закричав на весь голос випробувач.

Гусев лежав на підлозі. На його могутніх грудях красувався килимок, сплетений з металевих пластин.

Таратар випередив усіх. Він допоміг Макарові підвестися, підняв з підлоги килимок, заховав у свій портфель.

— Так буде краще, безпечніше, — пояснив він Гусеву.

Макар, розтираючи забиту спину, пробурчав:

— Не переплутайте контакти, Семене Миколайовичу.

Я ще не освоївся з цим винаходом.

— Нічого, розберемося, — відповідав Таратар. — Разом з учителем фізики. А ноги ж цілі?

— Цілі... Будьте обережні, Семене Миколайовичу. У ваші роки не можна падати зі стелі.

— Віднині й надалі! — гаркнув Таратар, обернувшись до класу. — Ніяких більше дослідів, винаходів і такого іншого. — Віднині й надалі, — грізно повторив він, — ніякого новаторства без мого дозволу!

Таратар і справді розсердився. Не вистачало ще, щоб його учні падали зі стелі! А коли б Гусев зламав ногу? Як би вчитель пояснив його батькам, що це трапилося саме на уроці математики? Та й навіщо взагалі такі переживання! Досить ризикованих винаходів! Він, учитель, розбереться в усьому сам.

Небезпечний килимок Таратар забрав із собою.

Ніхто не помітив у метушні, як один з учнів підійшов до шафи, де зберігалися рукописи, й узяв товстий зошит у коричневій палітурці. "Теорема Ферма" знову була у Професора.

Двигун Сироїжкіна лишився на верхотурі шафи. Про нього незабаром усі забули, навіть Сергій. Лампочка кілька днів світилася, потім перегоріла. Але двигун працював...

Третє квітня.

КОСМІЧНИЙ КОРАБЕЛЬ — ЗЕМЛЯ

— От і дочекалися! — сердито сказав Сергій Сироїжкін. — "Віднині ніяких дослідів"! Так я й знав: Таратар не сприймає наші винаходи всерйоз. Теж мені генії з восьмого "Б"! А я гадав, що він найкращий у школі вчитель.

— Таратар має зрозуміти, — спокійно промовив Електроник, — що генії — ті ж самі люди, тільки вони переробляють значно більше інформації. Чому машина працює на повну силу, а людина напівсили? Це несправедливо.

— Робота над проектом "Космічний корабель — Земля" йде повним ходом, — провадив далі Сироїжкін. — Перевіримо?

— Перевіримо, — сказав Електроник і ввімкнув свій радіотелефон на гучність.

Пролунав ні з чим не зрівнянний сумбур звуків, який складався з формул, запитань, смішків, вигуків, голосного читання наукових текстів, ігреків, іксів, інтегралів, нескінченно довгих рівнянь. Усередині Електроника немов працювала радіостанція: десятки два голосів ставили своєму вірному другові запитання, а він миттю відповідав, причому водночас кожному й усім. Досить було якомусь учневі восьмого класу "Б" набрати на телефонному апараті три одиниці підряд, як він негайно з'єднувався з найкращим у світі математиком, знавцем різних наук, хранителем інформації, ходячою енциклопедією — словом, із самим Електроником.

Сироїжкін та Електроник сиділи біля школи на лаві, й мало хто з перехожих звернув увагу на двох хлопчаків у розстебнутих пальтах і зсунутих набакир шапках.

Навіть коли зазвучав радіотелефон, майже ніхто на них не глянув. Хіба мало підлітків крутять набридлий усім транзистор!

Люди вслухалися в звуки капежу, цвірінькання горобців, в хрускіт снігу під ногами...

А восьмий "Б" в цей час працював.

Восьмикласники вимагали від Електроника відповіді на запитання: яка зараз погода на Марсі та Юпітері, які існують моделі центральної нервової системи людини, які формули польоту ракети, мухи й крижня, нарешті — рівняння перевірки надсили, надспритності, надточності. В Електроника просили графіків радіосигналів з інших галактик, математичні ігри, теорії зародження життя, просили дати ноти симфонічної поеми Скрябіна "Прометей", склад ракетного палива й фарб Леонардо да Вінчі. Електроника запитували, як лікувати кішку від нежиті, що говорили стародавні греки про атоми, хто з динамівських хокеїстів хвилину тому забив гол спартаківцям та інше. Звичайні генії з восьмого "Б" працювали над своїми відкриттями й разом з тим цікавилися поточними подіями у світі, а Електроник їм допомагав у міру своїх здібностей.

Якщо скласти всі відкриття восьмого "Б", то виходив ніби план майбутнього всієї планети, всього людства. Він називався так: проект "Космічний корабель — Земля". Певна річ, людство нічого не знало про цей план.

План — тільки припущення, яке треба довести, а доведення — основа всієї науки. От чому, незважаючи на удачу перших дослідів, восьмий "Б" не квапився заявляти про свій проект.

Лише професорові Громову було відомо про задуманий проект. Він дозволив Електроніку користуватися інформацією обчислювального центру. Без такої допомоги весь замір був би несерйозним заняттям.

Сироїжкін попросив друга ввімкнути мікрофон.

— Космічний корабель — Земля, — промовив він неголосно у мікрофон, і всі голоси, почувши цю фразу, зупинилися на півслові, замовкли в чеканні.

Це була урочиста хвилина для Сироїжкіна. Проект, що Його вони задумали з Електроником, здійснювався. Над ним працював увесь клас, можна сказати — цілий "науковий колектив".

І Сергій не міг відмовити собі в задоволенні процитувати першу фразу з їхнього колективного проекту:

— "Ми живемо в одному Космічному кораблі — Земля і думаємо про його майбутнє. Кожен робить свою справу. Та всіх нас хвилює проблема — майбутнє людства..." А далі він говорив про те, яку хто розв'язує зараз задачу:

— Ти, Макаре: як зробити людину надсилачем...

— Ясно! — обізвався Макар.

— Ти, Майко: як долетіти до зірок...

— Чи не дуже гучно сказано? — зіронізувала автор а-килимка.

— Ти, Вікторе: як забезпечити харчами людину в дорозі...

— По-моєму, примітивний висновок, — парирував володар штучної корови.

— Ти, Професоре: як розвивати науку й мистецтво..

— Стараюсь, — сухо відповів Професор. — Але хто це говорить?

— Говорить Сироїжкін!.. Моя робота — таємниці зоряної енергії. А зараз ми з Електроником обговорюємо Таратара. Його незрозумілу заборону: "Віднині й надалі"... Які є ще проблеми, труднощі, перешкоди?

Проблем було чимало. Авторів проекту бомбардували запитаннями. В основному винахідники скаржилися на нестачу потрібної інформації, матеріалів, устаткування, а головне — часу: їм було мало двадцяти чотирьох годин! У деяких восьмикласників виникли складності в стосунках з батьками.

— Заждіть ви про бабусь та дідусів, — перебив скаржників дівчачий голос. — Заскиглили! Ти мені ось що скажи, Електроніку: чи не винаходимо ми велосипед?

— Велосипед ми не винаходимо, — відповів Електроник, — його давно винайдено.

— Ти не зрозумів, я не про велосипед, — беззлобно пояснила Майка. — Таратар захопив мій а-килим. А може, він викине його в сміттєпровід? Зрозумійте, товариші, я нічого не маю проти Таратара, але чи ми не винаходимо нікому не потрібні речі? Адже не ми одні працюємо над проектом майбутнього.

— Правильно, — підтвердив Сироїжкін. — Як це ми не подумали? А ще проголосили себе геніями... Можуть і засміяти!

Цієї хвилини Електроник уявив розрахунки кожного досліду, а потім і всього проекту "Космічний корабель — Земля".

І вперше в житті дуже збентежився: він не сподівався, що на нього чекає непосильна праця...

Електроник вирішив порадитися з професором Громовим.

Гель Іванович Громов сидів біля пульта електронної машини і спеціальним світловим олівцем креслив на екрані формули й рівняння. Машина обчислювала й майже миттю видавала відповіді, вимагаючи нової роботи. Олівець упевнено писав нові знаки. Громов розробляв схеми майбутніх машин.

Приємно було мати справу з таким розумним партнером, який лічив у мільйони разів швидше, ніж людина. Але вчених уже не задовольняли самі тільки швидкості. Для обробки дедалі більшого потоку інформації потрібні інші якості машини: наприклад, здатність мислити подібно до людини, яка не перебирає всієї інформації, а знаходить найкоротший шлях для розв'язання задачі. Але як мислить сама людина, як працюють складні механізми її мозку?

Вчені не мали точної відповіді на це питання.

Громов креслив зрозумілі машині символи й заразом малював на екрані людинок. Дуже різних людинок. Майбутні машини Громов уявляв у людській подобі.

Він міркував: "Мало сконструювати машину, її треба навчити й виховати. Тоді вона розумітиме людей, працюватиме з точним знанням мсти..." Громов знав одного робота, який досягнув великих успіхів в обчислюванні, проте був надто впевнений у своїй винятковій безпомилковості; не минало й дня, щоб він не зробив якоїсь дурниці, і

все тільки через те, що погано навчений...

Професор намалював якесь обличчя і подумав:

"Щось дуже знайоме... Де я його бачив?" Екран відреагував негайно. Спалахнув напис: "Це Електроник".

Громов усміхнувся: "Авжеж, це мій Електроник", — і побачив у дверях симпатичну фізіономію учня.

— Заходь, — привітливо сказав професор Електроникові. — А ми тебе щойно згадували. Як говориться, легкий на спомин.

Електроник усміхнувся:

— Не все вдається легко. Доводиться робити багато розрахунків. — Він глянув на екран і відразу оцінив учителеві формули. — Я бачу, ви теж розв'яжете важкі задачі.

— Стараюся... — зніяковіло признався Громов. — Роботу тільки розпочато, ми поговоримо про неї пізніше... Як ваш проект "Космічний корабель — Земля"?

— Є складні питання, — відповів Електроник і став розповідати про те, як восьмий "Б" долає труднощі.

Громову подобалася дитяча назва: "Космічний корабель — Земля". Поки Електроник розповідав, він намалював на екрані машини кулю. Машина відповіла знаком запитання: вона знала тисячі предметів і понять круглої форми й уточняла для себе завдання.

Громов написав на екрані: "Земля".

Машина миттю дала картину Землі — таку, яку видно з космосу. Блакитна куля з обрисами материків, з білими шапками полюсів, із серпанком хмарності. Великий корабель мчить людство зі швидкістю мільярд кілометрів у рік крізь морок вічної ночі.

— Цікаво, який екіпаж корабля зараз, цієї хвилини?

— Перевіримо, Електроніку? — допитливо промовив Громов і накреслив на склі: "Населення Землі".

Над землею кулею спалахнуло дев'ятизначне число.

Остання цифра мигнула й почала нарощувати число. Кожної секунди населення планети збільшувалося на дві людини. За добу народжувалося майже двісті тисяч нових землян.

— За століття населення потроїться, — підрахував Електроник. — Елементарна задача. Але декого лякають ці цифри.

— Якщо навіть і потроїться, не станеться ніякої катастрофи. Ті, хто говорить про новий потоп чи обледеніння, про смерть від ядухи, внаслідок розвитку промисловості, помиляються, — сказав Громов. — Земля завжди була й буде домом людства.

— Теоретично допустима кількість жителів на кожний квадратний метр планети, включаючи моря й океани, сто двадцять чоловік, — мовив Електроник. — Щоб умістити їх, вся земна куля має стати суцільним містом заввишки у дві тисячі поверхів. Це можливо через тисячу років.

— Перший космічний корабель людства "Восток", — нагадав учневі професор, — уміщав лише одну людину. Але саме Гагарін відкрив шлях до інших планет і зірок, і

людство активно освоює цей шлях. Хто сказав тобі, що люди погодяться перетворити свій дім, свою Землю в гігантський мурашник?

Здавалося, Електроник збентежився, ніби подумав: чи мав він право втручатись у справи людей?.. Та врешті-решт він захищав проект восьмого класу "Б"!

— Я не знаю точно, що буде через тисячу років, це розрахунки одного західного вченого, — сказав він учителеві. — А от Майка Светлова сумнівається: може, ми працюємо даремно й винаходимо велосипед?

— Велосипед? — Громов ледь помітно усміхнувся. — Антигравітаційний пристрій, штучна тварина... — почав перелічувати він, — ні, я щось не знаю інших таких вирішень. Хоч, звичайно, роботи над цими проблемами ведуться, але кожний дослідник думає по-своєму.

— І ми по-своєму уявляємо майбутнє Землі. Нам не подобаються деякі пропозиції, — вів далі Електроник.

— Які?

Наприклад, сучасний проект міста Ойкуменополіса. Його запропонував грецький учений. Я особисто вважаю його помилковим.

Громов попросив машину показати проект Ойкуменополіса.

Місто-спрут з каменю та бетону заповнило весь екран. Воно простягнуло свої гігантські щупальці вздовж морів, океанів, рік, озер, обхопивши їх у кам'яні обійми. Все було точно розраховано в цьому місті. Головні багатства планети — вода й повітря (5 квадрильйонів тонн повітря і 1,3 мільярда кубометрів води, з якої тільки два проценти прісної) — охороняються особливо ретельно. Ойкуменополіс ділив планету на окремі ізольовані кабінки. Їх було три: "природна зона", "сільськогосподарська зона" й саме "місто". Кабінки повністю ізольовані, в кожній свої порядки — тільки так, стверджував автор, планета зможе забезпечити нормальне життя.

Уся земна куля, саме життя в Ойкуменополісі були розрізані на частки. Було щось протиприродне в цьому розподілі Землі.

Громов дивився на екран, не приховуючи подиву.

— Чесно кажучи, вперше бачу Ойкуменополіс, — признався вчений. — З яких міркувань виходив його архітектор?

На вимогу Громова екран повідомив, що при сучасних темпах розвитку західним країнам вистачить запасів залізної руди, алюмінію, міді, олова, цинку та інших корисних копалин щонайбільше на два-три десятиріччя.

Громов похитав головою, й Електроник здогадався, що ці факти не тільки правильні, а й сумні.

— На жаль, — повільно сказав Громов, — ті, хто століттями володіли цими багатствами одноосібно, завжди черпали їх, не оглядаючись, не турбуючись про майбутнє. Але ж відомо, що цінності земної кори колись та виснажаться.

— Земна кора за своїми пропорціями подібна до яєчної шкаралупи, — підказав Електроник.

— Порівняння правильне. Проте Земля — не просто куряче яйце, Електроніку!

Наша Земля — найдивовижніша планета у Всесвіті, вона має всі умови для життя. Треба до неї дуже дбайливо ставитися, розумно господарювати.

Професор натиснув кнопки машини, на екрані проступив рядок: "Щороку в світі помирає понад 10 мільйонів чоловік від голоду.

— Площа земель, придатних для посіву, дорівнює квадрату зі стороною 5700 кілометрів, — сказав Електроник, — продуктів харчування має вистачити всім.

Професор уважно подивився на учня.

— Приватному підприємцеві не вигідно вкладати кошти в бідні й пустельні землі, й через те засівається лише половина корисного квадрата.

Місто-спрут знову виросло на екрані.

— Ойкуменополіс, — іронічно промовив Громов, — Неважко здогадатися, для якої мети воно придумане: хтось займатиме цілі поверхи, відпочиватиме у природній зоні, дихатиме свіжим повітрям, а інші — працюватимуть біля конвейєра, прибиратимуть вулиці, бачитимуть сонце тільки в телевізорі...

І він стер з екрана чужий проект.

На щастя, людство й не мало наміру будувати місто-спрут.

Люди інакше перетворювали свою планету.

Люди освоювали Океан.

Громов і Електроник бачили на екрані підводні селища, міста, порти. У блакитних просторах працювали заводи й електростанції, механізми добували нафту, а люди керували всіма машинами. У підводному світі трудився диспетчер Світового океану Командор, який свого часу врятував Рессі від загибелі.

Люди знаходили нові джерела харчування.

Ось сліпучі, розжарені піски Сахари. На колись неродючому піску — довгі ряди покритих прозорою плівкою теплиць. У теплиці парко й гаряче, але робітник задоволений плодами своєї праці: він показує рекордної величини огірки й помідори, жовтогарячі, яскраво-червоні, золотаві фрукти. Вони ростуть без усякого ґрунту, можна сказати — з повітря, яке "приготовлене" таким чином, що дає рослинам всі соки землі...

А ось домогосподарка смажить на сковороді біфштекс, інша готує курча. Прославляють ці кадри не вправних кухарів, а вчених, які винайшли штучний білок...

Люди економили цінні метали: старі механізми не викидали, а знову привозили на заводи.

Кран бере сталевими клішнями спрацьовані машини, деталі, металообрухт. Їх пресують у балабухи, завантажують у спеціальні печі. Печі виплавляють залізо, хром, нікель, мідь — метали, з яких колись були зроблені старі механізми. Наприклад, легковий автомобіль — це майже тонна сталі, чверть тонни заліза, тринадцять кілограмів міді, двадцять п'ять — цинку, дев'ять — свинцю... Із заощаджених матеріалів можна виробляти нові автомобілі. Люди лікували природу, з якою раніше поводитися немилосердно, лікували так само турботливо, як лікують хвору людину.

Моря й океани очищали від бруду. У великі озера вдували кисень, як вдувають його

в акваріум, щоб там не щезло життя. на голих місцях саджали ліси. В пустелі тисячі кілометрів були покриті прозорою плівкою, яка стримувала піски; штучні водоймища наповнювалися водою. Вода й повітря — основні умови життя на планеті — вироблялися людиною за суворими планами.

Звичайні електростанції не могли вже забезпечити всі потреби необхідною енергією. В океанах плавали металеві острови — атомні електростанції. На Місяці провадилося будівництво гігантської станції, яка накопичуватиме енергію Сонця. І, як обіцяли вчені, наближалася до розгадки термоядерна реакція, яка дасть найдешевшу електроенергію.

Усі ці сцени показували, як проходила науково-технічна революція на планеті Земля. Вона почалася в середині двадцятого століття, розвивалася дуже бурхливо, а кінця її поки що ніхто не передбачав.

Громов згадав про проект восьмого "Б". Один з авторів піклувався про харчування людей, вирощуючи штучний білок. Другий — про найвигідніший космічний транспорт — гравітаційний корабель. Третій — про зоряні джерела енергії... Проект починався як забавна гра. Але в будь-якій дитячій грі закладено серйозний зміст. Так міркував професор Громов, спостерігаючи за своїм учнем.

Електроник установив зв'язок з Рессі, підключився до великої машини.

Екран спалахнув так яскраво, що Громов на мить замружився. Спочатку йому здалося, що океан Юпітера міниться всіма барвами веселки. Та, мабуть, це було неточно. Барви Юпітера не були схожі ні на семибарвне суцвіття небесної дуги, ні на відбите алмазом сонячне світло, ні на світіння криги в глибинних печерах Антарктиди, ні на схід Сонця в космосі — взагалі ні на що знайоме людям. Океан вигравав різнобарвними хвилями; водночас щось народжувалося, спалахувало й вмирало; океан, мов кольорова музика космосу, жив своїм життям.

— Рессі, — сказав Електроник, показуючи на іскри, і збільшив зображення.

Рессі! Хто б міг упізнати в цій яскравій істоті Рідкісного Електронного Собаку, винахід Електроника — кудлатого симпатичного тер'єра. Земний пес в океані далекої планети мав вигляд заморської дивовижі. Кожна волосинка довгої шерсті стояла сторчма й світилася по-особливому. Навіть очі були різноколірними. Рессі "освоював" Юпітер.

Коли кілька місяців тому Громову зателефонував диспетчер Космосу Астронавт і запитав його думку про те, чи зможе Рессі працювати на Юпітері, професор сприйняв його слова за жарт. Але пропозиція була серйозна. На Юпітері виявили першу живу істоту. Вона плавала з величезною швидкістю в океані планети й зовні скидалася на земного кита. Космонавти назвали її китом Юпітера.

Астронавт посилався на думку свого друга — диспетчера глибин Командора: тільки одна штучна система могла у вельми незвичайних умовах вивчати таємничого кита, не поступаючись йому в швидкості й маневреності, збираючи й надсилаючи на Землю різноманітну інформацію. Це — Рідкісний Електронний Собака, чудовий плавець глибин Рессі, з яким Командор був, як відомо, добре знайомий.

Громов попросив вихідні дані про Юпітера й сів складати нову програму для Рессі. Все життя Громов мріяв побувати на далекій планеті й мати відданого четвероногого друга. Як він зрадив, коли Електроник запропонував йому змонтувати електронного тер'єра!.. Ніхто, навіть сам Електроник, не підозрівав, що Гель Іванович дуже прив'язався до механічного Рессі. І от саме Рессі мав розвідувати п'яту, найбільшу планету Сонячної системи.

Один із космічних кораблів захопив незвичайного пасажирів, що подорожував на Юпітер. Тепер у нічному небі Громов насамперед відшукував яскраву зірку.

Рессі можна було в будь-яку мить побачити й на екрані: телекамери, обладнані в ньому, передавали зображення на Землю, й електронні машини записували на своїх дисках всю інформацію.

Рессі просторував у кольорових хвилях океану, вивчав барви, форми, будову речовини, закони незнайомої природи — все, що становило приховану суть цієї планети, механізми її життєдіяльності. А поряд з Рессі пливло, мов тінь, цікаве створіння. Величезне, воно світилося ізсередини, вмиль змінюючи забарвлення разом з переливами хвиль, наче гігантський хамелеон.

— Кит Юпітера, — сказав хрипло Електроник. — Рессі намагається установити з ним контакт.

Рессі поряд з китом здавався дуже маленьким, але плавали супутники дружно. Куди Рессі — туди й кит. Куди кит — туди й Рессі. Живий кит Юпітера й механічний розвідник із Землі уважно вивчали один одного.

Що відбувалося на далекому Юпітері, поки що ніхто не знав. Була тільки інформація без певних висновків.

І Рессі, передаючи на Землю свої спостереження у вигляді цифр, закінчував кожне повідомлення заздалегідь обумовленою фразою:

"КИТ ЮПІТЕРА МОВЧИТЬ".

Це означало, що справжнього контакту між Рессі й дивною істотою Юпітера ще не налагоджено. Не знайдено спільної мови.

Громов огледівся. Тут, у машинному залі, все ясно: сірі, спокійні тони стін, металеві футляри машин, чутливі зіниці приладів. За вікном буяє весняне сонце, галасують хлопчики...

А на Юпітері? Хтозна, які там бурі й шторми, які небезпеки в океані Юпітера?.. Тільки Рессі з його чутливими механізмами здатний борознити простори невідомого океану.

— Не жаль було відпускати Рессі? — запитав Громов.

— Жаль? — Електроник усміхнувся. — Звичайно, жаль. І мені, і всім товаришам. Але відкриття Рессі дуже важливі для науки.

Сам Електроник, хазяїн Рессі, працює на повну силу. Він знає, що час від часу з'являються нові, досконаліші покоління електронних машин, і намагається не відстати від них, вибирає найважчі задачі. В цій роботі схеми його перебудовуються, накопичують досвід, щоб наступного разу швидко знайти правильне розв'язання.

Громов подумав: як вони скоро вирости — його електронні діти!.. Можна на мить забути, хто з них на якій планеті перебуває, кому пропонувати формули, а кому — електричний струм для підкріплення сил.

— Які в тебе плани? — запитав професор учня.

Той якийсь час оцінював запитання.

— У мене немає ніяких перспектив, — несподівано сказав електронний хлопчик.

Професор здивувався. От тобі й оптиміст!

— Як це розуміти, Електроніку?

— Я не можу розв'язати деякі проблеми.

— Наприклад?

— Як стати чемпіоном з шахів, — пояснив Електроник. — Обсяг усієї інформації, що міститься в будь-якій шаховій партії, як відомо, не може переробити ні жива, ні штучна система. Я не бачу виходу.

Громов глянув на Електроніка з подивом: невже він сам прийшов до такого важливого висновку?

— Отже, з'явилася нова задача? — запитав він.

— Нерозв'язна, — уточнив Електроник.

— Якби вона була нерозв'язна, — примружився Громов, — на цій планеті не було б жодного чемпіона з шахів. Жодного полководця. Жодного відомого вченого... Як вони діяли?.. — Не знаю. Я аналізував помилки великих людей і не знайшов для себе відповіді.

— Ти не відмовишся зіграти партію в шахи? — запропонував Громов.

Професор розумів, що його учень поставив перед собою найважчу для електронної машини задачу. Навчитися вільно грати в шахи, відкрити в кінцевому підсумку закони творчості — ця задача складна навіть для нього, спеціаліста по машинах. Інтуїція підказувала Громову: щоб її розв'язати, треба починати з гри.

Четверте квітня.

В ЧЕКАННІ НАДНОВОЇ

Як важко бути генієм, навіть звичайним!

Іде, наприклад, людина вулицею і несе бочку. Відразу видно — людина сильна, бувала, міцно тримає бочку. А перехожі оглядаються, пропонують допомогу, дехто ступає вбік: а раптом бочка зірветься, придавить?

Біля під'їзду стоять бабусі. Здалеку загляділи людину з бочкою, обговорюють, що та як. "Ой людоньки, либонь, Макар Гусев!.. Навіщо йому бочка! Для якої потреби?.. Ти не знаєш, Нюрко?.." І Нюрка, Макарова сестра, серед сусідок. Зуби ще не всі вирости, а вже противна старушенція!

Ну й намучився Макар з бочкою з-під капусти!..

Як поясниш рідній бабуні, що таке стереометрія винної бочки?

Стереометрію вона мимо вух пропустила, а про вино відразу зрозуміла:

— Ти що ж це надумав, безсоромні очі твої!

— Та не я, бабусю, а вчений Кеплер.

— До відповідальності твого вченого притягти треба!

Макар розреготався:

— Та він, бабусю, чотириста років тому помер...

Бабуся заспокоїлася, навіть у стереометрію Кеплера вникати стала. І знову, не розібравшись, накинулася на Макара:

— Ти мені своєю історією голову не мороч. Про яке ще там одруження торочиш?.. Я батькові поскаржуся.

— Та чого ти турбуєшся, бабусю! — глухо обізвався Макар. — Це ж моє домашнє завдання! З фізики!

— От і добре, — погодилася бабуся. — Я тобі зараз булочок напечу.

— Не хочу я ніяких булочок! — сердито бурчить Макар. — Не заважайте готувати уроки!

А Нюрка вже гасає по двору й біля кожного під'їзду сповіщає, що Макарів друг, учений Кеплер, збирається одружуватися, а бочку принесено для вина на весілля... Капосне дівчисько, хоч не показуйся через неї на вулиці...

Як відомо, домашнє завдання Гусева про стереометрію винної бочки схвалив Таратар. Шкода тільки, що антигравітаційний килимок зник у портфелі Таратара... Блискуче задумане випробування провалилося. Тут, удома, Макар цілий вечір піднімався з килимком під стелю і, роз'єднавши пластини, стрибав на диван. А в класі, в урочистий момент, раптом заплутався в контактах. Спину ломить так, що й не зігнешся...

Майка Светлова розізлилася: "Без килимка не з'являйся на очі!" І Сироїжкін дивиться вовком, бурчить: "Такий винахід загубив. Та на а-килимку й на Місяць полетіти можна..." Знаємо, про який ти Місяць говориш, залицяльнику нещасний, за Майку переживаєш...

От Електроник — справжній друг. Хоч би що трапилося, наука для нього насамперед. Вислухавши ідею Макара, дві години скнів з ним над розрахунками. Саме бочка й була найголовнішим винаходом Гусева.

...Макар, ніби давньогрецький філософ Діоген, забрався в бочку. Діогенові, звичайно, не доводилося лежати на цвяшках, але ж він, за переказами, жив у звичайній бочці. І Кеплерові з його розрахунками стереометрії бочки не прийшла в голову ідея Гусева. А Макар, виконавши розрахунки Кеплера, узаконивши у своїй кімнаті бочку, перетворює її на "камеру надсили".

Що таке камера надсили? На вигляд бочка як бочка, а всередині — проводка за точною схемою. Забиваються в дошки цвяшки, й виток за витком обплітається бочка всередині електропроводом. Далі вмикається штепсельна вилка в мережу, й людина залазить у камеру, яка посилює біоструми приблизно в сто разів.

І вилазить надсилачем!

Тепер для Макара підняти однією рукою важенну штангу — абищиця. Забити десять голів у ворота — будь ласка. Побити світовий рекорд у стометрівці — то не проблема. Треба тільки бути дуже обережним, особливо в кімнаті: одним порухом

пальця можна, наприклад, зламати стіл...

З бочки Макарові видно тонкі ноги в голубих колготках.

— Знову шпигуєш? — грізно питає Макар.

— Я не шпигую. Просто цікаво. — Нюрка присіла навпочіпки. — Що це таке? Ти наче космонавт...

Макар знає: є такі таємниці, які нікому не викаже навіть найбалакучіше дівчисько.

— Камера надсилає, — відповідає Макар, ляскаючи по своїй бочці.

— Ти будеш сильним? — здогадується Нюрка.

— Твій брат — найкращий у школі спортсмен, — нагадує Макар.

— Так, — підтверджує сестричка.

— А віднині я буду найсильнішою у світі людиною... Тільки дивись, Нюрко, нікому ні слова!

— Здорово! — плече в долоні Нюрка. — Я нікому не скажу. Макаре, хочеш, я принесу тобі провід? Я на східцях бачила.

— Давай, — погоджується майбутній силач.

Нюрка вибігає і повертається з важким мотком проводу.

— Спасибі, стара! — хвалить її винахідник.

...Через півгодини Макар увімкнув провід у мережу. У штепселі спалахнула мініатюрна блискавка, будинок поринув у темряву. Макар відшукав ручний ліхтар, посвітив на своє креслення.

— Тепер завжди буде темно? — питає Нюрка.

Вона боїться темряви, але не виказує найсильнішу людину.

Коротке замикання виручило Сергія Сироїжка: в темряві він вислизнув з дому.

Ось уже півмісяця Сергій вів дивний з погляду батьків і звичайний з точки зору астрофізика спосіб життя.

Удень Сергій позіхав, клював носом, а з настанням темряви в ньому пробуджувалась енергія. Сироїжкін відмовлявся дивитися телевизор, навіть якщо транслювався хокей, сидів до півночі над графіками, таблицями, картами зоряного неба. А коли батьки засинали, потихеньку тікав з квартири.

Він забирався під самісінький дах. Тут, у затишному куточку, була влаштована справжня обсерваторія. Два стільці, похідний стіл, підвішений ліхтар, карти й фотографії. У відчинене вікно націлена труба саморобного телескопа. Знаменитий Ейнштейн сказав, що ідеальним місцем для вченого був би віддалений від світу маяк.

Тільки вчений може оцінити приємні хвилини самотності. Людина й Всесвіт наодинці одне з одним. Пильні, мов у рисі, очі Сироїжка розрізняють зірки до восьмої величини, а телескоп наближає далекі галактики. В галактиках є величезні, в сотні мільйонів сонць, зорі; це зорі-бабусі, їм вісім мільярдів років; побачиш таку — і немов заглянув у глибину часів, у самісінький "початок світу", коли не було ще ні Сонця, ні Землі.

Та є і зорі-малята, зовсім дитячого віку — в один мільйон років. Вони світять спокійно в нічному небі, але одного разу, буквально на наших очах, вибухають,

розгоряються, як засвічена в темряві лампочка, потім згасають.

Астрономи кажуть, що народилася Наднова зоря, й заносять її в окремий список. Вивчаючи Наднові зорі, вчені намагаються розгадати механізм їхнього народження.

Сотні їх у списку астрофізиків, проте ще ніхто не спостерігав Наднову до спалаху.

Телескоп Сироїжка націлений в зоряне скупчення Плеяди. Тут, за його з Електроником підрахунками, має спалахнути Наднова.

Того вечора, коли в будинку погасло світло, в обсерваторії Сергія очікував Електроник. Він запалив ліхтар, розіклав на столі знімки сузір'я, де передбачалося народження Надрової.

— Звідки вони взялися? — радісно запитав Сергій, розглядаючи фотографії.

— Надіслали обсерваторії Криму, Індії та Австралії, — скрипучим голосом промовив Електроник. — У відповідь на нашу телеграму.

— Так швидко? — здивувався Сергій.

— Я прийняв їх по телефону. Запам'ятав інформацію, а потім надрукував. Ти ж знаєш, моє око — точна копія фотоапарата.

— Звичайний геній науки, а також техніки, — задоволено сказав Сергій.

Відтоді як Електроник змонтував усередині себе радіотелефон, він став незамінним для восьмикласників, які вирішили довести, що генії можуть бути в кожному класі кожної школи, якщо вони працелюбні й мають досить інформації. Довідки з архівів, розрахунки Обчислювального центру, навіть опис найскладніших схем можна було одержати по телефону Електроника. А якщо матеріал був надто громіздким, якщо комусь потрібні були фотографії, копії стародавніх рукописів чи реферати докторської праці, Електроник друкував їх на фотопапері або на машинці.

— Бідолаха ти, бідолаха, — пожалів друга Сироїжкін. — Скільки працюєш через нас! Ти не втомився? Ти не перегориш?

— Я почуваю задоволення, коли допомагаю вам. — Електроник усміхнувся. Не так, як усміхаються люди, а якимось особливо, по-своєму, скупую усмішкою. — Ти чиниш неправильно, коли жалієш мене. Хвали мене більше, і я ще краще працюватиму.

Сироїжкін здивовано глянув на товариша.

— Так, — промовив Електроник. — Я з тих, кого лікують аплодисментами. Поки я, звичайно, можу працювати.

— Чудово! — Сергій заплескав у долоні, — Ти найкращий у світі астрофізик, біолог, математик, фізик, хімік, психолог, механік, володар знаменитого Рессі й консультант восьмого "Б". Не беручи до уваги іншого.

— Ми доведемо Таратарові й решті, що звичайні генії існують! — хрипло сказав Електроник. — Наші винаходи потрібні людям.

Вони стали згадувати, як Таратар підозріло поставився до лампочки, що світилася, як обережно заглядав у каструлю, як, розчепіривши руки, ловив Макара, коли той падав, і розсміялися. От би Таратара сюди, в обсерваторію, — чи повірить він у майбутню Наднову? Мабуть, ні. І поки що матиме рацію: будь-який розрахунок, будь-яку теорію підтверджують чи спростовують лише результати досліду.

— А раптом ми помилилися? — запитав Сергій. — І обсерваторії попереджено. Соромно буде...

— Помилилися? В чому? — суворо запитав Електроник. — За розрахунки я ручаюся. Ми виходили з опублікованих даних цих обсерваторій.

— Пам'ятаєш, — підхопив Сергій, — я сказав: "Чому ніхто не спостерігав Наднову до вибуху? Адже вони від чогось повинні вибухати..." Ти відповів мені, що ніхто у світі не знає точно причини вибуху, інакше б Всесвіт не був для людини загадковим. А я тобі навів приклад з будинком — як уранці спалахують вікна, бо люди збираються на роботу. І в зорі є своя причина... І тоді ми стали говорити про масу, енергію, відстань.

— Ти майстер ставити дуже складні запитання, — підтвердив Електроник. — Я так не вмію.

— Зате ти вмієш розвивати й підкріпляти будь-яку думку... Але якщо у вихідних даних є хоч маленька неточність, різниця у відповіді може становити плюс-мінус кілька століть, — заявив Електроник.

— Ти хочеш сказати, що мені доведеться сидіти на горищі кілька століть?

— Сподіваюся на розрахунки... Однак вибух триває кілька хвилин. Ти можеш проспати.

— Я не спатиму, — переконано сказав Сироїжкін і глянув у вічко телескопа. — Поки що нічого не видно.

— Якщо спалах станеться удень, — мовив Електроник, — радіотелескопи вловлять його. Та в нас є Рессі. Він спостерігає з Юпітера.

— Рессі напевне не прогавить! — зрадів Сергій.

Про Рессі Сергій завжди згадував із задоволенням і смутком. Як би він хотів, прокинувшись, одразу побачити добродушну морду, розумні очі. Але Рессі так далеко від дому, один в чужому океані, стереже незнайому істоту. А що, коли вона нападе на Рессі? Чи виявиться він, як завжди, невловимим?..

Саме в ту мить, коли в космосі летіли радіосигнали із завданням для Рессі установити спостереження за Надною, на горищі продзвенів звичайний телефонний дзвінок, і Електроник промовив:

— Алло!..

Сергій здивовано слухав знайомий голос своєї мами, не розуміючи, звідки він звучить.

— Електроніку, ти часом не бачив Сергія?

Сергій не встиг подати другові ніякого знаку, й Електроник з усією прямоотою відповів:

— Я його бачу зараз. Він сидить переді мною.

— Хлопці, досить працювати, уже пізно, — суворо мовила мама. — Скажи, що ми його чекаємо...

Сергій обурено глянув на друга:

— Ех ти, не міг щось придумати, найкращий у світі консультант!

— Я завжди кажу те, що є насправді, — нагадав Електроник своє головне правило.

Сироїжкін кинув погляд на горишне вікно, ущерть набите зорями. Який дивний вибір у астрофізика: Всесвіт чи сон?..

— Електроніку, будь другом, піди замість мене.

Електроник мовчки похитав головою.

— Ти — це я, а я — це ти, — нагадав заповітний пароль Сергій, — Ну, останній раз. Розумієш, дуже досадно буде, коли прогавимо спалах. Адже Наднова...

Електроник несподівано погодився.

— Я піду замість тебе. Тільки я не збираюся говорити неправду.

Сергій потиснув руку другові.

— Якщо все буде гаразд, то зорю назвемо "Наднова Електроника — Сироїжкіна". Аби тільки спалахнула!

— Телеграми, надіслані в обсерваторії, я підписав твоїм іменем. Я лише помічник.

— І Електроник пішов.

В окулярі телескопа зорі підморгували Сироїжкіну, променилися, сплітаючи сріблясту мережку. У мирному зоряному гамаці лежав щасливий астрофізик. Приємно було думати, що біля такого ж віконця сидів колись сам Йоганн Кеплер, насолоджувався самотністю й страждав через те, що не може описати гармонію всього світу. Його не розуміли сучасники, він був дуже самотній, бо висловлював безумні для свого часу ідеї. Кеплер вірив у математичне описання природи, в типові причини руху планет, в єдність земних і небесних законів. Кеплер писав про Землю, яка, наче корабель на всіх вітрилах, мчить по своїй гігантській орбіті, — немов чітко бачив її з космосу. Історію відкриття вічних законів руху планет Кеплер порівнював з розповідями про плавання Колумба, Магеллана й Васко де Гами.

А Макар захопився лише бочками. Він так і не зрозумів, що Кеплер був не просто геніальним астрономом, математиком, фізиком далекої доби, а першим, можливо, у світі астрофізиком.

І Сироїжкін, подумки сперечаючись з Гусевим, дістав із саморобної полиці томик з довгою назвою: "Нова астрономія, заснована на причинах, або фізика неба, представлена дослідженнями рухів зорі Марс... 1609 р.". Відкрив першу сторінку знаменитої кеплерівської "Нової астрономії", прочитав уголос:

— "У наш час вельми важка доля тих, хто пише математичні, а особливо астрономічні книжки. Якщо не дотримується необхідна точність — у теоремах, поясненнях, доведеннях і висновках, — то книжка не буде математичною. Якщо ж точність дотримала, читання книжки стає втомливим... Тому рідко зустрічаєш справжніх читачів; більшість вважає за краще взагалі ухилитися від читання". Зрозуміло, товаришу Гусев? — підпустив шпильку Сироїжкін. — Тебе й дрючком не примусиш узяти книжку, — І продовжував читання "Нової астрономії": — "Чи багато можна знайти математиків, які взяли на себе клопіт цілком прочитати "Конічні перерізи Аполлонія Пергського?" Астрофізик пошкрябав потилицю, самокритично признався:

— Один Професор витримав. І то через те, що уявив себе Ферма...

— Професор уже спить, а Гусев десь гуляє, — почувся за спиною Сироїжкіна спокійний голос. Уже година ночі.

Сироїжкін схопився.

— Електроніку, чому ти повернувся?

— Я не виконав твого завдання, — признався Електроник. — Тобі теж пора спати.

І він розповів, як прийшов додому до Сироїжкіна й улігся на диван. А Ссргієва мама присіла поряд і сказала:

"Що все це означає?.." Електроник мовчав. І тут у нього задзвенів радіотелефон — викликала мати Гусева. Тоді Ссргієва мати відразу догадалася, хто перед нею, і веліла негайно прислати справжнього Ссргія, а то вона сама піде шукати по сходах свого астронома.

— Як вона здогадалася? здивувався Сироїжкін, оглядаючи обсерваторію.

— Задача нескладна. У тебе вся кімната в картах зоряного неба.

— Гаразд, я не критикую твій телефон-автомат, — зітхнув Ссргій.

Тільки зараз, уважно подивившись на друга, він побачив, що між ними є різниця. Вони, як і раніше, були схожі, мов двоє близнюків, але один з них затримався в рості.

Ссргій явно відчував, що він і більший на зріст і ширший у плечах, і черевики в нього вже сорок другого розміру, а в Електроника по-давньому тридцять дев'ятого. Ссргій навіть відчував свою фізичну перевагу. Він простягнув руку другові:

— Ану стисни з усієї сили! — І почервонів від напруження: — Молодчина!.. Я йду спати. — Він кивнув на телескоп: — Отак люди проспали багато великих подій. А ще скаржаться, що не знають походження Всесвіту.

— Я чергуватиму, — обіцяв Електроник. — Але раніше за мене побачить спалах Рессі. Як тільки він повідомить, я надрукую фотографію. Телефон я приглушу. Якщо захочеш, дзвони, я почую.

Астрофізик пішов додому. Дома він сказав:

— Даремно хвилюєшся, мамо. Наполеон, Петро Перший, Бехтерев спали по чотири години на добу. Через те вони залишилися в історії. Я слухняний син, через те, крім тебе, про мене ніхто не почує.

Мама пирхнула: "Куди ж пак, новий Наполеон", але залилася задоволена.

Сироїжкін крутився в ліжку. Йому виділася кошлата морда Рессі. Уважне некліпне око спрямоване на Наднову... Рессі не повинен прогавити!..

Наш астрофізик уже спокійно спав, а Електроник та Рессі безперервно обмінювалися повідомленнями. Потoki цифр летіли з далекого Юпітера на Землю, і там, в одному з великих міст, під дахом десятиповерхового будинку, їх приймав і вмиль оцінював електронний хлопчик. Якщо перекласти ці цифри на звичайні слова, то вони означали, що Наднова поки що не спалахнула. А в кінці кожного повідомлення умовна фраза:

"КИТ ЮПІТЕРА МОВЧИТЬ".

З усіх геніїв восьмого "Б" не вступав у конфлікт з дорослими лише Професор. І ніхто не знав, що він пережив цього вечора.

Списаний формулами шкільний зошит лежав перед автором. Професор прощався із своїм відкриттям...

Кілька днів Вовка Корольков жив у сімнадцятому столітті, жив так, як жив колись П'єр Ферма.

Він приходив зі школи, знімав форму, одягав бабусин халат, брав у руки давньогрецький фоліант. Тепер він юрист із Тулузи, радник парламенту цього міста, гасконець. Той, справжній П'єр Ферма, як відомо, займався математикою після роботи, у вільний час. Точилася тридцятилітня війна між Францією та Англією. Арман Жан дю Плессі, перший міністр Людовіка XIII, відомий під ім'ям кардинала Рішельє, спритно плів двірські інтриги, мушкетери билися на дуелях з гвардійцями, а в провінціальному містечку любитель математики Ферма робив на полях книжок покvapні нотатки.

Потім його назвуть одним із творців аналітичної геометрії й теорії чисел, теорії ймовірностей та геометричної оптики, — це станеться після його смерті.

П'єр Ферма не надрукував своїх нотаток, бо не любив цього робити. Але його праці здивували наступні покоління математиків.

Усі теореми Ферма, що дійшли до наших днів, були доведені.

За винятком однієї, яку вчені називають Великою.

Корольков з четвертого класу знав її умову напам'ять. Адже вона дуже проста, оманливо проста — так і кортить кожного математика взятися за перо...

Того звичайного вечора свого життя П'єр Ферма читав твори грека Діофанта Александрійського. Він обмірковував "піфагорову трійку" — трійку цілих чисел a , b , c , найпростіше рівняння яких було таке: $a^2 + b^2 = c^2$. І ось тут, на полях книжки Діофанта Александрійського, Ферма швидкою рукою зробив зауваження: "При $n > 2$ рівняння $a^n + b^n = c^n$ нерозв'язне в цілих числах".

Так і написав: "нерозв'язне".

При цьому Ферма додав, що знайдене ним дотепне доведення надто довге, щоб уміститися на полях книжки.

Все було зрозуміло: у Ферма не лишалося місця для розрахунків. Не раз він писав нотатки у книжках, не утруднюючи себе доведеннями. І ніхто з математиків не сумнівався, що Ферма знав доведення — адже всі його інші начерки згодом були перевірені вченими. Крім "найпростішої", Великої.

Три століття кращі уми сушили голову загадкою. Великий Леонард Ейлер довів Велику теорему Ферма для окремих випадків n , для 3, 4, 5, 7. Німецький математик Куммер зробив найвагоміший внесок у розв'язання проблеми Ферма, водночас розвинувши нову в дев'ятнадцятому столітті, дуже важливу теорію алгебраїчних чисел. Інші визначні математики довели гіпотезу Ферма для більш ніж шестисот різних випадків.

Що було робити серед цих величин маленькому, хирлявому, але вельми гордому Професорові?

Професор знав твердо своє завдання: він брався довести теорему цілком!..

Якось П'єр Ферма одержав листа: "Чи є простим число 100895598169?" Ферма

негайно відповів адресатові, що дане дванадцятизначне число є добутком двох простих чисел: 898423 і 112303.

Отже, Ферма умів обчислювати майже миттєво — за своїм власним методом.

Професор за прикладом Ферма почав атакувати Велику теорему з простих прикладів.

Він множин подумки шестизначні числа на семизначні, ділив дев'ятнадцятизначні на п'ятизначні, добував кубічний корінь з восьмизначного, розбивав шестизначне число на п'ять правильних кубів і п'ять квадратів, які в сумі мають становити дане число з точністю до однієї мільйонної.

Від цих зусиль перед його очима з'являлися сині, жовті, зелені круги, пробігали, мов у лічильнику, ряди різноманітних таємничих знаків, пливли туманні смуги, та зрештою він навчився швидко знаходити правильну відповідь.

Навіть Електроник, який приніс Королькову стосик рідкісних творів, скопійованих по телефону, здивувався з його здібності швидко лічити. Професор від душі подякував Електроникові. Молодчина! Без такого помічника жоден сучасний школяр не зможе зрівнятися з видатними мислителями минулих століть.

Як і П'єр Ферма, Корольков полюбив праці давньогрецьких математиків. За часів Евкліда жив, наприклад, знаменитий Аполлоній Пергський. Про його життя майже нічого не відомо. Одні називали його Великим Геометром, який залишив нам працю про геометричний метод точок, інші казали, що Аполлоній був відомий під іменем Епсілон і уславився спостереженнями з астрономії, які використав згодом Птолемей. Праці Аполлонія Корольков читав з олівцем в руці, підкреслюючи терміни давнього математика, які відомі тепер кожному школяреві, — "парабола", "метод", "гіпотеза", "епсілон"...

У ці години Професор не був більше Вовкою Корольковим. Він перебував цілком у сімнадцятому столітті. Навіть бурмотів під ніс по-французькому. Професор зовні був спокійний, але швидко реагував на будь-яку несподіваність і гарячково заповнював зошит розрахунками. Потрапляючи в глухий кут, починав розв'язувати спочатку, проте йшов уже найкоротшим шляхом. І одного разу він, застосувавши самостійно знайдений алгоритм, відкрив у собі неабияке вміння розпізнавати прості множники, хоч би якими багатозначними були натуральні числа.

Завзятість було винагороджено. Заповнивши останню сторінку, Професор зрозумів, що він розв'язав Велику теорему.

Розв'язав...

Цієї хвилини Корольков немов наяву почув голос кардинала Рішельє: "На вашу честь, Корольков, я розпорядився в 1635 році відкрити Паризьку академію. Такі люди, як Ферма, Декарт і ви, Професоре, є гордістю не тільки Франції, а й усього світу. Я зрозумів, що ні воєнні успіхи, ні корони, ні навіть королівську скарбницю не можна порівняти з великим науковим відкриттям..."...Часовий зв'язок порушився, Корольков перенісся у своє століття. Тут він переконався, що ніхто не визнає вміння розпізнавати прості числа — вміння, яким володів колись Ферма. Навіть Таратар не хоче зрозуміти,

що П'єр Ферма був звичайним генієм. Для нього Ферма ніби святий. Але ж кожний, хто розв'язує цю теорему, просто колега великого математика. Пора б це засвоїти... "Авторів цих доведень, — презирливо сказав Таратар про рукописи "фермістів", — спокусило прагнення легкого успіху..." Як можна забути таку образливу фразу!

Професор порвав зошит з доведенням теореми Ферма. З другим у світі доведенням... Але зараз це нічого не означало. Для істориків залишена коротка замітка в щоденнику Королькова: "Я довів теорему Ферма, відкривши невідомий досі спосіб знаходження множників числа". Розв'язання цієї задачі не знав навіть Електроник.

"Хай знайдеться третя людина, яка всерйоз задумається над піфагоровою трійкою", — зробив висновок Професор.

І він узявся за новий твір.

Він задумав його давно. Називатиметься "Симфонія міста".

У Професора на магнітофонних касетах записані звуки великого міста — шум моторів, верстатів, механізмів, гул автомобілів, літаків, вертольотів, поїздів метро, автобусів, тролейбусів, гомін натовпу, ревіння стадіону, ахання пневматичного молота. Тепер лишається різко сповільнити магнітофонні записи, розшифрувати — накреслити за ними графіки в нотному зошиті. Потім треба викреслити все зайве — так звані немuzичні структури, переписати ноти начисто, перемішати музичні голоси, й симфонія готова: місто оживе, зазвучить інструментами, заспіває голосами. Місто, що його почув автор з вертольотної висоти.

"Перший концерт для вертольота з оркестром", — змінив Корольков титульний аркуш свого твору. Теж сучасна назва.

Як відомо, Корольков не любив уроків музики, які давала йому бабуся, вважав їх просто крадіжкою вільного часу математика. Але йому довелося вивчати твори класиків. Тепер Корольков замість класиків гратиме концерти Королькова. Математика, як гадав автор, внесе у строкатість нот свій лад, спростує старі канони, створить нову музику...

Вовка слухав, як на магнітофонній стрічці тріскотить гвинт вертольота, й записував ноти. Потім він вирішив програти партію вертольота — щосили вдарив по клавішах. Виходило непогано...

Зайшла бабуся, сказала густим голосом:

— Вово, навіщо ти псуєш інструмент?

— Це мій твір, — гордо промовив Вовка. — Партія вертольота.

— На щастя, цього твору ніколи не почує Бетховен... — зітхнула бабуся й пішла.

Композитор подзвонив Сергію Сироїжкіну.

— Як ти гадаєш, — запитав він, — людям майбутнього, ну, словом, для Космічного корабля "Земля", потрібна нова музика?

— Людям майбутнього потрібне оригінальне мистецтво, — категорично підтвердив Сергій. — Ти що створив?

— "Перший концерт для вертольота з оркестром".

— Ти гігант, Професоре! — захоплено сказав Сироїжкін.

Вовка відчув приплив нової енергії. Він вирішив поділитися радістю нового відкриття з Електроником.

П'яте квітня.

ПОЛІТ УЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ

Таратар сердився на себе: він не міг розібратися в будові а-килимка. Детальний огляд нічого не дав: з боків дві ручки для добровільного випробувача — оце, власне, і всі зручності. Були ще металеві пластини еа кінцях проводів — контакти, котрі, як попереджав Макар Гусев, таїли в собі небезпеку.

Таратар не послухався поради, з'єднав пластини, й килимок, рвонувшись із рук учителя, вмить прилип до стелі. Довелося діставати драбину, лізти під саму стелю, шукати пластини. Як тільки контакти роз'єдналися, килимок упав на підлогу.

Таратар був один у безлюдній школі, ніхто не бачив, як він стояв на драбині, розмірковував про антигравітацію. Він так нічого й не розгадав, подзвонив учителеві фізики Віктору Іллічу Синиці. Вони домовились зустрітися рано-вранці, до занять.

Синиця, молодий фізик наполеонівського зросту, з великою головою, увінчаною кристалом капелюхом, вважався дуже здібним педагогом. Синиця оптимістично дивився на життя, все на світі знав, носив синій тренувальний костюм, бігав на світанку незмінні три кілометри, на ніч читав твори класиків. Для нього не існувало нерозв'язних проблем.

Він зустрів Таратара помахом руки.

— Фізкультпривіт, Семене Миколайовичу. Як спалося? Де ваш таємничий винахід?

Таратар не став признаватися, що спав препогано.

Для початку показав Синиці вічний двигун.

— Класика на рівні шостого класу, — з усмішкою визначив Синиця.

Він одразу звернув увагу на лампочку, що світилася, швидко оглянув пристрій.

— Все ясно. Обертається без тертя. Хто автор?

— Сироїжкін.

— Здібний хлопець. Здається, звати Сергієм. — Синиця про всяк випадок перевірів свою пам'ять. — Я не знаю, з якого матеріалу зроблений прилад. Треба запитати в хіміка.

Таратар нахмурився.

— Чи не забагато експертів для одного приладу, Вікторе Іллічу?

— Такий сучасний стан науки, шановний Семене Миколайовичу. Одна людина не в змозі знати все.

— Леонардо да Вінчі вмів усе.

— Леонардо більше не буде, — підсумував фізик.

Вийнятий з портфеля а-килимок Синиця узяв до рук захоплено. Його кругле обличчя сяяло. Фізик від душі реготав, слухаючи, як звалився восьмикласник Гусев, як лазив до стелі сам Таратар.

— Якби не бачив своїми очима, ні за що не повірив би. — Фізик із задоволенням роздивлявся килимок. — Елементарно просто! А-килимок! І вся гравітація летить у

тартарари!

— Будьте уважні з контактами, Вікторе Іллічу, — нагадав Таратар.

— Я вас зрозумів, Семене Миколайовичу... Якщо не заперечуєте, я буду другим після Гусева випробувачем. — Учитель глянув на стелю. — Тільки вийдемо, мабуть, у двір. Якось відчуваєш себе спокійніше, коли над головою чисте небо...

Учителі спустились у двір. Весняне сонце сліпило очі. Снігові замети осіли. На асфальті струмував ручай. Таратар був у накинутому на плечі пальті, фізик не став одягатися.

— Значить, з'єднати пластини? — запитав Синиця, тримаючи килимок за ручку. — Грандіозний винахід!

— Обережно... — почав було Таратар і відскочив убік: перед його очима майнули сині штани й гостроносі черевики.

Таратар задер голову: вчитель фізики віддалявся з величезною швидкістю, смішно дригаючи ляльковими ногами. За півхвилини Синиця зник у синьому небі.

"Як же так? — розгублено думав Таратар. — Ми не домовилися, яким чином він приземлиться..." Така сама думка прийшла водночас і Вікторові Іллічу Синиці.

Він хотів роз'єднати контакти, але вчасно помітив під собою шкільний дах. Падати з такої висоти Синиця не захотів і ще міцніше стиснув ручки килимка. А-килимok летів угору.

Синиця уявив, як діти заходять у клас, сідають за парти, чекають дзвоника. А вчителя немає.

"Елементарний прогул", — подумав фізик, не втрачаючи звичного оптимізму.

Він, судячи з потоку повітря, яке туго обтікало постать, відчував, що його несе все вище. Мабуть, він уже на висоті Гімалаїв. Далі він почне задихатися — це перевірена на практиці класична медицина.

Синиця заплющив очі.

...Над містом повільно пливла самохідна гондола, схожа на старовинний дирижабль. Людина, яка її збудувала, — фізик-теоретик, — назвала свій повітряний корабель "шатром самотності". Вчений ховався тут від телефонних дзвінків, гамору юрби, рокоту моторів, дитячих голосів, щоб спокійно обдумати механіку зоряних світів.

От у це шатро, просто у відчинене вікно гондоли, й потрапив вдало вчитель Синиця.

Ще хвилину тому теоретик був щасливий. В шатрі було жарко, й теоретик зоряних світів, роздягнувшись, сидів у накинутій на плечі білій сорочці. Тиша тут була така, що хоч черпай її долонями й пий. Жоден навіть дуже важливий дзвінок не міг відшукати знаменитого вченого... Він ясно уявляв собі блискотливі колеса далеких галактик...

Як раптом до мирного шатра ввалився якийсь незнайомец. Гепнувся на м'яку синтетичну підлогу й лежить собі із заплющеними очима, неначе на моріжку відпочиває.

— Хто ти такий? — грізно запитав теоретик.

Його охопив сильний гнів: і в височині нема спокою від випадкових перехожих...

Синиця розплющив одне око й побачив сяйво. Потім другим оком розгледів людину

в білому. Руда борода, сяйво над головою — де він зустрічав таке знайоме обличчя?..

Синиця непевно посміхнувся.

— Я Синиця, — сказав він ледь чутно.

— Звідки? — громовим голосом запитав рудобородий.

— Із Землі... — Тут Синиця схопився і, незграбно зігнувшись, схилив голову.

Якийсь час теоретик вивчав відвідувача. Він розумів, що в цього чоловіка є якесь загадкове захоплення. Не кожний зможе так просто підскочити на три кілометри й вивчати синтетичну підлогу.

— Я звичайний учитель, — мовив, зітхаючи, Синиця. — Я нічого не розумію...

Теоретикові стало прикро: не для того він кинув свій інститут, піднявся за хмари, щоб витрачати час на пусті розмови. Але й запропонувати цьому балакунові, щоб він вийшов за двері, не було можливості.

— Що ж тобі незрозуміло? — запитав учений.

— Як ти сотворив землю за сім днів?..

Теоретик згадав, що він написав свою капітальну працю про магнітне поле Землі за сім днів. І якраз у шатрі самотності. Це був найспокійніший тиждень у його житті — йому ніхто не заважав. Теоретик поморщився, запитав:

— Звідки знаєш?

— Я читав...

— Не має значення, що за сім днів, — сказав з усмішкою вчений. — Я міркував про магнітне поле Землі сім років...

Від цих слів відвідувач стрепенувся, уважно подивився на співрозмовника й побачив над його головою лопаті, що оберталися.

— Елементарний вентилятор! — радісно вигукнув Синиця й нервово розсміявся. — Боже мій, що ж я молот?! Вибачте мені, будь ласка... Я вдерся так несподівано. Річ у тім... Одним словом, я зовсім очманів від польоту й, коли побачив вас, уявив, що опинився... в дуже незнайомій обстановці... Через те й говорив вам "ти".

Тут розреготався теоретик. І відрекомендувався:

— Кримов Євген Олександрович.

— Учитель фізики Синиця Віктор Ілліч, — сказав мандрівник.

Вони потиснули один одному руки.

По знаку господаря Синиця опустився в крісло. З цікавістю оглядав він затишне шатро, все ще міркуючи, як він сюди потрапив.

— Килимок, — згадав він. — Ця дивна штуковина називається а-килимок...

Віктор Ілліч Синиця докладно й точно розповів, що приключилося з ним з тієї самої хвилини, як Таратар вийняв із свого заслуженого портфеля металевий а-килимок. Теоретик щиро веселився:

— Дивовижна, знаєш ти, історія!.. То кажеш, сплела дівчина? Чи не з вашої школи? Це не має значення... Дівчатка — дуже винахідливий народ... Ми робимо несміливі досліді з гравітацією, а твоя школярка, поминувши всі проміжні стадії, сплела килимок, який відштовхується від гравітаційних хвиль. Прекрасно!

— Елементарний килимок, — підтвердив учитель.

— Але ж де він? — занепокоєно спитав Кримов.

Вони обнишпорили все шатро й не знайшли. Виглянули по черзі у вікно — чи не зачепився за що-небудь. Килимка не було.

— Не міг же ти влетіти до мене просто так, Синице? — запитав теоретик, задумливо погладжуючи бороду.

— Не міг, — відповів Синиця. — Килимок був. До речі, Євгене Олександровичу, прошу тебе забути про моє безглузде поводження. Я не знаю, що на мене найшло.

— Забути це неможливо, та я нікому не скажу, — обіцяв Кримов. — Даремно ти переживаєш, Вікторе Іллічу. Ти ще делікатно поводився, намагався вивідати мої природничо-наукові пізнання про світ. Якби я зробив такий політ і побачив за хмарами людину в білому, я напевне поліз би в бійку, бо давно уподобав для себе це місце.

— Однак де ж килимок? — турбувався Синиця.

— Є два варіанти. Килимок може продовжувати політ, і в такому разі ми його ніколи більше не побачимо. Ти скільки важиш?

— Шістдесят п'ять.

— А який завбільшки килимок?

Синиця накреслив у повітрі квадрат. Теоретик схопив аркуш паперу, швидко виконав обчислення.

— Геніальний винахід! Надзвичайна підймальна сила.

— Вони називають один одного геніями — учні Таратара, — пригадав учитель фізики.

— Людину, яка простим килимком перекреслила всі на світі ракети, можна називати хоч тричі генієм. Головне — розшукати винахід... Варіант номер два: від удару об шатро контакти роз'єдналися, килимок упав униз... О котрій ти злетів, Вікторе Іллічу?

— За чверть до восьмої.

Кримов глянув на годинник. Минуло сорок хвилин.

— Зараз вирахуємо точку нашої зустрічі...

Вони вирішили перевірити другий варіант і повернули гондолу назад. Теоретик виключив у шатрі опалення, одягнув костюм, плащ і відразу став схожий на маститого вченого. Гондола знизилася майже до самої землі, рухалася на малій швидкості вздовж дороги — ніби звичайне повітряне таксі.

Кримов запропонував:

— Займемося збиранням інформації.

Теоретик влаштувався біля відчинених дверець, учитель з протилежного боку висунув голову у вікно. Вони пильно роздивлялися навколо, запитували зустрічних. Ніхто не знаходив килимка.

Над околицею селища їм пощастило: хлопчак, задерши голову, повідомив, що в сусідів зник гусак. Кримов опустив літальний апарат на талий сніг.

— При чому тут гусак? — не розумів Синиця.

— Пропажа гусака — подія, — пояснив Кримов.

Хлопчак охоче повідомив, що гусак був підступним досвідченим забіякою, нападав на всіх іззаду й наганяв страх на сусідні двори.

Хазяїн гусака — високий міцний дід — підозріло глянув на гостей.

— З ким маю честь?

— Ми з цирку, — сказав Кримов. — Хочемо глянути на вашого гусака.

Дід скупно посміхнувся.

— Для цирку годиться. Хоробрий птах. Але показати гусака не можу. Втік, проклятий.

— Куди ж подівся?

Дід розповів, як він почув шум крил, вирішив, що гусак знову затіяв бійку, й вийшов з дому. Гусак, шалено лопочучи крильми, летів вертикально вгору, а в дзьобі тримав щось блискуче. Так і полетів з бляшаною тарілкою. Очманів, видно, від весняного сонця.

— Зайдіть пізніше, — запропонував дід. — Повернеться — покажу.

Кримов і Синиця переглянулися.

— А він повернеться? — недовіжливо запитав учитель.

— Неодмінно повернеться. З тарілкою у дзьобі, — обіцяв хазяїн гусака.

— Невже не випустить? — примружився Кримов. — Не може бути.

Дід навіть образився.

— Та хіба ж я не знаю свого птаха? Що йому подобається, нізачо не випустить.

А хлопчик підтвердив:

— Точно: хапоне — не вирвеш!.. Як бульдог.

Гості з цирку взяли в хазяїна знаменитого гусака номер телефону.

— Судячи з описів, винахід утрачено, — підбив підсумок Кримов. — Цікавий птах замкнув контакти, і його понесло у простори Всесвіту.

Синиця із спантеличеною усмішкою глянув на теоретика.

— Гусак повторив твій дослід, Вікторе Іллічу, — задумливо провадив Кримов. — З тією лише різницею, що доведе його до кінця.

І Кримов розповів про долю упертого птаха. Гусак приречений на вічне блукання серед зірок. Кожна з галактик відштовхуватиме від себе килимок, надаючи йому дедалі більшого прискорення, врешті-решт гусак досягне майже швидкості світла. Якщо ж гусак залетить з такою швидкістю в антигалактику, станеться страшної сили вибух і народиться нова енергія...

— Не віриш?.. Запитай увечері діда, чи повернувся його гусак...

Синиця вперше в житті відчув, що стоїть на твердій землі.

Вчений і вчитель домовилися продовжувати пошуки цінного винаходу.

З дому Синиця подзвонив Таратарові.

— Вікторе Іллічу! — зрадів математик. — Ви живі, здорові? Де ви?

— Я вдома, — квапливо сказав Синиця. — Трохи застудився в польоті. Сподіваюся, Семене Миколайовичу, ви не оголосили в школі тривогу? Було б дуже ніяково...

— Я так за вас переживав, що відмінив уроки, — признався Таратар і заспокоїв фізика: — Але я нікому нічого не сказав. Прошу мені вибачити за те, що ця іграшка завдала вам неприємностей.

— У вас дуже здібні учні, — підтакнув фізик. — Але я ще не розгадав принципу польоту.

— Я розмовляв з однією восьмикласницею, автором злосчастного килимка, — признався Таратар. — Намагався випитати в неї, як приземляється ця штуковина. Уявляєте, вона не знає!..

— Як її звати? Що вона сказала ще? — зраділо запитав Віктор Ілліч.

— Цю легковажну дівчинку звати Майєю Светловою, — обурено прогудів математик. — Мені вона сказала: "Я передчувала, що це погано скінчиться... Так йому й треба!" Обернулась на каблучках і пішла.

— Це про мене? — поцікавився Синиця.

— Про вас не йшлося. Вона не знала, що саме ви злетіли... До речі, Вікторе Іллічу, як ви опинилися вдома?

— Елементарно, — відповів Синиця, — шляхом різних пригод, пов'язаних в основному з транспортом. Між іншим, у всій цій історії важливо те, що самою Светловою та її винаходом зацікавився дуже великий учений... Я вам усе розповім, коли одужаю.

Шосте квітня.

ТАК ЗАГИНУЛО МІСТО ПОМПЕЇ

По класу повзли чутки: "Макар закохався!"

Усі крадькома поглядали на Макара Гусева, підморгували один одному. Дівчатка хихикали.

Гусев сидів нерухомо, дивився невидючими очима на дошку. Все його обличчя було хрест-навхрест заліплене пластирем. Коли Таратар запитав, що означають ці таємничі знаки, Макар буркнув: "Подряпався. Електропроводка..." Клас поділився на два табори. Одні мужньо захищали гіпотезу про електропроводку, згадували різні випадки із свого життя, демонстрували давні подряпини й шрами. А дівчатка, певна річ, висунули свою гіпотезу, дуже близьку до дійсності...

За широкою спиною Гусева сидить той, хто знає відповідь на питання, яке хвилює всіх. Але він нікому не скаже — прямий, блідий, з міцно стуленими губами Сироїжкін, бо й сам не може зрозуміти.

Учора ввечері Сергій побачив у дворі Майку Светлову й зраділо гукнув її: він хотів розповісти про Наднову. Все-таки вона спалахнула! На світанку, коли астрофізик міцно спав, щасливця розбудив дзвоник Електроника: на далекому Юпітері Рессі зафіксував спалах! Через увесь космос від далекого Юпітера мчала хвилююча новина. Електроник точно запам'ятав інформацію, взяв пакет з фотопапером і пішов у темну кімнату. А через годину Сергій тримав у руці фотографію: темне зоряне тло, і в центрі — яскрава точка, яка на кілька хвилин затьмарила всіх сусідок. Хвилини жила Наднова Сироїжкіна, проте в точній відповідності з розрахунками.

Майка в білій шапочці пробігла повз Сергія, і він здивовано помітив, що прямує вона до Макара Гусева, який ганяв шайбу. Макар привітливо махнув ключкою. Майка підійшла до Макара впритул і трагічним голосом запитала:

— Ти живий?

Розгублений Макар не встиг відповісти, тільки скрикнув, коли дівчисько подряпало його. Потім Майка схлипнула і втекла.

— Чого це вона? — тупо запитував Макар, витираючи обличчя.

— Тобі краще знати, — відрізав Сергій і пішов додому.

...Сергій з ненавистю свердлив поглядом спину Макара, але той ні разу не обернувся. Щоки Гусева палали. Сотні різних здогадок промайнули в непорушно застиглих суперників, та всі припущення були далекі від істини, оскільки ні той, ні другий не згадували про а-килимок. Учитель пояснював чергову теорему, часто зітхав, поглядав на стелю. Подряпини в Гусева помітив не відразу. Якби не базікання дівчаток — усі давно б послули.

Глянувши знову на стелю, Таратар уявив горезвісний килимок, запитав серед уроку, чи не знає хто з учнів телефону Майї Светлової. І додав, що її приладом цікавиться відомий фізик.

Сергій зіщулювся і зблід. Макар Гусев запалав ще більше. Електроник запитав, чи не викликати Светлову зараз.

— Після уроків, — коротко відповів Таратар.

Клас тихо обговорював новину: чи зможе вчений розгадати секрет польоту антигравітаційного килимка?

Сироїжкін забув про свою Наднову. Він був зараз по-справжньому самотній — один в цілому класі. "Як вона вигукнула: "Ти живий?" Що вона хотіла сказати своїм "живий?" І саме Макарові?.." Наприкінці уроку Гусев засовався на парті, голосно кашлянув, написав і передав Електроникові довжелезну записку. Той ствердно кивнув, і Макар засяяв. Тепер він сидів з виглядом переможця.

Як тільки пролунав дзвоник, він крикнув:

— Товариші, приходьте сьогодні на стадіон! Не пошкодуєте...

Болільники відразу оточили Гусева. На стадіон зібралися майже всі.

Фінал кубка на приз "Кришталева шайба"!

"Інтеграл" — "Хімік"!

"Інтеграл" — збірна їхньої школи. Від восьмих класів у збірній виступає Макар Гусев.

Гусева й зараз підбадьорювали:

— Дивись не підведи! Три шайби, Макаре!.. Як же ти вийдеш з латками? По телебаченню не покажуть... Навпаки, покажуть! Бойові шрами...

— Обіцяю великий хокей! — ривкнув Макар. — Електроніку, підтверджуєш?

— Підтверджую, — спокійно промовив Електроник.

— Це буде один з головних винаходів нашого проекту "Космічний корабель "Земля", — урочисто обіцяв Макар. — От побачите...

— При чому тут хокей? — запитав хтось.

— Надсила — майбутнє всіх людей... — загадково промовив Гусев і закінчив: — Усі на хокей!

— Електроніку, ти здорово мене виручив. Молодець, що прийшов.

Макар лежав у своїй електричній бочці, набирався сили перед матчем.

Камера потріскувала, вібрувала, поглинаючи величезну кількість електрики.

— Розумієш, у мого батька великі дивацтва: кожен півроку пересуває меблі у квартирі. Я йому обіцяв допомогти, а тут матч. Вибач, що так вийшло.

— Дрібниці, — сказав Електронік.

— Сергійко — слабак, Вітька — слабак, про Професора й говорити нічого, — гудів у бочці Макар. — Тільки на твою електронну силу й надія.

До кімнати зайшов батько, заглянув у бочку:

— Що ти там робиш, Макаре?

— Електромасаж перед грою.

— Он який ніжний. — Гусев-старший здивовано знизав могутніми плечами. — Ми на гру після роботи приходили й вигравали. Цей нероба загоряє, а замість нього — працєю товариш...

— Татуню! Я відсидів п'ять уроків! — репетує Макар, висунувши залатане обличчя з камери. — Я все дороблю завтра. А Електронік не підведе — в нього залізна сила.

— Гаразд, побачимо, як ти зіграєш. — Гусев-старший підморгує Електронікові, тихо каже йому: — Я впораюся сам. Біжи на стадіон.

— Я обіцяв, я допоможу! — твердо відповідає восьмикласник.

— Добре, — погодився Макарів батько. — Скоро дружина поміє вікна, й почнемо. Якраз устигнемо до телевізора.

Після батька прийшла Нюрка, заглянула в бочку, запитала, подивившись скося на Електроніка:

— Ти вже сильний, Макаре?

— Зараз перевіримо.

Силач виліз із бочки. Одним пальцем підчепив важку гирю, підкинув угору. І, ахнувши від захоплення, ледь устиг піймати гирю.

— Ура! Подіяло! — Він знову пірнув у бочку. — Електроніку, ти повинен мене зрозуміти. Перший мій винахід без сторонньої допомоги — і діє!.. Я почуваю себе глadiatorом. Вимпел переможця буде твоїм. Електроне! Слово надсильної людини.

— У схемі камери я не сумніваюся, — підтвердив Електронік. — Біоструми м'язів потребують потужних підсилювачів. Якщо прийняти умовно один вольт за десятиповерховий будинок, то напруга батарейки від кишенькового ліхтаря буде зовсім зовсім з висотний будинок, а біоструми нормальної мускулатури мають вигляд усього-на-всього м'яча, який котиться біля підніжжя цієї будови. Мізерно мала величина... Зараз вона в тебе збільшилась утричі. Ще півгодини й ти вийдеш надсильним хокеїстом.

— Навіть Таратар не пояснить так просто, як ти. Спасибі, Електроніку. — Силач

повернувся на другий бік, погрозив могутнім кулаком невидимому противникові. — Ну, хай готують запасні ключки!.. А хоч ти розумієш, Електроне, що саме в мене в руках майбутнє всього людства?!

Через півгодини Макар виліз із бочки, пройшов навшпиньки у передню, мізинцем причинив за собою двері. Надсильна людина боялася робити різкі рухи.

Нюрка порозсаджувала біля бочки своїх улюблених ляльок, притихла.

Електроник і Гусев-старший пересували у вітальні меблі. Шафу поставили на місце дивана, диван на місце шафи. Стіл посунули до вікна, торшер поставили в куток. Макарів батько, видно, мав свій план меблювання, але який сенс був у простій перестановці речей, Електроник так і не зрозумів. Працював він сумлінно, і Гусев з повагою поглядав на несподіваного помічника.

Потім вони ввімкнули телевізор.

— Зараз побачимо, Електроніку, як програє Макар "Кришталеву шайбу".

— Не програє, — спокійно заперечив Електроник.

На полі кружляли юні фігуристки в костюмах смішних звіряток — веселий пролог до хокейного матчу. Трибуни вщерть заповнили школярі. Були тут дорослі й, як повідомив диктор, гравці й тренери спортивних товариств. Нетерплячі болільники вже розгорнули плакати: "Ану ж бо хіміки!", "Боягуз не грає в хокей", "Кришталь роблять хіміки", — це, звичайно, були хіміки, що прилетіли з далекого північного міста. Юні кібернетики виставили одне лаконічне гасло: "Інтеграл — ключ до перемоги". Щодоху старався оркестр. Кришталева шайба — всесоюзний приз юних хокеїстів — світилася на суддівському столі. Команди вийшли на поле, обмінялися подарунками.

Диктор назвав гравців. Хіміки грали в червоній формі з жовтим кругом сонця на грудях. Білі майки господарів поля прикрашав звивистий знак інтеграла.

Перший і другий періоди проходили внічию, незважаючи на галас трибун і вперті атаки нападаючих: команди були однакові по силі. За три хвилини до перерви тренер "Інтеграла" випустив нову трійку. Диктор назвав Петрова, Данилова й Гусева, додавши при цьому, що два десятикласники й восьмикласник учаться відмінно, а захоплення хокеєм з дитинства привело їх до фіналу у всесоюзній першості. Поки диктор закінчував фразу, тринадцятий номер змахнув у центрі поля ключкою, і трибуни вибухнули: гол!

— Макар, — сказав, не вірячи своїм очам, Гусев-старший. Прямо з центру вліпив....

— Непоганий початок для дебютанта, — підтвердив диктор. — Рахунок відкрив тринадцятий — Гусев. Один нуль на користь "Інтеграла".

Підбадьорені математики знову підхопили шайбу, й тільки вона опинилася перед Гусевим, як він швидко ковзнув до воріт і забив другу шайбу. Трибуни застогнали від красивого кидка, а тренер збірної Союзу підійшов до шкільного тренера й почав з ним розмовляти, показуючи на тринадцятого гравця.

Третій Макарів кидок за секунду до перерви здивував суддів: шайба явно летіла в ворота хіміків, але її там не було. Зате в сітці з'яяла величезна дірка. Шайба пробила сітку й полетіла за трибуну. Макар стискував уламок ключки. Болільники стоячи

кричали:

— Шай-бу, шай-бу!

Гол зарахували.

Гусев-старший хитав головою. З його обличчя було помітно, що він задоволений сином.

— Бомбардир... Хто б міг подумати?

— Я ж казав, що він заб'є, — нагадав Електроник.

У вирішальному періоді "запасний" Гусев вийшов на лід у першій трійці "Інтеграла". Хіміки були готові: трое гравців оточили влучного бомбардира, воротар хіміків одягнувся у надміцний обладунок.

На полі творилося щось неймовірне. Хокеїсти "Інтеграла" майже не грали, шайба немов прилипла до ключки тринадцятого. Телекамера не відставала від нього ні на крок, але не завжди глядачі могли помітити, як він забиває голи. Макар Гусев був невловимим. Він ковзав білою блискавкою по льоду, легко обходив усіх противників, кидав шайбу з будь-якого положення. Ключка в нього раз у раз ламалася, розліталася від удару на тріски, але він устигав підхоплювати нову. Коли рахунок став 13:0, вся команда хіміків перейшла в глухий захист.

Трибуни гриміли:

— Гу-сев, Гу-сев!

Розчервонілий батько Гусева кричав:

— Бий, Макаре! Молодчина! Знай Гусевих!

Один лише Електроник спокійно спостерігав тріумф силача. Коли Макар, женучись на великій швидкості, звалив ворота хіміків і зробив пролом у дерев'яному бар'єрі, Електроник промовив:

— Отак загинуло місто Помпеї.

Батько чемпіона мовчки дивився, як піднімають Макара й виводять на п'ять хвилин з поля. Хокеїст навіть не кульгав, прямуючи до лави штрафників. Болільники аплодували героєві. До закінчення матчу залишалася хвилина й двадцять секунд. Доля "Кришталевої шайби" була вирішена.

— Що ти сказав про місто Помпеї? — запитав Гусев-старший, переконавшись, що син не постраждав.

— Це сталося в сімдесят дев'ятому році нашої ери, — пояснив Електроник. — Жителі Помпеї були заядлі болільники. Вони готувалися до битви гладіаторів школи Юліїв і школи Клавдіїв і не звертали ніякої уваги на димлячий Везувій та на підземні поштовхи... Місто, як відомо, було раптово залито лавою і засипано попелом.

— Ти, я бачу, спокійний болільник, — зазначив з усмішкою Гусев. — Дивись, хіміки зняли воротаря, пішли в атаку. Ех, немає Макара.

Вони так і не дізналися, чим закінчилася атака хіміків. У сусідній кімнаті пролунав гучний тріск і плач Нюрки. Гусев з Електроником поспішили на допомогу.

Нюрка ревіла біля бочки. Перед нею, химерно перекосившись, стояв стіл із зламанною ніжкою. Зі столу впали Макарові зошити, розлилося чорнило.

— Що це ти, дочко, накоїла? — суворо запитав батько.

Дівчинка простягнула йому поморщену пластмасову ляльку:

— Он яке страхіття.

Електроник відразу помітив, що камера надсилає працює.

Саме вона й зіпсувала ляльку. Він вимкнув бочку.

Нюрка завередувала:

— Не хочу такої ляльки! — і гнівно стукнула кулаком по шафі.

Шафа задеренчала й раптом розвалилася. Посипалися дошки, вішалки, білизна.

Нюрка ледве встигла відскочити.

— Що ти робиш? — закричав Гусев і кинувся до дочки.

Схопив її, охнув від могутнього поштовху, сів на підлогу.

Нюрка стояла, наче богатир.

— Обережніше! — крикнув Гусеву Електроник і залізною рукою взяв силачку. — Ти любиш казки? — запитав він дівчинку.

— Люблю, кивнула Нюрка.

— Ходімо, я розповім тобі про прекрасну ляльку й хороброго робота, — обіцяв Електроник, підхоплюючи дівчинку. — Де твоє ліжко?..

Поклавши надсильне маля спати, Електроник повернувся. Гусев сяк-так навів у кімнаті порядок.

— Що з нею було? — стривожено запитав він. — Ударила мене, як справжній боксер.

Електроник мовчки вказав на бочку.

— Це мине?

— Вранці устане з нормальною силою.

— Добре, що матері вдома немає, — зітхнув Гусев і знову пішов до телевізора. — Ну, я тобі покажу, герою!

— Ви зробите помилку, — попередив Електроник. — Він сьогодні надсильна людина. Я поясню йому, як поводитися з камерою.

— Правильно, переможців не судять, — погодився батько силача.

Мабуть, найуважнішим глядачем матчу був Електроник. Він запам'ятав найдрібніші рухи хокеїста під номером тринадцять, зробив про себе розрахунки надсилає і в черговій розмові з Рессі передає йому дані. Рессі зацікавився системою Гусева й зажадав подробиць. Ні, він не був запеклим хокейним болільником, тим більше що плавав в океані незнайомої планети. Просто Рессі теж мав біоелектронну систему в деяких механізмах, й оскільки він іноді відставав від спритного кита Юпітера, то шукав різних способів збільшити свою швидкість. В кінці, як завжди, Рессі передав:

"КИТЮП МОВЧИТЬ".

Китюпом він, заощаджуючи час та енергію, називав тепер кита Юпітера.

Сьоме квітня.

КОРОВА З КАСТРУЛІ

— Сироїго, це я, Смирнов. Можеш заглянути до мене? Треба порадитися.

— А що в тебе сталося?

— Розумієш, по телефону всього не поясниш. З моєю коровою можуть трапитися неприємності.

— Я не ветеринар. Я астрофізик — ти маєш знати, Вікторе. І до того ж зайнятий: розмірковує про потойбічні світи.

— Кинь ти ці дурниці. Тут складніше питання...

— Земні справи в даний момент мене не цікавлять.

— Ага, отак! Ну, прощавай.

— Прощавай...

Віктор Смирнов знизав плечима: ну й задавака цей астрофізик. Ніби ніхто не знає, що він пише вірші. "Потойбічні світи" — теж мені наукова проблема!..

Віктор набрав номер Вовки Королькова й почув, що той komponує надзвичайно важливий твір.

— Професоре, — переконував Смирнов, — твоє геніальне творіння не втече, а тут жива істота...

— Як не втече? Я можу забути алгоритм, — боронився Професор. — Зараз моделюю третю частину симфонії. Ось послухай...

— Оригінально, хоч і погано чути. Як називається?

— "Концерт для вертольота з оркестром".

— Щось я не розумію тебе, творець вертольота...

— Сам ти творець корів! — образився композитор.

— Так, я — творець саме корів, — з гідністю відповідав Віктор. — Вважай, Професоре, що ти не маєш ніякого відношення до розгадки походження життя на Землі...

— І не треба! Це може зробити будь-яка електронна машина, якщо їй дати точну програму... — І Корольков кинув трубку.

Незворушний Віктор Смирнов відчув, що він хвилюється. "Що сталося? Невже їм якісь там твори дорожчі за товариша?" Був ще Макар Гусев. Він, звичайно, не науковий консультант, але сильна й відверта людина.

— Макаре, мені терміново потрібна твоя сила!

— Моя сила всім потрібна, — прогуdiv Макар у трубку.

— Річ у тім, що сам я не справлюсь із своєю коровою, — повідомив його Віктор. — Вона дуже велика.

— Ти хочеш, щоб я підняв її за роги? — серйозно сказав Макар.

— Досить жартувати, Гусев. Приходь. Ти дуже потрібний.

— Як я до тебе прийду, коли я лежу в камері?! Ну, подумай сам! У мене сьогодні відповідальне змагання, я не можу марнувати жодної хвилини. Бери свою каструлю і йди з нею до мене.

— Несерйозна людина ти, Гусев!

— Ось-що, Вітько, я цього не чув, а ти не потрапляй мені на очі! Зрозумів?..

Винахідник розгубився. "Ну й генії! Ну й науковий колектив! Просто егоїсти —

кожний працює для себе. А ще — "Космічний корабель "Земля"! Хіба такий проект розв'яжеш самотужки?.." Він набрав на телефонному диску три одиниці, сказав нерівним від хвилювання голосом:

— Електроніку, це Віктор Смирнов. Ти терміново потрібен!

— Зараз прийду, — спокійно відповів Електроник.

Віктор Смирнов передчував, що його дослід з коровою закінчиться скандалом. Річ у тім, що батько Смирнова, інженер за фахом, чудово розумівся на найскладніших верстатах і механізмах, але не любив тварин. З дитинства Віктор чув, що коти й собаки небезпечні, поширюють усілякі інфекції, їх не можна гладити, а якщо подряпають чи — ще гірше — вкусять, доведеться робити уколи. Тварини, на батькову думку, були безпечні тільки на малюнках.

У першому класі Віктор попросив цуценя. Йому сказали, що це безглузда вигадка, бо цуценя ні з ким буде залишати дома. Він обіцяв виховати цуценя сам. Гаразд, сказали йому, коли станеш самостійним, будеш у четвертому класі, тоді побачимо... У четвертому класі батьки зажадали, щоб Віктор добре вчився й ідеально поведився. У щоденнику Віктора зарясніли п'ятірки. Але цуценя в домі так і не з'явилося...

У восьмому класі Віктор вивів Штучну Тварину.

В унікальному досліді йому допомагав Електроник. Живильне середовище надіслав з планети Юпітер Рессі. Корова, як казав сам автор, виявилась наполовину земна, наполовину неземна.

Коли корова була дуже маленькою, Віктор сушив собі голову, чим годувати тварину. Він підкладав хлібні крихти, листя, капусту, моркву, пропонував молоко, воду, суп, компот — корова не реагувала на жоден земний продукт.

Біолог засмутився.

Та якось він помітив, що корова жує. Це було світове відкриття: мікрокорова задоволено їла примітивні кукурудзяні пластівці!

Віктор збігав у крамницю й приніс коробку з пластівцями. Він ліг на диван, поставив перед собою каструлю і час від часу підсипав у неї з коробки. За годину коробка була порожня, а корова немовби трохи поправилась.

Біолог купив ще три коробки...

А далі рахунок пішов на десятки. Віктор безперестану бігав у магазин, носив коробки в сітках, рюкзаці, зв'язував їх у великі паки. Корова вилізла з каструлі й жувала меланхолійно посеред кімнати. Тільки встигай підносити!

Електроник, з'явившись на дзвоник товариша, побачив зовсім дорослу корову.

— Ото, — схвально сказав Електроник, — швидко виросла!

— Здорово, правда? — Віктор сяяв. — От що значить уважний догляд і регулярне харчування. Три коробки пластівців за годину!

Весь куток був захаращений порожніми коробками.

— Давай зробимо машину, яка перемелюватиме картон, — запропонував Електроник.

— Ніколи, — діловито сказав Смирнов. — Сьогодні треба вирішити: що робити далі з

піддослідною твариною? Розумієш, приїжджав батько з відрядження. Мама, звичайно, не проти корови, вона добра. А батько скаже: "Або я, або вона..." Електроник підійшов до корови, зміряв її поглядом.

— Півтонни буде, не менше... Через тиждень вона не вміститься в кімнаті.

— Усьому ж уся й проблема, — зітхнув винахідник. — Куди її дівати?! А взагалі — дуже слухняна, тиха, навіть не мукає. Шкода буде віддавати.

Корова, ніби зрозумівши, що йдеться про її долю, підвела голову від каstrулі з пластівцями, глянула на хлопчаків величезними очима.

— Крім того, дослід не закінчено, — провадив далі Вітька. — Я певен, Електроніку, що саме біологи дадуть відповідь на питання про походження життя на Землі й на інших планетах.

— Існує багато математичних моделей еволюції живого на Землі, — сказав Електроник. — Але й досі ніхто не змоделював усіх умов, за яких відбулося зародження життя. Надто далеко від нас той час.

— Важко уявити, як усе було мільярди років тому, — признався експериментатор.

— Спробуємо поміркувати інакше. — Електроник показав на географічну карту півкуль, що висіла на стіні. — Земля тут зменшена в п'ятдесят мільйонів разів. А якщо ми обчислюватимемо в такому ж масштабі, тільки часовому, історію Землі? Вийде, що нашій Землі на цій карті трохи більше, ніж сто років. Зрозуміло? Сто років! Отже, перші живі клітини на ній з'явилися близько п'ятдесяти років тому.

— Цікаво, — сказав Смирнов.

Електроник продовжував підрахунки, і його товариш пересвідчився, як наочно постала перед ним вся історія земного життя.

Лише чверть століття тому з'явилися на планеті викопні риби, а п'ять-десять років тому панували гігантські ящери. Найвищі ссавці, за умовним годинником Електроніка, існують півроку, найвищі мавпи — місяць. Якихось кілька днів тому на земній кулі різко похолодніло, рівнини скувало кригою — з'явилася печерна людина, яка билася з хижаками кремінною сокирою і зберігала знайдений вогонь. Піраміди фараонів побудовані дві з лишком години тому. Америка відкрита Колумбом дванадцять хвилин тому.

— Так що за твоїм годинником, — підхопив Смирнов, — моя корова існує мільярдні частки секунди. І ніхто не знає, на що вона здатна. — Віктор почував себе майже Дарвіном.

— Дослід потребує спостереження й наукового обґрунтування, — сказав Електроник. — Це складна робота. Накопичуй поки що матеріал.

У розпалі дискусії клацнув замок, грюкнули двері, зайшов Вікторів батько. Він поставив чемодан, обняв сина, привітався з Електроником і уп'ялив очі в корову.

— Що це? — запитав інженер Смирнов, уважно роздивляючись велику тварину.

Віктор сунув руки в кишені.

— Це корова, тату, — скромно признався він. — Моя корова.

Смирнов кілька хвилин обдумував визначення.

— Корова, — повторив він. — Здоровенна корова... Навіщо вона тут?

— Я її виростив. Сам!.. Правда, Електрониху?

Електроник кивнув.

— Коли я від'їжджав, тут не було ніякої корови, — стримано заважив Смирнов.

— Вона була маленька... — заходився пояснювати винахідник. — Сиділа спокійно в каструлі... У мене під ліжком. А зараз виросла. Їй лише три тижні, тату.

— Нісенітниця якась, — нахмурився інженер. — За три тижні можна скласти екскаватор, але не корову.

— Правильно! — зрадів Віктор. — Коли з'являється нове відкриття, всі кажуть одне й те ж: цього не може бути! Ти, тату, підтверджуєш історію всіх великих відкриттів.

Батько, не звернувши ніякої уваги на свою роль в історії відкриттів, оглядав кімнату, захаращену коробками. На корову він більше не дивився.

— Стайня... Скотний двір... — Він підозріло понюхав повітря.

— Не турбуйся, — швидко сказав Віктор, — відходів не дає.

— Адже існують у світі штучні корови, — пригадав інженер. — Стоїть собі на кухні бак, на зразок пральної машини. Туди засипають сировину й одержують синтетичне молоко... Це в усіх нормальних людей. А в тебе, Вікторе, неодмінно на всю кімнату і з рогами!.. Що вона весь час жує?

— Кукурудзяні пластівці, — зраділо сказав біолог. — От бачиш, тату, ти вже задумався про практичну користь мого винаходу!.. Другий ступінь визнання. Ще трохи, й ти скажеш: "Що в ній нового? Корів завжди вирощували в каструлі..."

— Забери її геть, — похмуро промовив Смирнов-старший і пальцем показав на двері. Смирнов-молодший загородив собою тварину.

— Ти гарненько подумай, тату... Адже ця корова з Юпітера. Один екземпляр у всій Сонячній системі! Електрониху, підтверди.

— Так, — підтвердив Електроник, — це дуже важливий винахід. Єдиний науковий екземпляр.

— Забери, Вікторе, цей екземпляр, з дому! — наполягав батько. — Не хочеш? Я справлюся сам!

Інженер Смирнов був досить високого зросту. Він обмотав кисть руки носовою хусточкою, взяв корову за ріг і повів за собою. Вона йшла слухняно й ремигала на ходу. У двері просунулася тільки морда з рогами. Сама корова не пролізала.

Смирнов не на жарт розсердився, промовив нарешті фразу, яку передбачав Віктор:

— Або я, або вона! — і грюкнув дверима... — Май на увазі, Вікторе, — крикнув він з ідальні, — я не вийду, поки ти не вирішиш!..

Електроник на прощання сказав:

— Я міркуватиму над цією задачею. Я проконсультуюсь із фахівцями.

Біолог поринув у роздуми біля неоціненної корови. Він чув, як за стіною бурчить батько. Марно було пояснювати йому все значення проекту "Космічний корабель "Земля" і, зокрема, першої штучної тварини для майбутнього людства. От якби це майбутнє було представлено не твариною, а яким-небудь крокуючим планетоходом,

батько б залюбки потурбувався про його подальшу долю. Зараз на інженера не могли вплинути ніякі наукові авторитети...

За годину батько зайшов у передпокій, голосно сповістив:

— Я викликав фахівця з виставки.

— Звідки? — запитав син.

— З Виставки досягнень народного господарства. Хай корову забирають собі... Все-таки наукова установа...

Представник виставки, подзвонивши у двері, спитав, чи тут перебуває експонат з колгоспу "Юпітер". Інженер без зайвих слів провів фахівця до корови.

— Цікава порода, — визнав спеціаліст. — Як же вона потрапила до квартири?

— Запитайте в мого сина, — кивнув Смирнов. — Він винахідник.

Винахідник мовчав.

Фахівець похвалив зовнішній вигляд, прикинув на око вагу, але, дізнавшись, що корову годують кукурудзяними пластівцями, махнув рукою, заявив, що такий експонат для виставки не годиться.

— Чому? — запитав інженер.

— Чоловіче добрий, — примружився спеціаліст, — сам подумай: ми демонструємо рекордсменів, вирощених у типових умовах, а не на кукурудзяних пластівцях...

Через два дні Віктор Смирнов вийшов із квартири з великою алюмінієвою каструлею.

Біля під'їзду його чекав приятель з мотоциклом. Вітька сів у коляску, обхопив руками каструлю. Там лежав безцінний винахід: маленька, завбільшки з кішку жива корова. Вона зменшилася, немов була надувна, до попередніх розмірів, як тільки її перестали годувати.

Електроник, з'єднавшись по радіо з Рессі, описав незвичайний зріст штучної тварини, й той повідомив у відповідь, що його постійний супутник Китюп — кит Юпітера — іноді з невідомих причин зменшується в розмірах, але потім набирає попереднього вигляду. Можливо, це була особливість усіх живих істот Юпітера? В усякому разі, Електроник по телефону порадив Вікторові поки що не годувати корову. Та в того й не було ніякої можливості носити в квартиру коробки з пластівцями. Добре ще, що замкнута в його кімнаті корова не мукала, поводитися тихо, поступово зменшуючись у розмірах. У її мовчанні було щось спільне з поведінням загадкового Китюпа, про якого, як завжди, Рессі повідомив:

"КИТЮП МОВЧИТЬ".

Зараз корова, лежачи в каструлі, жувала, щоб підкріпитися для дороги. За містом на неї чекав просторий теплий гараж, заставлений коробками з кукурудзяними пластівцями.

Восьме квітня.

КОНЦЕРТ ДЛЯ ВЕРТОЛЬОТА З ОРКЕСТРОМ

Фермопіл Турін був одним з небагатьох, хто погодився б жити в такому місті, як Ойкуменополіс: він не любив виходити на вулицю.

А йому часто доводилося подорожувати в далекі країни. Турін був великим піаністом, і за багато тижнів до гастролей квитки на його концерти були розпродані. Він легко переносив польоти на будь-яку відстань, навіть любив їх, не виказуючи ні найменшої ознаки хвилювання від висоти. Сидів випростаний у кріслі, слухав рівний шум турбін, так схожий на гомінливий перед концертом зал, і в думці грав який-небудь складний етюд. Довгі, нервові пальці піаніста завжди рухалися.

Літаки, автомобілі, повітряні таксі — все це було звичне для музиканта. Проте ось кілька кроків вулицею від під'їзду до таксі, особливо такої весняної погоди, могли виявитися фатальними. Кілька років тому Турін посковзнувся на вулиці й вивихнув палець.

Музичний світ був схвилюваний. Якби піаніст зламав собі ногу, він міг би вийти на сцену на милицях. Але палець! Через нього відмінили всі концерти. Телебачення, зважаючи на хвилювання поклонників таланту Туріна, показувало різко окреслений профіль артиста й знамениті руки, які торкалися клавіш так легко й швидко, ніби грали відразу кілька пар рук.

Глянувши у вікно й побачивши ожеледь, Турін подзвонив дирекції і відмовився їхати сьогодні на концерт. Адміністратор концертного залу довго не здавався. Він запропонував прислати за піаністом двох помічників, посипати асфальт перед під'їздом піском із сіллю, зрештою — розстелити для певності килимову доріжку від вхідних дверей до автомобіля. Турін чемно відмовлявся, поглядаючи у вікно на підталий лід: незабаром мали бути гастролі за океаном. Та ще не вистачало, щоб хтось із сусідів побачив, як його ведуть по килиму під руки й садовлять у машину.

Коли Турін сів біля телевізора, знову пролунав дзвоник, і знайомий голос директора лагідно, але переконливо промовив:

— Шановний Фермопіле Івановичу, хочу нагадати вам, що сьогодні у вас шефський концерт. Зараз без чверті шість, а зал повний. Це школярі, Фермопіле Івановичу, хлопчачи й дівчатка. Вони чекають саме вас!

Турін глянув на годинник, занепокоєно сказав:

— Чого ж ви раніше не нагадали, що це шефський концерт! Тепер я напевне запізнюся.

— Не турбуйтеся, Фермопіле Івановичу! — пророкотів директор. — Машина стоїть біля вашого під'їзду.

— М-м... Ну гаразд, поки я збираюся, розважте як-небудь дітей.

На концерти Фермопіла Туріна в його рідному місті дехто з любителів музики не міг потрапити протягом багатьох років. А дітям неймовірно щастило: для них давали спеціальні концерти.

Ну хто відмовиться від запрошення, в якому зазначено прізвище артиста світового класу! Деякі дорослі вважали такий заведений порядок несправедливим.

Усі запрошені з'явилися на концерт.

Зал був повний. Чекали Туріна. Зараз він вийде — зосереджений, поривний і геніальний. Вийде, не бачачи нічого навколо себе, крім рояля з піднятим чорним

полірованим крилом.

А вийшов хлопчик в учнівських окулярах. Маленький, рудуватий, з папкою під пахвою. Всі гадали, що він виступить з привітальною промовою. А він — до рояля.

Підійшов, розгорнув ноти й пискливо промовив у мікрофон, що стояв поряд:

— "Концерт для вертольота з оркестром". Виконує автор.

Зал ахнув ("Що за віртуоз — "вертольотчик!"). Гомінлива хвиля прокотилася по рядах, злилася з першими звуками рояля. Здавалося, червоний від хвилювання автор передбачав саме такий початок свого концерту: вслід за першою хвилею припливу ринули наступні — місто ритмічно вливалось в академічний зал безмежним океаном звуків.

Фуркотіли машини, поспішали перехожі, напружено трудилися вулиці. Десь удалині пробив вежовий годинник, залунали дитячі голоси. Знайоме місто відкрилося слухачам, місто, в якому день за днем минає життя.

Несподівано вступив оркестр. Піаніст подивився в зал, усміхнувся, комусь кивнув і грав далі разом з оркестром. Хоч ніяких музикантів на сцені не було, звучали труби, співали скрипки, трудився великий барабан, розцвітивши музичне місто всіма барвами.

Тільки ті, хто сидів у партері, здогадалися, що замість оркестру грав хлопчик. Він сидів спокійно в першому ряду, задерши ніс до стелі, а з-під його синьої куртки линула оркестрова музика. Електроник заздалегідь домовився з Професором про те, що допомагатиме йому оркестровим супроводом — адже було оголошено, що концерт з оркестром, і він записав на вмонтований усередині себе магнітофон уривки симфоній, запозичених у класиків. Вони відрепетирували вступ, і зараз Електроник виконував роль оркестру.

Радощі й печалі великого міста цілком заповнили слухачів. Вони неначе йшли тротуаром, відчуваючи дружнє тепло нагрітого каменя; давали дорогу малюкам, здалеку чуючи стукіт покvapних черевичків; засинали, дивлячись на зорі у вікні, впустивши розкритий підручник; зустрічали новий день, радіючи сходу сонця, — школярі притихли, вражені тим, як точно знає самовпевнений автор концерту їхнє життя.

Музика гриміла дедалі наполегливіше, і в очах слухачів замиготіли розряди блискавок. Піаніст і хлопчик-оркестр захопилися виконанням і наближались до небезпечної для людського слуху межі, коли навіть найприємніша мелодія може викликати біль. У такі хвилини музика стає зримою, і задум композитора, який писав свій твір на нотному папері звичайною авторучкою, втілюється у дивних символах. Слідом за різкими спалахами, що їх іноді спостерігають космонавти, літаючи в кораблі, глядачі бачать фантастичні силуети, постаті танцівників, нескінченні простори космосу; декому при цьому здається, ніби вони стоять біля класної дошки, намагаються згадати якісь формули, але їм ліньки підняти руку, розкрити рота, ліньки навіть думати про формули.

У цьому зоровому сприйнятті твору Королькова не було нічого дивного. Як відомо, музика відбиває у звукових образах риси свого часу, якісь важливі ідеї. Вавілонський

клинопис, ніким поки що не розшифрований, являє собою, як здогадуються вчені, запис мелодії, що супроводжує стародавній міф. І музична теорія Птолемєя виражав його космологію з непорушним Сонцем у центрі світу. А твір Професора, звичайно, опирався на сучасні знання, і насамперед — на математику, інакше його не міг би так легко засвоїти й блискуче інструментувати Електроник.

Хлопчик-піаніст і хлопчик-оркестр розуміли один одного чудово. Та ось оркестр замовк — місто затихло, настала нічна тиша. Звучав лише один рояль, звучав так, ніби це стрекотів вертоліт. Вертоліт піднімався все вище й вище — над людьми, над ніччю, над світом, аж поки зник серед зірок...

Авторові вертольотного концерту аплодували від душі. А він схопився із стільця, забувши ноти, квапливо пішов за куліси. І там побачив знаменитого піаніста.

— Поздоровляю, — палко сказав Турін, тиснучи руку юному колезі. — Як тебе звати? Невже ти сам написав?

Професор був страшенно переляканий: Фермопіл Турін чув його твір! Він увібрав голову в плечі й щось белькотав у відповідь. Потім побачив Електроника й зрадів.

— Це ось він, — показав Професор на товариша, — навчив мене колись грати за формулою Ріхтсра.

Турін прискіпливо оглянув Електроника: він здогадався, що під його одежею захований магнітофон.

— Це ти зображав оркестр? — запитав він.

— Я, — спокійно сказав Електроник. — Формулу Ріхтера я пробував вивести, але, звичайно, не зумів: мистецтво надто складне для математичного аналізу. Зате я навчився деяких музичних прийомів.

— Прекрасно, — пробурмотів Турін. — Ти мені потім розповіси про свою роботу... — Він квапився на сцену. — Не зникайте після концерту, друзі. Мені потрібно з вами поговорити.

Музикант вийшов на сцену. Сів, поклав руки на клавіші і якусь хвилю сидів нерухомо, з цікавістю розглядаючи забуті Професором ноти.

"Формула Ріхтера... — промовив він тихо. — Виходить, можлива і формула Туріна?"

— Я знаю сімдесят дев'ять математичних символів початку вашої гри, — підтвердив Електроник, почувши висловлені вголос думки. — Для формули цього мало. Хочете, покажу їх у повітрі?

Дуже дивно, але Турін почув математика, подивився на нього, намагаючись угадати, чи не жартує він, і зрозумів: хлопчик говорить правду. Сказав у відповідь швидко, майже не розтуляючи губ:

— Зараз не треба. Потім покажеш.

Математику Турін не любив ще з шкільної лави, йому іноді снилися похмурі сні про екзамени з тригонометрії. Але зараз, як не дивно, згадка про формулу зацікавила його. Він зосередився, вирішив грати для цих загадкових хлопчаків.

Турін грав Чайковського.

...Друзі слухали піаніста в ложі. Електроник з гордістю поглядав на свого

однокласника. Можливо, він бачив портрет Професора, що висить у ряду класиків музики. А можливо, уявляв собі його скульптуру, вилиту з чистого золота, — точно таку, яку ставили фараони славетним музикантам.

Електроник мав рацію: вивести формулу Туріна було не легше, ніж навчитися добре грати в шахи. Проте він почував, що саме музика допомагає йому обдумувати головну задачу, й був удячний товаришеві за те, що потрапив на цей концерт.

Звучав Чайковський.

Фермопіл Турін грав, як звичайно, блискуче.

Професор і досі переживав за свій твір. Електроник нетерпляче ждав розмови з великим музикантом: можливо, він відкриє йому якісь закони творчості?

Дев'яте квітня.

ДЕНЬ БЕЗ МАТЕМАТИКИ

Цього дня директор школи юних кібернетиків займався справами восьмого класу "Б".

Рано-вранці подзвонив тренер збірної з хокею і попросив дозволу відпустити Макара Гусева з уроків. Тренер сказав, що в Гусева, на його думку, блискучий кидок по воротах, і тепер його хочуть подивитися знавці — майстри хокейної ключки. Директор знав про виграний матч, але не припускав, що Макар, готуючись до відповідального тренування, уже лежить у своїй камері надсилю...

Він сказав, що згоден відпустити гравця, після чого почув вишукано-захоплену фразу тренера: "Якщо мої прогнози щодо Макара Гусева справдяться, я зніму капелюха перед вашою школою". Перед школою юних кібернетиків знімали капелюха багато знаменитостей, і директор не дуже здивувався такому визнанню.

Піаніст Фермопіл Турін привітав директора з талановитим музикантом в особі восьмикласника Королькова, розпитував, чи давно Вова проявляє свої здібності, як вчиться, чи не перешкоджають його заняття музикою успішності. Директор відзначив математичні нахили Королькова і в свою чергу дізнався про виконання незвичайного концерту. Він був радий, що знаменитий піаніст запропонував дати Королькову кілька уроків.

Дзвінок з австралійського міста Мельбурна здивував директора. Астрономічне товариство розшукувало містера Сироїжка, просило його дозволу на публікацію статті про відкриття Наднової. Директор глянув на годинник — заняття ще не починалися — і назвав номер домашнього телефону Сироїжка.

Директор вирішив знайти класного керівника.

— Як же так, Семене Миколайовичу, — звернувся він до Таратара, — весь світ, можна сказати, цікавиться справами вашого восьмого "Б", а я веду переговори, майже нічого не знаючи про те, що відбувається?

На подив директора, Таратар поведився войовничо.

— Я не все розумію в цій історії, Григорію Михайловичу! Математичні роботи учнів правильні, але самі відкриття досить складні й суперечать загальноприйнятій логіці. Вам, наприклад, ніколи не доводилося літати вулицями на саморобному килимку?

Директор задумливо водив олівцем по паперу, малюючи великі знаки запитання.

— Про килимок мені розповідав Віктор Ілліч Синиця, — промовив директор. — Але щось дуже туманне.

Таратар чмихнув крізь настовбурчені вуси.

— Якби ви зазнали на собі, туман одразу б розвіявся. А втім, килимок загублено. — Таратар обвів поглядом знайомий директорський кабінет. — Вибачте, Григорію Михайловичу... Ви знаєте, за тридцять шість років роботи я бачив немало різних учнів — дикунів, лицарів, ораторів, нових Одисеїв, Едісонів, Ейнштейнів... Але ці звичайні генії доведуть мене до передчасної пенсії.

— Вам потрібна допомога?

— Спочатку спробую розібратися сам. Як ви дивитеся на те, якщо я проведу дещо незвичайний урок — без застосування чисел?

— День без математики? — запитав директор.

— Саме так. Я хочу перевірити один здогад...

— Пропозиція мені подобається, — заявив директор. — Спробуйте.

Спочатку всі в класі зраділи несподіваній пропозиції.

Ручні годинники здано на збереження вчителів, стінний зупинено — не знаєш, коли почався, коли закінчився урок. Автоматична лічильна парта "Репетитор" не працює. Допомога Електроника виключається. Користуватися цифрами, формулами, рівняннями, фізичними величинами та іншими науковими "інструментами" взагалі не можна.

Діти були збуджені: здорово, немов перебуваєш у кам'яному столітті. Відкриття починаються заново.

Таратар запропонував відкрити планету Земля. Тільки новими очима, за новими правилами — без застосування чисел. Цілком ясно, що клас взагалі їх не знає, мислить своїми, оригінальними категоріями.

Таратар розгорнув на дошці схему. На ній — ліс, річка, гора, залізниця, покручена нитка шосе. З лісу починає свій шлях восьмий "Б". Головне завдання — установити, чи є на Землі розумне життя, цивілізація.

Усе нібито просто: ось вона — залізниця. Але як визначити, що вона — витвір розуму?

Старостою класу на цьому уроці обрали Сергія Сироїжка. Сироїжкін запропонував біологові Смирнову дізнатися, які форми життя зустрічаються на планеті.

Смирнов одразу ж доповів, що йому зустрічається рослинність дивної форми — на товстих шершавих стеблах, з довгими паростками й однаковими пласкими кружальцями на кінцях. Кількість стеблин він повідомити не може, бо не знає лічби, але нерівномірне їхнє розміщення дає змогу зробити висновок про те, що це не штучні насадження, а просто рослинність. Яка — невідомо: аналізу він провести не може, користується лише методом спостереження. Сліди на поверхні ґрунту свідчать про наявність тварин, але самі вони дуже обережні, ховаються в густих заростях. У повітрі

літають дрібні крилаті істоти, їхні крики записані на магнітофон і передані Професорові для визначення музикальності, якщо, звичайно, дозволено застосовувати техніку...

Далі клас веде Кукушкіна. Річка не привернула її особливої уваги, зате цей водний шлях указував дорогу до шосе. Новий шлях насторожив Кукушкіну своєю правильною формою. Та як установити її походження? Кукушкіна припустила: може, такі рівні шляхи прокладають тут льодовики, що рухаються? Чи це затверділий сірий слиз гігантського молюска, який колись проповз тут?

— Є, є розум! — закричала радісно Кукушкіна. — У нього чотири колеса!

Вона пояснила, що шляхом рухається предмет незвичайної форми.

— Доведеться замінити Кукушкіну, — сказав учитель. — Адже ми домовилися: без чисел.

— Я хотіла сказати, що колеса — геніальний винахід жителів цієї планети, — торохтіла Кукушкіна, сідаючи за парту. — Жодна тварина не використовує колеса.

— Ми цього не знаємо, — втрутився Сироїжкін і послав до схеми Королькова.

Обережний Професор уважно досліджував довгі паралельні стрічки з дуже твердого матеріалу (замість "паралельні" він сказав "рівнобіжні"). Між ними були укладені поперечки. Зірке око Професора угледіло, що через рівномірні проміжки вздовж колії стоять однакові гігантські гіллясті стеблини, а на них натягнуті товсті нитки. Професор не сумнівався: це ознака розумного будівництва, справжня знахідка експедиції.

— Що тебе переконало у твоєму висновку, Корольков? — запитав учитель.

— Рівномірність структури — повторюваність одних і тих самих деталей, пояснив Професор, описуючи рейки, шпали, стовпи. — Недаремно в давнину казали: "Світ подібний до числа". Моя знахідка підтверджує цю істину.

Професор торкався забороненої теми. Проте він, хитрун, тільки філософствував, не порушуючи правил. І Таратарові нічого не лишалось, як погодитися з ним.

— А тепер ми підходимо до великого скупчення різних будівель, які чимось нагадують місто, — проголосив Корольков.

— Такий відповідальний об'єкт досліджує староста, — сказав учитель.

І Сироїжкін завів восьмий "Б" у місто.

Усі бачили тепер досягнення земної цивілізації. Просторі житла, різноманітний транспорт, потоки жителів на вулицях. "Вони двоногі", — сказав Сироїжкін, і, хоч це слово було небезпечним, ніхто не помітив маленької помилки — так цікаво описував староста вигляд міських вулиць, автомобілів, сигнали світлофорів, квапливих перехожих, вуличні сценки, ніби справді бачив усе це вперше.

— На жаль, я загубив свій клас, — доповів Сергій, хитро всміхнувшись. — Щойно мене повідомили, що він перебуває на 13-й Парковій вулиці, в будинку номер 6, на 5-му поверсі готелю "Дружба". Наших вітають земляни.

— А як же правило, Сироїжкін? — нагадав Таратар. — Боюсь, що ми залишилися без класного вожака.

— Я не можу подорожувати інакше в сучасному місті! — парирував Сироїжкін. —

Тут усе пронумеровано: будинки, поверхи, квартири, машини, вертольоти, газети, гроші, черевики, голи, гравці, хвилини, секунди і так далі. Тут нічого робити з нашим правилом, Семене Миколайовичу. Без чисел — мов глухий і сліпий, мов без язика.

— Може, спробувати описати місто поетично? — запропонував невблаганний Таратар.

— Попробуй, Сергію, — пожвавився Електроник, який сидів увесь цей час зовсім байдужий, вимкнувши свої лічильні здібності.

— Я так одразу не можу, — завагався Сергій.

Тут схопився з місця Професор.

— Дозвольте, Семене Миколайовичу? — запитав він і від хвилювання поправив на носі окуляри. — Як відомо, Галілео Галілей читав "Божественну комедію" Данте з циркулем у руці! Він накреслив космічні описи Данте й переконався, що його уявлення про Всесвіт не відповідають прийнятій у той час евклідовій геометрії і містять силу грубих помилок.

— Чому ж Галілей звернувся до комедії? — ледь примружившись, запитав Таратар. — Адже це література?

— Саме тому, — серйозно заявив Професор. — Данте міг не знати всіх тонкощів геометрії. Але Галілей справедливо гадав, що поезія, музика, мистецтво ґрунтуються на математичних принципах. Я цілком згоден з ним і процитую слова самого Галілея: "Філософія написана в грандіозній книзі природи, яка відкрита нашому пильному зорові. Але прочитати цю книгу може лише той, хто навчився розуміти її мову й знаки... А написана вона мовою математики". — Професор переможно сів на місце.

— Дозвольте додати? — запитав Сироїжкін і урочисто прочитав ще один вислів: — "Весь наш попередній досвід приводить до переконання, що природа є здійсненням того, що математично найпростіше показати". Вибачте, Семене Миколайовичу, я хочу лише нагадати, що це сказав Ейнштейн.

Підняв руку Електроник і рівним голосом процитував:

— "Три справи покладено на нього: по-перше, визволити звуки з рідної безпочаткової стихії, де вони перебувають; по-друге, довести ці звуки до гармонії, надати їм форму; по-третє, запровадити цю гармонію в зовнішній світ".

— Це теж про математику? — запитав схвилюваний Таратар.

— Так сказав Олександр Блок про призначення поета, — пояснив Електроник. — Але, по-моєму, це слушно і для математика.

— Оголошується перерва, — несподівано запропонував учитель.

За сніданком в їдальні восьмикласники одержали від кухаря різної величини порції і знову переконалися, що дуже дивно існувати без звичного рахунку. Сироїжкін, виявивши, що його котлета удвічі менша за Професорову, замислено спитав:

— Хотів би я знати, скільки в ній грамів?.. Чому помиляється кухар? Невже і його підмовив Таратар?

— Забудь, Сергію, про грами, — порадили йому приятелі, — забудь про час, шахи й шашки на перерві, про свою Наднову, навіть про Електроника. Хіба ти не знаєш

Таратара? Ніколи не вгадаєш, що він придумав...

— Жартувати так жартувати! — пробурмотів Сергій...

Коли вчитель зайшов до класу, на дошці він побачив величезні літери:

"ДАЄШ МАТЕМАТИКУ!"

— Чудово! — посміхнувся Таратар. — Я задоволений вашим "сердитим" висновком. Ще недавно ви говорили мені, що не хочете бути чистими математиками, що обрали інші професії. Признаюся, спочатку мені було прикро. Але після деякого міркування я схвалив ваш вибір. І вирішив перевірити: даремно я вас учив усі ці роки чи не даремно. Ви довели мені, що хоч би ким ви стали в майбутньому — фізиками, інженерами, робітниками, біологами, — ви будете математично мислити. Я не помилився щодо вас... Я задоволений своїм класом.

— А то який же ми клас без математики? — буркнув Сироїжкін. — Смішно навіть.

— Класом може бути і клас ссавців, — проспівала єхидна Кукушкіна.

— Спасибі! — відповів їй Сергій. — Ти, я бачу, спеціаліст найвищого класу.

— Сукупність цифр трьох сусідніх розрядів числа теж, між іншим, клас, — нагадав Професор.

— Ну, це вже класика! — проголосив Гусєв.

Усі розсміялися, і Таратар найголосніше.

— Запишіть нове завдання, — сказав він, дуже задоволений.

Діти розгорнули зошити. Вони знову почували себе єдиним восьмим "Б".

— Та ви хитрун, Семене Миколайовичу! — торжествував директор. — Вітаю з прекрасним уроком!

— Нічого особливого, — махнув рукою математик. — У мене до вас ще одне прохання. Дайте мені офіційну відпустку на два дні. У мене купа рукописів восьмого "Б".

Директор уважно слухав.

— Сукупність усіх цих робіт становить цікавий задум прийдешнього — великий проект, який придумали учні, — мовив Таратар. — Багато чого в цих роботах мені неясно, треба розібратися... Крім того, не далі, ніж учора, я одержав поштою сто двадцять сторінок машинопису. Автор доводить, що я останнім часом припустився немалих помилок! Уявляєте?

Директор з цікавістю глянув на вчителя, якого знав не один десяток років, прикидаючи, яку ж іще хитрість задумав невгамовний Таратар.

— Невже так багато помилок? Хто цей жартівник?

— Цю працю підписав Електроник. Від імені восьмого "Б".

— Розберіться, Семене Миколайовичу... В помилках корисно розібратися... Але ж хто вас замінить на ці дні? — Директор дістав розклад. Усі вчителі старших класів були зайняті.

— Я гадаю, Електроник, — запропонував Таратар. — На всякий випадок пораджуся з Гелем Івановичем Громовим. Дозволите?

Він набрав номер, попросив професора до телефону.

— Громов підтримав пропозицію, — повідомив Таратар. — Річ у тому, що Електроник переживає кризу, розв'язує дуже складну задачу.

— Тепер ясно, шановний Семене Миколайовичу, чому ви просите відпустку. Яку ж кризу допомагаєте ви подолати Електроникові?

Таратар пояснив те, що він знав від Громова: Електроник шукає нові шляхи обробки інформації, які поки що не відомі жодній у світі машині.

Директор здивувався:

— Не кожна людина розв'яже таке завдання, а тут — Електроник... Я згоден, Семене Миколайовичу, хай він веде урок.

— Спасибі, Григорію Михайловичу, я був певен, що ви дозволите! Професор Громов вважає, що Електроникові не зашкодить зараз самотійність.

— Ми з вами не академіки й навіть не професори, Семене Миколайовичу, — лагідно промовив директор, — тому знаємо, що самотійність — це добре, а допомога і восьмому "Б" і навіть Електроникові потрібна. Давайте тільки подумаємо — яка...

Десяте квітня.

ЯК ВИВЧАТИ ЛЮДИНУ

— Ура! Нас визнали! — радісно сказав Електроник, з'явившись в астрономічній обсерваторії.

В руках у нього пачка телеграм. Він з переможним виглядом кладе їх перед Сироїжкіним.

— З Мадраса, Мельбурна, Бюрокана. Від Академії наук, — перелічував Електроник. — Усі вітають з відкриттям Наднової.

Сергій відірвався від аркуша, на якому писав, переглянув телеграми.

— Спасибі, Електроніку, за новину. Справу зроблено. Йдемо далі, — і він скопив очі на свій рукопис.

Електроник запитав:

— Навіщо тут моя фотографія?

На стіні поряд з портретом Кеплера висів портрет Електроника. Зосереджене обличчя. Ніс, як у Сироїжкіна, трошки кирпичний. Губи пояснюють щось дуже важливе.

— Це я зробив, — признався Сергій. — У класі, коли ти мені підказував. Моментальний знімок. Найкращий у світі підказувач...

— Я нікому не підказую, — поправив друга Електроник.

— Згадав! Ти мене просто доповнював на уроці.

— І я згадав, — уточнив Електроник. — Ти намагався зняти непомітно, але я побачив і навіть позував. Непогано вийшло.

— У самий раз, — погодився Сироїжкін. — Тільки ти мене не дослухав. Ти — найкращий у світі підказувач Наднової. І це — портрет першовідкривача.

— Першовідкривач — ти, — з усією відвертістю заявив Електроник. — Я тільки робив розрахунки й добував інформацію.

Поряд з портретами — фотографії Плеяд. Про сім зірок у давнину склали легенду: ніби це семеро дочок бога Атласа, які втекли від мисливця Оріона в бездонне небо й

перетворилися спочатку на голубів, а потім на зорі.

На другій фотографії вирізняється яскрава цятка — Наднова.

Та головне тут — перша фотографія, де на місці блискучої Наднової маленька неяскрава цятка. Зірка перед вибухом. Єдиний у світовій астрономічній колекції знімок.

Сироїжкін дивиться на знімок, спокійно каже:

— Тепер нехай розбираються спеціалісти, як виник Всесвіт.

— Можна зробити попередній висновок про те, що людина дістане нову енергію для Космічного корабля "Земля", — заявив Електроник. — Це дані Рессі, його спостереження тривають.

— Рессі нічого не прогавить, — задоволено сказав Сироїжкін, — Твій винахід!

Електроник підсумовував далі перемоги восьмого "Б".

— Корольков зустрічався з піаністом Туріним, пояснив йому свій метод компонування музики... Від Майї Светлової ні на крок не відходять два фізики...

— Тобто як не відходять ні на крок? — стривожився Сироїжкін і почервонів. — Які ще фізики?

— Наш учитель фізики Віктор Іллч Синиця й академік Кримов. Вони намагаються зрозуміти, як Светлова зробила антигравітаційний прилад, а вона... Ти чому такий червоний? Ти не захворів?

— А-а, Синиця. — Сироїжкін махнув рукою. — Чому "захворів"? Це напад раптової думки.

Він знову сідає за саморобний стіл, шкрябає пером на папері. Електроник читає із за його плеча: "Дятел довбе ялинові двері небес"... "Дятел гримить у ялинові двері"... "Дятел гуркоче в ялинові"...

— Пошуки дієслова, — сказав Електроник. — Але при чому тут дятел?

— Сам ти дятел! — скипів Сироїжкін і, глянувши на товариша, заспокоївся. — Розумієш, дятел — не просто дятел, а символ. Я складаю одне послання... — Сергій трохи запнувся, порожевів. — Для однієї людини...

— Я здогадався, що це вірші, — сказав Електроник. — Візьми замість дятла сучасніший символ. Наприклад, Наднову.

— Я відмовляюсь від зірок, — твердо викарбував Сироїжкін. — Сьогодні Наднова, завтра Наднова...

Він висунувся по пояс у відчинене вікно, глянув на блакитний квітневий сніг, набрав повітря і знову забурмотів про дятла.

Гігантська праця поста була дуже наочна: він викрешував пером на папері іскру неповторного слова. Дивак Електроник! Хіба пишуть вірші про наднові, про надсильних чи про а-килимки? Справжні вірші складають з найзвичайнісінських слів. Он за вікном дятел стукає на старій сосні. Обережно стукає, діловито. А в віршах він має стукати так, щоб людина, якій вони призначені, запам'ятала ці слова на все життя.

— В одна тисяча п'ятдесят четвертому році, пролунав скрипучий голос, — у червні місяці, як свідчать хроніки, в небі з'явилася "зірка-гостя". Вона світила так яскраво, що її бачили навіть удень. Зірка перевершувала Венеру — найпомітніше світило після

Місяця та Сонця. Потім погасла.

Сироїжкін здивовано вслухався у знайомі інтонації.

Як хитро Електроник намагається привернути його увагу: "В одна тисяча п'ятдесят четвертому році..." Немов говорить сам Таратар.

— Ти готуєшся до уроку? Репетируєш? — усміхнувся Сергій. — Завтра в тебе важливий день. Перший урок учителя Електроника. Даруй, а як до тебе звертатися? — спантеличено запитав він. Адже в тебе немає по батькові...

— Називай мене просто вчителем, — з гідністю сказав Електроник. — Завтра я продемонструю нові можливості викладання.

— Слухаюсь, учителю!

Сироїжкін не сумнівався в успіхові Електроника. І добре, якщо він розповість про Наднові зірки. Як колись на світанку земного життя спалахнула Наднова в нашій Галактиці. Астрономи кажуть, що минули десятки років, поки світло від вибуху досягло планети. Минули ще десятки тисяч років, і вимерли гігантські динозаври — можливо, від космічного випромінювання.

Сергій шкодував уже, що ніхто, крім Електроника й Рессі, не бачив, як бабахнула його Наднова. Напевно, після вибуху небо довго ще світилося загадковим фіолетовим сяйвом. Але всі знайомі спали.

— Таратар не спав, — уточнив пунктуальний Електроник. — У нього кілька ночей горить світло.

— Мучиться, бідолаха, — зітхнув Сергій, — перевіряє наші роботи.

— Я глибоко поважаю вчителя математики, — сказав Електроник. — Він виправляє свої помилки. Я надіслав йому перелік помилок.

— Ти?

— Сто двадцять сторінок розрахунків, — додав Електроник, — Або він визнає наші винаходи, або ні.

І батько Віктора Смирнова, виявляється, одержав від Електроника грубезний том розрахунків штучної тварини. Поштою. Може, теж вивчає вечорами?

— Навіщо ти це робиш? — здивовано запитав Сергій. — Хіба примусиш інженера полюбити корову?

Електроник пояснив, що перевіряє на супротивниках корисність дослідів. Сам він нітрохи не сумнівався, що той, хто відхиляє беззаперечні винаходи, робить помилку. "Найкращий у світі колекціонер чужих помилок", — подумав Сергій.

— Ти й про мене можеш сказати що-небудь... особливе? — вирішив випробувати він новий талант друга.

— Звичайно.

— Я готовий вислухати правду.

Сироїжкін розкинувся на саморобному стільці.

— Ти серйозно хворий, — хриплим голосом промовив Електроник. — Я поки що не знаю, яка це хвороба. Тільки почав вивчати медицину. Але захворювання не просте, щось подібне до гарячки.

Сергій поблажливо усміхнувся.

— Припустимо... В чому ж полягає моя хвороба?

— Коли хтось говорить про Майку, ти відразу червонієш або бліднеш.

Сергій схопився, стиснув кулаки:

— Зараз же замовчи!

— Я кажу правду, — відповів Електроник, відступаючи. — Ось і зараз ти з одного боку червоний, а з другого білий. Обережно!

Протягом хвилини вони мовчки дивились у вічі один одному. Сергій розтиснув кулаки.

— Вибач, — сказав він стомлено. — Це такий скажений вірус. Гірше за грип.

— Може, тобі допомогти чим-небудь? — запитав Електроник хворого товариша. — Може, порадитися з Майєю? Подзвонити їй зараз?

— Ти що — телефонний вузол? У тебе немає справ важливіших, ніж теревенити з дівчиськами?

Електроник похитав головою.

— У мене є нерозв'язна задача. Якщо я її не розв'яжу, то застарію.

Він не додав при цьому, що може перегоріти від напруги. Проте й без того було ясно, що справа дуже серйозна — настільки сумний вигляд мав завжди спокійний Електроник.

Сироїжкін злякався.

— Ну що ти, Електроніку, — бадьоро сказав він. — Які можуть бути проблеми, коли ми перемагаємо в усьому!

— Я не можу розв'язати головну задачу, — повторив Електроник. — Ти мій друг і маєш знати, що для мене існує межа...

І Електроник дуже точно виклав, у чому полягає межа для розвитку електронної системи.

Виявляється, є одна формула, згідно з якою грам будь-якої матерії — живої чи штучної — не може обробити більше ніж 1047 бітів інформації за секунду. Електроник розшукав цю формулу в старих працях і сам перевірив її. На перший погляд цифра межі нібито величезна: адже з моменту утворення Землі минуло всього 1023 мікросекунд, а кількість атомів у відомому нам Всесвіті 1073. Але Електроник не збирався лічити атоми й мікросекунди, він хотів розв'язувати нові задачі. І не міг взятися за багато які з них через виняткову складність.

Відомо, наприклад, що кількість варіантів у шаховій грі становить приблизно 10120. Якби Електроник грав чесно, перебираючи всі варіанти, як він звик це робити, то йому не вистачило б на одну партію не тільки людського життя, а й кількох тисячоліть. Навіть якби Електроник навчився лічити в мільйон разів швидше, він однаково не встиг би зіграти жодної партії, бо кількість комбінацій лишалася б надто великою — не 10120, а 10114.

Електроник утратив спокій. Бар'єр нової лічби був для нього нездоланим.

Електроник болісно переживав, що він не людина! Люди — Електроник бачив це —

постійно робили відкриття, не перебираючи весь потік інформації, що надходила; вони багато працювали, але не механічно — вміло й винахідливо; результат приходив немов сам по собі, у хвилину осяяння. Інакше, як сказав професор Громов, не було б чемпіонів з шахів, полководців, учених. Електроник так не міг.

Сироїжкін розгублено дивився на двійника, почувачи себе безсилим.

— У цій голові, — Електроник потер долонею лоба, — проаналізовані й зібрані перемоги Сократа, Архімеда, Македонського, Колумба, Наполеона, Ферма, Ейнштейна та багатьох інших. Мільйони великих відкриттів і... помилок.

З розповіді Електроника було ясно, що він марно виконав велику роботу. Він точно встановив, що за останні дев'ятсот років у всіх енциклопедіях світу названо геніальними 29 771 людину. Отже, в середньому на кожний рік припадало 33,7 генія в тій чи іншій сфері діяльності суспільства. Вивчивши життєписи багатьох тисяч великих людей, Електроник розгубився. Серед них він не знайшов жодного точно сформульованого прийому праці, який допоміг би йому подолати бар'єр механічної лічби. Жодного математичного знака, який позначав би народження геніального творіння.

— Формула геніальності? — пробурмотів Сергій. — От буде здорово, якщо ти її виведеш!

Електроник похитав головою.

— Цією формулою користуються лише люди. Але її ніде немає... Певно, я маю вивчати саму людину, щоб зрозуміти, як вона мислить.

Сироїжкін широко зрадів з висновку:

— Вивчай, Електрошо! Починай одразу ж, починай з мене. — Він набрав поважного вигляду. — Давай будь-які запитання! Не соромся.

— А як вивчати людину? Якими засобами? — запитав друг.

Сергій задумався.

Справді, як вивчати його, Сироїжкіна, коли він сам не знає, чим живе зараз і що захоче через якусь хвилину? Іноді він думав: хто він такий — Сергій Сироїжкін? І уявляв своє обличчя, ніби дивився у дзеркало. А якщо глянути глибше? Як він, наприклад, думає? Ясно, що працюють у ці хвилини всередині нього якісь складні механізми пам'яті й він звично ними керує. Але як вони діють, як він, Сироїжкін, керує собою і в чому полягає формула геніальності людини, яку шукає Електроник, він не уявляв.

— На багато серйозних запитань немає ще відповіді у книжках, — сказав Електроник. — Зокрема, про твій скажений вірус.

— Який ще там вірус?

— Коли ти бліднеш або червонієш.

— Це все брехня щодо віруса, — признався Сергій. — Просто я хвилююся, коли чую про неї. Кажу тобі одному.

Сергій схопив зі стола аркуш, прочитав свої вірші.

— Це я для неї складав, розумієш? Вивчай мене, вивчай!

Електроник оцінював здобуту інформацію.

— Прочитай ще вірші, — несподівано попросив він.

Сергій здивувався, але почав читати, згадуючи те, що він учив. Спочатку несміливо, напівголосно, потім упевненіше, навіть з виразом. Електроник стояв нерухомо: він вбирав у себе незнайомі звуки й словосполучення.

— Поети стисло й точно передавали важливу інформацію, — сказав Електроник, коли Сергій замовк. — Мені здається, поети, художники, музиканти знають те, що я шукаю.

Сироїжкін здогадувався, що в схемах Електроника точиться складна боротьба, що він приймає важливе рішення.

— Я згадав Ньютонові слова, — хрипло сказав Електроник. — Він уявляв себе маленьким хлопчиком, який грається на морському березі камінчиками й черепашками, тоді як перед ним лежить великий непізнаний океан істини... Океан істини це дуже багато для однієї людини. А я навіть не людина.

— Я — людина! — впевнено сказав Сергій. — Не бійся.

Ми разом відкриємо цю формулу. Ти запитуй мене, запитуй!

— Гарзд. Дай відповідь: як ти розумієш прекрасне?

Сироїжкін замислився...

Одинадцяте квітня.

НОВИЙ ТАРАТАР

— Відразу видно, що ти новачок, Електроніку, — промовив Сироїжкін, заходячи до класу. — Ще нікого немає, а вчитель на місці.

Він поклав портфель на парту, здивовано втупився в дошку. Замість звичайної шкільної дошки світився величезний, майже на всю стіну, екран.

— Що це, Електроніку?

— Моя раціоналізаторська пропозиція, — спокійно відповів новий учитель. — Дошка нової конструкції.

Екран показував відчинені двері школи, учнів, що йшли з портфелями.

— Класний винахід! — похвалив Сергій.

— Спеціально для нашого класу, — підтвердив Електроник.

— Значить, не треба більше дряпати крейдою... Дивись, вивчай і роби висновки, — міркував уголос Сергій.

— Ми можемо підключатися до лабораторій, телебачення, обчислювального центру. Чесно кажучи, це не мій винахід. Я бачив у багатьох інститутах, як професор читає на кафедрі лекцію, а студенти бачать і чують його за сотні й тисячі кілометрів.

— Ти найкращий у світі вчитель, — похвалив друга Сергій. — Таратар буде задоволений тобою. А інші класи помруть від заздрості... До речі, до нас ходитимуть на екскурсію... — Він показав на дошку. — Дивись! Ось поспішають мальки з молодших класів!.. Квапляться першоклашки. А академіки з десятих не поспішають... Вони навіть не знають, що в нас такий винахід... Зараз з'являться наші...

Вони спостерігали, як заходять діти до школи, й перед ними поставали живі

картини минулих епох. Розмахуючи уявними дротиками, кам'яними сокирами, луками, шумно ввалилися в коридор маленькі "древні" люди: вони скидали свої пухнасті звірині шкури в гардеробі, одягали м'яке взуття й відразу перетворювались на симпатичних школярів. Група мовчазних "лицарів" у гладеньких шкіряних куртках із затиснутими під пахвою портфелями, гучно стукаючи підошвами, не кинувши жодного погляду на дівчаток, статечно пройшла прямо в клас. Повільно простували оратори, говорили всі разом, не слухаючи один одного; їхні величезні портфелі були напхані підручниками й зошитами... Винахідники несли коробки з моделями... Хтось, придумуючи на ходу фотонну ракету, пустив дзеркальцем сонячного зайчика, й "ракета світла" вилетіла у відчинені двері.

Пройшли вже представники всіх епох, а звичайних геніїв, що випередили своє століття, все ще не було. Продзвенів дзвоник. У восьмому "Б" так само сиділи вчитель і єдиний учень.

— Що сталося? — не розумів Сергій. — Епідемія грипу? Вчора всі були здорові, Електроник увімкнув радіотелефон, і клас наповнився голосами учнів восьмого класу "Б" — найзвичайнісіньких геніїв.

Вони працювали над своїми винаходами. Ніхто з них не був хворий.

— "Космічний корабель "Земля", — сказав Сироїжкін пароль, і всі однокласники враз почули його. — Чому ви не на уроці? — запитав Сироїжкін. — Електроник чекає! Ви хіба забули, що він — учитель?!

Пролунав хор обурених голосів. Ніхто не забув, що вчитель сьогодні Електроник. Учням просто було ніколи. В них не лишалося жодної хвилини для уроків. Професор створював другу симфонію. Кукушкіна моделювала систему кровоносних судин. Гусєв переробляв свою бочку, посилюючи її дію на м'язи. Всі вони — майбутні інженери, вчені, художники — вимагали зараз свободи творчості.

"Для чого ходити на урок, коли Електроник і без того дає будь-яку інформацію!..", "Зошити, авторучки, парти, навіть сам "Репетитор" — усе це застаріла система занять...", "Врешті-решт, якщо йдеться про задачі, параграфи й правила, то можна передати їх по телефону чи по телевізору..." — такі були доводи нових геніїв.

— От і спробуй вивчити людей, якщо вони просто не приходять на урок, — сумно зауважив Електроник.

— Усі вони — несусвітні ледарі! — обурено сказав Сергій. — Сидіти в кріслі, жувати бутерброд і дивитися телевізор вважається нормальним навчанням і життям. Просто вони не розуміють, що сьогодні ти — Таратар.

— Я не Таратар, — промовив повільно Електроник. — Я помічник учителя. Я завжди це знав.

— Відключи свій телефон, і всі генії прибіжать за потрібною інформацією у клас, — порадив Сироїжкін.

— Навіщо відключати? Тоді я взагалі нікому не буду потрібний. Хай працюють. Мені подобається, як працюють люди. Я вчусь у вас працювати. — І Електроник сказав у радіотелефон восьмому "Б": — Продовжуйте виконувати домашнє завдання!

— Значить, ти виводиш свою формулу геніальності?

— Я читав уночі твори поетів. Я не все розумію. Наприклад, що таке "душа"?

— Чому тебе цікавить душа?

— Я прочитав у Пушкіна: "Натхнення — це схильність душі до найактивнішого сприйняття вражень і розуміння понять, отже, й до пояснення оних. Натхнення потрібне в геометрії, як і в поезії". У цій точній формулі, — признався Електроник, — мені ясно все, навіть "оних", невідоме одне поняття — "душа".

Сергій не відразу відповів.

— Душа? Це, по-моєму, розум, нерви, вся людина, зрештою, — сказав він. — Цілком я чи цілком ти. Розумієш?

— Я починаю здогадуватися, як народжується натхнення.

Сергієві завжди подобалася відвертість Електроника.

Його надзвичайна об'єктивність. Він сказав:

— Треба багато працювати, щоб вийшли красиві речі.

— Я розумію! — вигукнув Електроник. — Найкраща річ — найкрасивіша! Автомобіль, будинок, літак, доведена теорема...

— Багато людей уміють працювати красиво, — серйозно сказав Сергій.

— Виходить, натхнення потрібно скрізь — у геометрії, лічбі, віршах, шахах, — міркував далі Електроник згідно з пушкінською формулою.

— Звичайно. Архімед, Лобачевський, Альохін та інші великі люди підтвердили це правило. Я повинен ще раз розібрати помилки великих, — зробив висновок електронний хлопчик і після деяких вагань запропонував Сергієві: — Може, нам спробувати зіграти в шахи?

Сергій кинувся до шафи, висипав на вчительський стіл шахові фігури. Він був задоволений, що Електроник здобуває над собою маленькі перемоги.

Коли директор школи заглянув у восьмий "Б", щоб перевірити, як іде урок, він застиг від подиву: в порожньому класі грали в шахи вчитель і єдиний учень.

— А де решта? — запитав Григорій Михайлович. — Де ваші учні, Електроніку?

— Я дозволив їм працювати вдома, — сказав Електроник. — Вони ще не виконали домашнього завдання...

— Ми тут порадилися, — додав Сироїжкін, — і вирішили, що їхня домашня робота важливіша за урок.

— Неправда! — пролунав за спиною директора голос, і до класу ввійшла Майя Светлова зі школи хіміків.

Сироїжкін спалахнув, мов Наднова: адже Майя не знала, що перед нею директор, і могла виказати всіх дітей.

— Ти сам казав, що вони ледарі, — звернулася Майя до Сергія, який ще більше розпалювався. — Я саме дзвонила Електроникові на перерві й чула вашу розмову. Електроник так готувався, а вони не прийшли! Подумаєш — "звичайні генії"... Просто зарозумілі ледарі!

— Може, всіх зараз викликати, Григорію Михайловичу? — сказав наляканий

відвертістю Майї Сироїжкін.

— Ви, напевно, вчитель? — обернулась Майка до директора.

— Ні, я директор.

— Тим краще. Викликайте!

— Я не можу відмінити розпорядження вчителя, не поговоривши з ним, — усміхнувся Григорій Михайлович і рантом побачив освітлений екран, який показував порожній сонячний коридор, пальта на вішалках, відчинені двері школи.

Директор оглянув екран, простягнув руку новому вчителю.

— Спасибі за нововведення, Електроніку. Справді учні пропустили дуже важливий урок. — І він звернувся до притихлої компанії: — Послухаємо Електроніка!

Директор, Сироїжкін та Светлова сіли за парти, а Електронік підійшов до екрана. Він підключився до інституту й розповів, як тут народжуються нові електронні машини. Глядачі побачили вчених та інженерів у білих халатах. В одній з груп майнуло обличчя Громова. Професор оглянувся на камеру, відійшов від колег.

— Як іде урок, товаришу вчитель? — запитав він Електроніка.

— Урок іде добре, — доповів учень.

— Вибач, що відриваю, — сказав Громов. — У мене до тебе є прохання. Завтра в нашому місті відкривається важлива виставка, інститут доручає тобі працювати на ній. А втім, — поправився Громов, — це не зовсім точне слово — "виставка". Просто приїжджають кібери, чи роботи, як їх називають у багатьох країнах, демонструвати свої здібності. Такі самі електронні механізми, як і ти. Докладніше дізнаєшся в інформаційному центрі. Ти згоден?

— Я згоден, — сказав Електронік.

— Можеш запросити свій клас на відкриття, — запропонував професор. — Так би мовити, наочний урок. Якщо, звичайно, дирекція не заперечуватиме.

Директор тут, слухає урок за партою, — простодушно сказав Електронік.

— Я вважаю, що пропозиція Геля Івановича цікава, — озвався з першої парти директор.

— Григорій Іванович згоден, — передав Електронік Громову.

— В такому разі я даю заявку на восьмий "Б". — І Громов повернувся на робоче місце.

Електронік глянув на годинник, вмить переключив екран. Тепер на ньому з'явилась якась могутня рогата тварина.

— Виставка досягнень народного господарства, — пояснив Електронік. — Зараз ви побачите доказ останнього досліду восьмого "Б".

Тварина височіла над натовпом, як могутній стародавній мамонт. Раптом вона закинула голову, відірвала кілька гілок з верхівки тополі й повільно почала рухати щелепами.

— Невже це корова? — зацікавлено сказав директор. — Ніколи в житті не думав, що є такі гіганти!..

— Винахід Віктора Смирнова, — підтвердив новий учитель. — Бачите, саме він

стоїть біля корови. А поряд — його батько...

Віктор Смирнов насилу вивів корову з гаража. Він навіть перелякався, побачивши її при денному світлі: отака здоровенна!

Ще вчора увечері корова була не набагато більша за звичайну корову, в гаражі лежали коробки з пластівцями, кілька старих автомобільних покришок, тюки з пресованим сіном.

Зараз гараж був порожній і чистий, ніби вилізаний величезним язиком. Як видно, в корови розгулявся апетит, вона не залишила навіть клаптика паперу, а сама стала завбільшки з грузовик. Ні, мабуть, ще більша — з тролейбус!..

Приятель Віктора кліпав очима, не розуміючи, як це за три дні з привезеного в каструлі маляти виросло таке страховисько.

Корова була чудова: біла, з чорними плямами й войовничо піднятими рогами, — неначе вирізьблена з мармуру. Вона дивилася на свого володаря.

— Тягни драбину, Олег! — крикнув Смирнов приятелеві й розмотав на землі вірвовку.

Він приставив драбину до стіни, забрався майже під самий дах і звідти накинув вірвовку на могутню шию тварини. Зав'язав вузол, злегка сіпнув за вірвовку. Корова спокійно рушила за хазяїном, немов усе життя ходила на прив'язі.

Олег завів мотоцикл і на малій швидкості провів Віктора з коровою до шосе. До міста було п'ять кілометрів. Олег побажав щасливої дороги й покотив до школи.

Хлопчик ішов узбіччям, корова за його спиною займала майже половину шосейного полотна. Смирнов боявся, що машини своїм ревом злякають тварину. Але корова не проявляла до техніки ніякої цікавості. Навпаки, цікавість проявляли всі проїжджі. Машини, наздоганяючи корову, різко гальмували, деякий час їхали поряд, потім знову набирали швидкість. Позаду плентала юрба дітлахів та роззяв.

Біолог твердо вирішив не відповідати ні на які запитання, щоб не збитися з дороги, — цікаві все дізнаються на виставці. А кожний, хто побачив тварину, не міг не висловитися. Хлопчакам найбільше хотілося дізнатися, що буде, як така коровенція піддасть іззаду рогами.

Віктор пишався своїм винаходом, лише один раз він розізлився, коли якийсь хлопчак, випірнувши з юрби, проспівав, кривляючись:

Корова, корова —

Яка ж ти здорова!

Люблю тебе, ря-бень-ка.

Люблю тебе, гарнень-ка...

— Замовкни, — суворо мовив йому винахідник. — Зараз узнаєш "рябеньку"...

Корова, неначе зрозумівши хазяїна, грізно хитнула рогами, й насмішника як вітром здуло.

— Розумна, — одностайно вирішили глядачі.

Біля міської межі, якраз на схрещенні двох шосе, пролунав застережливий голос із репродуктора:

— Хлопчиків з коровою зупинитися!

Цікавих додалося.

Підлетів жовтий міліцейський мотоцикл. Сержант зіз із сидіння, повільно обвів поглядом тварину, віддав Вікторові честь.

— Куди прямуєте, громадянине?

— На Виставку досягнень народного господарства, — відповів Віктор. — Рекордсменка!

— Добре, — сказав сержант. — Будете іти за мною. По місту не так просто її провести. — І нагнувся до восьмикласника: — А як звати?

— Мене? Смирнов Віктор.

— Дуже приємно, — усміхнувся сержант. — А її?

— Надія, — несподівано для себе сказав Смирнов.

Ім'я винаходів було дано.

— Надя, значить, — широко усміхнувся сержант.

— Не в тому розумінні, — поправив винахідник. — Це моя надія. — Більше він нічого не став пояснювати.

— Ясно. — Сержант знову перейшов на офіційний тон. — Яка висота?

— Висота чого? — не зрозумів Віктор.

— До кінчика рога, — пояснив міліціонер. — Мости, дроти й інше мають допустиму висоту.

— Не знаю, не міряв.

— Будемо рухатися якомога обережніше, — попередив сержант і викликав по рації другого мотоцикліста.

В супроводі почесного ескорту експонат просувався до виставки. Слід зазначити, що гігантська тварина ні разу не зупинилася перед червоним світлом; потоки машин і пішоходів, трамваї та тролейбуси — всі давали дорогу Надії. Пішоходи розглядали поважну корову на значній відстані. Пасажири липли до шибок. Діти верещали від захоплення, спостерігаючи, як коров'ячі роги мало не зачіпають тролейбусних дротів.

На виставці чергові заздалегідь відчинили головні ворота: видно, й тут спрацювала міліцейська рація. В супроводі великої юрби цікавих хлопчик з коровою слідом за мотоциклом попрямував до павільйону "Тваринництво".

Він не помітив, як до натовпу вболівальників приєднався його батько. Віктор був в чудовому настрої і насвистував пісеньку того самого парубійка: "Люблю тебе, гарненька..." Біля павільйону з різьбленими вежками Віктор припнув Надію до стовбура дерева й подякував сержантам за допомогу. Натовп розмістився біля павільйону півколом, обговорюючи незвичайні дані тварини. Навіть продавці позалишали свої лотки з пиріжками й морозивом — які вже тут покупці!

Директор павільйону потиснув Вікторові руку, привітав його з рекордним екземпляром, заздалегідь пообіцявши медаль виставки. Потім він заклопотано обійшов корову, прикидаючи на око розміри.

Віктор торжествував: "Тепер не відкрутитесь... Он скільки свідків..." Він зазначив

про себе, що появився заповзятливий фотограф, який знімав його Надію з різних точок.

— Але де я візьму приміщення для такого експонату? — сказав директор, повернувшись до Віктора. — В мене немає вільної території. Адже їй потрібно...

Він не встиг закінчити фразу, так і заляк з відкритим ротом, бо корова несподівано відкусила вершечок тополі й захрумтіла гілками. Тиша стояла така, що хрумкіт було чути на всій площі. Цієї хвилини й підключився до телекамери на виставці Електроник.

Тополині гілки, видно, викликали страшенний апетит.

Надія втягнула чорними ніздрями повітря, гучно зітхнула, ніби виражаючи свій жаль, і, нагнувши голову, схопила міцними зубами фанерний лоток з пиріжками. Продавець підскочив на місці й, почувши тріск фанери, метнувся убік, а корова немов легку пушинку підхопила вже лоток з морозивом.

Натовп захвилювався. Директор запитально дивився на Віктора. Винахідник сміливо підійшов, узявся за кінець вірьовки.

— Спокійно, Надіє, — сказав він. — Я розумію, що ти хочеш їсти.

Роги застигли в чеканні.

— Чи не можна трохи кукурудзяних пластівців? — голосно запитав Віктор. — Або сіна...

— Сіна! Сіна! — закричав директор так, немов від цих слів залежало все його життя.

Невдовзі маленький трактор привіз на площу платформу з тюками сіна.

Надія неквапливо заходилася снідати.

Хтось торкнув Віктора за плече. Він обернувся і зрадів, побачивши батька:

— Що ти тут робиш?

Інженер Смирнов помахав блокнотом.

— Раз у твоєї Надії такий апетит, доведеться для неї конструювати годівницю, — пояснив батько й простягнув блокнот. — Я тут придумав дещо... — зніяковіло сказав він. — І взагалі, — провадив далі Смирнов-старший упевненіше, — я тобі давно казав, що така корова потребує індустріальних методів виховання...

Потроху Надія влаштовувалася на новому місці. Їй виділили простору вільну вольєру, призначену для зубрів, акуратно склали тюки сіна, висипали кілька мішків кукурудзяних пластівців у великий ящик. Віктор прискіпливо оглянув вольєр і лишився задоволений.

"Мабуть, якщо для неї й робити дах, то тільки розсувний, — міркував Віктор, — Треба сказати батькові. Цікаво, до яких розмірів вона ростиме?" Він попросив дозволу в директора навідувати Надію: треба було продовжувати дослід.

Директор широким жестом обвів вольєру, відповів, що віднині це його, Смирнова, кабінет, лабораторія, дім — як він тільки захоче. Тут буде все упорядковано, виходячи з особливостей піддослідної тварини, встановлено необхідне обладнання. Помічниками в молодого вченого будуть троє фахівців і робітники.

— Я хочу й далі спостерігати за Надією, — сказав Віктор знайомому біологові. І

пояснив: — Вона наполовину земна, наполовину юпітеріанська... Я можу подати вам усі докази після того, як зустрінуся з Електроником і доведу дослід до кінця.

Біолог кивав головою, нічого не розуміючи в цьому поясненні. Проте живий експонат був перед ним. Потрібно буде виконати незвичайну роботу.

Електроник зацікавлено вислухав Віктора Смирнова, який викликав його по телефону. Він сказав, що чекає поради від Рессі: адже той знає, як поводитися з тваринами Юпітера.

Потім Електроник поговорив з директором й оголосив, що завтра урок відбудеться на виставці кіберів.

— Прошу тільки, щоб урок вів Таратар, — сказав Електроник директорові. — Завтра в мене інша робота. І потім... ви бачите. — Він показав на порожній клас і, після того як директор кивнув, увімкнув свої мікрофони. — Щоб усі були без запізнення! — пояснив новий Таратар.

Дванадцяте квітня.

ПЛАТОН, ЕПІКАК ТА ІНШІ

На Виставці досягнень народного господарства восьмий "Б" на чолі з Таратаром пройшов разом з іншими гостями до павільйону "Електроніка".

До сріблястої будівлі з алюмінію та скла вела алея з прапорами країн, які брали участь в міжнародному огляді електронних помічників людини. На алеї лунала різноголоса мова. Гості по-різному називали учасників сьогоднішньої виставки — комп'ютерами, електронно-обчислювальними машинами, кіберами, роботами, навіть "бляшаними Майклами", але всі ці системи були електронними конструкціями, винайденими людьми.

Восьмикласники зраділи, зустрівши свого товариша біля входу.

Електроник роздав їм пам'ятні значки із зображенням земної кулі, оперезаної стрічкою цифр. Сергій устиг шепнути приятелеві, що він зобразив би на значку Електроника.

— Як ти, справляєшся? — тривожно запитав Сергій.

— Справляюся, — відповів Електроник. На його куртці був знак працівника виставки.

Учні ввійшли в павільйон і побачили знамениту машину "Космос", що світилася в напівтемряві, точніше — частину цієї машини, бо сама машина складалася з багатьох блоків, установлених в різних приміщеннях і зв'язаних між собою телефонною мережею.

На фоні зоряного неба рухалися світлі цятки станцій, супутників, кораблів, стартували й сідали ракети на далеких планетах. Земля провадила переговори з космічними базами, з міжпланетними мандрівниками; вся інформація надходила до небесного диспетчера — "Космосу". Ця машина належала десяти дружнім країнам, які спільно освоювали космос, але іноді її порадами користувалися й інші країни. Зовсім недавно, коли корабель, що летів на Марс, утратив зв'язок із своєю базою і збився з курсу, його посадив на планету саме "Космос". У товстому вахтовому журналі, який

лежав на пульті машини, особливі заслуги її були відзначені всім світом.

Ескалатори невтомно переносили відвідувачів у величезний, із скляним дахом, схожий на космопорт зал. Він був наповнений людьми й механізмами.

Серед гостей проворно снували учасники виставки — на коліщатках, павукоподібних лапах і просто по-людськи — хто як звик рухатися, перекидалися репліками, відповідали на запитання і поводитися дуже невимушено; на грудях кожного учасника, чи то він був у залізному футлярі, в дзеркалах екранів чи в костюмі модного покрою, висіла табличка з ім'ям та назвою фірми-виробника. На емблемі виставки в центрі залу постійно змінювалося велике число, яке обвивало, немов шлейф летючої комети, земну кулю.

Це число й далі швидко збільшувалося, коли в залі настала тиша й виставку відкрив вступним словом відомий фахівець з електронних систем професор Громов. Учасники виставки уважно слухали професора, й один з комп'ютерів, очевидно, підсумовував загальну кількість їхніх розумових операцій. Це число і відбивала емблема. Професор Громов сказав, що виставка служить яскравим прикладом інженерних зусиль людини, яка одного разу визнала за можливе побудувати для себе електронних помічників.

— Ми ніби вдерлись у печеру Аладдіна, — мовив професор. — у печеру, де сховано скарби, подібні до людського мозку. І ми бачимо, що можемо дістати все, що забажаємо. Але, як і в стародавній легенді, ми повинні дотримуватись однієї умови: за все треба заплатити великою працею — розумною переробкою інформації.

Громов, говорячи про машини та їхніх творців як про колег, пояснив свою думку: за останні десятиліття змінилися покоління обчислювальних машин, різко зросла швидкість їхньої роботи, й тепер постало кардинальне питання: чи зможе людство за одну годину обробляти такий обсяг інформації, на який раніше потрібні були століття? Хоч кожен з комп'ютерів заміняв тисячі й тисячі людей завдяки швидкості в обчислюванні, всі вони притихли, відчувши важливість моменту. Блимали тільки контрольні лампочки, сигналячи про цілковиту увагу. Електроник нерухомо стояв у групі восьмого "Б".

— У мене є один учень, він зараз тут, — Громов пошукав поглядом Електроніка, привітно кивнувши йому. — Він дійшов висновку, що деякі задачі стають абсолютно нереальними при звичайних методах обробки інформації.

Громов навів простий приклад: серед експонатів немає такої штучної системи, яка обіграла 6 чемпіона світу з шахів. Отже, сказав він, треба шукати узагальнення, способи компактного вираження інформації, найкоротші шляхи до істини. Так було завжди в історії науки. Зумів же, наприклад, Ньютон передати величезну інформацію у простих і вишуканих формулах своїх законів, які вміщаються на аркуші паперу і якими користується нині кожний школяр. Безперечно, що незабаром будуть знайдені нові методи роботи комп'ютерів у безмежному океані інформації.

Гості аплодували. Комп'ютери мерехтіли різнокольоровими вічками, засвоюючи нову задачу, на всіх екранах з'явилися написи: "Чудово сформульовано", "Точно сказано", "Надважливо".

Числа на емблемі крутилися в електричній лихоманці.

— По-моєму, Громов говорить про формулу геніальності, яку ти шукаєш! — шепнув Сироїжкін Електроникові.

— Я постійно думаю про це, — відповів Електроник, — вчуся працювати за новою системою. Ти вкажуй на мої помилки, коли помітиш.

— Я — готовий! підтвердив Сергій.

— Тільки не знаю, — сказав Електроник, — чи зможу я мислити, як людина.

— Ти спробуй!

— Чи зможу? — повторив Електроник, і в словах його прозвучав дивний смуток.

Найповажнішим учасником виставки був старовинний поштмейстер "Марк-121". Він вів, свій рід від першого знаменитого комп'ютера "Марка-1", який важив чотири з половиною тонни й перемножував двадцятизначні числа за шість секунд. Дивовижно повільна швидкість порівняно з десятками мільйонів операцій за секунду! "Марк-121", звичайно, лічив у тисячу разів швидше за свого дідуся, але й він, з облупленою на боках фарбою, прямолінійною формою своїх громіздких блоків, мав вигляд музейного експонату.

Все своє довге життя "Марк-121" сортував і відправляв листи в різні кінці світу. Він вивчив усі тонкощі свого ремесла, і якщо кореспонденти вказували на конверті Париж, Лондон чи Москву без зазначення країни, він знаходив їхній телефон за зворотною адресою, дзвонив, уточняв, куди надсилати листи — в столиці великих країн чи в маленькі американські міста. Поштмейстер знав напам'ять міста й сільця в різних країнах, куди найчастіше писали його кореспонденти; він пам'ятав навіть далекосхідну станцію Єрофей Павлович.

Розмовляв він повільно, глухим, деренчливим голосом, пропонував відвідувачам надіслати пам'ятні листівки в будь-який кінець світу.

Восьмий "Б" залюбки скористався з пропозиції: кожний заповнив листівку й опустив її в залізне віконечко. "Марк-121" ставив пам'ятний штампель і відразу ж на табло повторяв адресу. Запитань у нього не було — всі листівки були заповнені грамотно.

— Пробачте, — ввічливо звернувся Електроник до старійшини, — ви чудово знаєте земну кулю, а яке місце подобається вам найбільше?

— Чікаго, центральна пошта, — пролунав після короткої паузи бляшаний звук. — Я пропрацював там усе життя.

— Значить, це перша ваша подорож? — питав далі Електроник. — Яке у вас враження?

Поштмейстер брязнув залізними стінками.

— Дорогою я нічого не робив. Вирішив, що мене відправили на звалище. Дякую вам, містере, за те, що ви випробували мене. Я можу ще придатися!

— Я такий самий учасник виставки, як і ви, — сказав

Електроник і, побажавши колезі успіхів, пробурмотів ледь чутно фразу, яку вловив лише Сироїжкін, що стояв поряд: "Таке майбутнє чекає на нас усіх..." Таратар попросив

Електроника провести їх по виставці.

Насамперед Електроник показав їм зал з найсучаснішими системами — машинами Інтермашу. Вони відрізнялись одна від одної номерами й серіями, але кожна працювала по-своєму.

Машина-інженер варила сталь на далекому заводі: на кожному екрані була зображена гулка мартенівська піч. Машина-диспетчер, блимаючи сигнальними вогнями, регулювала рух на великій залізничній станції. Машина-конструктор планувала одночасно готель, океанський лайнер, космічний корабель і реактивний літак, видавала свої розрахунки й креслення фахівцям, приймала поправки, знову бралася обчислювати; на цю роботу колись ішли роки, а тепер — лічені тижні.

Людей коло цих машин було мало. Вони давали короткі пояснення, працювали біля пультів і збоку здавалися просто скромними помічниками всесильних агрегатів.

Комп'ютер Епікак працював без помічників, приймаючи відвідувачів в окремому кабінеті. Побачивши дітей на чолі із співробітником виставки й учителем, він привітав їх англійською мовою і зразу ж діловито поцікавився, чи не бажають пани реалізувати свої чеки або ж з його допомогою укласти вигідну угоду.

Епікак — потужна машина обтічної форми, що мінилася всіма відтінками золотистих кольорів, — повільно рухалася вздовж довгого полірованого столу з м'якими кріслами. Інших предметів у кімнаті не було. Очевидно, Епікак був солідним банківським службовцем, напханим доларами, марками та іншою валютою західних країн.

— Вибачте, ми чеками не користуємося, — відповів по-англійському Електроник.

— Даруйте, — приємним голосом промовив Епікак, — певно, чековою книжкою у вашій школі розпоряджається директор?

— У нас інша система, — уточнив Таратар, — за школу платить держава.

Епікак блиснув своїми боками, пустивши у вічі співрозмовникові снопи іскор.

— Розумію вас... Якщо ми не займатимемося діловими операціями, я з великим задоволенням розповім вам про нашу фірму.

За словами чудового Епікака виходило, що він та його електронні колеги новітньої системи, які працюють у банках, замінюють тридцять мільйонів клерків — майже все доросле жіноче населення країни, якби воно, звичайно, погодилося працювати саме в банках. А така потреба в робочій силі могла існувати, коли б, звичайно, не було Епікака та інших електронних клерків. День і ніч вони приймали чеки, видавали гроші, знімали цю суму з поточного рахунку власників, звіряючи їхні підписи з наявними зразками. Іноді серед клієнтів траплялись шахраї, що підробляли чужий підпис або подавали чеки, не забезпечені вкладом. Тоді той чи інший Епікак піднімав тривогу, передаючи поліції точні прикмети правопорушника. Всі такі пригоди, включаючи напад грабіжників, були передбачені конструкторами машин, і ті діяли за інструкцією.

— А на вас коли-небудь нападали? — ввічливо запитав Електроник.

— На мене не нападали, бо я займаюся в основному електронними грошима.

Епікак розповідав про роботу, яка йому дуже подобалась.

Як відомо, гроші можуть бути в будь-якому вигляді. Золото, банкноти, чеки або відповідний запис у пам'яті електронного касира — всі вони несуть одну й ту саму інформацію: про спроможність клієнта платити. Тому найзручніше користуватися не золотом, не паперовими грошима, а записами Епікака, який ніколи не помиляється. Клієнт має лише маленьку пластмасову карточку, на якій електронним способом записаний його особистий номер. Він показує цю карточку Епікаку, називає, яку суму куди переказати, й ділу кінець: касир миттю оперує цифрами, не обтяжуючи себе перевіркою банкнотів, перевіркою чека тощо. Зручна робота для електронного касира!

— Майбутнє за такими системами, як я! — з гордістю повідомив Епікак.

— Поки не зникнуть гроші, — спокійно зазначив Таратар.

— Тобто як? — злякано пророкотав Епікак. — Ви вважаєте, що я невдовзі застарію і не буду потрібен?

— Я цього не казав, — заперечив Таратар. — Працюйте собі на здоров'я.

— Дякую вам, містере, постараюся виправдати ваше довір'я, адже світ без грошей не може існувати...

Семенові Миколайовичу не хотілося ображати бездоганного касира з далекої заокеанської країни, та й до того ж він напевне не зрозумів би, що світ може обходитися й без грошей.

Восьмий "Б" залишив бізнесмена.

— Чудова сучасна система, — зазначив Електроник. — Мені до його швидкості далеко. Шкода тільки, що він займається самими грішми.

Серед інших комп'ютерів західних країн, які передбачали погоду, давали поради домогосподаркам, друкували списки вільних місць для безробітних, пропонували замовити автомобіль будь-якого розміру й форми, відвідувачів приваблювала вивіска "Хепі-енд", що означало "щасливий кінець".

Тут було гамірно й весело. Усміхаючись сліпучою усмішкою, схожа на кінозірку блондинка пояснювала гостям, що кожний відвідувач має змогу вибрати собі супутника життя, заповнивши анкету із запитаннями. Анкету опускали в металеву скриньку, де були відомості про мільйонів претендентів з різних кінців світу. Машина порівнювала анкети й пропонувала свою кандидатуру. Блондинка-робот піклувалася про утворення щасливих сімей, і тому фірма присвоїла їй ім'я "Хепі-енд".

Таратар хотів було провести свій клас мимо злочасної кімнати, але діти упросили його на хвилину зайти. Де ще побачиш таку оригінальну систему — хіба що в кіно! Треба було перевірити наукову цінність "Хепі-енд", не приймати ж на віру автоматичне щастя!

— Ви ще не доросли до таких справ! — бурчав Таратар. — Хто заповнюватиме анкету?

Всі погляди були спрямовані на нього. Восьмикласники знали, що їхній учитель закоренілий холостяк.

— Я? — Таратар розсміявся. — Гаразд, тільки через вас і заради наукової перевірки... Жарти жартами, а потім Електроник надішле цілий том моїх помилок.

— Я розумію, що це експеримент, — замислено сказав Електроник.

Узявши анкету, Таратар побіжно переглянув її і влаштував блондинці екзамен.

— Скажіть, — суворо запитав він, — хіба можна подружитися з кимось чи заслужити прихильність когось за вказівкою комп'ютера?

Обличчя робота не змінилося, коли він обернувся до Таратара.

— "Хепі-енд" не ставить такої мети. "Хепі-енд" хоче лише допомогти одній людині познайомитися з іншою, яка має цінні для неї якості. В житті такі випадки вважають таланом. Ми хочемо зробити талан частішим явищем.

— Але такі делікатні питання людина часто не обговорює навіть з товаришами...

— Людина не соромиться звертатися до лікаря, коли вона хвора, бо чекає від нього допомоги.

Навколо суперечників зібралися вже болільники.

— Поштове знайомство — чи не занадто це примітивно? — наполягав прискіпливий відвідувач.

— Не всі ходять на танці, в турпоходи чи слухають соловейка при місяці. "Хепі-енд" може зробити таким людям корисну, а в деяких випадках неоціненну послугу.

— А якщо вийде помилка?

— "Хепі-енд" гарантує успіх у шістдесяти випадках із ста!

Таратар почервонів і під схвальний сміх уболівальників заховав анкету в кишеню.

— Заповню її вдома, — сказав він учням, — й повідомлю вам результати.

П'ятдесят детальних запитань потребували ґрунтовної праці. Треба було зрозуміти, яке значення серед кольору очей, зросту, розміру взуття має сума капіталу автора; треба було розібратися в намірах укладачів анкети.

— Сподіваюся, що ви переконаєтеся в бездоганній роботі нашої фірми! — кричала вслід блондинка. — "Хепі-енд" — ваше майбутнє, "Хепі-енд" — ваше щастя, "Хепі-енд" — буде завжди...

З цього приводу Таратар навіть трохи посперечався з Електроником, який сказав, що "Хепі-енд" справді відчуває себе щасливою. А вчитель висловив уголос сумнів: чому ж тоді деякі надсучасні машини так рекламують себе, а самі бояться застаріти?

— Ви не зрозумієте, — відповів Електроник. — Ви не машина.

Таратар нічого не сказав.

Після знайомства з "фірмою щастя" урок восьмого "Б" тривав далі у класі американської школи. Вів його вчитель на ім'я Платон.

Платон — великий приземкуватий комп'ютер з телеекраном — привітався з дітьми по-англійському (на телеекрані одразу ж спалахнули сказані ним слова й іншими мовами) і попросив усіх сісти за парти.

Кожна парта була, як їхній класний "Репетитор": з клавіатурою кнопок і мініатюрним екраном. Учні набрали на клавішах свої прізвища, і Платон миттю запам'ятав усіх.

З математики Платон запропонував дітям складне рівняння з варіантами відповідей.

Застукали клавіші, поповзла паперова стрічка з надрукованими знаками. Першим, майже не роздумуючи, розв'язав рівняння Електроник, і на його екрані засвітилися слова: "Добре зроблено. Дякую. Платон". Такі самі написи з'явилися, пізніше і в інших учнів.

Восьмикласники виправляли помилки в англійському тексті, заповнювали порожні клітинки в таблиці хімічних елементів, розв'язували рівняння перетворень ядерних частинок.

Платон був задоволений, привітав Таратара:

— Які здібні учні.

Він зробив лише одне зауваження:

— Мені здається, що за партою номер сімнадцять не зовсім звичайний учень на прізвище Електроник. Швидкість його розв'язань не менша, ніж моя.

— Ви маєте рацію, — відповів Таратар і відрекомендував свого помічника.

— Скільки учнів ви навчаєте, Електроніку? — поцікавився Платон.

— Двадцять вісім.

— Певно, можете й більше?

І він розповів про себе.

Платона навчали різні викладачі, професори й фахівці, зате він давав уроки п'яти тисячам учнів. Багато шкіл були віддалені від нього на десятки й сотні кілометрів, і він ніколи не бачив в обличчя своїх учнів, але знав їх чудово: які в кого здібності, нахили, реакція, хто більше любить математику, хто мови чи креслення, в кого більше відмінних оцінок, в кого посередніх. Часто він відгадував на великій відстані, що хтось має досить хороший настрій, розв'язуючи задачі швидше, ніж звичайно, й заохочував його привітними написами на телеекрані; пустунів та ледарів просив бути уважними, послідовними, терпляче підказував їм шляхи розв'язання задачі, проте оцінював їхню працю суворо.

Таратар запитав Платона, чи всі школи, які він обслуговує, однакові за успішністю, і той відповів, що школи ці дуже різні. Є такі школи, де кожний учень має свою електронну парту, а є школи, де лише одна парта. В більшості шкіл заняття йдуть точно за розкладом. А в деяких зібрані діти, які кинули навчання у звичайних школах, і їм знову прищеплюють смак до навчання; такі учні проводять години занять в музеях, телестудіях, бібліотеках, заводських цехах, у майстернях художників, а коли вони складають екзамен, то звертаються по допомогу до нього, Платона.

Діти з різних класів любили Платона, охоче відповідали на його запитання, іноді довіряли йому свої особисті таємниці. Одна мама запитала якось у Платона:

"Чому люди завоювали різні планети, мають у школі електричних учителів, але не можуть добитися, щоб син слухався батьків?" Платон обіцяв порозмовляти з неслухняним сином, однак при цьому порадив придбати електронного вихователя. Мама лише зітхнула у відповідь: домашній Платон не всім американцям був по кишені.

— А Електроник завжди з нами, — озвався Сергій Сироїжкін. — На уроці, вдома, на вулиці.

— Я радий, що у вас такий прекрасний учитель. Мабуть, на його уроках ідеальна дисципліна, — сказав Платон, присоромивши тих з восьмикласників, хто згадав пропущений урок.

Електроник підвівся з парти, серед тиші сказав:

— Найкращий вчитель у нашій школі — це Семен Миколайович Таратар. А я лише допомагаю йому.

Таратар зніяковів, махнув рукою, тихо промовив:

— Адже ми працюємо разом. Правда, Електроніку?

Електроник мовчав. Усі погляди були спрямовані на нього. А він стояв непорушно і, як здалося Сироїжкіну, навіть зблід.

— Ми працювали разом, — голосно відповів серед тиші Електроник. — Я більше ніколи не буду вашим помічником, Семене Миколайовичу.

Таратар хитав головою, не сприймаючи почутих слів.

— Що таке? — бурмотів він. — Що ти сказав? Я не зовсім зрозумів...

— Я сказав правду, — заявив електронний хлопчик. — Лише зараз я збагнув, що безнадійно застарів. Спасибі вам, містере Платон, за урок.

— Я шкодую, що привів вас до такого висновку, — ввічливо прогудів Платон.

Електроник швидко обернувся, вискочив з класу.

— Електроніку! — пронизливо крикнув Сергій і вибіг за другом.

Синя куртка майнула біля ескалатора й зникла. У такі критичні хвилини, як відомо, Електроник обганяв будь-якого чемпіона світу з бігу.

— А все ви винуваті! — крикнув червоний від гніву Сироїжкін класові. — Замучили його своїми розрахунками, запитаннями, репетиціями, генії нещасні! Де його тепер шукати?

Раптовий здогад майнув у нього. Він кинувся до телефону, набрав три одиниці підряд — номер, на який завжди відгукувався Електроник. Телефонна трубка мовчала. Електроник відключився від своїх друзів.

У цю мить радіо в павільйоні оголосило про конкурс комп'ютерів на звання чемпіона виставки. Переможцем буде визнано того, хто зможе принести найбільшу користь людині. Визначає чемпіона авторитетна комісія.

Святковий настрій панував у залі. А учні з восьмого "Б" мали пригнічений вигляд. У Сергія було таке відчуття, ніби сталося непоправне. "Що робити?" — розгублено повторював він.

Тринадцяте квітня.

ЕЛЕКТРОНИК ПОТРІБЕН УСІМ!

Рівно о пів на дев'яту восьмий "Б" зібрався у класі.

Вчора діти об'їздили півміста, розшукуючи Електроника.

Хлопчика, який швидко біг вулицями, бачили багато людей, але куди він подівся, ніхто не знав. Не приходив Електроник і в школу. Без нього кабінет математики мав невеселий вигляд.

Сироїжкін на прохання Таратара розповів, яку задачу розв'язував останнім часом

його друг. Вивчав людину, виводив формулу геніальності.

— Формула геніальності? — здивувався Таратар. — Хіба може бути така формула?

— Назву придумав я, — признався Сироїжкін і пояснив: — Ідеться про закони людського мислення, знання яких дасть машині змогу займатися творчістю.

Всі були вражені цим задумом.

— Будемо, продовжувати пошуки, — запропонував Таратар. — У такий відповідальний момент він потребує допомоги й підтримки товаришів. Електроник має знати, що потрібен усім нам!

До класу увірвався захеканий Віктор Смирнов. Він так поспішав, що забув зняти пальто й шапку.

— Де Електроник? — випалив він.

— Ти знайшов його? — стрепенувся Сергій.

— Як це знайшов?!

Вікторові пояснили, що Електроник зник.

— Але ж Електроник мені дуже потрібний, — наполягав Смирнов. — Трапилася неприємна історія. Моя корова жує все підряд...

Віктор роздягнувся, трохи заспокоївся, розповів, що сталося на виставці. Він приїхав туди дуже рано, ледь тільки розвиднілося, і був здивований, помітивши біля вольєра з коровою людей і машини. Люди метушилися, не підходячи, одначе, близько до загорожі, а червоні пожежні машини націлили в небо свої довгі драбини. Над усім цим виднілася гігантська голова з рогами. Надія байдуже поглядала згори на людей.

Не треба було довго розпитувати, щоб дізнатися, що за ніч корова жувала півстіни павільйону й два дерева у дворі, а потім відкусила здоровенний шматок драбини в необережної пожежної машини. Бетон, скло, деревина, сталь — все було по зубах Надії. Зараз вона жувала металеву драбину.

Винахідник так перелякався, побачивши це, що побіг шукати Електроника.

— Він, тільки він знає, як її спинити, — повторював біолог. — Він з Ресії радився... Що тепер буде?

— Їдьмо на виставку! — сказав Таратар.

...ФермопІла Туріна розбудив дзвінок Королькова. Піаніст довго не міг зрозуміти, хто такий Електроник і як він може відшукати його, але зрештою звелів своєму новому знайомому приїхати.

Професор був серйозний і зосереджений. Дуже коротко виклав піаністові суть справи, і той чомусь відразу повірив, що вони знайдуть Електроника. План Королькова полягав у такому: він написав невеличкий твір, у якому чітко звучала музична фраза "Електроник потрібен усім". Якщо цю п'єсу виконає сам Турін, то її передадуть по радіо, й Електроник почує заклик, зрозуміє, що його розшукують друзі.

— Пропозиція приймається, — сказав Турін, глянувши на червоні від безсоння очі автора. — Котра зараз година?

— Десята година ранку.

У квартирі Туріна були зашторені вікна, горіло електричне світло.

— За роботу! — сказав піаніст, прямуючи до рояля. — Попрошу ноти.

Кілька хвилин Турін вивчав нотний аркуш, потім торкнувся до клавіш, зіграв перші фрази.

— Ні, не так, — поморщився він. — Треба в іншому ключі.

Піаніст зіграв знову й несподівано посміхнувся:

— Щось виходить... Як, колего?

Колега, червоний від збентеження, не розумів: невже це він написав таку чудову музику? Але ясно чув фразу:

"Електроник потрібен усім", — значить, звучала саме його п'єса. Турін зазначив, що в цьому творі відчувається настрій автора, його душа, є точно виражений смисл, і Професор правильно зрозумів ці слова як невисловлену критику з приводу "вертольотного концерту". Його душа, його думки — зниклий Електроник, якого так чекають товариші.

За годину Турін закінчив роботу над п'єсою. Дещо було скорочено, дещо додано, а головне — мелодія, задумана автором як лірично печальна, звучала радісно, сонячно й трохи урочисто.

— Ти згоден з таким трактуванням? — запитав Турін. — Адже він мусить повернутися. "Електроник потрібен усім!" Розумієш, Корольков?

Корольков лише червонів у відповідь.

Піаніст подзвонив у музичну редакцію радіо й запропонував записати невеличку п'єсу в його виконанні. Там, певна річ, з радістю погодилися, призначили час.

Турін переодягнувся, вийшов до автора в парадному костюмі, накрохмаленій сорочці й метелику. Професор навіть злякався — такий урочистий вигляд мав піаніст.

— Ніколи не виступав у ролі музиканта-міліціонера, — ніяково признався Турін. — Як ти гадаєш, чи варто відкривати працівникам радіомовлення наш таємний план? — І, нагнувшись до Професора, запитав заклопотано: — До речі, як там на вулиці — не дуже слизько?

Майя Светлова розмовляла по телефону з академіком Кримовим.

— Розумієте, ми його шукаємо! Ви повинні допомогти!

— Але як? — весело відповідав Кримов. — І чому я?

— Хіба ви не здогадалися, що тільки один Електроник знає будову а-килимка? Він запропонував мені схему!.. Розумієте, як це важливо, товаришу академіку?

— Розумію. Куди приїхати? Як визначити його прикмети? Де ваш учитель?

— Ми всі на виставці, — заторохтіла Майка. — Тут смирновська корова все поїла. І тільки через те, що їй забули на ніч залишити харчі. До речі, корова а Юпітера й килимок з Юпітера, треба тільки налагодити зв'язок з Рессі. А живого двійника Електроника ми вам покажемо.

Поки Майка розмовляла з академіком, біля вольєра з коровою знову сталися несподівані події: Надія почала зменшуватись у розмірах. Вона худнула на очах у присутніх, поки з гіганта не перетворилася на колишню угодовану корову. Ніхто не міг зрозуміти причину цього явища. Пожежники, принаймні, вважали, що перетравити

здоровенний прогін сталевої драбини не в змозі навіть такий могутній організм.

Приїхали фахівці, оглянули тварину, порозмовляли з Віктором Смирновим. Хазяїн корови зовсім розгубився, на всі запитання відповідав лаконічно: "Треба порадитися з Електроником".

Біологи запровадили чергування у вольєрі.

Той, кого шукав увесь клас і багато знаменитостей, сидів у напівтемному залі Інституту прогнозів погоди, бесідував із старою машиною.

— Як ти гадаєш, я правильно вирішив?

— Ти дуже розумний, Електроніку. Ти чиниш правильно.

— Спасибі, мамо, — зовсім по-людськи сказав Електроник, поклавши руку на теплу панель лічильної машини.

Це була Електроникова мати — машина, яка колись розрахувала його схеми. Порівняно з ним вона була повільна, громіздка, застарілої конструкції й доживала свій вік, займаючись дуже давнім ремеслом — порівнянням погоди на земній кулі за всі минулі часи. Проте вона була вкрай потрібна Електроникові в критичний момент його життя! За невиразними спогадами перших хвилин існування, за будовою своїх схем Електроник перебрав тисячі машин обчислювального центру, щоб відшукати ту єдину, яка дасть безпомилкову пораду, зрозуміє його.

— Я викликаю на бій шість найкращих гравців світу, — сказав Електроник.

Після недовгого мовчання лічильна машина зашурхотіла перфострічкою.

— А якщо ти програєш?

— Я вивчив усі шахові партії. Здається, я знаю те, що шукаю: як робить відкриття людина...

— Невже ти хочеш перевершити саму людину?

— Ні, мамо. Я стараюся не для себе. Для людини...

— Ти порадився зі своїм учителем?

— Професор знає, що я розв'язую цю задачу. Або я програю остаточно, або буду переможцем неможливого. Від мене цього чекають друзі.

І він увімкнув радіо. Звучала урочиста, смілива мелодія, в якій повторювалася фраза: "Електроник потрібен усім"!..

— Ти чуєш, мамо? — запитав він.

— Ти будеш Переможцем неможливого. Я спокійна за тебе, — зробила висновок, подумавши, машина.

Чому Електроник вибрав саме шахи?

Винаходи, які він робив разом з восьмикласниками, привели до несподіваних результатів.

Фізики просили показати антигравітаційний пристрій. Нова система пересування зацікавила їх. Але килимок було загублено.

Астрофізики й астрономи бомбардували школу телеграмами про розрахунки енергії надзірок.

Біологи не розуміли, чому дивна істота, схожа на корову, то нестримно росте, то

знову зменшується.

Електроник розгубився: одна справа — відповідати на уроках, а друга — науково обґрунтовувати винахід, давати в кінцевому підсумку поради людству. Та ще які поради — про майбутнє! Про польоти до зірок, про енергію для кораблів, про нові умови життя...

Хоч який серйозний був задум проекту "Космічний корабель "Земля", але не могли ж його автори збудувати справжній антигравітаційний корабель!

Відповіді на всі важливі запитання про майбутнє вимагали точних розрахунків, перегляду величезної кількості варіантів. Жодна в світі машина не розв'язала б такі задачі й за мільйон років. А люди не могли чекати.

Відповіді у вигляді формул, математичні моделі майбутнього — ось що хотів запропонувати Електроник. Для цього треба було вміти грати в шахи, як людина.

Шахова гра, в якій випробовував свої сили Електроник, давала йому змогу не перебирати варіанти, а знаходити нові шляхи осмислення інформації, найкоротші рішення.

Чемпіонати світу з шахів серед комп'ютерів проводилися не раз. У них було все, що належить для міжнародних змагань: учасники, судді, болільники, нагороди переможцям. Більше за всіх переживали вчені, котрі складали програму для своїх машин. Самі гравці, які перебували в різних кінцях планети, не хвилювалися, роблячи черговий хід, і не відчували взагалі ніяких емоцій з приводу своєї перемоги чи поразки. Зате вони аналізували помилки й вчилися грати дедалі краще.

Але ніколи ще машина не вигравала у знаменитого шахіста. Поки машина перебирала варіанти, досвідчений гравець робив несподіваний хід, і комп'ютер не міг передбачити всі його наслідки. Сили їхні були неоднакові.

Якось Електроник признався Громову:

— Вчителю, ви пам'ятаєте, як я сказав вам, що розв'язую найважчу для себе задачу, й ви запропонували зіграти в шахи. Я здався через кілька ходів, але я задумався. Спасибі за підказку! Шахи допомагають мені збагнути творчий процес. Можливо, я навчуся грати, як людина...

Того вечора вони розмовляли дуже довго. Громов знав, як нелегко навчити шахової стратегії звичайний комп'ютер: для цього потрібна гнучка мова програм, схожа на природну людську мову. З Електроником все було складніше. Він вибрав найважче рішення: або він обіграє чемпіона, або... Перемога могла відкрити нові блискучі можливості для співробітництва людини й машини.

Поразка... Поразка, можливо, була небезпечна для Електроника: адже він умів почувати...

Громов хвилювався за учня, який сам мав розв'язати свою задачу. Перемога в шаховій грі привела б його та всі у світі комп'ютери до великого відкриття.

Чотирнадцяте квітня.

СЕАНС ОДНОЧАСНОЇ ГРИ

Шість гросмейстерів, шість экс-чемпіонів світу з шахів одержали увечері листа

однакового змісту. Незнайомець викликав їх на поєдинок, пропонуючи дати сеанс одночасної гри. Лист був написаний дуже шанобливо, але мав дивний підпис: "Електроник, машина п'ятого покоління".

Шість grosмейстерів знизали плечима й забули про лист. Їм було не до жартів, вони змагалися один з одним, щоб визначити, хто з них — гідний партнер чемпіона світу. А щоб здобути титул претендента, треба добре знати свого завтрашнього супротивника, його вдачу, слабкі й сильні сторони в грі, його мистецтво бути самим собою на звичайній шаховій дошці.

Матч претендентів проходив у павільйоні "Мистецтво". Це було одне з найбагатолюдніших місць на Виставці досягнень народного господарства. Зал не міг вмістити всіх болільників, і любителі шахів годинами простоювали перед павільйоном, спостерігаючи, як повільно пересуваються на електронному табло фігури. Зате кожний хід пішака викликав хвилювання, а хід слона можна було порівняти лише з ходом цих мирних тварин вулицями міста. Один з grosмейстерів перед матчем згадав про листа, і його товариші посміялися з винахідливого болільника, який придумав видати себе за машину, щоб одержати автографи.

На сцені були розставлені столики для гри, й телевізійні камери, призначені для трансляції матчу всередині павільйону, примірялися вже до поля бою, до глядачевого залу, до суддівської колегії, коли перед grosмейстером, що сів раніше призначеного строку в своє крісло, постав хлопчик у синій куртці й серйозним тоном промовив:

"Ви готові? Я роблю хід. Я вам писав", — саме так, непомітно для більшості населення земної кулі почався матч століття.

Несподівано для grosмейстера, для суддів, для глядачів хлопчик почав партію ходом ферзевого пішака.

Grosмейстер мигцем глянув на хлопчика й задумався.

А той перейшов до наступного столу.

Новий хід Електроника викликав реакцію комп'ютерів на всесвітній виставці, розташованій недалеко від павільйону "Мистецтво". Комп'ютери, не перестаючи працювати, як і доти, обслуговували відвідувачів, але всі вони раптом тихо загуділи, й зал виставки немов виповнився непідробним хвилюванням: комп'ютери стежили за грою свого товариша з колишніми чемпіонами світу.

"Машина грає з людиною".

"Машина викликала на поєдинок grosмейстерів".

"Машина ставить задачі экс-чемпіонам..." Так гуділи нетерпляче комп'ютери, аналізуючи кожний хід свого колеги.

— Це Електроник! — сказав зразу професор Громов, дізнавшись про настрої комп'ютерів. — Але де він грає?

Його повідомили, що комп'ютери мають своєрідну інформацію. Одна з машин — "Космос" — серед багатьох своїх справ випадково вловила космічний діалог "Земля — Юпітер", в якому повідомляється про кожний хід машини проти grosмейстерів на шаховій дошці.

Комп'ютери негайно включились у гру, як запеклі болільники.

Громов здогадався, що Електроник тримає зв'язок з Рессі. Професор подумав, чи потрібно витрачати коштовну машинну енергію на трансляцію матчу спеціально для Рессі, й хотів було розпорядитися відключити канал зв'язку, але щось утримало його від цього кроку. Він згадав різнокольорового загадкового Китюпа, який завжди мовчав...

Рессі не така примітивна система, щоб марнувати енергію. Електроник, звичайно, недаремно радиться з Рессі...

— На Землі чи на Юпітері — він повинен довести своє! — сказав тоді із загадковою усмішкою професор Г. І. Громов.

Цю фразу запам'ятали й пізніше цитували комп'ютери й живі свідки.

Та комп'ютерам було однаково, де проходить гра. Їм важлива була суть: перемога чи поразка машини... А Таратар і його восьмий "Б" особливо переживали за Електроника: було ясно, що це вирішальний поєдинок всього його життя.

Громов попросив довідкову службу дізнатися, де можуть грати grosмейстери.

У залі, де проходив матч, стояла напружена тиша. Троє grosмейстерів застигли над дошками, обдумуючи запропоновану їм позицію.

Принесли ще три столики, й хлопчик у синій куртці зробив нові ходи білими. Хтось із суддів намагався протестувати, але найавторитетніший grosмейстер уважно подивився на суддівську колегію, і гомін затих. Глядачі здогадувалися, що перед ними шаховий геній: з самого початку гри він створив скрутну ситуацію для знаменитих гравців.

На першій дошці проти Електроника виступав молодий ленінградський студент. Худенький, на зріст трохи більший від Електроника, він, одначе, був грізним для будь-якого супротивника, бо завдав поразки не одному відомому майстрові. Досить сказати, що із ста тридцяти партій з авторитетами сто дві студент виграв. Людина тонкої інтуїції, grosмейстер гідно оцінив хід білого ферзевого пішака, який спричинив ускладнення на дошці, й перебирав варіанти, щоб знайти безпомилкову контргру. Така можливість нібито існувала, коли білі могли проявити ініціативу на королівському флангу. Проте юний противник несподівано запропонував у жертву слона, і в чорних виникли труднощі. Grosмейстер нахмурився, оцінювально глянув на дебютанта: "Скільки йому років? Тринадцять... чотирнадцять? І такий серйозний... Напевне, як і я, любить зацукровані горіхи. Невже я можу програти цьому... піонеріві?" — подумав він і відкинув з чола пасмо волосся.

Хлопчик у синій куртці був зосереджений, блідий від хвилювання і здавався самотнім у переповненому, напружено завмерлому залі. Він нічого не бачив, крім фігур на кожній з шести дошок, поміж якими ходив.

Електроник змужнів у своїй творчості, повторивши тисячі й тисячі історичних шахових партій. Він пам'ятав усі перемоги своїх суперників: знав їхні бійцівські якості, загартовані у вогні турнірної боротьби. Для нього не було несподіванкою, що grosмейстер на другій дошці обрав спокійну систему розвитку гри: екс-чемпіон світу

так чудово розставляв свої фігури, що звичайно позбавляв противника змоги активно вести боротьбу, й тут білим — Електроникові — треба було розгадати план дуже сильного позиційного шахіста.

На третій дошці розігрувалася старовинна іспанська партія. Такий початок завжди давав особливу втіху міжнародному гросмейстерові, який часто й досить майстерно застосовував цю зброю в турнірах на різних континентах.

У завжди врівноваженого гросмейстера під час гри було підвищене почуття небезпеки. Поглядаючи на суперника великими сумними очима, він жодним порухом не виказував своїх переживань. Тільки особливе мистецтво захисту в найнапруженіших партіях розкривало болільникам справжні почуття майстра. В партії з Електроником після звичайних ходів на дошці виникла закрыта позиція, яка вимагала маневрування в глибині своїх бойових порядків, і шанси сторін нібито були однакові.

Точно кажучи, й гросмейстери й Електроник діяли за однією формулою, на якій базується вся шахова теорія: завжди, в будь-якій позиції існує кращий хід. Кожний гравець, як відомо, прагне виграти, але в поєдинку сильніший противник намагається виграти за мінімальну кількість ходів, а слабший, чинячи опір, прагне відтягнути свою поразку. І, як нерідко траплялося в історії шахів, той, хто програвав, завдяки надзвичайному напруженню сили волі, самодисципліні, тонкому знанню психології противника добивався перемоги, роблячи несподівані, ризиковані, навіть парадоксальні ходи. Машина в грі з людиною не проявляла таких властивостей: у програшних ситуаціях вона була млявим, сіреньким, нецікавим гравцем, якому проста логіка підказувала неминучий програш. Перебравши варіанти, машина звичайно здавалася.

А Електроник, на велику радість свого вчителя Громова, що спостерігав за грою, поведився інакше. Він виявляв ініціативу, йшов на розумний ризик, активно оборонявся — одним словом, виявляв кращі якості шахового бійця в усіх партіях.

Восьмий "Б" роздобув десь дошки, порозставляв фігури й пересував їх, усе ще не знаючи, що сеанс одночасної гри проходить зовсім поряд. Та й гросмейстери навряд чи здогадувалися, що грають не просто з геніальним хлопчиком.

Кількість болільників зростала. Професор Громов здивовано зауважив, що разом з восьмикласниками задумалися над дошкою академік Кримов і піаніст Турін; тут, у натовпі любителів, вони були звичайними болільниками.

Біля електронного табло кипіли пристрасті, виникали стихійні дискусії — вірна ознака того, що напруга гри зростала. Лише комп'ютери "переживали" про себе, програючи партії у своїх схемах, але напружене гудіння свідчило про те, що вони працюють на повну потужність.

Електроник почував незвичайне піднесення і легкість, Вибираючи з безмежної маси варіантів найважливіші й аналізуючи їх моментально — перш ніж зробити черговий хід. У ньому пробудився той важливий для шахіста комбінаційний зір, уміння робити невеликі відкриття у хвилини натхнення, які раніше називав "формулою геніальності". Формула, котру він так тяжко шукав, не існувала. Але Електроник знав,

як математично описати ті творчі процеси переробки інформації, якими він користувався під час гри, коли піднімав руку, щоб пересунути фігуру на чорній або білій клітинці. "Та я ж мислю! — вражено подумав Електроник. — І я знаю, як я мислю!" Це було найважливіше для нього відкриття. Він відчував задоволення.

Тишу в залі порушив грім аплодисментів. Дисципліновані глядачі не стримали своїх емоцій, спостерігаючи, як розвиваються події у третій партії. Тисячі разів випробовував гросмейстер в іспанській партії хід конем, активізуючи свої фігури, і маневр цей звичайно удавався. Але хлопчик у синій куртці несподівано здвоїв пішаки, й вони відразу стали контролювати ряд важливих пунктів у центрі шахової дошки.

Гросмейстер бачив, що білі дістали перевагу, однак не це його хвилювало зараз: юний противник зробив відкриття, знайшов оригінальне рішення, продовжив старовинну іспанську партію сучасним ходом. От чому торжествували глядачі... Гросмейстерові нічого не лишалося, як усміхнутися противникові й зосередитися над новою задачею.

І знову пролунали оплески. Хлопчик виграв на п'ятій дошці! Болільникам неважко було помітити перевагу білих: король чорних не був забезпечений захистом, і ніякої контргри не вийшло. Проте шахісти не люблять категоричних оцінок, тому вони терпляче очікували, поки екс-чемпіон світу не визнав себе переможеним. Це було дивовижно: перемога нікому не відомого хлопчика. Судді лише зараз виявили: вони навіть не знають його прізвища.

У ту мить, коли білі завершували найсильнішу атаку на сусідній дошці, в павільйоні "Електроника" сталася пригода, яка порушила нормальну роботу виставки кіберів. Несподівано для відвідувачів ті комп'ютери, що могли рухатися, заквапилися, ніби по команді, до виходу.

Одним з останніх залишав виставку респектабельний Епікак. Боки його шаріли золотим рум'янцем. Він вигукнув, порівнявшись з Таратаром:

— Ваш Електроник виграє!.. Історичний матч — машина проти гросмейстерів! Я вже повідомив у газети...

— "Життя — це шахова партія", — процитував Таратар слова Сервантеса, які прийшли йому на думку.

— Уперед! — скомандував Сироїжкін товаришам. — До Електроника!

Комп'ютери появились у залі, коли глядачі аплодували п'ятій перемозі юного гравця; зрозуміло, що на новоприбулих ніхто не звернув уваги. Електроник відразу помітив колег, кивнув їм із сцени. Він подумав: "Чи розуміють вони, чого я навчився?" По зосередженому вигляду автоматів здогадався, що вони аналізували кожний його рух. Він уявив себе збоку — як він робить хід за ходом, примушуючи шахових знаменитостей промовляти одне слово: "Здаюся!" І цієї радісної хвилини послабив увагу, припустився маленької неточності в легкофігурному ендшпілі. Його противник був насторожі й атакував конем на відкритому фланзі.

Усі ще раз переконалися в тому, що навіть талановиті гравці можуть припускатися помилок... Однак як же реагуватиме досвідчений гросмейстер? А той, широко

посміхаючись, запропонував хлопчикові нічию. Зал оцінив великодушний жест досвідченого бійця.

— Дозвольте мені, — сказав гросмейстер, коли затихли оплески, — представити переможця цього несподіваного матчу. Здається, — додав він лукаво, — я маю на це право як єдиний учасник, що не програв...

Та насамперед він урочисто підвів хлопчика до своїх колег, і екс-чемпіони потиснули йому руку.

— А тепер, хлопчику, будь ласка, назви себе, — сказав гросмейстер.

— Я — Електроник, — промовив хлопчик із сцени, — помічник учителя математики Таратара.

— Електроник? Як це... зрозуміти? — збентежено запитав один з тих, хто зазнав поразки, і дістав з кишені зім'ятий лист. — Тут, здається, написано ваше ім'я?!

Сивий гросмейстер, знавець іспанської партії, напруженим зусиллям волі примусив себе згадати, з чим було пов'язане це дивне, почуте ним колись мимохідь ім'я "Електроник". Згадав і від хвилювання порожевів.

— Ви... — почав він обережно, не знаючи, як звертатися до звичайного на вигляд шахового вундеркінда, — учень професора Громова?

— Так, це мій учень, — відповів із залу Гель Іванович.

А Електроник уточнив:

— Машина нового покоління.

Болільники сиділи так тихо, ніби в залі не було жодної людини. Тільки пустотливий вітер насмілювався шелестіти шторами, й очманіло кричали на вулиці якісь птахи. Деяким вразливим болільникам здавалося, що вони чують, як за вікном розпускаються бруньки.

На електронному табло поряд з прізвищами всесвітньовідомих шахістів спалахнуло: "ЕЛЕКТРОНИК".

Треба було осмислити, що означало це незвичайне ім'я в тисячолітній історії шахів і як розуміти тепер рекордний рахунок 51/2: 1/2 на користь машини!

— Як ви оцінюєте свою перемогу? — запитав серед тиші нетерплячий болільник.

Електроник засяяв, не приховуючи своєї радості, і його усмішка сподобалась усім.

— Я немов став іншим, — дзвінко сказав Електроник. — Це велике задоволення — мислити як людина й знати, що ти мислиш.

— Електроніку, ти вивів формулу геніальності? — крикнув із залу Макар Гусев.

— Я зрозумів, що точної формули не існує, — признався, усміхаючись, Електроник. — Але є основні закони творчості. Той, хто виконує їх, може здобути перемогу.

— Які закони? — пролунало в різних кінцях залу.

— Працьовитість! Захопленість! Знання! Сміливість!

Завзятість! Мінус зазнайство! Всі поняття із знаком плюса чи множення... Крім одного мінуса! — Голос Електроника дзвенів. — Тепер я знаю це точно!..

Звичайні генії з восьмого "Б" презирнулися. Злощасний мінус примусив декого з них почервоніти. Електроник відзначив про себе гнучкість формули: мінус може

перетворюватися на плюс — плюс скромність!

— Я багато чого навчився сьогодні, — підсумував він.

І знову всі згадали, хто такий переможець.

— Матч століття! — проголосив головний суддя.

А досвідчений гросмейстер поправив:

— Можливо й тисячоліття...

Глядачі в залі знову зарухалися й загомоніли. Найкмітливіші болільники кинулися до сцени за автографом. Учні з восьмого "Б" кричали "ура". Комп'ютери запустили на всю потужність свої мікрофони.

До Електроника не можна було пробитися, його оточили щільним кільцем. Переможець, усміхаючись, роздавав автографи, але при цьому чомусь чудно гудів. У загальному гаморі мова переможця не вирізнялася, зате кожний з друзів Електроника виразно чув його. Електроник увімкнув свій радіотелефон і розмовляв одразу з усім восьмим "Б".

— Макаре, твої дослід з камерою сили підказали мені, як зосередити силу волі...

— Професоре, я чув твою музику по радіо, вона надихала мене...

— Сергію, тепер я знаю, як закінчити проект "Космічний корабель "Земля"...

І дорослі виразно почули голос Електроника, який звучав на далекій від них сцені, кожний — саме ті слова, що йому призначалися. Піаніст Турін — про прекрасну й потрібну людям музику, вчений Кримов — про близьку розгадку антигравітації, а Таратар — про те, що він найкращий у світі математик. Але найголовніші слова Електроник сказав професорові Громову:

— Я вивчив помилки й перемоги всіх великих людей минулого, проте тільки живі люди, такі, як ви, допомогли мені подолати труднощі. Тепер я знаю, що значить слово — Учитель!

Голос Електроника раптово обірвався. Припинилося дзижчання комп'ютерів. Чуткі шахові болільники насторожилися, затихли.

— Увага! — промовив Електроник, — У кого є екрани, негайно ввімкніть! Це важливо... Говорить Юпітер!

По залу із свистом, гуркотом і блисканням немов пронісся космічний вітер. Комп'ютери, що тримали зв'язок з Юпітером, показували на екранах кольорові хвилі. Потім пропливло якесь димчасте тіло, що мінілося металевим блиском. І раптом на всіх екранах засвітилася чудернацька й весела собача морда!

— Дивіться, наш Рессі! — крикнув Сергій. — Ось він!

— Що це?.. Який Рессі?.. Чому там собака? — почулися голоси болільників, а восьмикласники заходилися галасливо пояснювати.

Рессі, не кліпаючи, дивився на людей. Очі його палали, кожна волосинка світилася, паща була відкрита.

— З Юпітера повідомляють, — пролунав підсилений мікрофонами голос Електроника, — що Рессі приймає інформацію від кита Юпітера... Кит є першою відомою нам штучною системою на цій планеті... Академіка Кримова й професора

Громова розшукує Центр космічного зв'язку...

Учені попрямували до виходу. Їх обганяли, обмінюючись короткими репліками, квапливі комп'ютери.

— Хотів би я знати, — замріяно промовив Громов, — скільки мільйонів років цей кит мовчав і чому заговорив?..

Він згадав, що Електроник тримав зв'язок з Рессі. Можливо, Рессі й навчався нових способів опрацювання інформації. А може, саме блискача перемога електричної машини пробудила кита Юпітера?

У ці хвилини з Юпітера надходила важлива для людей інформація. Для людей з космічного корабля "Земля".

Разом з восьмим "Б" — Сироїзкіним, Гусевим, Смирновим — повертався Електроник. В хутряній шапці, зсунутій набакир, він здавався звичайним хлопчаком. Розмахуючи руками, розмовляв, слухав Рессі, осмислював відповіді.

— Ви не уявляєте, як багато значите для мене, — говорив Електроник товаришам. — Коли я готувався до матчу, то згадував наш клас. Завтра продовжимо роботу над нашим проектом. Так, Семене Миколайовичу?

— Так. — Таратар усміхнувся, уявивши на мить нові досліди своїх геніїв. — Точніше, почнемо спочатку?

— Почнемо, — впевнено повторив Електроник.

Десятки запитань посипалися на нього. Ніхто не міг чекати ні хвилини. Учні розуміли, який важливий для майбутнього людства цей звичайний квітневий день, коли народився Переможець неможливого.

Квітень виблискував, кинувши на просторе акваріумне полотно сонце, хмари, сніг з дощем. З краю цього полотна ліниво наповзала лілово-чорна хмара. Здавалося, досить відслонити за кінчик хмару — й побачиш ніч, зоряний космос, далекий Юпітер, а на ньому — Рессі.

Пронизавши хмару, сяяв срібний шпиль вежі, яка приймала сигнали з космосу.

Хтось із перехожих увімкнув транзистор, і алею виповнила музика. Без слів було ясно, що промовляють звуки рояля: "Електроник потрібен усім!" Електроник схвильовано глянув на друзів:

— Спасибі вам, Переможці неможливого!

ЩО ДАЛІ?

Невже забудуться ці історії?

Ні, не забудуться!

Он стоїть у просторому дворі на Липовій алеї біла школа. Якщо ми завітаємо сюди через, багато-багато років і попадемо на урок математики, то побачимо Електроника. Він такий самий, як і був, нітрохи не змінився. Всі ці роки він разом з Таратаром не тільки навчав дітей, а й учився сам. Помічників вчителя ніяк не можна відставати від часу!

А якщо ми прийдемо в школу юних кібернетиків після уроків, то застанемо Електроника у дворі в оточенні хлопчаків та дівчаток. Вони люблять посміятися й

годинами слухають Електроника. І той — вкотре! — згадує, як зустрівся з першим другом, дивовижно схожим на нього, із Сергієм Сироїжкіним.

Електроник не забуває уточнити час дії:

— Це було ще до того, як заселили Марс, як Місяць став електростанцією Землі, а машина обіграла, в шахи чемпіона світу.

— Це ви перемогли врешті-решт чемпіона? — запитують діти, хоч і знають, що саме Електроника називають Переможцем неможливого.

Електроник розповідає, як він відкрив головні для машини закони.

...Вночі у школі світиться одне вікно: це Електроник у кабінеті математики гортає том за томом цілу ніч. І йому дуже заздять ті, в кого під подушкою лежать книжки, відкладені на найцікавішій сторінці.

Минають місяць за місяцем, рік за роком... Дедалі більше стає друзів у Електроника.

І в розповідях про його пригоди ніколи не знадобиться слово

Кінець.